

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (SAD)
Journal of Sociological Research (JSR)

Cilt / Volume 25

Sayı / Issue 2

Nisan / 2022

ISSN/e-ISSN: 2148-9947

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDİTÖR

Sosyoloji Derneği adına,

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Ali ERGUR - Galatasaray Üniversitesi.

Prof. Dr. Kezban ÇELİK - TED Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

YARDIMCI EDİTÖRLER

Cansu ÇOBANOĞLU

Yavuz YAVUZ

DİL EDİTÖRLERİ

Cansu ÇOBANOĞLU (Türkçe)

Yavuz YAVUZ (İngilizce)

YAYIN KURULU

Aysu KES ERKUL - Hacettepe Üniversitesi.

Cansu ÇOBANOĞLU - İstanbul Teknik Üniversitesi.

Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi.

Gülçin CON WRIGHT - TED Üniversitesi.

İlhan Zeynep KARAKILIÇ - Bahçeşehir Üniversitesi.

Kurtuluş CENGİZ - Ankara Üniversitesi.

Yavuz YAVUZ - Ankara Üniversitesi.

Zehra Nurdan ATALAY - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi.

KAPAK ve SAYFA TASARIMI

Tezcan BAHAR - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

İLETİŞİM

Sosyoloji Derneği

Mebusevleri Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/5 Çankaya Ankara.

Tel:+9(0.312) 222 12 5

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 146 - 168 Tanıma ve Yanlış Tanıma: Kapsayıcı Eğitim, Okullar ve Etnisite**
Recognizing and Misrecognizing: Inclusive Education, Schools, and Ethnicity
Çetin Çelik
- 169 - 187 Karanlık Geçmişten Karanlık Mirasa: Yassıada ve Robben Adası'nda Hafıza Mekânlarının İnşası**
From the Dark Past to Dark Heritage: The Construction of Sites of Memory on Yassıada and Robben Island
Bengi Bezirgan-Tanış
- 188 - 216 Kadın Örgütlerinde Farklılaşma, Ayrışma ve Özerklik**
Differentiation, Disintegration and Autonomy in Women's Organizations
Serap Suğur / Temmuz Gönç Şavran / İncilay Cangöz / Hatice Yeşildal
- 217 - 234 Kültürlerarası Karşılaşmaların Gönüllüler Üzerindeki Etkileri: Kapsayıcı Bir Toplum İçin Sosyal Sorumluluk**
The Impact of Intercultural Encounters on Volunteers: Civic Engagement for an Inclusive Society
Ozan Uştuk / Işın Can Traunmüller
- 235 - 253 Different Forms of Embeddedness at Istanbul's Bazaar and Farmers Market**
İstanbul'daki Pazarlarda ve Üretici Pazarlarında Farklı Toplumsal Gömülülük Formları
Candan Türkkan
- 254 - 277 Kültürel Kimlik İnşası ve Bellek: Antakyalı Ortodoks Hristiyan Kadınlar ve Gençler**
Construction of Cultural Identity and Memory: Women and Youth in Antiochian Orthodox Cristianity
Zerrin Arslan / Şule Can
- 278 - 298 Sosyolojik Bir Araştırma Nesnesi Olarak Dijital Oyunlar**
Digital Games as a Sociological Research Object
Enes Demirel
- 299 - 317 Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği**
Accesibility Experiences of People with Disabilities at the Intersection of Body, Individual, and Society
Fulya Doğruel
- 318 - 340 Effect of Complex Sample Design on Determining Common Variables in Statistical Matching Method for Social Research**
Sosyal Araştırmalar İçin İstatistiksel Eşleştirme Yönteminde Ortak Değişkenlerin Seçimine Karmaşık Örneklem Tasarımının Etkisi
Cengiz Özkan / Ahmet Sinan Türkyılmaz
- 341 - 354 Sıralı Karmaşık Metod Tasarımı ile Farklı Veri Toplama Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Türkiye'deki Eğitim Fakülteleri Üzerine Bir Bakış**
Comparison of Different Data Collection Methods with Sequential Mixed Method Desing: An Overview of The Educational Faculties in Turkey
Tolga Balcı / Ahmet Sinan Türkyılmaz

TANIMA VE YANLIş TANIMA: KAPSAYICI EĞİTİM, OKULLAR VE ETNİSİTE

Çetin Çelik¹

Öz

Eğitim eşitsizlikleri literatürü, akademik başarıyla aile kaynaklarının ve kültürel değerlerin ilişkisini uzun süredir vurgulamaktadır. Okulun, bu ilişkiye etkisine dair literatür ise son on yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir. Bu çalışma okulların yapı ve işleyişinin eğitim süreçlerine etkilerine kurumsal habitus kavramıyla odaklanmaktadır. Çalışma Bremen ve İstanbul'da bulunan ve çoğunluk toplumundan farklı etnik ve dilsel özellikteki öğrencilerine farklı eğitim programları uygulayan iki okulun eğitim süreçlerini nasıl şekillendirdiğini nitel verilerle incelemektedir. Elde edilen bulgular Bremen'deki okulun öğrencilerin kültürel kimliklerini tanıyarak ve akademik gelişmeyi hedefleyerek ev ile okul arasındaki geçişliliği kolaylaştırdığını, İstanbul'daki okulun ise öğrencilerin kültürel kimliklerini tanımayarak ev ile okul arasındaki mesafeyi dışlayıcı şekilde açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kurumsal habitus, Türk eğitim sistemi, Alman eğitim sistemi, kapsayıcı eğitim, dışlama.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Koç Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ccelik@ku.edu.tr, ORCID:0000-0003-2992-4787

RECOGNIZING AND MISRECOGNIZING: INCLUSIVE EDUCATION, SCHOOLS, AND ETHNICITY

Abstract

Studies on educational inequalities have long emphasized the relationship between academic achievement, family resources, and cultural values. Complementary to this literature, this study focuses on the role of schools in the educational processes with attention to the concept of institutional habitus. It examines two schools in Bremen and Istanbul that apply different educational programs to students from diverse ethnic profiles and how they shape educational processes. Bremen's school program recognizes students' cultural identities and aims at academic development, increasing the smooth transition between home and school. The school's program in Istanbul does not admit students' cultural identities, enlarging the distance between home and school exclusively. These findings suggest that the different institutional habitus of these schools are strongly associated with their positions in the broader educational field.

Keywords: Institutional habitus, Turkish education system, German education system, inclusive education, exclusion.

GİRİŞ

1960'lardan beri Türkiye endüstrileşmiş ülkelere emek göçü veren bir ülke konumundaydı. 1990'lardan itibaren ise uluslararası göç rejiminin emek göçünden düzensiz göçe evrilmesine paralel olarak, sadece göç veren değil, aynı anda göç alan, göç veren ve transit göçe ev sahipliği yapan bir ülke konumuna geldi (Çelik ve İçduygu, 2019). 2011 yılında Uluslararası Koruma statüsüne sahip ve bu statüye başvuran sayısı sadece 58 bin iken dört yıl gibi kısa bir sürede, 2014 yılında Türkiye dünyanın en çok sığınmacı barındıran ülkesi oldu (Erdoğan, 2020). Bugün Türkiye'de 3,7 milyonu Suriyeli olmak üzere 4 milyonun üzerinde kayıtlı mülteci ve sığınmacı bulunmaktadır (GİGM, 2021).

Artan göçler toplumun etnisite, dil, kültür, yaşam tarzları ve yasal statüler açısından çeşitliliğini artırdı ve 'hayal edilmiş homojen bir cemaate' (Anderson, 2016) hizmet için düzenlenmiş ulus devlet kurumlarını derin bir krize sürükledi. Özellikle eğitim alanındaki kriz göçmen ve sığınmacı öğrencilerin okula adaptasyon zorluklarıyla giderek daha çok görünürlüğe kavuştu (Bircan ve Sunata, 2015; ERG, 2018). Daha evelden siyasi saiklerle görmezden gelinen tek kültürlü eğitim, yüzde 47'si 0-18 yaş arasındaki Suriyeli çocuk ve gençlerin (GİGM, 2021) eğitime dahil olmasıyla eğitim politikaları tartışmalarına önemli bir gündem olarak girmeye başladı (ERG, 2016; Öztürk ve ark., 2017).

Böylesi bir bağlamda bu çalışma eğitim ve toplumsal eşitsizlikler alan yazınına katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma halihazırda göç toplumu olan Almanya'da kapsayıcı ve çok kültürlü bir akademik programa sahip bir okul ile hızla göç toplumuna dönüşen Türkiye'de öğrencilerine standart merkezi bir eğitim programı sunan bir okula odaklanarak, eğitim programı ve eğitim süreçleri arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Bunu yaparken de kurumsal habitus, planlı yetiştirme ve doğal büyütme gibi kavramlardan yararlanmaktadır.

Takip eden bölüm çalışmanın temel kavramlarının ve eklettik kuramsal çerçevesinin bir irdelemesini sunuyor. Bir sonra gelen bölüm ise her iki okulun içinde yer aldığı toplumsal-tarihsel bağlamın analizini yapıyor. Araştırmacının veri toplama ve analiz yöntemlerinin ardından gelen kısmı örnek olay incelemesinin sonuçlarını paylaşırken, sonuç bölümü ise bulguları özetleyerek çalışmanın alan yazınına katkılarını vurguluyor.

KURUMSAL HABİTUS

Eşit ve adaletli eğitim tartışmaları okulun sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretme potansiyeli ile düşünülmelidir. Bowles ve Gintis (1976), Bernstein (1977) ve çok daha derin bir şekilde Bourdieu ve Passeron (1977) okulların toplumsal eşitsizliklerdeki rolünü kavramak için oldukça güçlü kavramsal araçlar geliştirdiler. Yeniden üretim okulu içinde düşünülebilecek bu isimlerden Bowles ve Gintis okulların farklı toplumsal sınıflara farklı eğitim programları sunduğunu, bunun da toplumsal eşitsizlikleri sertifikalandırarak meşrulaştırdığını öne sürmektedir. Bernstein okulun orta sınıftan çocukların aile içinde öğrendikleri dilsel kodları imtiyazlı kabul etmesinin bu sınıftan çocuklara özel ve gizli bir avantaj sağladığını belirtir. Bourdieu ve Passeron ise orta sınıf kültürel sermayenin okulda kabul gördüğünü, bunun da gizil şekilde sınıfsal eşitsizlikleri meşru zeminde yeniden ürettiğini iddia eder.

Wacquant (1989) okulun ve orta sınıf velilerin kendinden emin, bilgili ve aktif öğrenci tipine önem verdiğini bu benzerliğin de bu sınıftan çocukların okulda evlerinde gibi hissetmesini sağladığını belirtir. Buna karşın, işçi sınıfından öğrenciler ise ev ve okul arasındaki farklılıktan dolayı okulda sembolik şiddete (Bourdieu, 2001) maruz kalmakta ve zamanla düşük başarı, derse girmeme ve okuldan ayrılma gibi farklı biçimlerde eğitimden geri çekilmektedir (Reay ve ark., 2010). Genellikle sınıfsal eşitsizliklerin eğitim yoluyla yeniden üretimine yoğunlaşan bu analizler eğitimin eşitlikçi bir toplum yaratma amacına hizmet ettiğini iddia eden meritokratik anlatının da bir mit ya da ideoloji olduğunu ileri sürerler.

Diğer çalışmalar sınıfsal eşitsizliklere ek olarak okulun çoğunluktan farklı etnik, dilsel, dinsel ve yasal statüleri olan gruplar için ayrımcılık yaptığına dikkat çekmektedir. Örneğin, Almanya'da gelişen göç ve eğitim alan yazını akademik programların ve okul tiplerinin özellikle göçmen öğrencileri erken yaşta farklı okullara ayırarak marjinalleştirdiğini ortaya koyar (Kristen ve Granato, 2007; Kiss, 2010; Moffitt ve ark., 2019). Bu türden sorunların giderilmesi için genelde kapsayıcı eğitim işaret edilmektedir. UNESCO (2017) kapsayıcılığı öğrencilerin katılımını, başarısını sınırlayan engelleri ortadan kaldıran, çeşitli ihtiyaçlara, yeteneklere saygı gösteren eğitim ortamlarının oluşturulması şeklinde tanımlar. Ruairc (2013) kapsayıcılığın özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitime katılımıyla ilgili tartışmalardan köklendiğini, 'özelin' dışlanmayı 'ihtiyacın' da bağımlılığı imlediğini, bunun da kavramın

kapatılması gereken bir noksanlığı çağrıştırdığını öne sürer. Güç ilişkileri sorgulanmadığında kapsama fiili 'anormal' çevrenin 'normal' merkezce içerilme çabasını ima eder hale gelir. Ruairc'e göre eğitimle ilgili alternatif düşünceler çeşitlilik ve farklılık politikalarıyla geliştirilmelidir bu da noksanın çeşitli kaynaklarla merkezce içerilmesi değil, merkezin, yani normalin, yapısökümüne uğratılmasıyla mümkündür – Çayır (2022) kapsayıcı eğitime ilişkin bu noktaları derinlemesine ele almakta ve Millî Eğitim Bakanlığının konuyu kavramsallaştırma biçimlerine oldukça doyurucu ve eleştirel bir tartışmayla odaklanmaktadır. Çelik (2017) Rawls, Sen, Mousse ve Terzi gibi düşünürlerin adalet ve kabiliyetler teorilerine ilişkin yaptığı zihin açıcı tartışmasında kapsayıcılık için toplumun farklılıklara sahip üyelerinin ekonomik, politik ve demokratik işleyişleri gerçekleştirilmesi için gerekli olan kabiliyetleri elde edebilecekleri bir eğitim düzleminde bahseder. Elbette, böylesi bir eğitim sistemi, giderek çeşitlenen göç toplumunda, okulun öğrencilerin farklılıklarını kapsayacak şekilde genişlemesine izin veren çok kültürlü bir örgütlenme ve işleyişle mümkün görünmektedir (Gomolla, 2005).

Bu bağlamda kurumsal habitus kavramı okulların yapı ve işleyişleriyle kapsama ve dışlama pratiklerinin analizi için önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Kurumsal habitus okulun örgütlendiği bir dizi yatınlık, zımnî beklenti ve kavrama şemasıdır (Reay ve ark., 2001). Daha somut ifade edilirse, okulun eğitim alanı içindeki statüsüne, örgütsel uygulamalarına ve düzenine, yani beklentilere, davranışa, karaktere ve adabımuâşerete denk düşmektedir (McDonough, 1997). Çalışma Almanya ve Türkiye'deki iki okulun örgütlenme ve işleyişlerini ve eğitim süreçlerini bu kavram ile anlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın yöntemindeki uluslararası kıyas Ruairc'in (2013) bahsettiği 'normali' yapı bozumuna uğratma işlevi görmektedir; yani sistematik bir karşılaştırma değil, yereldeki işleyiş ve rutinlerin normal olmadığını, güç ilişkilerinden beslendiğini anlamamızı kolaylaştıran yöntemsel bir araçtır.

ALMAN ORTAÖĞRETİM ALANI VE UHLAND'IN ORTAYA ÇIKIŞI

Almanya'da ilköğretim kapsayıcı olsa da ortaöğretim seçici ve sert şekilde tabakalaşmıştır. İlkokulun ardından öğrenciler farklı şekilde organize olmuş ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş Hauptschule, Realschule ve Gymnasium gibi ortaöğretim kademelerine devam ederdi. Öğrenme zorluğu çeken öğrenciler ise Förderzentrum denen farklı bir okul türüne yönlendirilirdiler. Ancak Almanya'nın birleşmesini takip eden yıllarda birçok eyalet akademik ve mesleki eğitimi birleştiren okul türü ile sadece akademik eğitim veren okul türünden oluşan ikili okul modeline geçiş yaptılar. Bugün 16 eyaletten 11'inde bu ikili okul modeli bulunmaktadır (Nikolai, 2019). Sosyalist Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde, 10 yıl süren birleşik ve kapsayıcı Polytechnische Oberschule ve hem mesleki bir eğitime hem de üniversiteye girmek için gerekli Abitur yapmaya imkân veren Erweiterte Oberschule mevcuttu (Below ve ark., 2013). Kâğıt üzerinde kapsayıcı gibi görünse de eğitim sistemi oldukça seçiciydi. Akademik başarıya ek olarak, parti ile ilişkiler, siyasi tutumlar iyi okullara girmek için önemliydi; örneğin akademik okullara çoğunlukla sosyalist entelijansyanın çocukları kaydolabiliyordu (Nikolai, 2019). Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ise üçlü ortaöğretim sistemi -Hauptschule, Realschule ve Gymnasium²- ayrımcıydı. İlkokuldan hemen sonra erken yaşta yapılan yerleştirmeler düşük sosyoekonomik kökenden gelen öğrencilerin Hauptschule'de kümeleşmesine yol açarak bu okulu düşük öğrenci başarısı ve göçmen kökenlikle eşdeğer hale getirdi (Gomolla ve Radtke, 2007). Üretim ilişkilerinin endüstrisizleşmesi, hizmetler sektörünün yükselmesi ve sertifika toplumuna doğru dönüşüm mavi yakalı işlerin ve dolayısıyla Hauptschule'nin verdiği eğitimin statüsü ve prestijini azalttı ve bu okul mezunlarının çıraklık, staj pozisyonu bulmasını zora soktu (Solga ve Wagner, 2007).

Bu gelişmelere ek olarak, öğrenme zorluğu çeken öğrencilerin diğer öğrencilerle birlikte eğitim görmesini şart koşan Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni Almanya'nın 2007 yılında imzalaması ve 2009 yılında yürürlüğe koyması ile Förderzentrum lağvedildi. İkili okul sistemine geçiş ve öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin genel eğitime dâhil edilmesi eğitim alanında rekabet ve çeşitlilik gibi nosyonları değerlemek ile kalmadı ayrıca okulların birbiri ile olan pozisyonlanmasını da değiştirdi. Önceleri ortaöğretim stabildi. Farklı okul türleri öğrenme ve sosyoekonomik düzeyler bakımından birbirinden farklı ve fakat kendi içinde homojen öğrenci profiline eğitim verdiğinden öğrenci çekmek için rekabete girmiyorlardı. Ancak şimdi farklı sosyoekonomik ve öğrenme düzeylerinden öğrencilerin aynı okula devam etmesi ihtimali arttığından, okullar farklı akademik programlar geliştirmeye, çeşitli öğrenci gruplarına eğitim vermeye başladılar. Eğer okullar öğrencilerinin önemli bir kısmını Abitur'a yollamakta başarısız olursa, nitelikli öğretmen ve öğrenci çekmekte zorlanmaya ve nihai olarak

² Hauptschule en düşük statülü meslekler için temel kazanımları sunarken, Realschule temel akademik kazanımları gerektiren mesleklere hazırlayan bir programa sahiptir. Gymnasium ise yoğun bir akademik bir program ile üniversite öncesi eğitime öğrencileri hazırlar. Farklı müfredatlar ile ayrımcılığı erken yaşlarda kurumsallaştıran bu hiyerarşinin en altında Hauptschule programı en üstünde ise Gymnasium programı bulunmaktadır.

kapanma tehlikesi ile karşılaşmaya başladılar. Diğer bir deyişle, ikili okul sistemine geçiş Bourdieu'cü anlamda Alman ortaöğretim sistemini adeta alanlaştıran (*fieldisation*) okulları statülerini korumak ve yeniden üretmek için rekabete sürükledi. Yeni durumda, akademik potansiyeli olan öğrencileri çekmek –orta sınıf hanelerden öğrenciler diye okunabilir– ve bu yolla da akademik yerleştirme oranlarını yükseltmek için okullar eğitim fuarlarına katılmaya, kendilerini tanıtmaya ve mütevazı bir şekilde olsa da pazarlama stratejileri benimsemeye başladılar.

İşte böyle bir dönüşüm ortamında Bremen'in Weser semtindeki Türk veliler de çocuklarını etnik olarak homojen, kaynakları kısıtlı ve akademik okula yerleştirme oranı düşük Winden okuluna değil de çevredeki diğer okullara kayıt yaptırmaya başladılar. Öğrencilerin çevre okullarda sayısının zamanla artması daha çok Alman orta-sınıf ebeveynleri rahatsız etti ve velilerin bu konuda bir çözüm bulunması – “sorunun yerinde çözülmesi” – için eyalet eğitim bakanlığına baskı yapmalarına yol açtı (Öğretmen görüşmesi, 2018). Hâlihazırda zaten ikili eğitim sistemine hazırlık çalışmaları yapan Bremen Eğitim Bakanlığı hızlıca Weser'de bulunan Winden okulunu kapatarak onun yerine yeni bir eğitim kadrosu ve eğitim felsefesi ile yola çıkan Uhland'ı 2009'un Ekim ayında model okul olarak kurmuştur. Alman eğitim sistemine göre ilerici yapı ve düzenlemeler içeren Uhland 2009-2010 öğretim yılında okul ekibini kurmaya ve konseptini geliştirmeye başlamıştır. 2010-2011 öğretim yılı başında ilk beşinci sınıf öğrencilerini almıştır.

Çok yeni olmasına rağmen, Uhland altıncı yılın sonunda ilk mezun grubunda, çoğunlukla sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ikinci kuşak Türk göçmenler³ arasında dikkate değer sonuçlar üretti. Okulun 2016'daki ilk mezunları arasında, akademik sürece giren, yani *die gymnasiale Oberstufe*'ye giden öğrencilerin oranı yaklaşık yüzde elli civarındaydı –108 öğrenciden 52'si– ki bu Weser'deki geleneksel oranlardan en az üç kat daha fazlaydı. Mezunlar söz konusu başarılarını 2016'da onuncu sınıfın sonunda Çocuk ve Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen Merkezi Okul Bitirme Sınavları'nda (*Zentrale Abschlussprüfung*) gerçekleştirmişlerdir. Bu sınavda öğrenciler Almanca ve İngilizcede Bremen şehri ortalamasına göre daha düşük ve matematikte ise daha yüksek başarı göstermişlerdir.

TÜRKİYE EĞİTİM TARİHİ VE YILDIZ ORTAOKULU

Eğitim alanı Türkiye'de seküler ve İslamcı güçlerin toplum mühendisliği için bir savaş alanı olmuştur. Kemalist güçler eğitimi İslami bir cemaatten seküler bir ulus yaratmak ve bu projenin taşıyıcısı milliyetçi bir gençlik kurgulamak için kullandılar (Nohl, 2008). İslami muhafazakâr AKP ise bugün eğitimi kendi toplum projesinin taşıyıcısı dindar bir nesil yaratmak için araçsallaştırıyor (Kaya, 2015). Dinin eğitim sistemindeki ağırlığına ilişkin çatışmalar da hükümetler eğitimi teklik, merkezilik, ulusalcılık ve milliyetçilik değerleri etrafında örgütlediler. Eğitim sistemi dilsel ve kültürel teklifi vurguladı ve Türkleri ülkenin temel sahibi olarak dikte etti (Nohl ve Somel, 2020). Örneğin eğitim programında kullanılan kitaplar ulusal kimlik olarak Türklüğü vurgularken, onunla diğer etnik kimlikler arasında hiyerarşik ilişkiler kurguladı (Çayır 2014; 2015).

Öğrencileri erken yaşta farklı okul türlerine ayıran Alman eğitim sistemine benzer şekilde, Türk eğitim sistemi de öğrencileri merkezi sınavlar ile Anadolu Lisesi, Anadolu Meslek Lisesi veya İmam Hatip Lisesi gibi farklı örgütlenmiş ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş lise türlerine ayırmaktadır. Almanya'da eyaletten eyalete farklılık göstermekle birlikte öğrenciler genellikle 4.sınıfın sonunda, Türkiye'de ise 8.sınıfın sonunda farklı okul tiplerine ayrışıyorlar. Öğrencileri farklı okul tiplerine erken ayırmak ailenin sosyoekonomik kaynaklarının öğrenci başarısı üzerindeki etkisini arttırdığından, Türk eğitim sistemi yoksul ve varlıklı öğrencileri farklı okul tiplerine yönlendirmekte bu da sınıfsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir (ERG, 2019).

Eğitim sisteminin tek kültürlü ve tek dilli yapısı çoğunluk toplumundan farklı etnik ve dilsel özellikleri olan öğrencilerin okula adaptasyonuna ve başarısına ket vurur görünüyor. Örneğin ilkokul 1. sınıf düzeyinde Kürt öğrenciler cümle kurmakta zorlanmakta, sınırlı kelimeler kullanmakta, Türkçeyi zor anlamakta ve aksanlı şekilde Türkçe konuşmaktadır (Aksu Koç ve ark., 2002). Öte yandan Kürtçenin eğitimde tanınmaması ebeveynlerin okul ile iletişimini ve çocuklarının eğitimini takip etmelerini engelleyebilmekte ve öğrencilerin okula aidiyetlerine zarar verebilmektedir; örneğin bazı ilkokul öğrencileri ebeveynlerinin kamusal alanda ve okulda Kürtçe konuşmalarından utanmaktadır (Coşkun ve ark., 2011). Eğitim programının Kürtçe diline yer vermemesi böyle bir

³ İkinci kuşak kavramı göç edilen ülkede doğmuş ya da bu ülkeye okul çağından önce göç etmiş gruplar için kullanılmaktadır (Portes and Zhou, 1993). Çalışmada, Türk göçmenler, Türk ikinci kuşak göçmenler ya da Türk öğrenciler Türkiye'den göç etmiş ve çoğunluğu Türk olmakla birlikte Kürt, Arap ve Roman gibi farklı etnik ve dilsel gruptan öğretmen ve öğrencileri de içeriyor.

dilin var olmadığı algısını yaymakta ve onu kamusal alanda ayrılıkçılıkla ve tedirginlikle özdeşleştirmektedir (Ayan, 2012). Bazı Kürt öğrenciler etnik kimlik ve dillerinin eğitim ortamlarında çoğunlukla olumsuz şekilde damgalandığını ve ilkelik, ayrılıkçılık ve terör ile özdeş kılındığını düşünmektedir (Turgut, 2019).

Yıldız ortaokulu nüfusunun önemli bir kısmını 1990'lardan itibaren zorunlu göçle gelen Kürtlerin oluşturduğu İstanbul'un Çukuryurt⁴ semtindedir. Kürtlerin özellikle bu bölgeye gelmesi zincir göç, nispeten düşük kiralara, yüksek sayıdaki tekstil atölyesine ve Türkçe konuşmadan çalışabilme olanaklarıyla alakalıdır (Bostancı, 2016). Çukuryurt'ta yaklaşık 70 bin nüfusa karşılık, 10 okul ve bu okullarda 12.576 öğrenci vardır. Bu okullardaki sınıfların fiziki kapasitesi en fazla 30 öğrenci alabilecekken her sınıfta ortalama 50 ya da 60 öğrenci bulunmaktadır (Ergün, 2019). Öğrenciler akıcı Türkçe konuşamamakta, ders içeriklerini anlamakta zorlanmaktadır, önemli sayıda öğrenci okulda dil temelli ayrımcılığa uğradığını düşünmekte ve okulu bırakarak tekstil atölyelerinde enformel olarak çalışmaktadır (Demir, 2014). Dolayısıyla Yıldız'daki öğrencilerin eğitim ortamının temel belirleyicileri bir yanda tek kültürlü, dışlayıcı bir eğitim sistemi öte yanda ise olumsuz etnik, dilsel basmakalıp yargılar, zorunlu göç ve yoksulluktur.

DATA VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı çoğunluk toplumundan farklı etnik ve dilsel özelliklere sahip öğrencilerini farklı kurumsal habituslarla karşılayan Uhland ve Yıldız'ın eğitim süreçlerini nasıl şekillendirdiğini anlamaktır⁵. Çalışma için seçilen okulların buldukları semtler birbirlerine benzer özellikler gösterse de okulların kaynakları ve örgütlenmeleri farklıdır. Almanya'daki semt Almanya koşullarında altyapı açısından şehrin diğer noktalarından daha dezavantajlı, çok sayıda Türk, Kürt ve Arap göçmene ev sahipliği yapması bakımından ise etnik konsantrasyonu yoğun bir bölgedir. İstanbul'da seçilen semt de benzer biçimde şehrin diğer birçok yerine göre altyapı açısından dezavantajlı ve yoğunluklu Kürt nüfusu barındıran bir bölgedir. Seçilen okulların durumu ise birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir; Almanya'daki bir model okul Türkiye'deki ise kaynakları sınırlı bir devlet okuludur. Bu bağlamda çalışma direkt bir karşılaştırmadan ziyade etnik ve dilsel olarak çoğunluk toplumundan farklı öğrencilerin farklılıklarını tanıyan ve tanımayan iki okul kültürünü sistematik şekilde gözlemlemektedir.

Çalışmanın temel verileri Uhland ve Yıldız'daki öğrenciler, öğretmenler ve okul müdürleriyle yapılmış yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır. Bu okulların seçilmesi amaçlı örneklem (*purposive sampling*) yoluyla olmuştur; araştırmacı Uhland okulunun bulunduğu semtteki göç dinamiklerini bildiğinden ve okulun kuruluş ve gelişmesine daha önce tanıklık ettiğinden bu okulu örnekleme dahil etmiştir. Yıldız okulu ise yine araştırmacının doğup büyüdüğü semte yakındır ve araştırmacı hem bölgedeki hem de bu bölgedeki okullardaki etnik profili ve göç hareketlerini yakından bildiği için söz konusu okulu örnekleme dahil etmiştir. Uhland'da 14 öğretmen, 10 öğrenci ve iki okul müdürü görüşmesi yapılmış ve bu temel veriler dört öğrenci ve öğretmen odak grup görüşmesi, katılımcı gözlem ve öğretmenlerle yapılan çok sayıda günlük sohbet ile desteklenmiştir. Yıldız'daki görüşmeler 13 öğrenci ile sistematik şekilde gerçekleştirilmiş günlük görüşme notlarını, 11 öğretmen ve bir okul müdürü ile yapılan görüşmeyi kapsamakta ve buna ek olarak iki öğretmen odak grup görüşmesinden oluşmaktadır.

Uhland'da katılımcı gözlemler derse girmek, öğretmenler odasında düzenli vakit geçirmek, öğretmenlerle öğlen aralarında yemeğe çıkmak, teneffüs aralarında okul önünde öğretmenlerin sigara molalarında yanlarında bulunmak, okulda düzenlenen eğitim seminerlerine katılmak, festivallerde okulun standını ziyaret etmeyi kapsamaktadır. Yıldız'da ise katılımcı gözlemler öğretmenler odasında düzenli vakit geçirmeyi, öğretmenlerle öğlen arası yemeklerini, rehberlik servisinde bulunmayı, müdür odasında vakit geçirmeyi, koridorlarda dolaşmayı içermektedir. Her iki okuldaki öğretmen görüşmeleri araştırmanın amaçları bakımından verimli geçmesine karşılık, Yıldız'daki öğrenci görüşmeleri okul çalışanlarının ailelerden onam formu alınmasına yardımcı olmaması sebebiyle verimsiz, kısa görüşmelere dayalıdır. Öğrenci görüşmelerindeki bu kısıtlılığa rağmen, öğretmen, okul idaresi ve katılımcı gözlemler yoluyla toplanan veriler okul habitusunu haritalandırmak ve öğrencilere etkisini anlamak açısından zengin bir kaynak oluşturmaktadır.

Uhland'da öğrenciler çoğunlukla Almanya'da doğup büyüyen ikinci kuşak Türk göçmenlerdir. Yıldız'da ise ağırlıklı olarak Kürt öğrenciler bulunmaktadır; birçoğu İstanbul'da doğup büyümüş ya da eğitim çağından önce

⁴ Semt, mahalle, okul ve görüşmeci isimleri anonimleştirilmiştir.

⁵ Bu çalışma Mercator Derneği ve Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi tarafından 2015/16 yılında sağlanan uluslararası araştırma bursu ile gerçekleştirilmiş araştırmanın bulgularından üretilmiştir.

şehre gelmiştir. Görüşmeler 2016 yılında yapılmıştır ve görüşülen öğrencilerin yaşları on üç ila on sekiz arasında değişmektedir. Saha araştırmasından bugüne değin geçen zamanda her iki okul ile ama özellikle Almanya'daki okul ile bağlantıda kalınmış ve okulların aynı şekilde devam ettiği görülmüştür. Türkiye'deki okulun eğitim programı ve organizasyonu merkezi olduğu için müdür ve öğretmenlerin değişmesi dışında bir değişiklik yoktur. Almanya'daki okuldaki öğretmenlerle 2020 ve 2021 Şubat ve Mart aylarında online yapılan Skype mülakatlarında okuldaki temel değişikliklerden birinin artan Suriyeli refakatsiz mülteci öğrenci sayısı olduğu ve bunun da dil derslerini arttırdığı belirtilmiştir.

Görüşülen öğrenci ve öğretmenlere ulaşmak için kartopu tekniği kullanılmıştır (Noy, 2008); okullarda görüşülen öğretmenlere ve öğrencilere başka görüşmeci kimler olabilir diye sorulmuş ve çoğunlukla bu yolla yeni görüşmecilere ulaşılmıştır. Görüşülen kişilerle iletişim kurmak için her iki okuldaki öğretmenlerden ve rehber öğretmenlerden özellikle yardım ve destek alınmıştır. Bu destekler sayesinde araştırmacı her iki okuldaki konumunu meşrulaştırabilmiş ve kısmi de olsa güven ilişkisi kurabilmiştir. Araştırmada öğretmenlere sorulan derinlemesine görüşme soruları temel olarak okulda çalışmaya başladıkları dönemi, okuldaki çalışma koşullarından memnuniyetlerini, okulda çalışmanın avantaj ve dezavantajlarını, okulun diğer okullardan işleyiş ve öğrenci profili olarak farklarını, okul-aile ilişkilerini ve gelecek planlarını kapsamaktadır. Okul idarecilerine bunlara ek olarak okuldaki işleyişe, öğretmenlerin çalışma motivasyonlarına ilişkin sorular sorulmuştur.

Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler mülakatların araştırmanın odağında kalmasını sağlarken görüşmecilerin, araştırmacının daha evvelden düşünmediği, çeşitli temalar etrafında fikirlerini sunmalarını da mümkün kılmıştır. Bu görüşme türü ilk olarak araştırma konusunun odağında bulunan okul ile okuldaki aktörler arasındaki ilişki açık uçlu ve keşfe açık bir süreç olduğu için tercih edilmiştir. Açmak gerekirse, önerilen çalışma, herhangi bir teorik çerçeveyi test etmeyi ya da diğer teorilerden hiç esinlenmeden yeni bir teori oluşturmayı –örneğin Gömülü kuram (*Grounded theory*) – hedeflememektedir. Birincisi bütünüyle test edilmek istenen teorinin varsayımlarına dayanan, tümüyle “yapılandırılmış” bir soru kâğıdını, ikincisi ise hiçbir teoriden esinlenmeyen “yapılandırılmamış” bir soru kâğıdını kullanmayı gerektirirdi. Bu iki durumdan farklı olarak, önerilen çalışma konuya ilişkin önceki tartışma ve teorik önermelerin eklektik yapısından bir çeşit bilgilendirici (*informing*) çerçeve olarak yararlanmakta, örneğin kurumsal habitus çerçevesi gibi, fakat söz konusu çerçevenin yanlışlanabilir olduğunu da kabul etmektedir. Bu anlamda, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği hem eklektik teorilerden doğan bilgilendirici (*informative*) çerçeveden esinlenen, hem de esinlenmemiş soruların soru kâğıdında birlikte yer almasına imkân tanımaktadır. Yapılandırılmış kısmı ile, bu görüşme tekniği görüşmede temel olan konuların üzerinde yoğun şekilde durmayı garanti ederken, yapılandırılmamış kısmı ile de görüşmecilerin araştırmacı tarafından daha önceden öngörülmemiş konularda spontan anlatılarda bulunmasına zemin hazırlamaktadır (Wengraf, 2001). Diğer bir önemli nokta, araştırmanın konusu kişisel ve hassas konuların konuşulmasını gerektirmektedir. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği esnek yapısı ile görüşmeci ve görüşen arasında anlamaya yönelik bir ilişki için zemin hazırlamakta, bu da hakkında konuşulması zor konuların görüşmede dile getirilme ihtimalini artırmaktadır (DeJonckheere ve Vaughn, 2019).

Yarı yapılandırılmış görüşmelere ek olarak katılımcı gözlem yoluyla da veriler toplanmıştır. Çalışma her iki okulun kurumsal habituslarının okul içi etkileşimleri ve aktörlerin perspektiflerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktadır. Derinlemesine görüşme görüşmecilerin anlam dünyalarına nüfuz ederken, katılımcı gözlem ise okulun işleyiş ve görüşmecilerin anlam dünyaları arasındaki bağı doğal akış içerisinde anlamayı olanaklı kılmaktadır. Katılımcı gözlemler görüşmecilerin okulun işleyişleriyle ilgili söylemleri ile pratikte nasıl işlediğini karşılaştırmalı anlamak açısından da verimli olmuştur. Diğer bir deyişle, bu yöntem görüşme ve sohbetlerle elde edilen verilerin geçerliliğinin kontrolünü sağlayan kritik bir öneme sahiptir (Berg, 2012).

Uhland'daki görüşmeler Türkçe, Almanca ve İngilizce, Yıldız'daki görüşmeler ise Türkçe olarak yapılmış ve kırk dakika ile iki saat arasında sürmüştür. Kayda alınan yarı-yapılandırılmış görüşmeler, nitel içerik analizi ilkeleriyle Atlas.ti programı kullanılarak analiz edilmiştir⁶. Başka bir ifadeyle, veriler sistematik olarak ilk önce özet prosedürüne tabi tutulmuş –yani veriler daha küçük parçalara veya açıklamaya indirgenmiş–, ardından kategoriler ve kodlama kuralları oluşturularak yeniden yapılandırılmıştır; bu da verilerden tutarlı bir anlam iskeleti çekip çıkarılmasını sağlamıştır (Mayring, 2007). Makalede okuyuculara Uhland hakkında daha iyi fikir vermek için kamuya açık hali hazırda izinli fotoğraflar kullanılmış, Yıldız için böyle bir izin olmadığı için fotoğraf kullanılmamıştır.

⁶ Veri analizindeki kategoriler için makalenin sonundaki kod ajandasına bakılabilir.

OKULLARIN KURUMSAL HABİTUSU

Uhland

Bremen Eğitim Bakanlığı eğitim reformu sürecinin parçası olarak 2009'un Ekim ayında model okul olarak kurulan Uhland Alman eğitim sistemine göre ilerici yapı ve düzenlemeler içermektedir. Uhland ilkokuldan öğrenci almakta ve beşinci sınıftan onuncu sınıfa kadar eğitim vermektedir. Uhland akademik programı matematik, İngilizce, Almanca ve fizik derslerinde temel (*Grund*) ve ileri (*Erweiterung*) seviyeler sunmakta ve farklı başarı düzeylerinden öğrencilere eğitim ve diplomalar vermektedir. Öğrenciler, onuncu sınıfın sonuna kadar başarıyla tamamladıkları temel ve ileri düzey derslerin sayısına ve almış oldukları notlara göre dört farklı diploma alabilmektedir; Temel Mesleki Eğitim ve Öğretime Hazırlık Diploması (*Einfache Berufsbildungsreife*), İleri Mesleki Eğitim ve Öğretim Diploması (*Erweiterte Berufsbildungsreife*), Ortaöğretim Mezuniyet Diploması (*Mittlerer Schulabschluss*). Öğrencinin alabileceği dördüncü diploma türü ise, ana branş derslerindeki not performansına göre, ortaöğretim diplomasına (*Mittlerer Schulabschluss*) ek olarak, akademik liseye (*die Gymnasiale Oberstufe*) gitme hakkı veren (*Mittlerer Schulabschluss mit GyO Berechtigung*) diplomadır. Farklı diploma türlerine ulaşmayı mümkün kılan esnek akademik programı ile Uhland Alman eğitim sisteminin katı kademeli yapısından önemli derecede ayrılmaktadır.

Uhland avantajlı altyapısıyla her sınıfta 20 ile 23 civarında öğrenciye eğitim vermektir. Uhland'ın programı farklı öğrenme düzeylerinden öğrencileri çok kültürlü akademik bir programla kapsamayı hedeflemektedir. Eğitim programı Hristiyan, Yahudi, Yezidi ve İslami çeşitli dini etkinliklere göndermeler içermekte ve dini festivallerini kutlamak isteyen öğrenci ve öğretmenlere bir gün izin vermektedir.⁷ Ayrıca okulda Almanca, İngilizce ve Türkçe olmak üzere üç dil görünür şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, idare veya öğretmen odası tabelası gibi birçok tabela üç dilde yazılıdır. Ebeveynler için önemli belgeler ve yılda dört kez hazırlanan düzenli okul bültenleri de üç dilde yayımlanmaktadır. Diğer okullar genellikle İspanyolca ve Fransızca'yı ikinci yabancı dil dersi⁸ olarak verirken, Uhland resmi olarak Türkçeyi de ikinci yabancı dil dersi olarak kabul etmektedir. Uhland'da öğretmenler beşinci, altıncı ve yedinci sınıflarda not vermemekte, geri bildirim olarak her derste öğrencilerin başarısı için ayrıntılı raporlar ve her dersten kazanımların ayrıntılı bir değerlendirmesini hazırlamaktadırlar. Ancak, öğrencinin genel eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamak için sekizinci sınıftan itibaren klasik not sistemine geçilmektedir.

Okulda, işleyen sınıf ve okul meclisleri bulunmakta ve öğrenciler bunlara katılmaya teşvik edilmektedir. Yani, öğretmen-öğrenci ilişkileri hiyerarşik değil demokratik biçimde düzenlenmektedir. Uhland'daki öğrenci topluluğu üçte bir Alman, üçte bir Türk ve üçte bir çeşitli ülkelerden öğrencilerden oluşmaktadır. Göçmen öğretmenlerin oranı yüzde 25 civarındadır. Öğretmenler odası kozmopolittir; öğretmenler arasında ondan fazla dil konuşulmaktadır. Öğrenci ve öğretmen profillerinin çok kültürlü yapısı okuldaki gündelik akış ve işleyişte gözlemlenmektedir. Örneğin göçmen öğretmenler ebeveyn-okul etkileşimini kolaylaştırmada önemli rol oynamakta, bireyselleştirilmiş rehberlik hizmetlerinde ve öğrencilerin katılımının mecburi olduğu veli-öğretmen toplantılarında (VÖT), gerektiğinde, çeviri yapmaktadır. Uhland ayrıca Bremen'de ilk kez Kültürlerarası Meseleler Danışmanı (*Beauftragte/r für interkulturelle Angelegenheiten*) pozisyonunu resmi olarak oluşturmuştur. Bu görevdeki kişiden okula aidiyetlerinin artması için göçmen kökenli öğrenci ve velilerle ilişkiler kurması, velileri okuldaki süreçler hakkında saydam şekilde bilgilendirmesi ve okul ile içinde bulunduğu ekolojik bölgenin etkileşimlerini uyumlu şekilde sağlaması beklenmektedir. Ayrıca VÖT'ler diğer okullarda genellikle yılda iki kez düzenlenirken, Uhland'da yılda dört defa düzenlenmektedir ve öğrencilerin katılımı zorunludur.

Yıldız

Yıldız 5 ile 8. sınıf arası eğitim veren bir devlet okuludur. Saha araştırması sırasında okulda 1834 öğrenci, 38 şube, 19 sınıf mekânı bulunmaktaydı. Yıldız ikili öğretim yapmaktadır. İkili öğretimin amacı aynı binada daha

⁷ Bremen'de pek çok okul bu politikayı uygulamaktadır.

⁸ Öğrencilerin hangi ortaokula gideceğini ağırlıklı olarak beş temel dersteği ortalama notları belirler; Almanca, İngilizce, Matematik, Doğa Bilimleri ve ağırlıklı olarak Fransızca veya İspanyolca olan ikinci bir yabancı dil dersi. Diğer okulların aksine, Uhland Türkçeyi ikinci yabancı dil dersi olarak kabul etmektedir.

çok öğrenciye eğitim sağlamak ve kalabalık sınıflardan kaçınmak olsa da sınıflardaki öğrenci sayısı 40 ile 45 arasındadır. Okul binası oldukça dezavantajlı bir altyapıya sahiptir. Okulda ilk göze çarpan noktalar iyi aydınlatılmamış koridorlar, önemli Türk ve Osmanlı şahsiyetlerinin posterlerinin asılı olduğu yer yer boyası dökülmüş duvarlar, dar, yeşil alandan yoksun okul bahçesidir. Okulda yeterince büyük toplantı salonu bulunmamakta, konferanslar için öğretmenler yakında bulunan ilkokulun salonunu kullanmaktadır. Beden eğitimi dersi programda bulunmasına karşın, okulda bir spor salonu ya da kıyafetlerin değiştirilmesi için bir soyunma odası bulunmamaktadır. Kız ve erkek öğrenciler kıyafetlerini sınıfta sırasıyla değiştirmekte, ders için yazın bahçeyi kullanırken kışın ise içeride kalmaktadırlar.

Yıldız, İstanbul'da olmasına karşın öğretmenlerin zorunlu hizmetinde sayılmaktadır. Öğretmenler okulda çalışmayı tercih etmediğinden derslerde öğretmen sıkıntısı çekilmekte ve bu da ücretli öğretmenler aracılığıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Saha araştırması sırasında bazı derslerin boş geçtiği ve bunun hem öğretmenler hem de öğrenciler arasında garipsenmediği gözlemlenmiştir. Görüşmeler ve kayıtlı belgeler 2015 yılında öğretmenlerden yarısından fazlasının, saha araştırması sırasında ise 41 öğretmenden 18'nin ücretli olduğunu ortaya koymaktadır. Kadrolu öğretmenler çeşitli resmi nedenler bularak, örneğin evlilik ve eş durumu yoluyla, okuldan ayrılmaya uğraşırken, ücretli öğretmenler ise kadrolu öğretmenlerden daha az ücrete ve bir sonraki yıl sözleşme alıp almayacaklarını bilemeden oldukça düşük bir motivasyonla okulda çalışmaktadır.

Devlet okulu olarak Yıldız'ın okul müdürleri ve öğretmenleri merkezi olarak atanmakta ve Uhland'dan farklı olarak, müdür il milli eğitim tarafından merkezi olarak düzenlenen direktifler ve faaliyetlerin dışına çıkamamaktadır. Yüksek otoritedeki kurumlar okuldaki faaliyet ve seminerleri önermek, onaylamak ve gözlemekle yükümlüdürler. Diğer bir deyişle, eğitim alanının katı ve hiyerarşik örgütlenmesi yerel düzeyde bir politika geliştirilmesi ve uygulanmasına izin vermemektedir. Müdür, öğretmeni ücretli çalıştırmakta ancak bu da merkezi şekilde yapılan güvenlik soruşturmasına tabi olan bir süreç sonunda gerçekleşmektedir. İl milli eğitim, ilçe milli eğitim ve Yıldız arasındaki ilişkiye benzer şekilde müdür ile öğretmenler arasındaki karar verme süreçleri de yukardan aşağıya ve hiyerarşiktir. Okulun yapı ve işleyişi ast-üst ilişkileri dikte etmekte ve öğrenciden öğretmenlere ya da öğretmenlerden okul müdürüne geribildirimini mümkün kılacak mekanizmalar içermemektedir.

Yıldız farklı lise türlerine yönelik eğitim veren standart bir orta okuldur. Ancak pratikte öğrenciler ya düşük prestijli meslek okullarına gitmekte ya da okulu terk etmektedirler. Okul müdürü her yıl öğrencilerin en az üçte birinin okulu terk ettiğini belirtmiştir. Okuldaki danışmanlık ve rehberlik hizmetleri oldukça düzensiz ve yetersizdir; saha araştırması sırasında okulda görevlendirme yoluyla sınırlı süreliğine gelmiş sadece tek bir rehber öğretmen bulunmaktaydı. Okul öğrencilerin geleceği için kritik öneme sahip liseye giriş merkezi standart sınavlar için bilgi ve rehberlik sağlamak konusunda oldukça kısıtlıdır. Diğer birçok ortalama devlet okuluna göre okuldaki test rejimi, lise türlerine hazırlık çalışmaları kaliteden, düzenden ve içerikten yoksundur. Görüşülen bir öğretmen okuldaki birçok öğrencinin hem okula geldiğini hem de çevredeki tekstil atölyelerinde çalıştığını ve birçoğunun düşük statülü meslek ya da imam hatip liselerine bile giremediğini belirtmiştir.

Daha evvel belirtildiği üzere okuldaki öğrenciler ağırlıklı düşük sosyoekonomik kökenden ve zorunlu göç deneyimlemiş Kürt ailelerden gelmektedir. Konu üzerine evvelki çalışmaları doğrular şekilde (Şahin-Fırat, 2010), merkezi eğitim programında Kürtlerin perspektiflerine, dillerine, göç ve yaşam koşullarına ilişkin hiçbir gönderme ya da açıklama bulunmamaktadır; örneğin VÖT'lerde çeviri yapılması gibi. Uhland'ın aksine, Yıldız çevre ve mahallede bulunan dernek ve kültürel merkezlerle bağlar kurmamakta içinde bulunduğu çevre ile organik bağlar geliştirmemektedir. Diğer bir deyişle, eğitim programı ile öğrencilerin hayatı ve yaşam koşulları arasında anlamlı bağlar bulunmamaktadır.

UHLAND VE ÖĞRENCİLER: 'OKULDA EVDE GİBİ HİSSETMEK'

Öğrenciler ve öğretmenlerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve Uhland'daki düzenli gözlemler, birkaç istisna dışında, öğrencilerin büyük çoğunluğunun okulda kültürlerine, dinlerine ve dillerine değer verildiğini düşündüğünü göstermektedir. Yapılan görüşmelerde birçok öğrenci, zihinlerinde Alman okullarına ilişkin belirli bir imge olduğunu ve bu imgenin Uhland'a girdiklerinde sarsıldığını belirtti. Uhland'ın diğer okullardan farklı olduğu hakkında konuşan Ayten isimli bir kız öğrenci şunları söyledi:

Normalde okulları sevmem (gülüyor)! Ancak nasıl söylesem, bu okulu seviyorum. Mahallemden olan öğretmenleri tanıyorum. Koridorda onlarla Türkçe konuşuyorum... Diğer

okullardaki duvarlarda Türkçe tabelalar göremiyorsunuz. Kendimi burada bir Alman okulundaymış gibi hissetmiyorum.

Öğrencilerin okula aidiyet duygusu eğitim başarısı ile olumlu şekilde ilgilidir (Cemalcılar, 2010). Yukarıdaki alıntı, öğrencinin okula ilişkin olumlu bir aidiyet duygusuna sahip olduğunu ve bunun okulun çok kültürlü örgütlenmesiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Alıntıda bir diğer önemli nokta, mahalle ve okul arasındaki irtibat ile ilgilidir. Alman göç araştırmalarının büyük bir kısmı ev ve okul arasındaki sosyokültürel kopukluğun öğrenim süreçlerine olumsuz etkisinin altını çizmektedir; buna göre, öğrenciler 'geleneksel' Türk aile kültürü ve 'modern' Alman okul kültürü gibi iki uyumsuz dünya arasında yaşamaktadırlar (Worbs, 2006). Buna karşın Uhland'daki öğrenciler, okulun çok kültürlü örgütlenmesi ve uygulamaları ile evleri arasında bir bağlantısızlık yaşamıyor görünmektedirler. Öğrencilerin öğretmenleri mahalleden tanınmaları, onlarla anadilleriyle konuşmaları ve etnik dillerinin okulda resmi olarak tanınması, öğrencilerin okul yönelimli kimlik geliştirme ve aidiyet hissetmelerine olumlu etkiler yapmaktadır. Thrupp (2003) okul ile evin organik bağlantısının öğrencilerin okula adaptasyonlarını kolaylaştırdığını ileri sürer. Bu savı doğrular şekilde, bu çalışmada, semtleri, evleri ve okulları arasındaki simetri çizgileri ve devamlılıklar, öğrencilerin okula olumlu adaptasyonuna katkıda bulunmaktadır. Okul ve öğrenciler arasındaki tanınma ilişkisi öğrencilerin farklı okullardaki deneyimleri ışığında daha da belirgin hale gelmektedir. Örneğin Uhland'a başka bir okuldan gelen Alper deneyimini şöyle ifade etmiştir:

Bu okula [başka bir okuldan] geldim. O da iyi bir okuldu. Ancak, kendimi orada genellikle yabancı hissettim. Oradaki tek Türk bendim. Veli toplantılarında, anneme öğretmenlerin ne hakkında konuştuğunu anlaması için yardım ediyordum. Burada farklı; çok farklı. Annem düzenli olarak buraya geliyor ve öğretmenle derslerim hakkında konuşuyor.

Uhland'daki VÖT'lerin ihtiyaç olursa göçmen öğretmenler yardımıyla velilerin anadilinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu durumu öngörebilmek için okul yönetimi VÖT'lerde veli ile aynı dili konuşan bir öğretmenin olmasını sağlayacak şekilde önceden planlamalar yapmaktadır. Yukarıdaki alıntıdan çıkarılabileceği üzere, velilerin anadilindeki VÖT velilerin okula katılımını güçlendirmekte ve öğrencilere etnik ve kültürel değerlerinin olumlu tanındığına dair mesajlar göndermektedir.

Bu türden olumlu tanınmaya ek olarak öğrenciler akademik başarıyı veya başarısızlığı belirli bir etnik köken ya da din ile ilişkilendirmemişlerdir. Örneğin Alman erkek öğretmenlerden biri Uhland'ın öğrencilerin kültürüne ve dinine saygı duyduğunu bu nedenle onların da Alman öğretmenlerle alaycı ilişkiler geliştirmedikleri yorumunu yapmıştır:

Bizim görevimiz öğrencilerimize bu okulun onları kabul ettiğini göstermektir. Siz başarılı olma potansiyeline sahipsiniz demektir. Birçok [göçmen öğrenci] başarısız oldu çünkü klasik Alman okulları kültürel değerleri ve etnik dili kaynak olarak tanımıyor. Ama biz tam tersini yapıyoruz. Sorunun dil veya din olmadığını göstermeye çalışıyoruz.

Öğrencilerin okula karşı direniş geliştirmesi üzerine olan çalışmalar (Solomon, 1992; Ogbu, 2008), bir grubun iş piyasasında ya da eğitimde sistematik olarak başarısızlığa uğraması ile direnme kültürü arasında bağ kurmaktadır. Diğer bir deyişle, grup aleyhine sistematik başarısızlıklar o grup ile çoğunluk toplumu arasındaki ilişkiyi etnikleştirme/ırksallaştırma ve başarısızlıkların etnik kimlik sebebiyle oluştuğu fikrini güçlendirerek, grup üyelerinin toplumun normlarını temsil eden okula direnç geliştirmelerine neden olmaktadır (Phalet ve ark., 2013). Yukarıdaki alıntıda somutlaşan yaklaşım ise başarı ve başarısızlığı etnik bir boyuttan anlaşılmasını engeller görünmektedir. Umland'ın yereldeki kilise, dernek, özellikle cami ile düzenli ilişkileri ve göçmen öğretmenlerin istihdamı ise akademik başarı kadar gündelik ilişkileri de etnik boyuttan okumayı zorlaştırmaktadır.

Her ne kadar yukarıdaki örnekte olduğu gibi öğretmenlerin önemli bir bölümü kapsayıcı ve demokratik eğitim değerlerini vurgulasa da okuldaki çok kültürlü anlayışın kaynağının öğretmenlerin bireysel görüş ve eğilimleri olmadığını vurgulamak gerekiyor. Çok kültürlü kurumsal habitus öğretmenlerin görüşlerinden değil okulun kuruluş felsefesinden doğmakta ve öğretmenlerin, görüş ve eğilimleri farklı olsa bile, kurum içindeki aksiyonlarını şekillendirmektedir. Yani öğretmenler çok kültürlü görüşleri eşit ölçüde paylaşmamakta, ancak okulun çok kültürlü örgütlenmesi onları bu şekilde davranmaya yönlendirmektedir. Ayrıca düzenli yapılan çalıştaylarda öğretmenler çok kültürlü anlayışı hayata geçirmenin olası pratik yollarını tartışmaya teşvik edilmekte ve kararların, okulun kurumsal habitusunun prensipleriyle uyumlu olması koşuluyla, aşağıdan yukarıya doğru işlenen süreçlerle alınmasına dikkat edilmektedir. Bu nedenle Umland'ın çok kültürlü anlayışının kurumsal olarak oluşturulduğunu söylemek yerinde olacaktır. Örneğin görüşülen Alman kadın okul idarecisi dil ile alakalı okulun kapsayıcılık politikalarının eğitim çevrelerinde garipsenebileceğini ima ederek şu yorumu yapmıştır:

Diğer okullardaki meslektaşların VÖT'lerdeki dil politikamız nedeniyle bazen bizi garip bulabileceğinin farkındayım. Ama benim görevim ebeveynlere Almanca öğretmek değil. Görevim öğrencilerimin daha iyi entegre olmalarını sağlamak ve gelecekleri için akademik başarılarını arttırmaktır.

Umland'un kurumsal habitusu genel bir konsensüsten doğmamakta ve fakat yeniden şekillendirilen Alman ortaöğretim alanında bir aktör olarak Umland kendi devamını sağlamak ve yeniden üretmek için onu oluşturmaktadır. Kaynağı her ne olursa olsun, bu habitusun işleyişi öğrencilerin okula yabancılaşmasını engellemekte ev ve okul arasındaki kopukluğu azaltır görünmektedir.

UHLAND'IN HABİTUSU VE 'HAK DUYGUSU'

Sosyoekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilerin eğitim başarısızlığına ilişkin alan yazında, Lareau (2011) sınıfsal yetiştirme pratiklerinin çocuklarda ortaya çıkardığı hak ve kısıtlılık duygularının önemine işaret eder. Buna göre orta sınıf ebeveynler "planlı yetiştirme" (*Concerted cultivation*) şeması uygularlar; yani çocuklarını düzenli etkinliklere kaydeder, onların sorularını sorularla yanıtlar, muhakeme güçlerini artırır ve okuldaki çıkarlarını yakından takip eder ve sonuçta onların yeteneklerini, görüşlerini ve becerilerini geliştirirler. Bu planlı yetiştirme modeli sayesinde, orta sınıf çocuklar daha güçlü sözel beceriler edinirler, öğretmenler gibi otorite pozisyonundaki yetişkinlerle konuşma konusunda kendilerini rahat hissederler ve aynı zamanda bir hak duygusu kazanırlar. Bu hak duygusu sayesinde de uzmanlarla ve kurumlarla ilişkilerinde müdahaleci ve

sorgulayıcı davranarak, kendilerinden emin tutum sergilerler. Buna karşın, işçi sınıfından düşük gelirli ebeveynler yetiştirme pratiklerinde “doğal büyütme” (*Accomplishment of natural growth*) şemasını takip ederler. Çocuklarını önemser ve onları severler; ancak çocuklar ekonomik kaynakların yokluğunda kendiliğinden büyürler. Bu çocukların katıldıkları düzenli etkinlikler yoktur, kuzenleri ve diğer akrabalarıyla dışarıda oynarlar ve bolca televizyon izlerler. Ebeveynler çocuklarıyla iletişimlerinde muhakeme etmek yerine kısa ve emir verici ifadeler kullanırlar. Tüm bu sebeplerden ötürü, çocukların sözel becerileri sınırlanır, yetişkinlerle konuşurken kendilerini rahat hissetmez, onları sorgulayamaz ve onlarla tartışamazlar. Zamanla bir kısıtlanma duygusu geliştirerek akraba olmayan kişi ve kurumlarla etkileşimlerinde genellikle güçsüz ve mutsuz hissederler.

Uhland etnik değerleri olumlu tanımakla birlikte örgütlenme ve işleyişini sadece bu değerlerin korunması etrafında oluşturmamakta, öğrencilere skolastik eğitimde başarı için gerekli meziyetler ve adeta Lareau'nun işaret ettiği hak duygusunu kazandırmaya yönelik uygulama ve pratikler sunmaktadır. Okuldaki Alman erkek bir öğretmen görüşmede öğrencilerin akademik ortamın gerektirdiği şekilde düşünme ve hareket etme pratiklerinin zayıf olabileceğini ancak okulun bazı düzenlemeler aracılığıyla bunu onlara aşılayabileceğini belirtmiştir:

Örneğin kendi değerlendirmeleri hakkında geri bildirimde bulunmaları gerekiyor. Okul ve sınıf meclislerinde söz sahibiler. Hakları için konuşmalılar! Tamam, buna alışık değiller. Ancak bir kez şans verildiğinde, seslerini nasıl yükselteceklerini ve haklarını nasıl koruyacaklarını çabucak öğreniyorlar.

Uhland'ın kurumsal habitusu, öğrencilere kendilerini kabul edilebilir yollarla nasıl ifade edeceklerini öğretmekte ve karmaşık bir eğitim sisteminde yollarını bulmaları için gerekli olan bireyselleştirilmiş destekleri talep etmeleri için cesaretlendirmektedir. Lareau'nun çalışmalarını takiben, işçi sınıfından gelen, Uhland'daki çoğu öğrencinin sosyalleşme süreçlerinde bir kısıtlanma duygusu geliştirdiğini öngörebiliyoruz. Ancak, öğrencileri aktif rol almaya teşvik eden sınıf ve okul meclisi gibi düzenlemeler, öğretmenle eşit ilişki kurmasını sağlayacak pratikler, orta sınıf öğrencilere özgü akademik eğilimleri ve hak arama duygusu geliştirmeye zemin hazırlar görünmektedir. Örneğin Türk kökenli bir kız öğrenci, Seda, daha sonra nota dönüştürülecek olan öğretmen değerlendirmesine nasıl ve neden itiraz ettiğini şu şekilde açıklamıştır:

Seda: Ders değerlendirmelerimi her zaman incelerim çünkü hata yapabiliyorlar. Eğer öyleyse, gideceğim bir sonraki okul için kritik oldukları için düzeltilmesini istiyorum.

Araştırmacı: Bu tür konularda öğretmenlerle iletişim kurmakta rahat mısın? Demek istediğim, onlara nasıl yaklaşıyorsun?

Seda: Neden rahat olmamalıyım? Utanmaya gerek yok. Arkadaşlarım okul müdürlerine [isimleri] birçok şey hakkında gidiyor. Ben de kendim gittim. Bir şeyleri düzeltmek için hakkımı istememiz lazım

Konuşulan öğrencilerin birçoğu geleceğini önemli görmekte, yeterince çalışırlarsa başarabileceklerine dair meritokratik bir perspektif geliştirmektedirler. Daha önemlisi yetişkinlere ve kurumlara karşı okuldaki kanallar aracılığıyla haklarını savunmak için cesurca hareket etmektedirler. Saha araştırması boyunca, öğrencilerin sınıf, koridor ve okul bahçesinde öğretmenler, sosyal hizmet çalışanları ve okul müdürleri ile etkileşimde rahat oldukları gözlemlenmiştir. Alan yazın dezavantajlı öğrencilerin haklarını ya kısıtlılık duygusundan ötürü aramadıkları ya da okuldan istediklerini almalarına mâni olacak şekilde agresif ve sert tavırlar sergileyebildiklerini ortaya koyuyor (Matute-Bianchi, 2008; Ogbu, 2008). Okul içerisindeki olumlu öğrenci öğretmen etkileşimleri ve öğrencilerin özgüvenli duruşlarına ilişkin gözlemler bir sosyal hizmet uzmanı ile paylaşıldığında, bu gözlem doğrulanmış ve temel sebebin okulun göçmenlerle yakın yaşayan ve onlarla büyümüş personele işe alımda öncelik vermesi olduğu belirtilmiştir. Öyle görünüyor ki Uhland'ın çok kültürlü habitusu bir yandan öğrencilerin kültürel değerlerini olumlu tanıyarak ev ile okul arasındaki mesafeyi daraltmakta, öte yandan akademik organizasyonu ve demokratik işleyişini ile eğitim başarısı için gerekli tutum, duygu ve hak duygusunu onlara aşılamaktadır.

YILDIZ VE ÖĞRENCİLER: 'KENDİNİ OKULDA SUDAN ÇIKMIŞ BALIK GİBİ HİSSETMEK'

Yıldız altyapı ve kurumsal habitus bakımından Umland'dan önemli derece farklılaşmaktadır. Okulun yüksek duvarlarla çevrilmiş eskimiş binasına dar beton bir bahçe eşlik etmektedir. Daha evvel belirtildiği üzere öğretmen eksikliği yüksek sayıdaki ücretli öğretmenle giderilmeye çalışılmakta, bu da hem okulun işleyişinde hem de çalışanların motivasyonlarında sorunlar yaratmaktadır. Okuldaki kadrolu ve ücretli öğretmenler son derece genç ve deneyimsizdiler. Yıldız, birçok öğretmenin meslekteki ilk görev yeriydi. Saha araştırmasında, gelen öğretmenlerin okulda durmamak için türlü bahaneler bulmaya çalıştıkları, çalışanların ise alınan maaşa bu okulun sorunlarının çekilmeyeceğini ifade ettiklerine defalarca şahit olunmuştur. Durumun neden böyle olduğunu sorulduğunda, öğretmenlerin büyük çoğunluğu Yıldız'ı kimsenin uzun süre çalışmak istemediği bir tür "sürgün yeri" olarak tanımlamıştır. Mesleğine Yıldız'da başlayan ve henüz ilk yılında olan bir kadın öğretmen, okuldaki ilk günlerinde yaşadığı şoku şöyle tarif etmektedir:

Türkiye'nin Güneydoğu'suna gitmemeyi tercih ettim. Bu yüzden orada değil İstanbul'da okul tercih ettim. Ancak buradaki profili bilmiyordum. Şaşırtıcı bir şekilde, burası da tıpkı orası gibi. Ama yine de orada olsaydım bütün nüfus aynı olurdu. En azından burada otobüse bindiğimde on dakika içinde buradan uzaklaşıyorum ve hemen İstanbul'dayım.

Görüşmelerde öğretmenler genellikle Çukuryurt ve Yıldız'ı 'kaotik', 'suç yatağı', 'çürümüş', 'tehlikeli' ve 'siyaseten bölücü' gibi terimlerle tasvir etmişlerdir. Bölgeyi hem tehlikeli hem de yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, katlanması zor bir yer olarak anlatmışlardır. Öğretmenler çalışma koşullarından, öğrencilerin seviyesinden ve profilinden memnun değildiler. Tüm görüşme ve gözlemlerde öğrencilerden son derece düşük akademik beklentiler olduğu tespit edilmiştir. Bu gözlemin paylaşıldığı bir erkek öğretmen, öğrenciler yüzünden programı yeterince hızlı takip edemediklerini ve artık öğrencileri pek zorlamadıklarını belirtmiştir. Konuyu biraz daha açması istendiğinde ise şöyle cevap vermiştir;

Öğretmen: Buranın böyle bir yer olduğunu bilmiyordum. Buraya, nasıl söylesem, kimi idealist düşüncelerle geldim. Ancak bir süre sonra, öğrenciler için daha fazlasını hayal ederken, öğrencilerin standartları için bunun yeterli olduğunu düşündüğüm bir noktaya geldim. Ağır aksanları olan ve düzgün okuyamayan öğrenciler var. Yani biri düzgün okuyamadığında bile o zaman bunun yeterli olduğunu düşünmeye başlıyorsunuz. Yapamayacakları için artık onları zorlamıyorsunuz. Hepimiz, buradaki tüm öğretmenler, öğrencilerden fazla bir şey beklemiyoruz.

Araştırmacı: "Fazla bir şey beklemiyoruz" derken ne demek istediğinizi biraz açıklayabilir misiniz hocam?

Öğretmen: Örneğin, biz [öğretmenler] sınavdan öğrencilerin 100 alamayacaklarını biliyoruz. Neredeyse hepimiz 60 alabilirlerse bunun zaten iyi olduğunu düşünüyoruz. Ya da bazen 80 veya 90 alabilsin diye sınavı çok kolay yapıyoruz ama aşırı kolay, ne demek istediğimi anlıyorsunuz.

Saha araştırması sırasında öğretmenler yorgun ve umutsuzdular. Birçoğu zorunlu oldukları için işlerini yaptıklarını okulda eğitim vermenin zor olduğunu belirtmiştir. Öğretmenler arasında genel olarak koşulların değiştirilmesinin imkânsız olduğuna ilişkin yaygın kaderci bir görüş ağırlıktaydı. Öğrenci 'kalitesinin' düşüklüğü ve eğitim süreçlerinin aksamaması ise sıklıkla öğrenci, aile ve kültür temelli eksikliklerle açıklandı. Örneğin bir öğretmen Çukuryurt'da çalışmanın temel zorluğunu, "Kürtlerin çok fazla çocuğu var ama onları önemsemiyorlar. Çocukları okula gönderiyorlar, onlarla burada biz ilgilenmek zorundayız" diye açıkladı. Bu türden etnik ayrımcı söylemlere ek olarak öğrencilerin okula uyumunu patolojikleştiren görüşler de dile getirildi. Bir erkek öğretmen örneğin tıbbi müdahalenin gerekliliğini şöyle açıkladı:

Gördüğünüz gibi çoğunun yıkıcı davranış sorunları var. Yüksek sesle konuşuyorlar, kendilerinden yaşça büyüklere nasıl davranacaklarını bilmiyorlar. Birçok psikoloğa, terapistte ihtiyacımız var bu okulda. Bu öğrencilere doğru yolu göstermenin tek yolu budur.

Yukarıdaki türden patolojikleştirici açıklamalar esasen kültürel noksanlık açıklamalarıyla yakından ilişkilidir; yüksek sesle konuşmak ve nasıl davranacağını bilmemek aslında Saraçoğlu'nun (2011) Kürtlerin Türkiye toplumunda "kültürsüz", "ilkel", "eğitimsiz" olduğu basmakalıp inanışıyla dolaylı ilişkili görünmektedir. Acil terapistin ihtiyacının vurgulanması karşısında, toplumsal sınıf, anadil, zorunlu göç ve dezavantajlı yaşam

koşullarının da olası faktörler olup olmayacağını sorulduğunda ise, öğretmenlerin birçoğu sanki bunun genel kültürel bir problem olduğunu öne sürenler kendileri değilmiş gibi, bu defa da total bir söylemden vazgeçerek bu türden sorunları olmayan öğrencileri örnek göstermişlerdir. Yani vakaları bu defa bireyselleştirerek karşılık vermişlerdir. Derinlemesine görüşmeler ya da odak grup görüşmelerinde yaşam koşulları, dil ya da yakın çatışma tarihi ne zaman düşük eğitim başarısının belirleyicileri olarak öne çıkar gibi olsa, öğretmenler erken ders saatlerini, düşük öğrenci motivasyonunu, evdeki 'gerici' ve zaman zaman şiddet içeren cinsiyet rollerini –ki bu da yine Kürtlerle ilgili basmakalıp yargılarla ilişkilidir (Saraçoğlu, 2010) – temel nedenler olarak öne sürmüşlerdir. Görüşmelerde örneğin dil soruna hiç değinmeden velilerin okulla hiçbir ilişkisi olmadığından şikâyet edilmesini dinlemek oldukça paradoksal bir gözlem oluşturmaktadır.

Daha evvel de değinilen yorgunluk, bitkinlik ve yıpranmışlık duygusunu, öğretmenler öğrencilerin akademik düzeylerinin düşük olmasına ek olarak, haklı şekilde okuldaki etnik ve politik meselelerle açıklamışlardır. Öyle ki bir öğretmen bu tür konulardan okulda eğitim yapmaya zaman kalmadığından şikâyet etmiş ve okulda her gün yaşananlara örnek olarak: “bir keresinde bir öğrencimin onların [PKK'nın] bayrağını çizdiğini gördüm. Bayrağı yırtıp attım... Bu bir terörist faaliyetidir ve sınıfımda buna tahammül edemem” diye tepki gösterdiğini paylaşmıştır. Bu türden örnekler nedenleri okul dışından kaynaklanan yapısal sorunların öğretmenlerin üzerine kaldığını, onların da bu gibi durumlar karşısında ne yapacağını bilemediklerini göstermektedir.

Ayan'ın (2012) bulgularını doğrular şekilde, görüşmeler sırasında öğretmenlerin Kürtçeyi sıklıkla bölücülüğün sembolü olarak görme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Bir odak grup görüşmesinde öğretmenlerden biri öğrencilerin sınav sorularını bile anlamakta zorlandığını belirtmiş, neden diye sorulunca da şöyle bir diyalog geçmiştir:

Öğretmen: Nasıl söylesem, öğrencilerin çoğu burada Kürtçe konuşuyor.

Araştırmacı: Yani onlar Kürt.

Öğretmen: Ama bunu bu şekilde ayırmak istemiyorum. Onları Türk vatandaşı olarak görüyorum.

Zürcher (2017) resmi devlet ideolojisinin Türklüğü ulus kategorisine taşıdığını bu yolla da onu etnik-dışı kılarak devletin etnisite-karşıtı söylem repertuarının temelini koyduğunu belirtir. Tıpkı yukardaki örnekte Türklüğün etnik değil ulusal bir kategori olarak tüm diğer etnisiteleri kapsadığı fikrini öne çıkartmak gibi, yapılan görüşmelerde öğretmenler okuldaki sorunları değerlendirirken sıklıkla devlet söylemine başvurmuşlardır. Burada çarpıcı olan nokta bu söylemin dil sorunu gibi eğitimdeki somut bir engelin –okuduğunu, duyduğunu anlayamamak! – bile gözden kaçırılmasına hizmet etmesidir. Yıldız'daki öğretmenlerin karşılarındaki öğrencilerin dil sosyalizasyonlarının başka bir dilde ya da iki dilde olma ihtimalini göz ardı etmeye meyilli oldukları gözlemlenmiştir. Gogolin (2013) Avrupa'da kamu okullarının göçlerle hızlı şekilde çeşitlenmesine karşın fiili çok kültürlülüğün göz ardı edildiğini ve ulus devlette herkesin aynı dil içinde sosyalleştiği mitine dayanarak tek dilli habitus (*monolingual habitus*) ile eğitim yapıldığına dikkat çekiyor. Öğretmenler için, ideolojik saikler bir yana, yeni duruma göre eğitim vermek onların alışageldikleri ve güvende hissettikleri alandan çıkmak anlamına geleceği için bu duruma bir direnç de gösteriyorlar. Türkiye eğitim sistemi tek dilli habitusu bir eğitim politikası olarak benimsediğinden öğretmenler de bununla çelişen gerçekliğe karşın Yıldız'daki durumu bu pencereden değerlendiriyor görünüyor.

Uhland ile karşılaştırıldığında, Yıldız'ın tek kültürlü habitusu çeşitliliğe ve öğrencilerin dil ve kültürel değerler gibi evlerinden okula getirdikleri kaynaklara duyarlı görünmüyor. Uhland'daki öğrenciler okulu kültürlerinin devamı olarak tecrübe ederken, Yıldız'daki öğrenciler dillerine ve etnik kökenlerine saygı duyulmadığının ve okul çalışanlarının çoğunun gözünde olumsuz kalıplaşmış yargılarla ilişkili olduklarının farkındalar ve bu durum etnik ve politik gerginliklere ve karşılaşmalara neden olmaktadır. Yapısal siyasi gerginlikler okul ve öğrenci etkileşimini adeta zehirlemekte ve inanılması zor bir güvensizlik duygusunu okuldaki eğitim süreçlerine yaymaktadır. Saha araştırması sırasında, öğrenciler ve özellikle kadın öğretmenler arasında birçok polemige, öğrencilerinin saldırgan kelimeleri nedeniyle öğretmenler odasında ağlayan öğretmenlere, veliler ve öğretmenler arasındaki söz dalaşlarına ve okul müdürünün odasından bilgisayarların çalınmasına şahit olunmuştur. Okuldaki hemen tüm ilişkilerde hissedilen şüphe ve güvensizliğe ilişkin gözlemler okuldaki tek rehberlik öğretmence doğrulanmış ve okulun hizmet verdiği grubu olumlu tanımamasıyla ilişkilendirilmiştir:

Yani, okul gerçeğe karşı kör ve sağır. Türkçe konuşmayan veliler var. Bu bir gerçek. Kabul etmek zorundasın arkadaş. Bu yüzden buna göre politikalar olmalı. Mesela son zamanlarda duyduğum rehberlik için Arapça konuşan işte Suriyeli öğretmenler alınacakmış. Böyle öğretmenler alınmalı, mesela dillerini kullanıyorlarsa dil tazminatı verilebilir onlara.

Bu görüşmeci okuldaki gerilimleri tespit etmekte ve çözüm önerisi sunmaktadır. Bu perspektifini diğer öğretmenlerle hiç paylaşp paylaşmadığı, paylaşırsa diğerlerinin ne düşüneceğini sorulduğunda “böyle çok kültürlülükle ilgili şeyleri paylaşmak ya da öğrencilere bu doğrultuda davranmak manasız olur çünkü bunun yukardan kurumsal olarak yapılması lazım” diye cevap vermiştir. Burke vd. (2013) bir kurumdaki çalışma koşullarının kuruma girenlerin hareket ve tutumlarını ona göre ayarladığı bir nevi kolektif habitus homolojisi yarattığını ileri sürer. Tarabini vd. (2016) de kurumsal habitusun bu kolektiften ötürü öğretmenlerin bireysel görüş ve eylemlerini aştığını belirtir. İşte bu görüşleri doğrular şekilde, bu çalışma da öğretmenlerin kişisel görüşleri ve kurumsal habitus arasında uyumsuzluklar olsa bile, okul içi tutum ve davranışlarının kurumun kolektif habitus homolojisinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Çok kültürlü kapsayıcı eğitimi benimseyen kişisel görüşlere rağmen, tek kültürlü kurumsal habitus homolojisi okuldaki tutum ve eylemleri önemli derece şekillendirmektedir.

YILDIZ’IN HABİTUSU VE ‘KISITLILIK DUYGUSU’

Bulgular öğrencilerin etnik ve kültürel kaynaklarını yanlış tanımanın ya da olumsuz tanımanın yanı sıra Yıldız’ın altyapısı, öğretmen kadrosu, sınırlı rehberlik hizmetleri ve tek kültürlü akademik programıyla öğrencilerin toplumsal pozisyonlarından getirdikleri kısıtlılık duygusunu güçlendirdiğini göstermektedir. Daha evvel kısaca değinildiği üzere Yıldız’da bazı derslerin boş geçmekte bu da öğrenciler arasında normal olarak algılanmaktadır. Uhland’daki hak duygusu gelişen ve meşru yol ve tavırlarla hakkını arayan öğrencilere karşın, Yıldız’da okul bahçesinde, koridorlarda tez canlı, konuşkan, hareketli öğrencilerin öğretmenler ve idarecilerle ilişkilerinde pasif ya da okuldan kaynak devşirmeye engel teşkil edecek şekilde agresif olduklarını gözlemlenmiştir. Diğer birçok faktörün yanında, bu durum okulun yapı ve işleyişindeki karar alma süreçlerinde öğrencilerin veya ailelerinin katılımına yer bırakmayan hiyerarşinin onların sınıfsal ve etnik pozisyonundan ötürü içselleştirdikleri kısıtlanma duygusunu güçlendirmesi olarak yorumlanabilir.

Gerçekten de karşılaştırmalı olarak bakıldığında, Yıldız’da öğrencilerin veya velilerin seslerini duyurması için Uhland’daki sınıf veya okul meclisleri gibi düzgün işleyen tek bir kanal bulunmamaktadır. Bu durum var olan sorunların agresif çatışmacı bir şekilde dile getirilmesini ya da kısıtlılık duygusunun içselleştirilmesine yol açar görünmektedir. Örneğin görüşülen öğrenciler okulun onlara sorunlarıyla ilgili yardım edemeyeceğini dile getirmişlerdir. Bir kız öğrenci, rehberlik öğretmenin gerçekten iyi bir insan olduğunu söylemesine rağmen şunları aktarmıştır: “Ben onunla kendi sorunlarım hakkında konuşmuyorum çünkü bana yardım edemez. Hem zaten de vakti yoktur.” Rehberlik öğretmeni ile yapılan görüşme ise öğrencilerin bireysel destek ve yardım isteme isteksizliklerinin temelsiz olmadığını gösteriyor:

Hocam bu okulda iki bin öğrenci var. Tek rehber öğretmen benim. Onlara nasıl yardım edeyim? Bu gerçekçi değil. Aslında burada işte yalandan bir oyun oynuyoruz. Ancak öğrencileri kandırmak çok zor. Tüm bu sınırlamaların farkındalar.

Okulun güçlendirdiği kısıtlılık duygusuna diğer bir örnek veli ve öğretmen etkileşimi ile ilgilidir. Saha araştırması sırasında veli-öğretmen etkileşimlerinin uyumsuz ve yer yer düşmanca olduğu gözlemlenmiştir. Her iki taraf da birbirlerine büyük şüphe ve güvensizlikle yaklaşmakta ve küçük sorunlar her iki tarafın siyasallaştırılmış perspektiflerinden yorumlanmaktadır. Görüşme esnasında bir öğretmenin öğrencilerin ve velilerin okulu düşman gibi gördüğünü belirtmesine cevaben, “hocam neden böyle düşünüyorsunuz?” diye sorulduğunda, “hocam 6-8 Kasım Kobane olayları yıl dönümlerinde okula sistematik şekilde Molotov kokteyli saldırıları yapmalarını başka nasıl açıklayabilirsin ki” diye karşılık alınmıştır. Buna ek olarak, saha araştırması sırasında bir gün bir öğrencinin babası okul müdürünün odasına hızlıca girmiş, Türkçe ve Kürtçe kelimelerle heyecanlı ve biraz da bağırarak çocuğunun başına birinin taş attığını, başının kanadığını, eğer bunu yapanı bulup cezasını vermezse ortalığı birbirine katacağını söylemiştir. Okul müdürü ise oturduğu koltuktan öfkeli bir şekilde kalkmış ve “sen kimsin? Devleti tehdit edemezsin,” diye bağırmıştır.

Bourdieu (1992) bir Fransız ile bir Cezayirli’nin konuşmasının iki insanın konuşması değil, onlar aracılığıyla esasen koskoca bir sömürgecilik tarihinin, ya da bir beyaz ve siyah –ya da kadın, işçi, azınlık– Amerikalının konuşmasının aslında ABD tarihindeki tüm ekonomik, politik ve kültürel eşitsizlik tarihinin konuşması olduğunu

ileri sürer. Yıldız'daki bulgular bu çerçeveyi daha evvel pek çalışılmamış tarihsel ve coğrafi bir bağlamdan doğrular görünmektedir. Okul ve veliler arasındaki basit gündelik etkileşimler dahi çabucak siyasi anlamlar kazanmakta ve gerçekten de koca bir yapısal ve sosyopolitik tarih onlar aracılığıyla etkileşime girmektedir.

Yıldız'ın kurumsal habitusu etnik kültür ve dili tanımazken, öğrenciler ve veliler de Yıldız'ın tek etnik kökene dayalı kurumsal habitusunu tanımamakta ve bu da günlük eğitimsel süreç ve etkileşimleri aşındırmaktadır. Yıldız'ın okul müdürü, ücretli öğretmenleri Kürt öğretmenlerden seçme eğiliminde olduğunu, bu öğretmenlerin öğrenciler ve velilerle ilişkiler kurmada aktif rol oynayabileceklerini görüşmelerde belirtmiştir. Ancak müdürün bu kişisel düşüncesi, onu da aşan kurumsal kolektif habitus homolojisi yüzünden çalışmanın yapıldığı yıldan 2021 yılına kadar henüz hayata geçmemiştir.

SONUÇ

Bu çalışma Almanya ve Türkiye'de farklı kurumsal habituslara sahip iki okulu işleyişleri ve eğitim süreçlerine etkileri bakımından incelemektedir. Çalışma Lareau (2011)'nin sınıfsallaşmış ebeveyn pratiklerinin çocuklarda yarattığı tutumsal hak ve kısıtlanma duygusu gibi kavramlarından da faydalanmaktadır.

Bremen'deki Uhlend okulunun kurumsal habitusu kapsayıcı öğeler içermektedir; örneğin sorunsuz altyapı, ertelenmiş not sistemi, öğretmen ve öğrencileri karar süreçlerine katan mekanizmalar, göçmen öğretmen istihdamı, çok dilli program, çeşitli öğrenme düzeylerinden dersler. Bulgular öğrencilerin okul yönelimli kimlik geliştirmesinde okulun sınıfsal ve etnik kimliklerini tanımasının olumlu etkisini göstermektedir. Uhlend tanıma yoluyla öğrencilerin okula aidiyetlerini artırırken onlara rekabetçi eğitim alanında gerekli olan, Lareau'nun bahsettiği, hak duygusunu da aşılamaktadır. Buna karşın, Yıldız öğrencilerinin çeşitliliğini tanımayan standart bir akademik programa sahiptir. Öğrencilerin perspektiflerini, yaşam koşullarını, kültürel değerlerini okulun işleyişine katmayan, yüksek sayıda güvencesiz ücretli öğretmene sahip, yukardan aşağıya karar süreçlerine öğretmenleri, öğrencileri ve velileri ortak etmeyen, kısıtlı rehberlik hizmetleri ve yetersiz altyapısıyla, bu okul öğrencilerin sınıfsal ve etnik pozisyonlarından getirdikleri, Lareau'nun bahsettiği, kısıtlılık duygusunu perçinlemektedir. UNESCO (2017) kılavuzu kapsayıcı ve eşitlikçi bir eğitim için öğretmen yetenek ve tutumlarını, altyapıyı, pedagojik stratejileri ve eğitim programını kritik önemde görmektedir. Yıldız'da bu kapsayıcı faktörlerden hiçbiri kurumsal habitusun ögesi değildir ve bu durum okuldaki öğrenme süreçlerini etnikleştirmekte, politikleştirmekte ve görmektedir.

Çalışmanın bulguları eğitim ile sınıfsal eşitsizlikler ilişkisine dikkat çeken Bowles ve Gintis (1976), Bernstein (1977) ve Bourdieu ve Passeron (1977) geliştirdiği yeniden üretim literatürünü iki açıdan tamamlamaktadır. İlk olarak okul yapı ve işleyiş çöğünluk toplumu 'normalleri' üzerine inşa edildiğinde sadece sınıfsal değil, farklı etnik, dilsel ve öğrenme düzeylerinden öğrenciler için de dışlayıcı şekilde işlemektedir. Çalışmanın ikinci ve daha önemli bulgusu ise öğretmen ve idarecilerin habitus homolojisinden ötürü okulun dışlayıcı işleyişine, farklı düşünceler bile ayak uydurmalarıdır. Bu bulgu kapsayıcı eğitim için gerekli olan kurumsal habitusun inşasında makro düzeyde geliştirilen eğitim politikalarının önemini bir kez daha açığa çıkarmaktadır.

Türkiye'de Milli Eğitim kapsayıcılıkla ilgili girişimlerde bulunmaktadır (Öztürk ve ark., 2017). Ancak çalışmanın başında da belirtildiği üzere kapsayıcılık politikaları merkezi norm ve yapıların eleştirilmesiyle inşa edilmelidir. Aksi takdirde, şu anda Türkiye'de olduğu gibi, eğitim politikaları ve programları önyargı ve kalıp yargıları yaygınlaştırarak gruplar arasındaki hiyerarşiyi sürekli tesis eden, öğrenme süreçlerini etnikleştiren ve kutuplaştıran dışlayıcı kurumsal habitusların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

EK-1 Kodlar Ajandası	
Yıldız	Uhland
Aile okul ilişkisi	Aile okul ilişkisi
Çaresiz öğretmen	Angaje öğretmen
Çok kültürlü pedagoji yok	Göçmen kökenli öğretmen
Değersiz öğretmen	Erken etüt
Ders yapılmıyor	Etnik dil değerli
Derste susturma	Duvarlarda posterler motivasyon (çeşitlilik değerli)
Dil sorunu	Cam sınıf duvarı – (alt yapı)
Doğu görevi	Göçmen mahallesi
Doğudan yeni gelen/eski öğrenci farkı	Sosyal hizmet uzmanı destek
Etnik gerilim	İdare ile konuşma
Öğrenci (Toplumsal Cinsiyet)	İdareye şikâyet
Hedefsiz öğrenciler	İrkçı söylem
İnternet kafe	Açık kanallar (sınıf konseyi/okul konseyi)
İstiklal marşı	Göçmen öğretmenle konuşma
Kadın öğretmen zorlukları	Ana dil (sorunsuz)
Kültürel ırkçılık	

Kürt öğretmen	Çeviri
Milliyetçi öğretmen	Öğretmen'den müdüre geribildirim
Öğrenciye hakaret	Sorun aile (eğitim, gelir)
Öğretmen tedirgin	Travma
Öğretmenin görevi	Türk öğretmen
Okul aidatı	Öğrenmeyi öğrenmek
Okul en yakın devlet kurumu	Dışlayıcı Alman eğitim sistemi
Okul itiyor öğrenciyi	Çok dilli (değerli)
Okul sınırlanma duygusu yaratıyor	Müfredat farklı
Okula düşmanlık	Şikâyet
Okula tahammül etmek	Öğretmen yaşı (kuşak – göç)
Polis gelmiyor	Okulda ayakkabı yok
Politizasyon	Organik (Cami/Dernek/festival)
Rehber öğretmen yetersiz sosyal hizmet uzmanı lazım	
Siyasi protesto tarzı okulu protesto etme	
Sorun aile	
Sorun okul	

Ücretli öğretmen	
Suriyeli öğrenciler	
Terapi	
Travma	
Veli öğretmen kavga gerginlik	
Velilere karşı öğretmenlerin birleşmesi	
Yoksulluk	
İrkçilik	

KAYNAKÇA

- Aksu Koç, A., Taylan, E. ve Bekman, S. (2002). Türkiye’de okulöncesi eğitimi: Hizmete duyulan ihtiyaçların saptanması ve çocuğun dil yetisi düzeyinin değerlendirilmesi araştırma raporu. İstanbul: AÇEV. <https://www.acev.org/wp-content/uploads/2017/11/turkiyede-okul-oncesi-egitimi-hizmete-duyulan-ihtiyaclarin-saptanmasi.pdf> adresinden erişildi.
- Anderson, B. (2016). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London, New York: Verso.
- Ayan, M. (2012). Eğitimde Çokdillilik ve Ayrımcılık: Sosyolojik, Eğitimsel ve Dilbilimsel Perspektifler. K. Çayır ve M. Ayan (Ed.) *Ayrımcılık* içinde (s. 231-244). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Below, S., Powell, J.J.W. ve Roberts, L.W. (2013). Educational Systems and Rising Inequality: Eastern Germany after Unification. *Sociology of Education*, 86(4), 362–75.
- Berg, B.L. (2012). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 8th ed. Boston: Pearson.
- Bernstein, B. (1977). *Class, Codes and Control: Towards a Theory of Educational Transmissions*. Vol. 3. London: Routledge ve Kegan Paul.
- Bircan, T. ve Sunata, U. (2015). Educational Assessment of Syrian Refugees in Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 226–37.
- Bostancı, P. (2016). Suriyeli Mülteci Kadınların İşçileşmesi, Kanarya Mahallesi Tekstil Sektörü Örneği. Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in Education, Culture and Society*. Beverly Hills: Sage.
- Bourdieu, P. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (1976). *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. London: Routledge.
- Burke, C. T., Emmerich, N. ve Ingram, N. (2013). Well-Founded Social Fictions: A Defence of the Concepts of Institutional and Familial Habitus. *British Journal of Sociology of Education*, 34 (2), 165–82.
- Cemalcılar, Z. (2010). Schools as Socialization Contexts: Understanding the Impact of School Climate Factors on Students’ Sense of School Belonging. *Applied Psychology*, 59 (2), 243–72.
- Coşkun, V., Derince, M.Ş. ve Uçarlar, N. (2011). *Scar of tongue: consequences of the ban on the use of mother tongue in education and experiences of Kurdish students in Turkey*. DISA Publications, Diyarbakır, Turkey.
- Çayır, K. (2014). *“Biz” Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar*. Birinci basım. İstanbul: Tarih Vakfı: Seçbir Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi.
- Çayır, K. (2015). Citizenship, Nationality and Minorities in Turkey’s Textbooks: From Politics of Non-Recognition to ‘Difference Multiculturalism.’ *Comparative Education*, 51(4), 519–36.
- Çayır, K. (2022) Etik Sorumluluk, İnsan Hakları ve Kültürel-Ahlaki Gereklere Gerilimde Türkiye’de Kapsayıcı Eğitim, *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1).
- Çelik, Ç. ve İçduygu, A. (2019). Schools and Refugee Children: The Case of Syrians in Turkey. *International Migration*, 57 (2), 253–67.
- Çelik, R. (2017). Adalet, Kapsayıcılık ve Eğitimde Hakkaniyetli Fırsat Eşitliği. *Fe Dergi*, 9(2), 17–29.

- Demir, M. G. (2014). Köy Boşaltmaları Sonrası Kadın Anlatıları: Küçükçekmece Kanarya Mahallesinde Yapılan Bir Niteliksel Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DeJonckheere M. ve Vaughn, L.M. (2019). Semistructured interviewing in primary care research: a balance of relationship and rigour. *Family Medicine and Community Health*, 7, e000057.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Syrians Barometer-2019: A Framework for Achieving Social Cohesion with Syrians In Turkey*. Ankara: Orion Kitabevi.
- ERG. (2016). Türkiye’de Kapsayıcı Eğitimi Yaygınlaştırmak için Politika Önerileri. Eğitim Reformu Girişimi. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_KapsayiciEgitim_PolitikaOnerileri.pdf adresinden erişildi.
- ERG. (2018) Community Building through Inclusive Education. Eğitim Reformu Girişimi. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/SuriyeVeEgitimRaporENG.15.01.19.web_.pdf adresinden erişildi.
- ERG. (2019). Eğitim İzleme Raporu 2017/18. Eğitim Reformu Girişimi. https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2010/01/Egitim-izleme-Raporu_2017_2018_WEB_PDF.pdf adresinden erişildi.
- Ergün, S. (2019). Çarpık Kentleşme ve Kentsel Dönüşümün Küçükçekmece İlçesi Kanarya Mahallesi Ölçeğinde İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Anabilim Dalı.
- GİGM [Göç İdaresi Genel Müdürlüğü] (2021). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Gogolin, I. (2013). The ‘Monolingual Habitus’ as the Common Feature in Teaching in the Language of the Majority in Different Countries. *Per Linguam*, 13(2), 38-49.
- Gomolla, M. ve Radtke, F.O (2007). *Institutionelle Diskriminierung: Die Herstellung Ethnischer Differenz in Der Schule*. VS Verlag.
- Gomolla, M. (2005). *Schulentwicklung in der Einwanderungsgesellschaft: Strategien gegen institutionelle Diskriminierung in England, Deutschland und in der Schweiz*. Interkulturelle Bildungsforschung 14. Münster: Waxmann.
- Gökşen, F., Cemalcılar, Z. ve Gürlesel, F. (2006). Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okul Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar. İstanbul Türkiye: Eğitim Reformu Girişimi ve AÇEV. https://www.acev.org/wp-content/uploads/2017/11/turkiyede_ilkogretim_okullarinda_okulu_terk_ve_izlenmesi_ile_onlenmesin_e_yonelik_politikalar.pdf adresinden erişildi.
- Kaya, A. (2015). Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity. *South European Society and Politics*, 20(1), 47–69.
- Kiss, D. (2010). *Are Immigrants Graded Worse in Primary and Secondary Education? – Evidence for German Schools*. Ruhr Economic Papers 223, RWI - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung, Ruhr-University Bochum, TU Dortmund University, University of Duisburg-Essen.
- Kristen, C. ve Granato, N. (2007). The Educational Attainment of the Second Generation in Germany: Social Origins and Ethnic Inequality. *Ethnicities*, 7(3), 343–66.
- Lareau, A. (2011). *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. 2nd ed., with an update a decade later. Berkeley: University of California Press.

- Matute-Bianchi, M.E. (2008). Situational Ethnicity and Patterns of School Performance Among Immigrant and Non-immigrant Mexican-Descent Students. J.U Ogbu (Ed) *Minority Status, Oppositional Culture and Schooling* içinde (s. 397–432). New York, NY: Routledge.
- Mayring, P. (2007). *Qualitative Inhaltsanalyse: Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Beltz.
- McDonough, P.M. (1997). *Choosing Colleges: How Social Class and Schools Structure Opportunity*. Albany: State University of New York Press.
- Moffitt, U., Juang, L.P. ve Syed, M. (2019). ‘We Don’t Do That in Germany!’ A Critical Race Theory Examination of Turkish Heritage Young Adults’ School Experiences. *Ethnicities*, 19(5), 830–57.
- Nikolai, R. (2019). After German Reunification: The Implementation of a Two-Tier School Model in Berlin and Saxony. *History of Education*, 48(3), 374–94.
- Nohl, A.M. (2008). The Turkish Education System and Its History - an Introduction. A.M. Nohl (Ed.) *Education in Turkey* içinde (s. 15–48). European Studies in Education 26. Münster: Waxmann.
- Nohl, A.M. ve Somel, N. (2020). Education Policy in Turkey. G Noblit (Ed.) *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford University Press.
- Noy, C. (2008). Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11(4), 327–44.
- Ogbu, J.U. (2008). (Ed). *Minority Status, Oppositional Culture, and Schooling. Sociocultural, Political, and Historical Studies in Education*. New York: Routledge.
- Öztürk, M., Tepebaş Cengiz, G.Ş., Köksal, H. ve İrez, O.S. (2017). Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler için El Kitabı. Ankara: MEB. <https://oygm.meb.gov.tr/www/bakanligimizca-sinifinda-yabanci-uyruklu-ogrenci-bulunan-ogretmenler-icin-el-kitabi-yayinlandi/icerik/511> adresinden erişildi.
- Phalet, K., Fleischmann, F. ve Stojčić, S. (2013). Ways of ‘Being Muslim’: Religious Identities of Second-Generation Turks. M. Crul., J. Schneider., ve F. Lelie (Ed.) *European Second Generation Compared: Does the Integration Context Matter?* içinde (s. 341–376). Amsterdam University Press.
- Portes, A. ve Zhou, M. (1993). The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74–96.
- Reay, D., David, M. ve Ball, S. (2001). Making a Difference? Institutional Habituses and Higher Education Choice. *Sociological Research Online*, 5(4), 14-25.
- Reay, D., Crozier, G. ve Clayton, J. (2010). ‘Fitting in’ or ‘Standing out’: Working-class Students in UK Higher Education. *British Educational Research Journal*, 36(1), 107–24.
- Ruairc, G.M. (2013). Including Who? Deconstructing the Discourse. G.M. Ruairc, E. Ottesen, ve R. Precey (Ed.) *Leadership for Inclusive Education* içinde (s. 9–18). Rotterdam: Sense Publishers.
- Saraçoğlu, C. (2010). The Changing Image of the Kurds in Turkish Cities: Middle-Class Perceptions of Kurdish Migrants in İzmir. *Patterns of Prejudice*, 44(3), 239–60.
- Saraçoğlu, C. (2011). *Kurds of Modern Turkey Migration, Neoliberalism and Exclusion in Turkish Society*. London; New York, NY; New York: I.B. Tauris; Distributed in the United States ve Canada by Palgrave Macmillan.
- Solga, H. ve Wagner, S. (2007). Die Zurückgelassenen- Die Soziale Verarmung der Lernumwelt von Hauptschülerinnen und Hauptschüler. R. Becker ve W. Lauterbach (Ed.) *Bildung Als Privileg: Erklärungen und Befunde zu den Ursachen der Bildungsungleichheit* içinde. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Solomon, R.P. (1992). *Black Resistance in High School Forging a Separatist Culture*. Albany: State University of New York Press.

- Şahin-Fırat, B. (2010). *Burada Benden de Bir Şey Yok Mu Öğretmenim?: Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve Barışa Dair Algı ve Deneyimle*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tarabini, A., Curran, M. ve Fontdevila, C. (2016). Institutional Habitus in Context: Implementation, Development and Impacts in Two Compulsory Secondary Schools in Barcelona. *British Journal of Sociology of Education*, November, 1–12.
- Thrupp, M., Mansell, H., Hawksworth, L. ve Harold, B. (2003). 'Schools Can Make a Difference' —But Do Teachers, Heads ve Governors Really Agree? *Oxford Review of Education*, 29(4), 471–84.
- Turgut, S. (2019). Eğitimsel Eşitsizliğin Etnik Temelde Yeniden Üretimi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı.
- UNESCO (2017). A Guide for Inclusion and Equity in Education. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248254> adresinden erişildi.
- Wacquant, L.J.D. (1989). Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu. *Sociological Theory*, 7(1), 26.
- Wengraf, T. (2001). *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London; Thousand Oaks, Calif: SAGE.
- Worbs, S. (2006). The Second Generation in Germany: Between School ve Labor Market. *International Migration Review*, 37(4), 1011–38.
- Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: a modern history. Fourth edition, new Paperback edition. Library of modern Turkey 27*. London New York: I.B. Tauris.

KARANLIK GEÇMİŞTEN KARANLIK MİRASA: YASSIADA VE ROBBEN ADASI'NDA HAFIZA MEKÂNLARININ İNŞASI

Bengi Bezirgan-Taniş¹

Öz

Bu çalışma Demokrasi ve Özgürlükler Adası olarak düzenlenen Yassıada ile UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde bulunan Güney Afrika'daki Robben Adası'nın hafıza mekânları olarak nasıl kurgulandıklarını karanlık miras konusu bağlamında tartışmaktadır. Farklı coğrafyalarda kendilerine özgü tarihsel, politik ve toplumsal geçmişe sahip ve tarihsel olarak cezalandırma, tecrit etme, acı çekme ve ölümle özdeş düşünülen bu iki mekânın yaşadığı dönüşüm dikkate değerdir. Adaların benzer ve/veya farklı temalar ekseninde hem maddi hem de maddi olmayan müdahalelerle yeniden düzenlenmesi ve ziyarete açılması incelenmektedir. Bu bağlamda ulus-devletlerin karanlık geçmişleriyle yüzleştikleri yerlerden biri olarak inşa edilen hafıza mekânlarının politik amaçlar doğrultusunda toplumsal belleğe nasıl eklenmeye çalıştığı sorunsallaştırılmaktadır. Aynı zamanda karanlık miras yönetimi ile hafıza mekânlarının ticari kaygılar güden turizm merkezleri olarak sunulması arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu çalışma ayrıca hafıza mekânlarının karanlık mirasın sergilendiği ve belli söylemlerle desteklendiği alanlar olarak farklı toplumsal aktörlerin hak ve katılım taleplerini ne kadar gözettiğini sorgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: karanlık miras, hafıza mekânı, toplumsal bellek, Yassıada, Robben Adası.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, bengi.bezirgan@nisantasi.edu.tr, ORCID:0000-0002-6444-6285

FROM THE DARK PAST TO DARK HERITAGE: THE CONSTRUCTION OF SITES OF MEMORY ON YASSIADA AND ROBBEN ISLAND

Abstract

This study discusses how Yassıada in the Sea of Marmara, officially renamed as Democracy and Freedom Island, and Robben Island of South Africa, which is on the UNESCO World Heritage List, have been constructed as sites of memory in the context of dark heritage. The transformation of these two places, which have their own historical, political, and social backgrounds in different geographies but are both historically identified with punishment, isolation, suffering, and death, is worth examining. This study explores the reorganization and opening of these islands to visitors with both material and non-material interventions organized around similar and/or different themes. In this regard, it problematizes efforts to articulate sites of memory, constructed as spaces where nation-states confront their dark pasts, with collective memory for political purposes. It also addresses the relationship between dark heritage management and the presentation of sites of memory as tourism centers with commercial concerns. In addition, this study questions to what extent sites of memory pay regard to the rights and participation demands of different social actors as spaces where dark heritage is exhibited and supported by certain discourses.

Keywords: Dark heritage, sites of memory, collective memory, Yassıada, Robben Island.

GİRİŞ

Bu çalışmanın odak noktasını 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasındaki yargılamalarla ve idam kararlarıyla özdeşleşen ve anımsanan ancak 2013 yılında Demokrasi ve Özgürlükler Adası ismi verilerek mekânsal dönüşüme uğrayan Yassıada ile Güney Afrika'nın yasama başkenti Cape Town'ın yakınlarında bulunan 20.yüzyıla kadar hapisane, hastane ve askeri üs olarak kullanılan ve 20. yüzyılın sonlarından itibaren baskı ve ırkçılığa karşı demokrasi ve özgürlüğün sembollerinden biri haline gelen Robben Adası'nın (UNESCO World Heritage Centre) karanlık miras kavramı üzerinden incelenmesi oluşturmaktadır. Yassıada, 1960 Askeri Darbesi'nin ardından 1950 yılından itibaren iktidarda olan Demokrat Parti'nin başta parti yönetimi olmak üzere çok sayıda siyasetçinin yargılanması ile iki eski bakan ve başbakanın idam edilmesiyle sonuçlanan sürece tanıklık eden bir mekândır. Yassıada yargılamalarının hukuki boyutunu da içeren Türkiye'nin demokrasi tarihine dair devam eden siyasi tartışmalar aynı zamanda adaya ilişkin güncel tarih yazımı ile toplumsal bellek anlatılarının ihtilafli durumuna yansımaktadır.² Robben Adası ise Güney Afrika'da 1948 yılından 1994'e kadar devam eden ve ırk ayrımı ideolojisi olarak tanımlanan Apartheid Dönemi'nin (Ashworth, 2004, s. 97) sona ermesi ile ırkçılığa karşı siyasi ve toplumsal hareketin sembolü bir mekân olarak kabul görmektedir. Beyaz ırkın üstünlüğü ideolojisine dayanan "apartheid rejiminin kültürel, tarihi ve maddi koşullarının bir bağlantı noktası olarak görülen ada, bir bütün olarak Afrika'daki ırksal adaletsizliğin fiziki temsilcisi olarak hizmet etmiştir" (Marback, 2004, s. 8). Günümüzde ise demokratikleşme ve uzlaşmaya dayanan yeni bir toplum ve ulus tasavvuruna paralel şekilde ada, direniş ve zafer alanı olarak Apartheid sonrası yeni Güney Afrika için yeni bir geçmiş yazmanın ana mekânlarından biri olarak sunulmuştur (Riouful, 2000). Bu noktalardan hareketle karanlık miras inşasının Yassıada örneğinde siyasal amaçlara uygun olarak nasıl yönlendirildiği, unutmama ve hatırlama pratikleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve tüketilebilir bir hale getirildiği Robben Adası örneğiyle beraber mercek altına alınmaktadır. Böylelikle bu inceleme acı çekmeyle, tecrit etmeyle ve infazla özdeşleşen mekânların bir turizm ürünü olarak deneyimlenmesinin, geçmişin bugüne dair kazanımlar için metalaştırılması bağlamında ne anlama geldiğine dair yeni soruları açığa çıkaracaktır.

Bu çalışmada yer alan geçmişte cezalandırma ve hapsedme amaçlı kullanılan mekânların dönüştürülerek turistik ziyaret mekânı haline getirilmesi kültürel miras uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. UNESCO Dünya Miras Merkezi (2015, s. 10)'ne göre kültürel miras, anıtları (tarih, sanat veya bilim açısından üstün evrensel değere sahip mimari eserler, anıtsal heykel ve resimler, arkeolojik nitelikteki öğeler veya yapılar, yazıtlar, mağara yerleşimleri), yapı gruplarını (mimarileri sebebiyle tarih, sanat veya bilim açısından üstün evrensel değere sahip ayrı veya bağlantılı yapı grupları) ve mekânları (insan eserleri veya doğanın ve insanın birleşik eserleri ile tarihi, estetik, etnolojik veya antropolojik bakış açısından üstün evrensel değere sahip arkeolojik alanları kapsayan yerler) içermektedir. Üstün evrensel değer kavramı, ulusal sınırları aşan ve tüm insanlığın şimdiki ve gelecek nesilleri için ortak öneme sahip olacak kadar istisnai olan kültürel ve/veya doğal değer anlamına gelmektedir (UNESCO Dünya Miras Merkezi, 2015, s.11). Bu bağlamda evrensel insanlık mirası kabul edilen kültürel varlıkların korunması ile ekonomik temelli turistik amaçlara yönelik kullanımı hakkında iki karşıt görüş ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan kültürel miras yönetimi ile turizmin birbiriyle uyumsuz olduğu ve bu yüzden aralarında çatışmalı bir ilişki olmasının kaçınılmaz olduğu iddiası vardır (McKercher, Ho ve du Cros, 2005, s. 539). Buna göre kültürel miras savunucuları, ticari kazanç için kültürel değerlerden ödün verildiğini savunurken (akt. McKercher, Ho ve du Cros, 2005, s. 539), turizm savunucuları ise bozucu bir etkiye sahip yönetim anlayışı altında, herhangi bir 'turistikleştirmenin' turizm değerlerinden taviz verilmesine yol açtığını düşünmektedirler (akt. McKercher, Ho ve du Cros, 2005, s. 539). Diğer taraftan

² Maurice Halbwachs toplumsal belleğin her zaman toplumsal olarak çerçevesi olduğu düşüncesini ortaya koymakta ve Pierre Nora, Halbwachs gibi ne kadar grup varsa o kadar belleğin olduğu fikrini savunmaktadır. Tarih ile bellek arasındaki karşıtlığa ilişkin olarak Nora (1989, s. 22) belleğin kendini mekânlara, tarihin ise kendisini olaylara bağladığını iddia ederken, Halbwachs, tarihi, göreceli ve tikel belleğin aksine evrensel ve soyut olarak kavramsallaştırır. Her ikisi için de anmaya indirgenen bellek, tarihin çarpıtılmış bir versiyonudur (Mistral, 2003, s.104)

kaynak paylaşımının hem kültürel miras uygulamaları hem de turizm sektörü açısından karşılıklı yarar sağlayabilecek sonuçların elde edilebileceği bir iş birliği yarattığı savunulmaktadır. Bu anlayışa göre miras turizmi, insanları kendi kültürel kökleriyle yeniden tanıştırmak ve insanların tarihe ve kültüre olan ilgisini yeniden canlandırırken kültür, turistik cazibe odağı olarak bir bölgenin tarihi, kültürel, dini ve endüstriyel geçmişinin korunmasını gerektiğini savunan bir güç haline gelebilmektedir (akt. McKercher, Ho ve du Cros, 2005, s. 539). Bu dönüşüm süreci bir yandan travmanın sömürülmesiyle ilgili etik sorunları gündeme getirirken diğer yandan bu travmayı deneyimleyenler ile onunla dışarıdan bir bakış açısıyla karşılaşanlar arasında bir diyalog alanı da sağlayabilmektedir (Björkdahl ve Kappler, 2019, s. 389). Bu yaklaşımlar dikkate alındığında temel mesele, kültürel miras taşıyıcısı olarak düşünülen hafıza mekânlarının³ nasıl ve hangi şartlar altında turistik cazibe merkezlerine dönüştürüldüğü ve ziyaretçi deneyimine açıldığıdır.

1. ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ

Güney Afrika'da Apartheid ve sömürgecilik karşıtı hareketin önderi kabul edilen ve 1994 yılında ülkenin ilk siyahi başkanı seçilen Nelson Mandela'nın Apartheid hükümeti tarafından on sekiz yıl boyunca (1964-1982) siyasi suçlu olarak hapisanede tutulduğu (Shearing ve Kempa, 2004, s. 66) ve 1999 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilen Robben Adası'nın geçirdiği dönüşüm Apartheid sonrası dönemdeki karanlık mirasın konumlanışı açısından önemlidir. Diğer yandan Yassıada'da 1960 Askeri Darbesi'ni takiben yargılamalar, tutuklamalar ve infazlar gerçekleştiğinden Demokrat Parti'nin siyasi mirasını sahiplenen AKP Hükümeti Dönemi'nde bu mekân, Türkiye'nin demokrasi ve siyasi tarihinde karanlık bir geçmişi temsil ettiği kabul edilerek yeniden tasarlanmaya başlanmıştır. Yassıada'nın birinci derece doğal ve tarihi sit ve üçüncü derece arkeolojik sit alanı iken turizm ve kültürel tesis alanına çevrilerek farklı mekân üretimlerinin odağı haline getirilmesinin bu makalede Robben Adası örneği ile karşılaştırmalı olarak tartışılması planlanmaktadır. Mekânın bellek ile olan ilişkisi bakımından bu iki vaka birbirinden bağımsız ve kendilerine özgü tarihi, politik ve toplumsal arka planlara sahip olsalar da unutmama/unutturma ile hatırlama/hatırlatmanın temsiline ve tüketimine dair paralel işleyen süreçlere sahip oldukları düşünülebilir. Bu sebeple iki adanın geçmişe dair nelerin unutulacağı veya hatırlanacağı konusunda siyasi amaçlara uygun biçimde miras alanları olarak nasıl kurgulandıklarını ve birer tüketim nesnesi haline dönüştürüldüklerini göstermeyi amaçlıyorum. Bu hedefe ulaşmak için çalışma üç ana soru etrafında biçimlenmektedir: Birincisi, acıyla, tecrit etmeyle hatta ölümle özdeşleşen mekânlar nasıl ortak bir karanlık miras nesnesi olarak sunulmaktadır? İkincisi, acının ve tutsaklığın metalaştırılmasında bu iki hafıza mekânı nasıl benzer ya da farklı müdahalelerle şekillenmektedir? Üçüncüsü, bu hafıza mekânlarının yeniden düzenlenmesi sırasında farklı hak ve katılım taleplerini içeren geçmişle yüzleşme süreci nasıl işlemiştir?

Bu araştırma sorularını yanıtlamak için çalışmada, Yassıada ile Robben Adası örnek vakalar olarak seçilmiştir. Demokrat Parti iktidarı ardından 1961'e kadar devam eden askeri yönetim süresince Yassıada ve 1994'e kadar iktidarda kalan Ulusal Parti'nin ırksal ayrımcılığı meşrulaştıran Apartheid sistemi içinde Robben Adası siyasi tecrit ve cezalandırma için kullanılmıştır. Her iki ada da dönemin egemen ideolojisi tarafından tehdit olarak görülen politik figürlerin, söylemlerin ve görüşlerin ortadan kaldırılabileceği veya baskı altında tutulabileceği anakaradan uzakta yalıtılmış yerlerdir. Diğer bir deyişle bu adalar en başta coğrafi konumları sebebiyle hâkim politik amaçlar doğrultusunda araçsallaştırılmış mekânlardır. Daha da önemlisi ilişkilendirildikleri siyasi geçmiş, adaları bugünün sahip çıkılması gereken ulusal miras alanları olarak yeniden tanımlamaktadır. Bu açıdan ele alındığında bu çalışmada "vaka çalışması, metodolojik bir seçim değil, neyin çalışılacağına bir seçimdir" (Stake, 2005,

³ Nora (1989), hafıza mekânları kavramıyla, belleğin hem somut ve fiziksel mekânlara (mezarlar, savaş alanları, hapisaneler gibi geçmişin maddi unsurları) hem de soyut mekânlara (kutlamalar, gösteriler, ritüeller gibi geçmişe özgün niteliklerini veren maddi olmayan unsurlar) bağlandığını göstermektedir. Ona göre "hafıza mekânları kendiliğinden hafıza olmadığı düşüncesinden doğarlar" (2006, s.23) ve "esas varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutmama işini engellemek, nesnelere durumunu tespit etmek ve ölümü ölümsüzleştirmektir" (2006, s. 32). Böylece farklı kimlikleri birbirine bağlayan bir ağ görevi yaparak ulusal tarihe ait anıları oluştururlar (2006, s. 37).

s. 443). Bu çalışma, bu iki adanın geçirmiş olduğu birbirine benzer ya da farklı maddi (mimari uygulamalar) ve maddi olmayan (mirasın korunması ve yönetimine ilişkin söylemler) dönüşümleri örnek olarak kullanarak hafıza mekânlarının karanlık miras aracılığıyla nasıl kurgulandığını göstermektedir.

Karanlık mirasın unutmama/unutturma ve hatırlama/hatırlatma politikaları ve pratikleriyle olan etkileşimini merkeze alan bu çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. Öncelikli olarak ilk bölümde, günümüzde turizmin ekonomik kazanım için modern toplumlarda tarihin ve geçmişin sahiplenildiği ve metalaştırıldığı en dikkat çekici yolu temsil ettiği (Light, 2015, s. 144) düşüncesine paralel olarak karanlık miras ve karanlık turizm kavramları incelenmektedir. Takip eden bölümde Robben Adası'nın geçmişe dair adaletsizlik ile politik baskı, bugüne ve geleceğe ilişkin ise umut, uzlaşma ve barış temalarıyla kurgulanırken, Yassıada'nın geçmişe dair mağduriyet, yas ve haksızlık ile bugüne ve geleceğe ilişkin ise demokrasi ve özgürlük temaları eşliğinde yeniden düzenlenmesi ele alınacaktır. Ardından karanlık mirasın bir hafıza mekânı olarak canlandırılmasının 'tüketiciler'in geçmişle yüzleşme süreçlerini nasıl şekillendirebileceği sorgulanacaktır. Toplumsal bellek, bireylerin kişisel hatıralarının toplamından farklı olarak sadece hepsi tarafından ortak olarak paylaşılanları içerdiğinden (Zerubavel, 1996, s. 293), hafıza mekânlarının inşasına halkın, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ve mekâna ilişkin hak taleplerinin önemi üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise bütün bu tartışmalar ışığında genel bir değerlendirme sunulacaktır.

2. MİRASIN SAHİPLENİLMESİ VE KARANLIKLAŞMASI

"Karanlık miras" ya da "karanlık turizm" (Lennon ve Foley, 2000) olarak kavramsallaştırılan geçmişteki travmatik olaylara ve deneyimlere turistik amaçlarla yeni anlamlar yüklenerek bir tüketim nesnesi oluşturulmak istenmesi Yassıada ve Robben Adası bağlamında önem taşımaktadır. Acı çekmeyle, tecrit edilmeye, işkenceyle ve özellikle ölümlle ilişkilendirilen yerlere yönelik seyahatler ve bunlara dair deneyimler aslında yeni değildir (Stone ve Sharpley, 2008, s. 574). Tarihsel olarak bakıldığında Antik Roma gladyatör oyunları veya Orta Çağ'da halka açık infazlar ölümlle ilişkili turizmin erken örnekleri olarak düşünülmektedir; ayrıca Boorstin'in (1964) iddiasına göre İngiltere'deki ilk rehberli tur iki mahkûmun infaz edilmesine tanık olmak için yapılan bir tren gezisidir. Benzer şekilde morg ziyaretleri Paris'in 19. yüzyıl turlarının değişmez bir özelliğiydi ve bu ziyaretler 1990'lardan itibaren on binlerce ziyaretçiyi çeken Bodyworlds (Ölü Bedenler) sergilerinin de öncüsü olmuştur (akt. Stone ve Sharpley, 2008, s. 574). Ayrıca 20. yüzyılda yaşanan savaşlar, doğal afetler ve soykırımlar gibi travmatik olayların bıraktığı izler ve görünürlüklerinin artmış olması, bu alanlara yapılan ölümlle ilişkili ziyaretlerin farklı açılardan kavramsallaştırılmasının önünü açmıştır. Seaton'a (1996, s. 240) göre ölüm/ölü turizmi (thanatourism) ölümlle ve özellikle şiddet içeren ölümlle gerçek veya sembolik karşılaşmalar arzusuyla harekete geçilen bir yere seyahat etme durumudur. Buna göre thanatourism toplu ölüm anlarına tanıklık etmek için seyahat etmeyi, bireysel veya kitlesel ölüm yerlerini oluş zamanından sonraki dönemlerde seyahat etmeyi, ölümlerin bulunduğu yerlere veya anıtlara seyahat etmeyi, ölümün maddi kanıtlarını veya sembolik gösterimlerini görmek için seyahat etmeyi ve ölümün yeniden canlandırılması veya simülasyonu için seyahat etmeyi içerir (Seaton, 1996, s. 240-242). Rojek (1993, s. 136) karanlık turistik yerleri 'kara noktalar' kavramıyla incelemiş ve ünlülerin ya da çok sayıda insanın ani ve şiddetli bir ölümlle tanıştığı mezar alanlarının ve bölgelerin ticari (turistik) gelişimine dikkat çekmiştir. Karanlık turizmin gelişmesi, Polonya'daki Auschwitz-Birkenau, Güney Afrika'daki Robben Adası ve Japonya'daki Hiroşima Barış Anıtı gibi tedirgin edici miras alanlarının (uncomfortable heritage sites) çeşitli amaçlar ve beklentilerle giderek daha fazla ziyaretçi çekmesine neden olmuştur (Merrill ve Schmidt, 2010, s. 4). II. Dünya Savaşı sırasında Yahudi Soykırımı'nın ve toplu katliamların gerçekleştirildiği Auschwitz Nazi Toplama Kampı ile 1945 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin atom bombası saldırısı sonucunda Japonya'da binlerce sivilin öldüğü Hiroşima kentindeki Barış Anıtı insanlığa karşı işlenen suçların tanıkları ve anımsatıcıları olarak günümüzde tedirgin edici miras alanlarına dönüşmüşlerdir. Buna göre "tedirgin edici miras ister açıkça somut mekânlarda şekillendirilmiş olsun ister bir mekânın tarihi dönemleri içinde dolaylı olarak yer alsın, doğrudan veya zımnen insan ölümünü,

acısını ve/veya ıstırabı ile ilişkilidir” (Merrill, 2010, s. 60). Benzer şekilde Blom (2000) dehşet verici turizm (morbid tourism) kavramıyla ilgi çekme odaklı yapay bir ölümle ilişkili turizmden bahsetmektedir. Burada önemli olan nokta ölümle ya da acı çekmeyle özdeşleşen ya da özdeşleşme ihtimali bulunan mekânların bilinçli olarak kurgulanması ve turizme açık hale getirilerek gelir akışına katkıda bulunmalarını sağlamaktır.

Lennon ve Foley (2000, s. 3) seyahat ve ölüm arasındaki ilişkilerin I. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana değiştiğini iddia ederler; öyle ki karanlık turizm “hem geç modern dünyanın koşullarının ürünü hem de bu koşullar üzerinde önemli bir etkidir.” Foley ve Lennon'ın (1996, s. 198) karanlık turizm olarak isimlendirdikleri turizm, gerçek veya metalaştırılmış ölüm ile afet bölgelerinin sunumunu ve ziyaretçiler tarafından tüketimini ifade etmek için kullanılmıştır. Kültürel turizmin bir çeşidi olarak tanımladıkları karanlık turizm, onlara göre postmodernitenin bir göstergesidir. Benzer şekilde Rojek (1993) kara noktalar kavramıyla açıkladığı karanlık turizm mekânlarının postmoderniteyle olan ilişkisini ele almıştır. Bu mekânlar, postmodernitenin yeniden üretimleri ve gelişmeleri olarak görülen görüntü ve duyumsama etrafında düzenlenmiştir. Rojek'e göre Auschwitz'den Kamboçya'daki Ölüm Tarlaları'na kadar uzanan bu yerler, yeni bir kitlesel meta üretimine ve anlamdan çok görüntüye yönelik bir isteğe dayanmaktadır (akt. Skinner, 2018, s. 143). Modernizmin koşullarının yerini postmodernizme bırakmasıyla, özgünlüğe ve kendini gerçekleştirilmeye yönelik modernist arayış sona ermiş ve dinlenme ile turizm artık salt tüketim faaliyetine eşdeğer hale gelmiştir (Rojek, 1993, s. 133). Diğer taraftan Lennon ve Foley (2000) karanlık turizm kavramını kullanırken amaçlarının bu kavramın kullanımıyla ilgili felsefi tartışmalara girmek olmadığını altını çizerek, turistik bölgelerde ölümün sunumunu ve tüketim kalıplarındaki değişimi üç faktöre bağlamaktadırlar. İlk olarak, küresel iletişim teknolojileri hem ölümlerin kendilerine hem de meydana geldikleri yerleri görmek için seyahat etmeye yönelik ilk ilgiyi yaratmada önemli bir rol oynamaktadır (Lennon ve Foley, 2000, s. 11). İkinci olarak, karanlık turizmin nesnelere bizzat kendilerinin modernite projesi hakkında endişe ve şüphe uyandırıyor gibi görüldüğünü ve bu nedenle postmodernitenin ayırt edici özellikleri olduğunu iddia ederler. Bununla kastettikleri şey rasyonalite, kalkınma ve üst-anlatılarla betimlenen modernite projesinin, Yahudi Soykırımı'yla, 20. yüzyılda meydana gelen muhtelif savaşlardaki ölümlerle, Titanik'in batışında hatasız kabul edilen bilim ve teknolojinin başarısızlığıyla ya da John Kennedy ve Martin Luther suikastları gibi suikastların liberal demokrasi üzerindeki etkisiyle çözülmesidir. Üçüncü olarak, bu mekânların eğitici öğelerine metalaştırma unsurları ile ticari etik eşlik etmektedir. Bunun sonucunda mekânın anlamı ile mekânın turizm ürünü olarak ticarileştirilmesiyle orada gerçekleşenler arasındaki sınırlar giderek bulanıklaşmaktadır (Lennon ve Foley, 2000, s. 11).

Burada dikkat çeken nokta bir yandan karanlık turizm mekânlarının eğitici bir yönünün olduğu kabul edilirken, diğer taraftan metalaşma ve ticarileşme sürecinden bağımsız düşünülmemeyeceğinin vurgulanmasıdır. Bu eğitici taraf Robben Adası'nın hem “apartheid baskısının hem de apartheid karşı direnişin sembolü olması” açısından okunabilmektedir. “Bir yandan ada, apartheid'in vahşetine ve acımasızlığına öte yandan, apartheid karşıtı mücadelenin ruhuna ve kararlılığına” yönelik bir anıt haline gelebilir (Marback 2004, s. 19-20). Bu durum mekânın ziyaretçileri açısından bakıldığında en geniş anlamıyla ırksal eşitlik ve adalet konusuna dair bir farkındalık geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu alan yazını içinde “ölüm sunan/teşhir eden mekânlar anma, yas, manevi bir deneyim için bir alan, ulusal kimliğin gösterilmesi, eğitim deneyimleri veya sadece rastgele bir duraklama yeri olarak ele alınmıştır” (Biran, Poria ve Oren, 2011, s. 823). Bu bakımdan Yassıada'nın unutulmayarak anılması gereken bir tarihe sahip olduğuna dair yapılan güncel politik vurgular, bu mekânın ulusal tarih ile kimliğin ve dolayısıyla ulusal mirasın sahip çıktığı bir hafıza mekânına dönüştürülme çabasıyla kendini göstermektedir. Kısaca, bu karanlık turizm mekânları ziyaretçilerine bir yandan geçmişi nasıl hatırlamalarına dair kılavuzluk yaparken diğer yandan temsil ettikleri değerleri ziyaretçilere öğretme konusunda oldukça isteklidirler.

Üstlendikleri eğitici rollerin yanında karanlık turizm mekânlarının metalaşma ve ticarileşme sürecindeki konumlanışlarının ve mirasın karanlıklaşmasıyla kurdukları ilişkinin üzerinde durmak

yerinde olacaktır. Acı dolu tarihin sunulmasının ve kamusal olarak anılışının uzun bir geçmişi varsa da, geçtiğimiz on yıllarda ticarileşmiş bir cazibe noktası olarak gelişimi de kayda değerdir (Strange ve Kempa, 2003, s. 387). Genelde miras, insanlığın olumlu kazanımlarıyla ilişkilendirilirken, 1990'ların sonlarından itibaren ilgi, uluslararası ve yerel savaşlardan, sömürgeci şiddetten, kölelikten ve soykırımdan insan ürünü afetler ile terörist eylemlere, yani insanlık mirasının karanlık tarafına ilişkin hafızanın rolüne yönelmiştir. Bu olgu “zor miras” (difficult heritage), “uyumsuz miras” (dissonant heritage), “acıtan bir miras” (a heritage that hurts) ve “olumsuz miras” (negative heritage) gibi birçok kavramla tanımlanmıştır (akt. Sather-Wagstaff, 2015, s. 195-196). Bu miras biçiminin ağırlığı ve onunla başa çıkmanın güçlüğü bu kavramlarla ifade edilmektedir. Ancak temel mesele miras olarak öne sürülen olayların, mekânların ya da kişilerin bellek ve tarih arasındaki ihtilafı durumdan muaf olmadıklarıdır. Diğer bir deyişle esas sorun, mirasın sahiplenilmesi ve kontrolü konusunda devlet güdümlü bir tarih anlayışının farklı hatırlama ve unutma pratiklerine ne kadar açık olduğudur.

Tarihin ulus-devletlerin amaçları doğrultusunda kurgulanması ve araçsallaştırılması bağlamında Hobsbawm (2006) ulusların ve milliyetçiliklerin “icat edilmiş gelenekler”le olan ilişkisini vurgulamaktadır. Bu düşünceye göre “gelenekler icat etmek...geçmişe referansla belirginlik kazanan, özünde bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir.” (Hobsbawm, 2006, s. 5). İcat edilmiş gelenekler, bir pratikler kümesi olarak, ulusların ve ulusal kimliklerin sürekliliği açısından elzem olan “grup birlikteliğinin oluşması ve meşrulaştırılması için tarihe başvururlar” (Hobsbawm, 2006, s. 16). Buna göre “tarih, aslında halkın hafızasında saklananlardan değil; işi bunu yapmak olanlarca seçilen, yazılan, resmedilen, popülerleştirilen ve kurumsallaştırılan bilgi paketlerinden oluşur” (Hobsbawm, 2006, s. 16). Bu bilgi paketlerine dayanan ulusal tarih yazımı, ulusu ortak bir geçmiş etrafında bir araya getirme amacına uygun bir şekilde toplumsal belleği de biçimlendirme gayretindedir. Bir taraftan icat edilmiş gelenekler aracılığıyla tarihi olaylar, kişiler ve mekânlar belletilmeye çalışılırken diğer taraftan farklı tarihsel anlatıları ve deneyimleri susturma, baskılama veya görmezden gelme uğraşı devam etmektedir. Bu durum resmi tarih yazımı ve toplumsal bellek ekseninde miras ile ilgili olarak iki kilit soruyu beraberinde getirmektedir: İlki, karanlık bir miras mekânı, turizm nesnesine dönüşerek nasıl resmi bir miras mekânı haline gelmektedir? İkincisi, acının, hapsetmenin, ölümün hatırlanması ya da hatırlatılması hafıza mekânlarının oluşturulmasıyla nasıl bir ilişki içindedir?

Bu soruların ışığında düşünülmesi gereken ulus inşa sürecinin mekânlarla kurduğu ve kurmaya devam ettiği bağlardır. Mitchell (2000, s. 269-270) “ulus'u hem soyut bir yapı (hayali bir cemaat) hem de tarihsel bir gerçeklik (insanlar ve mekân üzerinden mücadele eden)” olarak anlamamız gerektiğini savunur. Tarihsel olarak mekânlar üzerinden verilen bu mücadele, ulusların sürekli değişen, dönüşen ve çelişkili hallerini tek bir ulusal kimlikte buluşturma isteğiyle örtüşmektedir. Belleğin kimlikle olan ilişkisi ulus-devletlerin toplumsal belleğe ilişkin müdahale girişimlerini anlamak açısından hayattır. Halbwachs (1992, s. 52) belleğin varlığı için kolektif bir grup oluşumunun gerekli olduğunu belirtir. Yakın zamandaki hatıraları birbirine bağlayan, zaman içinde bitişik olmaları değildir; daha ziyade şu anda ya da önceki zamanlarda ilişki içinde olduğumuz bir grup insan için ortak olan bir düşünceler bütünüdür parçası olmalarıdır (Halbwachs, 1992, s. 52). Grup üyeliğinin hatırlama ve hatırlananın aktarılması ile inşa edilen bir bağ (Halbwachs, 1992, s. 22) olduğu düşünüldüğünde ortak bir ulusal kimlik yaratma çabası toplumsal belleğin yeniden yapılandırılmasıyla mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda, bellek ile kentsel peyzaj arasındaki ilişkiye dikkat çeken Benjamin (1968, akt. Mistzal, 2003, s. 16), kenti insanların anılarının bir deposu olarak nitelendirir. Kentsel peyzajı geçmiş için bir çatışma alanı olarak görerek kentin, binaların gizli ve unutulmuş geçmişleri açığa çıkarabilen anımsatıcı semboller olduğu kolektif bir bellek topografyası olarak okunabileceğini savunur (Mistzal, 2003, s. 16). Bu açıdan farklı kentsel mekânlar çeşitli bellek katmanlarının gözlemlenebildiği alanlar olarak ortaya çıkar.

Müzeler, miras alanları ve anıtlar, Tilley'e (2006, s. 17) göre kültürü nesneleştirdikleri ve pekiştirdikleri için her zaman ulus-devlet inşası sürecinin parçası olmuşlardır ve ulusal müzelerin kurulması dünyanın her yanında sömürgeciliği takiben yeni ortaya çıkan ulus devletlerde birlik duygusu geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz ki bu birlik ve beraberlik duygularının karşılığını

bulabilmesi halen devam eden ulus inşa süreçlerinde geçmişe dair nelerin, kimlerin nasıl hatırlanacağı veya dışarıda bırakılacağıyla yakından ilgilidir. Ulus inşa projelerinin mirasla kurduğu ilişki 19. yüzyıldan itibaren halkın miras alanlarını ziyaret etmesi için etkin şekilde teşvik edilmesiyle ve ulusal tarih için önem taşıyan yerlere dair bilgisinin geliştirilmesiyle gün yüzüne çıkmaktadır (Franklin, 2003, akt. Light, 2015, s. 146). Smith'in (2006, akt. Light, 2015, s. 146) "resmi/yetkili miras söylemi" olarak tanımladığı bu durum, toplumun elit tabakasının ve uzman kararlarının belli nesnelere, binaları ve mekânları 'miras' olarak inşa etmesi ve bunun da halkı miras alanlarını ziyaret etme ve onlarla ilişki kurma konusunda teşvik etmesidir. Bu söylemin önemli bir parçası, halkın pasif izleyiciler olarak da olsa kendi ulusal mirasıyla sıkı bağlar kurması gerektiğidir. Bu sebeple ulus-devletler uzunca bir süre ulusal öneme sahip yerlere yönelik yurtiçi seyahati ve turizmi desteklemiştir (akt. Light, 2015, s. 149). Bu tür yerlere yapılacak ziyaretler, bireyin kendisi ile ulusun daha geniş sosyal oluşumu arasında bağlantı kurma fırsatıdır (akt. Light, 2015, s. 149). Bu bağlamda, ülke içindeki miras turizmi bir "banal milliyetçilik" biçimi olarak tanımlanabilir (Billig 1995 akt. Light, 2015, s. 149). Daha açık bir ifadeyle, Billig'in (1995) ulusun sembolleri ile sürekli ve bilinçsiz karşılaşmalar yoluyla günlük hayata gömülü bir ideoloji olarak tanımladığı banal milliyetçilik, ulusal mirasın sahiplenilmesiyle yeniden üretilir hale gelmektedir.

Ulusal mirasın parçaları olarak sahiplenilip kabul edilen geçmişte acıyla, hapsedmeyle, ölümle özdeşleşmiş belirli mekânların ziyarete açılması siyasi kaygıların yanı sıra ticari kaygıları da beraberinde getirmektedir. Mirasın turizm nesnesi haline getirilerek "tüketilmek üzere bir 'ürün' gibi yeniden üretilmesini teşvik eden endüstri" aynı zamanda "karanlık mirasa konu olan 'olay'ların gerçekten yaşandığı 'miras' değeri yüklenen alanlar ile bunlarla ilişkilendirilen, 'miraslaştırılan' alanlar" (Günay, 2016, s. 44-45) arasındaki ayrımı güçleştirmektedir. Bu miraslaştırma eğilimlerinin etkisinin artmasına "mirası günlük yaşamdan kopararak bellek yaratım sürecinde etkili olan müzeler, anıtsal mimari, tema parkları ve hatta yeniden isimlendirme gibi 'anımsatıcılar/hatırlatıcılar' (mnemonics)" neden olmaktadır; daha da önemlisi, bu durum "mirasın pazarlama değeri dışında anlam taşımayan bir ürüne, bir metaya dönüşme riskini getirmektedir" (Günay, 2016, s. 45). Karanlık mirasın metalaşma süreci, bu parametrelere ek olarak Yassıada ve Robben Adası örneklerinde hem geçmişin hem de şimdiki zamanın dinamiklerine benzer ve farklı şekillerde bağlıdır. 'Karanlık' mekânlar, kötü bir üne sahipse, ölüm ya da acının faileri özellikle zalimse, tarihi rejim açıkça haksızsa veya acı çekenler tanınan kişiler ya da sempati duyulacak kurbanlar olarak görülüyorsa özellikle pazarlanabilir duruma gelebilmektedir (Tunbridge ve Ashworth, 1996, s. 104-105). Bir mekânın günümüz koşullarında ziyaretçi çekebilir, pazarlanabilir ve 'gelir getirir' hale gelmesi geçmişteki failerin, kurbanların ve olayların 'karanlığından' yani mirasın esas içeriğinden ziyade nasıl miraslaştırıldığıyla belirlenmektedir. Yassıada ve Robben Adası geçmişteki siyasi rejimlerin mekânsal izdüşümleri olarak düşünülürse, bu mekânları ziyaret etmek aynı zamanda bu mekânlarla özdeşleşen siyasi figürler olarak Menderes'in ve Mandela'nın sembolize ettiği değerlere aşina olmak anlamına gelecektir. Bu nokta Menderes'in siyasi mirasının devamı olarak kendini gören günümüz siyasal otoritelerinin Yassıada'nın vârisi olma çabasını anlamak için önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Yassıada'nın ve Robben Adası'nın nasıl miraslaştırıldığı yani nasıl karanlık miras alanları olarak toplumsal bellekte yer alması istendiği hem fiziksel müdahalelerle hem de söylemlerle açığa çıkmaktadır. Takip eden bölümde bu müdahillik biçimlerine değinilecektir.

3. KARANLIK MİRASA DOĞRUDAN VE DOLAYLI MÜDAHALE BİÇİMLERİ

Ulusal mirasın parçası olarak kabul edilen mekânların geçmişteki halleriyle bırakılması çoğu zaman bu mekânları 'canlandırmak' isteyen siyasi otoriteler tarafından kabul edilebilir bir durum değildir. Bu mekânlara yapılan turistik ziyaretler yani karanlık turizm etkinlikleri gerçekte ölümle değil, ölümün ve ölünün hatırlanmasıyla karşılaşmak olduğundan ölümün sergilenen hatırası aslında ölen değil yaşayan tarafından tertiplenen ve kontrol edilen bir semiotik (göstergesel) yapıdır (Seaton, 2018, s. 13). Dolayısıyla karanlık miras mekânının nasıl yeniden üretileceği ve tüketime açık hale getirileceği günümüz siyasi figürlerinin amaçları tarafından yönetilen bir sürece karşılık gelmektedir. Dwyer ve Alderman (2008, s.7) anma müteşebbislerini (memorial entrepreneurs) geçmiş hakkındaki anlayışımızı şekillendirmek isteyen insanlar olarak tanımlarlar ve onlara göre bu bireyler tek başlarına veya

başkalarıyla iş birliği yaparak geçmişle ilgili toplumsal meselelerin ve tartışmaların anlamını etkilemek için çabalarlar. Benzer şekilde anma müteşebbisi, sanatsal, yazılı, bilimsel, turistik veya miras uygulamaları yoluyla, ticari ve ticari olmayan amaçlar için söylem ve temsillerin üretimine katkıda bulunan ve belirli bağlamlar ve olaylar ile ilişkilendirilen bir birey olarak tanımlanmaktadır (Naef, 2018, akt. Naef, 2019, s. 3). Bireysel girişimlerin yanı sıra mirasa nasıl sahip çıkılacağı konusunda günümüz baskın politik zihniyetleri geçmişteki kişilere ve meselelere yaklaşımda etki sahibidir. Özetle, karanlık mirasın yönetimi topyekûn bir ideolojik planlama dahilinde hem fiziksel mekânların nasıl yeniden inşa edildiğini, hem de bu mekânlara yüklenen sembolik anlamların üretimini içermektedir.

Bu açıdan bakıldığında Yassıada'yı dönüştürme projesi ve Robben Adası'nın yenilenmiş hali hükümetlerin vatandaşlarına geçmişin nasıl hatırlanacağını dikte etme gayreti içinde olduğu mekânsal düzenlemeler olarak kabul edilebilir. Yeniden tasarlanan bu mekânlar, ziyaretçilerin geçmişle kurdukları ilişkinin sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Fakat birçok kültürel ve etnik gruptan ziyaretçi ölüm turizmi mekânlarına geldiğinden bu mekânlar aynı zamanda bireysel, kolektif ve ulusal belleğin doğasını bozan tartışmalı anma mekânları da olabilmektedir (Schwenkel, 2009 akt. Dunkley, Morgan ve Westwood, 2011, s. 866). Diğer bir deyişle, ziyaretçi deneyimleri hafıza mekânları aracılığıyla dayatılmaya çalışılan belirli görme ve algılama teşebbüslerinin aksine çeşitlilik göstermektedir. Smith ve Croy'un (2005, s. 200) analizine göre bir mekânın karanlık turizm mekânı olması için öncelikle turistlerin mekânın önemini ve anlamını bilmesi gerekmektedir. Özellikle orada gerçekleşmiş olan ölüm veya felaket hakkında bilgi sahibi olunması, mekânın karanlık olarak yorumlanması ile ölümün veya felaketin kişiselleştirilmesi (Smith ve Croy, 2005, s. 200) sonucunda miras da karanlıklaşabilmektedir. Başka bir ifadeyle, ziyaretçilerin deneyimi mekânın kendisiyle olan ilişkilerine ve bağlarına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir (Liyanage, Coca-Stefaniak ve Powell, 2015, s. 287). Mekânı öncelikle neler olduğunu deneyimlemek ve yaşananlara tanıklık etmek için ziyaret etmek isteyenlerin yanı sıra mekânla kişisel bağları olanlar (Liyanage, Coca-Stefaniak ve Powell, 2015, s. 287) hafıza mekânlarında sunulan geçmişe dair kişisel belleklerini ve yorumlama şemalarını harekete geçirebilirler. Ancak bu mekânlar, ziyaretçi deneyiminden bağımsız önceden karanlık mirasın üretim sürecinde belli değerler çevresinde yeniden düzenlenmiştir

1994 yılında Güney Afrika'daki demokratik dönüşüm sürecinin ardından yeni hükümet uzlaşmayı, ulus inşasını ve sivil barışı teşvik etmek için tasarlanmış girişimler oluşturmada zorlanmıştır. Fakat Robben Adası Apartheid'in mirası ve nihai çöküşünde merkezi bir rol oynadığından, hükümet çevrelerinde adanın umut ve uzlaşma için uygun bir sembol olduğu konusunda çok az kuşku vardı. Müze, uzlaşmanın ana anlatısını ve ezilenlerin hayatta kalma ve üstesinden gelme kapasitesini iletmek ve geliştirmek için tasarlanmıştır ve bunlar Güney Afrika'nın ulus inşası girişimine katkıda bulunmak için gerekli özelliklerdi (Strange ve Kempa, 2003, s. 394). Karanlık bir geçmişe sahip olan ada, Apartheid sonrası dönemde müzeye dönüştürülmesi ve Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun da kurulmasıyla beraber uzlaşma, yenilenme ve "bir umut adası" (Shearing ve Kempa, 2004) olarak yeniden tanımlanmıştır. Robben Adası Geleceği Komitesi Başkanı, eski siyasi mahkûm ve Nelson Mandela'nın arkadaşı ve danışmanı olan Kathrada'nın (1997 akt. Strange ve Kempa, 2003, s. 395) ifade ettiği gibi Robben Adası'nın yaşadıkları zorluklar ve acılar için bir anıt olmasından ziyade ırksal ayrımcılığı reddetmenin bağnazlık ve hoşgörüsüzlük karşısındaki zaferi ile yeni Güney Afrika'nın eskisine karşı olan zaferinin anıtı olmasını istemişlerdir. Ada, Apartheid dönemindeki bütün acıların, işkencelerin, ayrımcılığın ve insanlık dışı uygulamaların sembolü haline gelmiş olsa da gelecekteki asıl amaç olan demokratik toplum için baştan kurgulanmıştır. Adayı bir araştırmacı ve turist olarak ziyaret eden Naidu'ya (2013, s. 56) göre turist deneyiminin üretiminde ve sahnelenmesinde kullanılan ve deneyimi bir arada tutmaya çalışan zamlık, toplumsal bellek, kültürel bellek ve politik bellek olarak bellektir. Bu bellek, hapishanenin eski siyasi mahkûmlarının rehberler olarak sunduğu zengin anlatı ve hapishane turuyla canlandırılmaktadır (Naidu, 2013, s. 56).

Benzer bir şekilde ortak bir politik hafızayı harekete geçirmek Yassıada Projesi'nin temel dayanak noktalarından biridir. Ayrıca adada yaşanan 'karanlık' olayların ulus-devlet tarihindeki kolektif

bir utancı ve suçluluğu içerdiği ön kabulü, mekânın vatandaşların daha da önemlisi gençlerin geçmişte yaşananlar konusunda eğitildiği ve bir bakıma ehilleştirildiği bir merkez olarak sunulmasına yol açmıştır. Robben Adası Apartheid'a karşı kazanılan zaferin sembolü haline gelip umut, uzlaşma ve barış söylemleriyle biçimlenirken, Yassıada örneğinde Menderes Dönemi'nin günümüzdeki ideolojik mirasçılarını olarak konumlanan hükümetin söylemi geçmişteki utancın ve hatanın sürekli hatırlatılarak adaya artık demokrasinin ve özgürlüğün geldiği üzerinden kurulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında adaya yeni binalar yapılırken belli söylemlerle desteklenmesi sadece mekânın dönüştürülmesi değil aynı zamanda karanlık mirasın bugünün ihtiyaçlarına göre yeniden oluşturulmasıdır.

Tarihsel arka planına bakıldığında Yassıada'ya ilişkin ilk tarihi kayıtlar Bizans ve Roma döneminde İstanbul'un en zorlu sürgün ve inziva yerlerinden biri olması açısından milattan sonra 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Manastır, sarnıç ve ceza hücrelerinin inşa edildiği ada, Osmanlı döneminde kesintilerle süren manastır yaşamı dışında genelde ıssız kalmıştır. 19. yüzyılda İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir Henry Bulwer Padişah Abdülmecit'in onayıyla adayı satın almış, onun ardından da ada Mısır Hidivi'ne satılmıştır 1947 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na eğitim tesisi kurma amacıyla devredilmiştir. Bu devrin ardından adaya çeşitli binalar inşa edilmiştir (Adalar Savunması, 2016). Adanın daha 'bilinir' hale gelmesi 1960 darbesinden sonra adadaki spor salonunun askeri mahkeme haline getirilmesi ve dönemin başbakanı Adnan Menderes ve hükümet üyelerinin burada yargılanmasıyla gerçekleşmiştir. Sanıklar, yargılama boyunca adada tutulmuşlar daha sonra İmrâlı Adası'na nakledilerek idam cezaları orada infaz edilmiştir. Bu gelişmelerin ardından ada tekrar askeri eğitim tesislerine açılmış ancak fiziki koşulların zorluğundan dolayı faaliyetler 1978'de durdurulmuştur ve 1993'e kadar yine ıssız kalmıştır. Ardından İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'ne bilimsel araştırma ve çalışma amacıyla tahsis edilmiş ve 1995'e kadar ada araştırma amacıyla kullanılmıştır. Bu tarihten 2010 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Yassıada'daki "turizm ve kültür potansiyeli"nin farkına vardıklarını belirten bir proje önerisiyle "müze olarak kullanılmak üzere" kendilerine devredilmesini istemesine kadar ada çok seyrek günlük ziyaretler dışında kullanılmamıştır (Adalar Savunması, 2016). Ancak Yassıada birinci derece doğal sit, tarihi sit ve üçüncü derece arkeolojik sit olmasına rağmen yapılan hukuki düzenlemelerle tüm koruma şemsiyelerinin dışına çıkarılmıştır. 2013 yılında çıkarılan torba yasadaki hüküm şu şekildedir:

"Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yap-işlet-devret modeli ile Yassıada ve Sivriada'da kültürel ve turizm amaçlı yatırım ve hizmetler, 3621 sayılı Kıyı Kanunu hükümlerine ve diğer mevzuatta yer alan kısıtlama ve prosedürlere tabi olmaksızın planlama, imar ve inşaat uygulamaları bu kanun kapsamında yaptırılabilir" (Adalar Savunması, 2016).

Bu hüküm açık bir şekilde Yassıada'da yapılacak olan tüm değişikliklerin hukuki olarak önünü açmış ve adanın sahip olduğu doğal, tarihi, arkeolojik mirasa yönelik müdahaleleri meşrulaştırmıştır. Aynı yıl adanın adının "Demokrasi ve Özgürlükler Adası" olarak değiştirilmesi yönündeki karar kabul edilmiştir ve 2015 yılında farklı tesislerin inşaatlarına onay veren ruhsatlar verilmiştir. Projenin son hali kapsamında Demokrasi Feneri, Sonsuzluk İskelesi, Özgürlük Platformu, Demokrasi Şehitleri Anıtı, 27 Mayıs'ı canlandırma alanı ve sergi salonları ile diğer pek çok yapı bulunmaktadır. AKP hükümeti zamanında yapılan bu müdahaleler ile ada, sadece bir müze yapımını içerecek şekilde bir dönüşüm geçirmenin ötesinde yeni baştan inşa edilmiştir. Yassıada "hafızanın kristalleştiği ve kendini gizlediği" bir hafıza mekânına (Nora, 1989, s. 7) dönüştürülerek geçmişe dair belirli anlatıların, söylemlerin ya da imgelerin açığa çıkarıldığı bir mekân haline getirilmektedir. Bu açıdan "gerçekliği değiştirmeye yönelik kuvvetler bütünü" (Nora, 2006, s. 10) olarak tanımlanan siyaset, hafıza mekânlarına başka bir boyut katmaktadır. Bu siyasi boyutun gösterdiği gibi "hafıza, içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur" (Nora, 2006, s. 10). Mevcut iktidarın yeni yapıları inşa etmesi gibi somut ve adayı belli bir politik ve kültürel miras söylemiyle tanımlamak gibi soyut müdahaleleri hafıza mekânlarına atfedilen siyasi rolleri göstermektedir. Anma müteşebbisleri tarafından adaya yeni bir isim verilmesi de bu dönüşümü

destekler şekilde mekânın ve dolayısıyla Menderes'ten kalan politik mirasın üzerinde hak iddia etme biçimidir. Çünkü en basit ifadeyle birisine ya da bir yere isim vermek elde tutulan gücün dışavurumudur ve "adlandırma, mekânlara el koymanın veya onların mülkiyetini almanın bir yolunu betimler" (Alderman, 2008, s. 200). Ayrıca "mekân isimlendirilmesi, mekânları geçmişin tüketilebilir ve biricik tasavvurlarıyla ilişkilendirmek için kullanılan bir sembolik sermaye biçimi olarak kavramsallaştırılabilir" (Alderman, 2008, s. 199). Bununla birlikte Alderman'ın (2008, s. 200) aktardığına göre;

Bourdieu (1984) sembolik sermayenin ekonomik sermaye ile değiştirilebileceğini ve ona dönüştürülebileceğinin farkına varmıştır (ya da tersinin). Yine de toplumsal ayrımın yaratılmasının siyasi güç kazanmada önemli olduğunu ve tam olarak ekonomik kazanımla sınırlı olmadığını öne sürmüştür. Forest ve Johnson'a (2002, s. 524) göre siyasi elitler 'prestij, meşruiyet ve nüfuz kazanma girişimlerinde' sembolik sermaye olarak anıtları ve diğer hafıza yerlerini manipüle ederler.

Yassıada'daki dönüşüm, bu perspektiften, ekonomik sermayenin mümkün kıldığı bir proje olmasının yanı sıra güç ve imtiyazın yeniden üretilmesine katkıda bulunan sembolik sermayeden de beslenen bir müdahale örneğidir. Bir yandan uzun yıllardır ıssız olan adanın kalkınma amaçlı bir hamleyle bir yatırım fırsatına çevrilmesi durumu vardır. Diğer yandan Yassıada ve Demokrasi ve Özgürlükler Adası gibi farklı isimler kullanılarak bu dönüşüme ayrıca politik anlamlar yüklenmiştir. Öte yandan 1960 darbesinin 59. yılında Erdoğan'ın adaya yaptığı ziyaret sırasında söyledikleri dikkat çekicidir:

Demokrasi tarihinde verdiğimiz mücadeleleri unutturmamak, toplumumuzda geçmişten aldığı referanslarla gelecek versiyonu sunabilmek, tüm dünyaya demokrasi ve özgürlükler adına mesaj vermek amacıyla 2015 yılında Yassıada'nın Demokrasi ve Özgürlükler adasına dönüştürülmesini öngören bir proje başlattık. Bu girişimle 27 Mayıs Darbesi'nin demokrasi şehitlerinin tutulduğu Yassıada bir tarih platosuna dönüştürülmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019).

Yapılan değişikliklerin aslında 1960 Darbesi Dönemi'nde yaşananları ve adadaki yargılamaları sürekli canlı tutmak amacıyla gerçekleştirildiği ve hem ulusal hem de uluslararası ölçekte belli karşılıklar bulması istendiği açıktır. Bu doğrultuda 'tarih platosu' olarak tanımlanan adanın, sınırları çizilmiş bir geçmişin tanıkları olarak ziyaretçileri bu milli mirasa ortak etmesi beklenmektedir. Miras, çekişmeye tabi ve bellek ile kimliğin inşası, yeniden inşası ve yapı sökümü ile yakından ilgili, son derece politik bir süreçtir (Whelan 2003 akt. McDowell, 2008, s. 43). Bellek her zaman bir iktidar mücadelesini temsil eder ve dolayısıyla geleceğe dair 'Kim karar veriyor?' sorusu ile ilişkilidir. Dolayısıyla, en büyük tahakküm gücüne sahip olanlar, neyin hatırlanacağını ve sonuç olarak neyin unutulacağını etkileyebilir, dikte edebilir veya tanımlayabilir; özetle miras verili değildir, fakat yapılabilir (akt. McDowell, 2008, s. 43). Bu nedenle Yassıada Projesi aracılığıyla sahip çıkılan miras, sadece geçmişe dair hangi olayların hatırlanacağını değil; aynı zamanda bu olayların hatırlatılma biçimlerinin ulusal kimliğe ve toplumsal belleğe nasıl eklemleneceğinin öngörüsünü içeren politikleştirilmiş bir sürece işaret eder. Ayrıca adanın bir hafıza mekânına dönüştürülmesi bir miras inşası olduğundan yalnızca geçmişi bugüne taşıma misyonunu üstlenmemektedir. Özellikle öğrencilerin adaya yoğun bir şekilde taşınarak "Burada neler olmuş, Türkiye'nin demokrasi tarihinde neler var? Bunun arkasında kimler var? Milli irade burada nasıl darağacına çekilmiş?" (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019) sorularıyla ilgili bilgilendirileceğinin ifade edilmesi, belleğin iktidarla olan ilişkisini veya mücadelesini görmek açısından aydınlatıcıdır. Bu bağlamda Yassıada Projesi aracılığıyla tarihi olayların gelecek nesillere aktarımı, mirasın yaratılan mekânda sürekli inşa edilmesi ve yenilenmesiyle gerçekleşecektir. Bir yandan miraslaştırma, mirasın belirli toplumsal hedeflere (ulusal ya da dini bir grubun üyeleriyle diğerleri arasındaki farklılıkların vurgulanarak dayanışma oluşturulması gibi) ulaşmak için bir kaynak olarak kullanıldığı bir süreçtir. Diğer yandan miraslaştırma, halkı eğitmek ve zaman zaman telkin etmek için

geçmişin kullanımı (ve kötüye kullanılması) ile ilgilidir; hatta bazen kasıtlı olarak icat edilmiş ve aynı zamanda bilerek seçilmiş bir geçmişe dayanmaktadır (Poria ve Ashworth, 2009, s. 523). Buna göre Yassıada ve Robben Adası'nın hafıza mekânları olarak karanlık miras aracılığıyla kurgulanması miraslaştırma süreçleriyle beraber gerçekleşmektedir.

4. GEÇMİŞLE YÜZLEŞME ALANI OLARAK KARANLIK MİRAS

Karanlık mirasın sahiplenilmesi, turistik bir meta olarak sunulması ve pazarlanması etrafında dönen tartışmalar kaçınılmaz olarak miras 'tüketicilerinin' durumuna dair sorgulamaları beraberinde getirmektedir. Tanığı ve/veya ortağı haline getirildiği veya getirilmek istendiği mirasın pasif izleyicileri olmanın ötesinde bölge halkı, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri bu miras oluşum sürecinde nasıl konumlanmaktadır? Yetkili miras söyleminin daha önce bahsedildiği gibi ziyaretçilerin edilgen olmasına dair beklentisi aynı zamanda "miras uzmanlarının tanımladığı terimlerle miras alanlarının sunumunu ve yorumunu kabul etmesi beklentisiyle" (Smith, 2006, akt. Light, 2015, s. 151) de desteklenmektedir. Fakat bu beklentilerin karşılanmadığı zamanlar, hak ve katılım taleplerinin dile getirildiği alanlar olarak hafıza mekânlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu karşı çıkışı Yassıada ve Robben Adası örneklerinde iki boyutuyla ele almak mümkündür. İlki bir önceki bölümde de değinildiği gibi turist deneyiminin sadece mekânları kuranların amaçladığı şekilde oluşmadığının altını çizen yaklaşımdır. Ziyaretçilerin kendi geçmiş deneyimleri ve yaşam öyküleri "mirasın anlamlarına aracılık etmede aktif özneler" olarak konumlanmalarına sebep olur. Kısacası konumları ve kişisel tarihleri ziyaretleri sırasında karşılaştıkları şeyleri nasıl anlamlandıracaklarını etkileyecektir; bu yüzden bir yerin tek bir okuması yoktur yani tek veya birörnek bir ziyaretçi deneyimi de mevcut değildir (akt. Light, 2015, s. 152). Bu durum, dayatılan yetkin miras söyleminin çabalarına rağmen çoklu, birbirinden farklı söylemlerin ve karşıt duruşların varlığını da hatırlatmaktadır. Tunbridge ve Ashworth'un (1996) "uyumsuz miras" kavramıyla açıkladıkları gibi miras kaynakları farklı gruplar için farklı öneme sahiptir ve miras, doğası gereği uyumsuzdur. Turizm için belirli miras kaynaklarının seçimi ve öne çıkarılması kaçınılmaz olarak toplum içinde bu miras ile özdeşleşmeyen grupları bu mirastan mahrum bırakır (Light, 2017, s. 278). Kimin halefi olunacağına ve hangi mirasa nasıl sahip çıkılacağına dair anlaşmazlıklar düşünüldüğünde karanlık miras birbirine karşıt anlatılar ile hatırlama ve unutma pratiklerinin yüzleşme alanı olarak düşünülebilir. Karanlık miras sadece mirasın mekânsal olarak düzenlenme biçimini değil aynı zamanda tarihsel ve politik arka planına dair farklı yorumları da karşı karşıya getiren bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Karanlık mirasın geçmişle yüzleşme alanı olarak düşünülebilmesindeki ikinci boyut ise iki ada arasındaki temel ayrımın ortaya çıkmasıdır. Toplumsal bellekte yer alması istenilen bir mekânın inşasında halkın, yerel yönetimlerin veya sivil toplum örgütlerinin taleplerinin ne kadar dikkate alındığı sorusu bu noktada belirleyicidir. Robben Adası'nın geleceği hakkında yapılan ilk halkla istişare dışında akademisyenlerden, çevrecilerden, müzecilerden, miras uygulayıcılarından, devlet kurumlarından, sivil toplum örgütlerinden ve işletmelerden fikir almak için birçok forum ve odak grup çalışması düzenlenmiştir. Bu organizasyonlardan elde edilen girdilerin çoğu, büyüyen bu müessese için karar alma süreçlerinde hazırlanan politikaların ve planların içine konulmuştur (Corsane, 2006, s. 407-408). Bu örnekteki gibi bir hafıza mekânı kurgulanırken farklı düşüncelerin, taleplerin, itirazların ve beklentilerin önemsendiği bir süreç yaratılabilir. Ortak bir paydada buluşmanın zorluğuna rağmen tepeden inme bir yaklaşım yerine karanlık miras Apartheid sonrası dönemde toplumsal uzlaşma yollarından biri olarak tasarlanmıştır. Buna karşılık Demokrasi ve Özgürlükler Adası oluşturma amacıyla başlatılan Yassıada Projesi hükümet ve bakanlıklar haricinde herhangi bir sivil örgütün ya da yerel yönetimin müdahil olmadığı bir karanlık miras inşası olarak tamamlanma aşamasına gelmiş durumdadır. Adalar Savunması'nın (2016) raporunda belirtildiği üzere Yassıada ve Sivriada'da Adalar ve İstanbul halkının katılımıyla 'Yassıada ve Sivriada'ya Dokunma, Bırak İssiz Kalsın!' sloganıyla büyük bir barışçıl eylem düzenlenmiş ve ardından plana karşı toplanan imzalar ve itiraz dilekçeleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na teslim edilmiştir. Ancak yapılan itirazlara yanıt verilmemiş ve takiben Adalar halkının, Adalar Savunması'nın, Adalar Belediyesi'nin ve çeşitli meslek odalarının açtığı idari davalar

süreci başlamıştır. Ayrıca Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi, 2015 yılında Yassıada Yargılamaları ile bilinen spor salonunun batısında kazı yapılarak teraslamalar yapıldığını ve adanın muhtelif yerlerinde kazı ya da dolgu yapıldığını tespit etmiştir. Daha da önemlisi adada 20. yüzyıla ait binaların önemli bir kısmının yıkıldığı görülmüş ve büyükelçi Bulwer'in yaptırdığı 19. yüzyıl yapısı için de riskli durumlar ortaya çıktığı belirtilmiştir. Rapora göre (Adalar Savunması, 2016) ayrıca Yassıada'nın imara açılması için çıkartılan torba yasayla koruma mevzuatı devre dışı kaldığından adadaki yapıların restorasyonunu ve arkeolojik katmanların kazısını bir onay sürecine tabi tutmak ve denetlemek mümkün değildir. Benzer bir şekilde TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi de Yassıada Projesi'nin neredeyse tamamen dışa ve bilgi akışına kapalı, devam eden yargı süreçleri görmezden gelinerek ve yerel halkın tepkisi önemsenmeyerek sürdürüldüğüne dikkat çekmiştir. Kısacası Robben Adası'nda hayata geçirildiği gibi Yassıada Projesi'nde bir müzakere ortamı doğmasına izin verilmemiş; aksine ada olabildiğince kendi içine kapalı planlama ve uygulama aşamalarının sonucunda ziyarete açılmıştır.

Bu noktalara ek olarak Robben Adası Müzesi ile Yassıada Projesi ekomüze idealiyle ve yeni müzecilikle ilişkilendirilen göstergeler bağlamında da ele alınabilir. 1970'lerde Fransa'da doğan ekomüze hareketi Georges Henri Riviére ve Hugues de Varine tarafından başlatılmış ve geliştirilmiştir. Bir yandan Riviére, müzelerin başlıca işlevleri dahilinde insan ilişkilerini daha geniş bir çevresel bağlama yerleştirmek için daha fazla şey yapması gerektiğine inanmıştır. Diğer yandan Varine müzelerin, planlamalarında ve işleyişlerinde daha aktif rol alan yerel topluluklarla demokratik kurumlar haline gelmesini dilemiştir (Hudson 1992, akt. Corsane, 2006, s. 403). En başından beri bunlar Robben Adası Müzesi'nin iki önemli ayağıdır. Geleneksel müzecilik anlayışından farklı olarak mirası, hafızayı ve halkı sürece dahil eden bir yaklaşımla ekomüze idealinin temel ilkesi, bir ekomüzenin diğer paydaşlarla birlikte çalışan yerel topluluklar tarafından belirlenmiş değişken çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik ihtiyaçlara ve zorunluluklara sürekli olarak cevap vermesidir (Corsane, 2006, s. 403-404). Bu yaklaşıma göre müze, belli otoriteler ve uzmanlar tarafından yapılıp bitirilen bir bina içerisine sıkıştırılmış ve ziyaretçilerini bekleyen bir yapı olarak betimlenmek yerine en başta sivil halkın gereksinimlerini ve taleplerini göz önünde bulundurarak kendini devamlı yenileyen bir teşebbüstür. Robben Adası Projesi'nin değerlendirmesinde ise Corsane (2006, s. 404-405) ilk dört ekomüze göstergesinin önem taşıdığını ifade eder; çünkü bu ilk dört gösterge ulusal ve yerel paydaşlar arasındaki ilişkiler ve güç dinamikleri ile ilgilidir. Bu göstergelerin ilki ekomüzenin yerel topluluklar tarafından yönlendirilmesi, bağlantılı olarak ikincisi de demokratik bir şekilde tüm karar alma süreçlerine ve faaliyetlerine tüm paydaş ve çıkar gruplarından halkın katılımına izin vermesidir. Yassıada Projesi'nin planlama ve uygulama aşamaları Adalar halkının, Adalar Savunması'nın ya da çeşitli meslek odalarının ve sivil toplum örgütlerinin taleplerinden soyutlanarak gerçekleştiğinden benzer şekilde müze inşasında da herhangi bir müdahil olma haline izin verilmemiştir. Geçmişte Yassıada Yargılamaları'nın yapıldığı kapalı spor salonu, proje kapsamında 'Demokrasi ve İnsan Hakları Müzesi' haline dönüştürülmüştür. Ancak müzenin oluşturulmasındaki tüm karar alma süreçleri ve faaliyetleri projenin neredeyse tamamında olduğu gibi belli meslek odalarının ya da sivil toplum örgütlerinin desteklerine, değerlendirmelerine ve itirazlarına kapalıdır. Sadece yerel düzeyde değil aynı zamanda ulusal düzeyde adanın düzenlenmesiyle ilgili demokratik talepler ve müzakere çağrıları göz ardı edilerek ve yukarıdan aşağıya bir yaklaşım izlenerek bir hafıza mekânı kurulmaya çalışılmıştır.

İlk iki göstergeyle yine ilişkili olarak üçüncü gösterge yerel topluluklardan, akademik danışmanlardan, yerel işletmeler ile makamlardan ve hükümet yapılarından gelen bilgilerle ortak mülkiyeti ve yönetimi teşvik etmeyi içerir (Corsane, 2006, s. 404). Diğer bir deyişle bütün mülkiyet ve yönetim hakkının tek bir kişide ya da kurumda toplanmasının önüne geçmek için ekomüzecilik anlayışı farklı toplumsal grupların müttefikliğini ileri sürmektedir. Daha da kayda değer olan kısmı, bu grupların veya yapıların uzmanlık alanlarına göre müzeye ve projeye yapacakları olası katkılara değer verilmesi ve onların önerilerine paralel olarak yeni düzenlemelerin yapılabilmesidir. Son gösterge ise tüketim için miras ürünlerinden ziyade miras yönetimi süreçlerine önem verilmesinin altını çizmektedir (Corsane, 2006, s. 404). Buna göre ekomüzecilik, mirasın metalaşmasının yaratacağı ticari kaygılar yerine mirasın

nasıl, kimler tarafından, hangi yollarla ve biçimlerle sahiplenileceğinin ve sunulacağıının ön planda tutulduğu bir yaklaşımdır. Bu açıardan incelendiğinde Robben Adası Müzesi bir ekomüze örneği olarak toplumun farklı kesimlerinin paydaşlığını kabul eden, onların talepleriyle ve eleştirileriyle var olduğunu ve gelişebildiğini farkında olan bir tavır sergilemektedir. Diğer taraftan Yassıada Projesi'nde ekomüzeciliğin temel dört göstergesinin merkezinde olan ulusalla yerel arasındaki ilişkiler ve daha da önemlisi güç ilişkileri asimetrik ve tabandan yukarıya doğru şekillenen bir oluşum yerine tepeden inmece bir yaklaşım sürdürülmektedir. Bütün bu noktalar göz önüne alındığında iddia edilebilir ki karanlık mirasın sahiplenilmesi, oluşturulması ve sunulması safhalarında farklı toplumsal aktörlerin aktif rol almasının önüne geçilmiş ve geçmişteki travmatik olaylara dair bir tarih yazımını harekete geçirmek için demokratik bir anlayıştan uzaklaşmıştır.

SONUÇ

Bu yazının çıkış noktası, Yassıada'nın sahip olduğu 'karanlık' geçmiş sebebiyle günümüzde nasıl bir hafıza mekânı olarak kurgulandığı ve bu karanlık mirasın Demokrasi ve Özgürlükler Adası olarak nasıl ziyarete açılacağıının planlanmasıdır. Türkiye demokrasi tarihi üzerindeki ağır yaptırımlardan biri olarak kabul edilen 1960 Darbesi ve sonrasındaki yargılamalar sonucunda idam edilen Adnan Menderes ve diğer politik figürlerin Yassıada'yla özdeşleşmesi gibi Güney Afrika'daki Robben Adası da Nelson Mandela ve diğer Apartheid karşıtı siyasi öznelerle eşitlenmiştir. Yazının üç temel amacından biri bu iki ada üzerinden karanlık mirasa nasıl 'sahip' çıkıldığını göstermek, ikincisi bu miraslara yönelik farklı müdahale biçimlerini tartışmak ve son olarak da karanlık miras inşasının beraberinde nasıl farklı geçmişle yüzleşme alanları doğurabileceğini açığa çıkarmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda bu yazıda politik gerekçelerle iktidarlar tarafından adaların miras alanları olarak kurgulanırken geçirdiği benzer ya da farklı süreçleri incelenmeye çalışıldı.

Yassıada Projesi kapsamında yapılan düzenlemeler ile Robben Adası'nda gerçekleşmiş olan müdahaleler mevcut hükümetleri etkili anma müteşebbisleri olarak karşımıza çıkarmaktadır. En önemli ortak noktalarından biri bu adaların simgesi haline geldikleri karanlık miraslara sahip çıkma iddiasıyla yeniden kurgulanmaları ve ziyarete açılarak mirasın kendisinin bir ticari ürüne dönüşme riski taşımasıdır. Ancak temel farklılık Robben Adası Örneği'nde siyasi otoriteler haricinde halkın ve sivil toplum örgütlerinin taleplerinin ve itirazlarının dönüşüm sürecine dahil edilmesi, Yassıada Projesi'nde karar verici ve uygulayıcı olarak hükümetin mirasın tek varisi olarak kendini konumlandırmasıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde Yassıada'ya yüklenen miras değeri belli bir politik damardan beslenir hale gelmektedir. Toplumun farklı kesimlerinin adaya yapılan fiziksel ve sembolik müdahalelere dair itirazlarının ya da projeye dahil olma taleplerinin bütün süreç boyunca yok sayılması karanlık mirasın millileştirilme çabalarına ve iddialarına ters düşmektedir. Ayrıca farklı toplumsal grupların gelecekteki olası karanlık turizm ziyaretçileri oldukları düşünülürse yapımında dışarıda bırakıldıkları bu mirasa ziyaretleri sırasında nasıl ortak edilecekleri sorusu öne çıkmaktadır. Sonuç olarak iddia edilebilir ki Yassıada Projesi, karanlık mirasın sahiplenilmesi ile kolektif bir şekilde inşa edilmesinden ve demokratik katılımlarla bir hafıza mekânı olarak ortaya çıkmasından ziyade bir turizm destinasyonu ve seçici bir tarih yazımının mekânsal tezahürü olarak sunulmaya devam edilmektedir. O zaman şu sorular sorulabilir: Hangi geçmiş ortak miras olarak kurgulanmaktadır ve ulusal tarihin parçası haline gelebilmektedir? Karanlık miras hangi toplumsal aktörler tarafından hangi koşullarda sahiplenilmekte ve belli ideolojik güdülerle biçimlenmektedir?

Yazı boyunca ele alınmaya çalışıldığı üzere bu makalenin temel sorunsalı devletlerin tarihinde 'karanlık' olaylara tanıklık etmiş ve artık başka bir miras söylemi üzerinden tahayyül edilmeye çalışan hafıza mekânlarının nasıl inşa edildiğidir. Geçmişini yeniden kurma konusunda hafıza mekânlarının araçsallaştırılmasının ve ticarileştirilmesinin siyasal iktidarlar tarafından nasıl gerçekleştirildiği ele alınmaktadır. Toplumsal belleğin sürekli yeniden yaratılıyor oluşu, tarihi yaşayan belleklerin ölümlerle oynadığı bir oyuna ve toplumsal belleği ise siyasal iktidarların müdahale alanına dönüştürmektedir (Tunçel, 2017, s. 23). Bu bağlamda siyasal iktidarlar tarafından sahiplenilen ve sınırları belirlenen

karanlık miras uygulamalarının Yassıda ile Robben Adası hafıza mekânları aracılığıyla ulusal kimlikle ve homojen olduğu varsayılan toplumsal bellekle nasıl bir ilişki kuracağı ön plana çıkmaktadır. Daha da önemlisi, hafıza mekânları kendilerine yüklenen siyasi misyonlara rağmen planlama, tasarım ile kuruluş aşamalarında demokratik hak ve katılım taleplerinin oldukça kısıtlı ya da hiç karşılanmadığı mekânlar olarak tasarlanmaktadır. Diğer bir deyişle geçmişte karanlıklaşan mirasla şimdiki zamanda yüzleşme, toplumsal belleği dönüşüme uğratabilecek ve şekillendirebilecek hafıza mekânları sayesinde yeni bir yola girmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalar Savunması. (2016). *Bir doğa, tarih ve kültür katliamı: Yassıada ve Sivriada*. 3 Temmuz 2019 tarihinde <http://dokuzadabirdenizcom/YassıadaRaporuMayıs2016low.pdf> adresinden erişildi.
- Alderman, D.H. (2008). Place, naming and the interpretation of cultural landscapes. Brian Graham ve Peter Howard (Ed.), *The Ashgate research companion to heritage and identity* içinde (s. 195-213). Farnham: Ashgate.
- Ashworth, G.J. (2004). Tourism and the heritage of atrocity: managing the heritage of South African Apartheid for entertainment. Tej Vir Singh (Ed.), *New horizons in tourism: strange experiences and stranger practices* içinde (s.95-108). Oxfordshire: CABI Publishing.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.
- Biran, A., Poria, Y., & Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of tourism research*, 38 (3), 820-841. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>.
- Björkdahl, A., & Kappler, S. (2019). The creation of transnational memory spaces: professionalization and commercialization. *International journal of politics, culture, and society*. 32, 383–401. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-09334-7>.
- Blom, T. (2000). Morbid tourism: A postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk geografisk tidsskrift- Norwegian journal of geography*, 54 (1), 29–36. <https://doi.org/10.1080/002919500423564>.
- Corsane, G. (2006). Using ecomuseum indicators to evaluate the Robben Island Museum and world heritage site. *Landscape research*, 31(4), 399-418. <https://doi.org/10.1080/01426390601004400>.
- Dunkley, R., Morgan, N., & Westwood, S. (2011). Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. *Tourism management*, 32(4), 860-868. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.07.011>.
- Dwyer O., J., & Alderman, D. (2008). *Civil rights memorials and the geography of memory*. Athens: University of Georgia Press.
- Foley, M., & Lennon, J.J. (1996). JFK and Dark Tourism: A fascination with assassination. *Journal of international heritage studies*, 2(4), 198–211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>.
- Günay, Z. (2016). Miraslaştırarak anma ve karartarak pazarlama üzerine. *Mimar.ist*, 56, 44-48. 5 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-56-yaz-2016/> adresinden erişildi.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*, (Çev. Lewis A. Coser). Chicago: The University of Chicago Press.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif hafıza*. (Çev. Banu Barış). Ankara: Heretik Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2006). Giriş. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), *Geleneğin icadı*. (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Lennon, J., & Foley, M. (2000). *Dark tourism: The attraction of death and disaster*. London: Continuum.

- Light, D. (2015). Heritage and tourism. Emma Waterton ve Steve Watson (Ed.), *The Palgrave handbook of contemporary heritage research* içinde (s.144-158). London: Palgrave Macmillan.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism management*, 61, 275-301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>.
- Liyanage, S., Coca-Stefaniak, A., & Powell, R. (2015). Dark destinations-visitor reflections from a Holocaust memorial site. *International journal of tourism cities*, 1(4), 282–298. <https://doi.org/10.1108/IJTC-08-2015-0019>.
- Marback, R. (2004). The rhetorical space of Robben Island. *Rhetoric society quarterly*, 34 (2), 7-27. <https://www.jstor.org/stable/40232409>.
- McDowell, S. (2008). Heritage, memory and identity. Brian Graham and Peter Howard (Ed.) *The Ashgate research companion to heritage and identity* içinde (s.37-53). Farnham: Ashgate.
- McKercher, B., Ho, P., & du Cros, H. (2005). Relationship between tourism and cultural heritage management: evidence from Hong Kong. *Tourism management*, 26(4), 539-548. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2004.02.018>.
- Merrill, S., & Schmidt, L. (2010). *A Reader in uncomfortable heritage and dark tourism*. Brandenburg Germany: Architectural Conservation Department of Brandenburgische Technische Universität Cottbus.
- Merrill, S. (2010). War, terrorism& disaster beneath: The London Underground as a traumascap. Sam Merrill ve Leo Schmidt (Ed.), *A Reader in uncomfortable heritage and dark tourism* içinde (s.59-72). Brandenburg Germany: Architectural Conservation Department of Brandenburgische Technische Universität Cottbus.
- Mistral, B. (2003). *Theories of social remembering*. Maidenhead; Philadelphia: Open University Press.
- Mitchell, D. (2000). *Cultural geography: A critical introduction*. Oxford: Blackwell.
- Naef, P. (2019). Memorial entrepreneurs in post-conflict tourism. Rami K. Isaac, Erdiç Çakmak ve Richard Butler (Ed.) *Tourism and hospitality in conflict-ridden destinations*. Abingdon-on-Thames: Routledge. <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:115242>.
- Naidu, M. (2013). Anthropology of experience: touring the past at Robben Island. *Journal of human ecology*, 43(1), 51-60. <https://doi.org/10.1080/09709274.2013.11906611>.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7–25.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Poria, Y., & Ashworth, G. (2009). Heritage tourism- current resource for conflict. *Annals of tourism research*, 36(3), 522-525. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.03.003>.
- Riouful, V. (2000). Behind telling: Post-Apartheid representations of Robben Island's past. *Kronos*, 26, 22-41. <https://www.jstor.org/stable/41056408>.
- Rojek, C. (1993). *Ways of escape: Modern transformations in leisure and travel*. London: The Macmillan Press Ltd.

- Sather-Wagstaff, J. (2015). Heritage and memory. Emma Waterton ve Steve Watson (Ed.), *The Palgrave handbook of contemporary heritage research* içinde (s.191-204). London: Palgrave Macmillan.
- Seaton, A.V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International journal of heritage studies*, 2 (4), 234-244. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>.
- Seaton, T. (2018). Encountering engineered and orchestrated remembrance: A situational model of dark tourism and its history. Philip R. Stone, Rudi Hartmann, Tony Seaton, Richard Sharpley ve Leanne White (Ed.), *The Palgrave handbook of dark tourism studies* içinde (s. 9-31). London: Palgrave Macmillan.
- Shearing, C., & Kempa, M. (2004). A museum of hope: A story of Robben Island. *The ANNALS of the American academy of political and social science*, 592 (1), 62-78. <https://doi.org/10.1177/0002716203261919>.
- Skinner, J. (2018). "The smoke of an eruption and the dust of an earthquake": Dark tourism, the sublime, and the re-animation of the disaster location. Philip R. Stone, Rudi Hartmann, Tony Seaton, Richard Sharpley ve Leanne White (Ed.), *The Palgrave handbook of dark tourism studies* içinde (s. 125-150). London: Palgrave Macmillan.
- Smith, N., & Croy, W.G. (2005). Presentation of dark tourism: Te Wairoa, The buried billage. Chris Ryan, Stephen J. Page ve Michelle Aicken (Ed.), *Taking tourism to the limits: issues, concepts and managerial perspectives* içinde (s.199-213). Oxford: Elsevier.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative case studies. Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln (Ed.), *The Sage handbook of qualitative research third edition* içinde (s.443-466). London: Sage.
- Stone, P., & Sharpley, R. (2008). Consuming dark tourism: A thanatological perspective. *Annals of tourism research*, 35(2), 574-595. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.02.003>.
- Strange, C., & Kempa, M. (2003). Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island. *Annals of tourism research*, 30(2), 386-405. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00102-0](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00102-0).
- Tilley, C. (2006). Introduction: identity, place, landscape and heritage. *Journal of material culture*, 11 (1/2), 7-32. <https://doi.org/10.1177/1359183506062990>.
- Tunbridge, J. E., & Ashworth, G. J. (1996). *Dissonant heritage: The management of the past as a resource in conflict*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Tunçel, A. (2017). Tarihi yazmak: Unutturmak ya da unutturmamak. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu (Ed.), *Bir varmış bir yokmuş: Toplumsal bellek, mekân ve kimlik üzerine araştırmalar* içinde (s. 22-25). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2019). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Artık bu ülkede darbeler devri kapanmıştır"*. 1 Haziran 2019 tarihinde <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-artik-bu-ulkede-darbeler-devri-kapanmistir> adresinden erişildi.
- UNESCO World Heritage Centre. *Robben Island*. 9 Şubat 2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/list/916/> adresinden erişildi.
- UNESCO World Heritage Centre (2015). Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. 9 Şubat 2022 tarihinde <http://whc.unesco.org/document/137843> adresinden erişildi.

Zerubavel, E. (1996). Social memories: Steps to a sociology of the past. *Qualitative sociology*, 19(3), 283-299. <https://doi.org/10.1007/BF02393273>.

KADIN ÖRGÜTLERİNDE FARKLILAŞMA, AYRIŞMA VE ÖZERKLİK

Serap Suğur,¹ Temmuz Gönç Şavran,² İncilay Cangöz,³ Hatice Yeşildal⁴

Öz

Kadınlar tarafından kadın sorunlarına çözüm üretmek amacıyla kurulan dernek vakıf, grup, kolektif, kooperatif, platform ve benzeri kadın örgütlerinin, 20. yüzyılın son çeyreğinde yükselişe geçen ve kadın hakları ile toplumsal cinsiyet eşitliği alanında önemli kazanımlar elde eden küresel kadın hareketinin oluşumunda önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Türkiye’de tarihsel olarak Batıdan farklı koşullarda, uluslaşma sürecinin zorunlu bir bileşeni olarak gelişen feminist kadın hareketi, ulusal bağımsızlık sonrasında özerkliğini yitirmişse de, 1980’li yıllarla birlikte yeniden ortaya çıkarak toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve kadın sorunlarının çözümü bağlamında toplumsal cinsiyet politikalarının dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1990’larla birlikte yükselişe geçen kimlik siyaseti ile birlikte ülke çapında yaygınlaşan ve farklı kadınlık konumlarından hareket eden kadın örgütlerinin iş birliği ile yürüttükleri mücadele, Türkiye’de sadece kadın haklarıyla ilgili yasal iyileştirmelerde ve kadın sorunlarına çözüm üretmede değil, demokratik muhalefeti güçlendirerek demokratikleşme çabalarına da önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak kadın hareketindeki kurumsallaşma, proje feminizmi yönündeki gelişmeler ve kimlik siyaseti temelindeki ayrışmalarla birlikte, Türkiye’de de kendi tarihsellikleri içinde daha önce de özerklikle ilgili sorunlar yaşayan kadın örgütlerinin, bağımsız/özerk eleştirel feminist örgütlenme yapılarını ve kitlesel katılım özelliklerini yitirerek STK’laştıkları ve apolitik-profesyonel yapılara dönüştükleri yönündeki iddialar literatürde yoğun eleştirilere ve tartışmalara yol açmıştır. Cinsiyet eşitliği ile ilgili endekslerde kadının ekonomik, sosyal ve siyasal statüsü ile ilgili verilerde Türkiye’de en iyi durumdaki iller arasında yer alsa da Eskişehir’de kadın örgütleri üzerine görece daha sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı Eskişehir’de faaliyet gösteren kadın örgütlerinin özerklik bağlamında örgütsel yapılarını, amaçlarını, faaliyet alanlarını ve nihayetinde politik gündemi etkileyebilecek bağımsız bir söylem ve politika geliştirme kapasitelerinin incelenmesidir. Çalışma nitel bir araştırmanın bulgularına dayanmaktadır, katılımcılar Eskişehir’de kadın sorunuyla ilgilendiğini beyan eden tüm örgütlerin yönetici, temsilci veya üyesi olan ya da örgütlerden bağımsız olarak kadın hareketine dahil olan 38 kadındır, veriler yarı yapılandırılmış mülakatlarla toplanmış, mülakatlar tematik olarak analiz edilmiştir. Katılımcılar temalar altında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar üzerinden üç analitik gruba ayrılmış ve bulgular bu gruplar üzerinden, tarihsel bir arka planda, Türkiye’de kadın hareketi ve feminizmin tarihsel gelişimi ile ilişkilendirilerek, karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bulgular, farklı ideolojilere ve kimliklere sahip kadın örgütlerinin birbirleriyle sınırlı bir temas halinde olduklarını, ancak sosyal ve politik olarak konumlarına yakın örgütlerle ilişki içinde olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu nedenle, erkekler tarafından sürekli olarak yeniden üretilen eşitsiz toplumsal ilişkilerle mücadelede özerk bir kadın hareketinin gelişimi açısından kritik önem taşıyan ortak bir paydada buluşmakta çok zorlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kadın Örgütleri, Kadın Hareketi, Özerklik, Feminizm, Eskişehir.

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ssugur@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8959-0339

² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, tgonc@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0561-4661

³ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, icangoz@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2670-444X

⁴ Dr., Bağımsız Araştırmacı, hyesildal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0946-2231

DIFFERENTIATION, DISINTEGRATION AND AUTONOMY IN WOMEN'S ORGANIZATIONS

Abstract

In the formation of the global women's movement, which arose in the last quarter of the 20th century, associations, foundations, groups, collectives, cooperatives, platforms, and other similar organizations established by women in order to find solutions to women's problems have played important roles and achieved significant gains in the field of women's rights and gender equality. Unlike the West, the feminist women's movement in Turkey developed as a necessary component of the nationalization process and then lost its autonomy after national independence, but re-emerged in the 1980s and played an important role in the transformation of gender policies. Particularly with the rise of identity politics in the 1990s, the struggle carried out with the cooperation of women's organizations that became widespread throughout the country made significant contributions to legal improvements and the democratization of women's rights. However, along with the institutionalization of the women's movement, project feminism, and identity politics, claims have been made that women's organizations in Turkey have lost their independent and autonomous organizational structures per se and have turned into apolitical structures, generating intense criticism and debate in the literature. Although Eskişehir is among the Turkish provinces that can be considered to enjoy a relatively good situation in terms of gender equality indicators and data on women's economic, social, and political statuses, there are relatively limited studies on women's organizations there. In this context, the main purpose of this study is to examine the organizational structures, aims, fields of activity, and capacity for developing independent discourses and policies of women's organizations operating in Eskişehir. The paper draws upon the findings of qualitative research entailing the thematic analysis of 38 semi-structured interviews. The participants included in this research were women who were administrators, spokeswomen, or members of any organization claiming involvement with the women's movement in Eskişehir, or independent prominent women in Eskişehir taking part in the women's movement. Participants were divided into three analytical groups based on the similarities and differences that emerged according to the themes, and the findings are presented comparatively for these groups in the context of the historical background, associating them with the historical development of the women's movement and feminism in Turkey. The findings show that women's organizations with different ideologies and identities are rarely in contact with each other, but they usually tend to maintain relations with organizations that are socially and politically closer to their own positions. Hence, they find it difficult to reach the point of common interest that is vital for an autonomous feminist movement in order to challenge unequal relations produced and reproduced by men.

Keywords: Women's organizations, women's movement, autonomy, feminism, Eskişehir.

GİRİŞ

Batıda modernleşme tarihine paralel olarak feminist örgütlenmeler temelinde gelişen bağımsız bir kadın hareketi tarihi olduğu, bu süreçte 19. yüzyılda kadınların oy hakkı mücadelelerinin oluşturduğu birinci dalga feminizm ve 1970'lerden sonraki özgürleşme hareketi olarak da anılan ikinci dalga feminizm ile birlikte kadınların başta eşit vatandaşlık hakları olmak üzere erkek egemenliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede önemli kazanımlar elde ettikleri bilinmektedir.

Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye'de de, kökü Osmanlı dönemine dayanan feminist bir kadın örgütlenmesi ve özellikle 1980 sonrasında feminizm öncülüğünde ivme kazanarak gelişen bağımsız bir kadın hakları hareketi olduğu bilinmektedir. Kadın hakları hareketinin özellikle 1990'lı yıllarda yükselişe geçerek ülke çapında kitlesel olarak yayılmasında, aynı dönemlerde kimlik ve farklılık siyaseti temelinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin etkisiyle sayıları ve çeşitliliği hızla artmaya başlayan dernek, vakıf, grup, kooperatif ve platform gibi farklı tip örgütlenme modellerine dayalı kadın örgütleri etkili olmuş ve kadına yönelik ayırıcı söylem ve politikaların dönüştürülmesinde de önemli bir rol oynamışlardır.

Kadın sorununu toplumsal cinsiyet ve erkek egemenliği bağlamında ele alan feminizm özellikle 1980 sonrasında güçlü bir kadın hareketinin gelişimine önderlik etse de üçüncü dünya ülkelerinin genelinde olduğu gibi Türkiye'de de Batı emperyalizminin ürünü sayılması nedeniyle benimsenmesi her zaman sorunlu olmuştur. Buna paralel olarak kadın sorununun ele alınması bağlamında kadın hareketi içindeki farklı yapı ve faaliyetlere sahip kadın örgütleri arasında kimlik siyaseti bağlamında her zaman önemli farklılıklar olagelmıştır. Bu çalışmada Eskişehir'de farklı siyasal duruşa ve kimliklere sahip kadın örgütlenmelerinin feminizm ve kadın sorununa yaklaşımları ile aralarındaki ilişki ve etkileşim tarzları Türkiye'de kadın hareketi ve feminizmin tarihsel gelişimi ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.

TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZMİN KISA BİR TARİHÇESİ

Yakın geçmişe kadar Türkiye'de kadın hareketinin Cumhuriyet öncesine dayalı bir geçmişi olmadığı yönünde bir söylem olsa da, Tekeli'nin (1990, s. 30) vurguladığı gibi Türkiye'de feminizmin, kökleri 19. yüzyılın sonlarına giden, neredeyse yüzyıllık bir tarihi geçmişi vardır. Bu noktada, Türkiye, Mısır, ve İran'ın da aralarında olduğu bir grup Asya ülkesi üzerinde çalışmalar yürüten Jayawardena ve Zakaria (2016, s. 19), bu ülkelerin aktif bir feminizm geçmişine sahip olmakla birlikte bunun tarihten gizlendiğini, onun yerine bu ülkelerde kadınları tabi konumda tutmak isteyenler tarafından feminizmin Üçüncü Dünya'ya Batı tarafından dayatıldığı söyleminin yaygınlaştırıldığını, bu nedenle bu ülkelere özgü feminist tarihin doğasının ve içeriğinin anlaşılır kılınmasının bilhassa önem taşıdığını altını çizmektedir. Jayawardena ve Zakaria (2016, s. 24), feminizmin belirli bir etnik kimliğinin olmadığını ve bu bağlamda Batı tarafından Üçüncü Dünya'ya dayatılmadığını, daha ziyade bu ülkelerde tarihsel koşulların kadınları etkileyen önemli maddi ve ideolojik değişiklikler ürettiğini ve Batı düşüncesinin etkisinin de kuşkusuz ki bu tarihsel koşullar arasındaki önemli unsurlardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Bu sebeplerle, Türkiye, Ortadoğu ve genel olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde feminist hareketlerin gelişimi Batı ülkelerinden farklı bir seyir izlemiş, bu ülkelerde kadın hareketleri büyük ölçüde kapitalist ve milliyetçi güçler tarafından harekete geçirilen ekonomik ve sosyal değişimlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Jayawardena ve Zakaria, 2016). Bunun bir sonucu olarak bu ülkelerde ortaya çıkan çeşitli türden ulusçuluk hareketleri ile kadın hareketleri arasında her zaman yakın ilişkiler olmuş, kadınların kurtuluş mücadeleleri, zorunlu olarak ulusal kurtuluş mücadelelerine bağlanmış ve dönemin demokratik mücadelelerinin önemli bir bileşenini oluşturmuştur.

Bu noktada, Türkiye'de de kadınların kurtuluş mücadeleleri ile ilgili ilk feminist hareketin Osmanlı toplumunda yenileşme ve modernleşme sürecinde ortaya çıktığı ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde kadınların kurdukları çok sayıda dernek, vakıf ve benzeri örgütlerle ve çıkardıkları çok sayıda yayınlara doruk noktasına ulaştığı bilinmektedir (Tekeli, 1990, s. 30; Çakır, 1994).

Bununla birlikte, Osmanlı kadınlarının toplumsal konumu ile ilgili tartışmalar öncelikle yenileşme ve modernleşme yanlısı erkekler tarafından başlatılmış ve bu tartışmalara dönemin önde gelen çok sayıda entelektüeli dâhil olmuştur. Literatürde “Osmanlı ataerkil düzenine karşı erkeklerin ılımlı başkaldırısı” (Abadan-Unat, 1998, s. 324) veya “erkek feminizmi” olarak adlandırılan bu olgunun yukarıda belirtilen çeşitli türden ulusçuluk hareketlerinin ortaya çıktığı Ortadoğu ve genel olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde de görüldüğü ve bu nedenle birçok bilimsel araştırmaya konu olduğu bilinmektedir (Kandiyoti, 1990, s. 373). Bu noktada konuyla ilgili araştırmalar Ortadoğu ve genel olarak Üçüncü Dünya ülkelerinde, anti-kolonyal/anti-emperyalist, milliyetçi-kurtuluş hareketleri ile feminist hareketler arasında ortak bir kurtuluş mücadelesi geliştiğini (Jayawardena ve Zakaria, 2016) ve bu nedenle Üçüncü Dünyada feminizmin tarihinin milliyetçi ideolojilerden ve devlet müdahalelerinden bağımsız olarak gelişmediğine (Heng, 1997, s. 45) dikkat çekmektedirler.

Batı feminizminden farklı olarak Üçüncü Dünya feminizminin uluslaşma sürecinde ve uluslaşma ideolojileri ile etkileşim halinde gelişmesi ise, bu ülkelerde bağımsız feminist hareketlerin gelişmesi üzerinde hem kolaylaştırıcı hem de engelleyici bir rol oynamıştır (Çağatay ve Sosyal, 1990, s. 327). Özellikle uluslaşma projelerinin bir parçası olarak patriyarkal siyasal otoriteler tarafından kadınlara tarihsel olarak tanınan yasal haklar, bu ülkelerde feminizmin gelişiminin önemli kaynaklarından birini oluşturmuş, ancak söz konusu girişimler “devlet tarafından gündeme getirilmeleri ve reformist nitelikleri yüzünden bağımsız feminist örgütlenmeleri engelleyici özellikleri de içlerinde” taşımıştır (Çağatay ve Sosyal, 1990, s. 329). Jayawardena ve Zakaria’nın (2016, s. 322) ifadesiyle, söz konusu demokratik haklar kadınlarda cinsiyet farkındalığının oluşmasına yardımcı olsa da, bağımsızlığın kazanılması, ulus devletlerin kurulması ve oy hakkının kazanılması sonrası dönemde özerklik sorunu yaşayan kadın hareketleri ya kaybolmuş ya da eğitim, el sanatları ve ev bakımı ile ilgilenen sosyal yardım kuruluşlarına yönlendirilmiş, kadınları ulusal mücadele döneminde bilinçli olarak mobilize eden erkek siyasetçiler bağımsızlık sonrasında onları ‘geleneksel rollerine’ geri itmişlerdir. Türkiye örneğinde, Kemalist yönetim, bir taraftan uygulamaya koyduğu kadın-erkek eşitliği politikası ile feminizmin birikim kaynaklarından birini oluşturmuş, öte taraftan da bağımsız feminist bir ideolojinin gelişmesine de karşı çıkmıştır (Çağatay ve Sosyal, 1990, s. 337).

Özetle, Üçüncü Dünya ülkelerinde kadın sorunu ve feminizm, uluslaşma süreci bağlamında, zaman zaman ivme ve önem kazansa da, “esas olarak ‘orta sınıf’ aydınlar tarafından savunulan bir ideoloji olmaktan öteye” gidemediği, “ ‘Batı kaynaklı’, ‘bölücü’, ulusal kültüre ve Üçüncü Dünya koşullarına yabancı ve eşcinselci bir akım” olarak görüldüğü, “bir ideoloji ve toplumsal hareket olarak kabul” görmediği (Çağatay ve Sosyal, 1990, s. 327); ayrıca feminizmi savunmanın yalnızca bireysel siyasi inancın bir ifadesi olarak değil, dominant grup kimliğinin de reddi olarak algılandığından çoğu kadın için “feminist” kimliği benimsemenin zor ve hatta tehlikeli bir süreç olduğu (Lyons, 2000) konuyla ilgili literatürde sıklıkla dile getirilir. Özellikle de, Mısır, İran ve Türkiye gibi İslami bir tarihe sahip olan ülkelerde feminizme yönelik tepkilerin şekillenmesinde, İslam ile feminizm arasında olagelen gerilimli ilişkiler önemli bir role sahiptir. Her ne kadar, 1990’lı yıllarla birlikte görünürlük kazanan İslami feminizm ile birlikte kısmi bir yakınlaşma oluşmuşsa da, İslam’ın feminizmin aksine cinsler arası eşitlik ilkesini değil adalet ilkesini temel alarak İslam hukukunda kadın ile erkek arasında var olan eşitsizlikleri (erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesi, şahitliğinin iki kadına eşit olması, kadınlara ise sosyal hayatta tesettür, örtünme ve benzeri kısıtlamaların getirilmesi, vb.) meşrulaştırma teşebbüsleri, feminizm için cinsiyet eşitliği mücadelesinde her zaman bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Benzer şekilde İslami çevrelerin çoğu için de feminizm İslam dininin özüne ve temel prensiplerine bir tehdit olarak algılanmıştır. Sonuç olarak, Heng’in (1997, s. 31) ifadesiyle, Üçüncü Dünya feminizmi tarihsel kökenleri gereği içinde geliştiği farklı türden ulusalcı hareketlerle karşılıklı işbirliği ve çekişmeli gerilimlerden oluşan karmaşık ilişkiler içinde var olmuştur.

Öte yandan, her ne kadar Üçüncü Dünya ülkelerinde feminizm, uluslaşma süreci bağlamında benzer tarihsel koşullarda ortaya çıkmışsa da, ülkelere özgü koşullar ve uluslaşma ideolojilerindeki farklılıklar da kuşkusuz ki bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada, Türkiye

özelinde uluslaşma süreci ile feminizm ilişkisini Üçüncü Dünya ülkeleri ile karşılaştırmalı bir çerçeveden ele alan Çağatay ve Soysal (1990), Türkiye'nin uluslaşma ideolojisinin diğer Orta Doğu ülkelerinin uluslaşma ideolojilerinden farklılık gösterdiğini ve bunun da Türkiye'de feminizmin bağımsız bir hareket olarak gelişmesinde önemli bir rol oynadığını savunmaktadırlar. Yazarlara göre (1990, s. 336-337), Türkiye'yi diğer Orta Doğu ülkelerinden ayıran, feminizmin "ulusçuluk, yerellik tartışmalarını aşarak bağımsız örgütlenme, erkek egemenliğine karşı çıkma gibi feminizmin evrensel" kategorilerine yönelmesi olmuştur. "Bunun kaynağında da, önemli derecede, Türkiye'nin uluslaşma ideolojisinin diğer Orta Doğu uluslaşma ideolojilerinden gösterdiği farklılık vardır" (Çağatay ve Soysal, 1990, s. 336-337). Buna göre, Ortadoğu ülkelerinde gelişen uluslaşma ideolojilerinde kadın sorunu "dış güçlere" dayandırılırken, Türkiye'de gelişen ulusçu hareket ise bir taraftan bağımsızlık için Batı'yla savaşırken öte taraftan da ideolojik açıdan laik ve Batı'cı bir yol benimseyerek kadın haklarında radikal düzenlemelere gitmiş ve "kadının toplum içindeki konumunu batılılaşmanın bir göstergesi ve Osmanlı/İslamla hesaplaşmanın bir aracı saymıştır" (Çağatay ve Soysal, 1990, s. 335). Sonuç olarak, Çağatay ve Soysal'a göre (1990, s. 337) "Kendi mantığı açısından Kemalist ideoloji bağımsız feminist bir ideolojiye karşı çıkmışsa da aynı zamanda seksenlerde kadınların evrensel kategorilere yönelmesini sağlayan birikim kaynaklarından biri olmuştur".

Tekeli'ye (1990, s. 30) göre de Cumhuriyet döneminde "kadınların yasal statülerini, on yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı'ya göre çok daha eşit bir konuma getiren bir devlet feminizmi" ortaya çıkmış ancak bunun karşılığında kadınlardan yeni kurulan düzene sadakat beklentisiyle bağımsız örgütlenmelerine de izin verilmemiştir. Bu amaçla, yeni kurulan devlet, 1935 yılında "Türk kadınlarının artık erkeklerle eşit haklara sahip oldukları için" böyle bir örgüte gereksinimleri kalmadığı gerekçesiyle, o sırada varlığını sürdüren ve yüzyıl başının kadın hareketinin cumhuriyetle köprüsünü kuran Türk Kadınlar Birliği'ni kapatarak tabandaki bağımsız kadın hareketine son" vermiştir (Tekeli, 1990, s. 31). Bu tarihle birlikte Türkiye'de kadınlar, ideolojik olarak kendilerini feminizmden çok Kemalizmle özdeşleştirmiş ve bunun bir sonucu olarak da, Türkiye'de 1950 ile 1970 arası dönemde kurulan kadın örgütlerinin çoğu özel alanda hüküm süren ataerkil ilişkilerin eleştirisi yerine "kazanılmış hakların, özellikle laik devletin İslami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik" vermiş (Tekeli, 1990, s. 31), özel alanda devam eden ataerkil ilişkileri ve işbölümünü eleştiriye uğratarak dönüştürmeye çalışan bağımsız kadın örgütlenmeleri ise ancak 1980'li yıllarda ortaya çıkabilmiştir.

Berktaş da (2004, s. 15), Türkiye'de feminizmin doğuşunun, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine paralel bir süreç izlediğini, özellikle Genç Türklerin kadın-erkek eşitliğini savunan düşüncelerinin Osmanlı feminizminin yolunu açtığını, ancak milliyetçi ideolojinin söz konusu bu derin etkisinin, "aynı zamanda, kadınların bağımsız bir kimlik oluşturma perspektifini gölgeleyici bir etki" yarattığına dikkat çekmektedir (Berktaş, 2004, s. 15). Yazara göre (2004, s. 18), özellikle Cumhuriyet döneminde "Kemalist iktidarın kadınlara karşı paternalist korumacılığı, kentli orta sınıf kadınlarına yeni olanaklar ve fırsatlar tanımakla birlikte, aynı zamanda onların siyasal ve toplumsal inisiyatiflerini kısıtladı ve bağımsız hareket etme yeteneklerini sınırlandırdı". Berktaş (2004, s. 19), Cumhuriyetin ilanından sonra siyasal haklar elde etmek amacıyla kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin kadınlara oy hakkı tanınmasının ardından örgüte gerek kalmadığı gerekçesi ile kapatılmasına kadınların verdikleri tepkinin de "ulusçu projeyi ne denli içselleştirdiklerini ve bu içselleştirmenin onların özerklik talebinden vazgeçmelerinde oynadığı rolü ortaya koymaktadır" (Berktaş, 2004, s. 19-20).

Sancar'a (2008, s. 18) göre de Tek partili dönemde özellikle yukarıda adı geçen Türk Kadınlar Birliği (TKB) gibi devletten bağımsız örgütlenmeyi savunan kadın örgütleri kapatılmış, kadın örgütleri siyasal haklar yerine özellikle sosyal yardım faaliyetlerine yönlendirilmiş ve sosyal yardım amaçlı bu kadın örgüt modeli çok partili dönemde de varlığını sürdürmüştür.

Özetle, Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kadınların temel haklarına kavuşup kurtulduğu ve bu nedenle kadın mücadelesine gerek kalmadığı gerekçesiyle kadın örgütlenmesi devlet himayesi ve

güdümü altında gelişmeye başlamıştır. Oysaki dünyaya Türkiye'nin çağdaş yüzü olarak gösterilen ve bu nedenle kadın mücadelesine ihtiyaç bırakmadığı savunulan reformlar Türkiye'de gerek kadının statüsünde gerekse rolünde kısmi bir iyileşmeye yol açmış, sınıf-bağımlı olarak gelişen reformlardan Türkiye'nin vitrinini oluşturan seçkin bir kadın azınlık yararlanmış (Tekeli, 2004), sınıf ayrıcalıklarına sahip olmayan geniş kadın kitlelerinin yaşamında ise reformlar anlamlı bir dönüşüm yaratamamıştır. Benzer bir durum Jayawardena ve Zakaria'nın (2016, s. 32) çalışmasında yer alan diğer Asya ülkelerinde de görülmüş ve bu ülkelerde de kadın hakları alanında gerçekleştirilen reformlar, son kertede kitlesel olarak kadınların gündelik yaşamları üzerinde çok az bir etki yaratmış, aile ve toplum içindeki tabi konumlarına ise hiç dokunulmamış ve kadın mücadelesi söz konusu bu sınırlı ve seçilmiş reformlar alanının ötesine geçememiştir.

Türkiye'de ise, devlet güdümüne rağmen, 1970'li yıllarla birlikte, kadın hareketi devletin resmi çizgisinin dışına çıkmaya ve dönemin özellikle sol siyasal hareketleri içinde yer almaya başlamıştır. Batıda 1960'lı yıllarda, Türkiye'de ise 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan sol siyasal hareketler içinde kadınlar da yaygın bir katılımı örgütlenmiş ve önemli deneyimler elde etmiştir. 1970'li yıllara kadar özerk ve bağımsız bir şekilde kendi söylemini geliştirme imkânı oldukça sınırlı olan kadın hareketi bu dönem ister istemez mevcut sol ağırlıklı siyasal hareketlere eklenerek varlığını devam ettirmiştir.

Ancak kadın sorununu erkek egemenliğinden ziyade Marksist bir perspektiften sınıf ilişkilerinin egemenliğine dayandıran, çözümü de sosyalizme bağlayan sol örgütler bu dönem, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kadın sorununa gerçek anlamda bir çözüm üretmekten uzaktılar. Berktaş'ın (1990, s. 313) ifadesiyle, "1980 öncesinde, Türkiye Sol'unun gündeminde gerçek anlamıyla bir 'kadın sorunu' yoktur", kadınların ezilmeleri de "sınıf ve devrim sorununa bağımlı konulardı ve gelecekte nasıl olsa kendiliğinden çözüleceklerinden, bugün gündemi böyle ikincil sorunlarla 'işgal' etmek 'saptırıcı' olurdu". Sosyalizm çatısı altında mücadele veren sol örgütler bu dönem bağımsız feminist örgütlenmeye karşı çıkmış ve bölücülükle eleştirdikleri feminizme mesafeli yaklaşmışlardır.

Türkiye'de feminizmin gelişmesi, "1980 askeri darbesinin bütün siyasal kuruluşlara, bu arada özellikle Marxist sola indirdiği darbenin ardından gündeme gelebildi" (Tekeli, 33, s. 1990). Bununla birlikte Çağatay ve Soysal'ın (1990, s. 337) vurguladığı gibi, Kemalist ideoloji gibi "sol düşünce de bağımsız feminist örgütlenmeye karşı çıkmışsa da, kendi kullandığı kategorilerin evrensel düzeyde olması, yine seksenlerde Türkiye'de feministlerin yerellik/özgünlük tartışmalarını aşmalarına yardımcı olmuştur". Nitekim dönemin sol hareketi içinde yer alan ve kadın haklarını gündemine taşıyan İlerici Kadınlar Derneği (İKD) gibi derneklerde önemli deneyimler elde eden çok sayıda kadının 1980'li yılların feminist hareketi içinde yer aldığı bilinmektedir. Dönemin en kitlesel kadın örgütü (Talay Keşoğlu, 2010) olarak tanımlanan ve yaklaşık 15000 üyeye ulaşan İKD, örgütsel yapısı ve faaliyetleriyle kadın hareketinde önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.

1980'LERDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ VE ÖRGÜTLERİ

1980'li yıllar Türkiye'de kadın hareketi ve kadın örgütleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, kendi tarihsellikleri içerisinde milliyetçi, ulusçu ve sol nitelikte çeşitli ideolojilerle olan karşılaşmalarından önemli deneyimler elde eden ve ezilen bir cins grup olduklarının bilincine varan kadınlar, kimlik mücadelelerinde hem kamusal hem de özel alanda işleyen erkek egemenliğini ve cinsiyetçiliği eleştirerek sorgulayan ve dönüştürmeye çalışan feminizme yönelmiş ve bağımsız kadın hareketini başlatmışlardır.

1980 darbesi sonrasında hakların ve özgürlüklerin kısıtlandığı depolitizasyon ortamında feminist küçük ölçekli kadın gruplarının ev toplantıları ve yüz yüze bilinç yükseltme faaliyetleri önderliğinde gelişmeye başlayan bağımsız kadın hareketi 1980'li yılların ikinci yarısı ile birlikte kadın sorununu dergiler, kitap kulüpleri, çeviriler ve çeşitli eylemler, kampanyalar ve etkinliklerle kamuoyuna taşımaya başlamıştır.

Öte taraftan, tarihsel olarak feminizmin bağımsız bir kadın hareketi olarak gelişme koşullarının Batıdan farklılık gösterdiği Türkiye’de, bu dönemde de feminist hareketin ortaya çıkışı, 1968 sonrası dönemlerde özgürlükçü sol siyaset ile eşzamanlı olarak değil, “dünya siyasetinin yeni bir liberal/muhafazakâr siyasal dalga ile şekillendiği” ve belirleyici siyaset tarzının soldan gelen eşitlik ve özgürlük taleplerinin değil, kimlik ve kültürel tanınmanın olduğu bir döneme rastlamış ve “feminist örgütler Türkiye’de 1990’lı yıllara damgasını vuran kimlik ve kültürel tanınma talep eden siyasetlerle şekillenen etnik ve dini kökenli siyasal hareketlerle eşzamanlı olmuştur” (Sancar, 2011, s. 70).

Bu dönemle birlikte kadın örgütlerinin yapısında önemli bir değişim yaşanmış, himayeci, hayırseverlik işleriyle uğraşan geleneksel kadın örgütlerinden farklı olarak ataerkilliği sorgulayarak kadınları güçlendirici ve cinsiyet farkındalıklarını yükseltici çalışmalar yürüten, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele eden ve kadın sorunlarının çözümü için çalışan bağımsız kadın örgütleri gelişmeye başlamıştır. “Görevlerini kermes yapma, bağış toplama, yoksul giydirme, seçim kampanyasında bildiri dağıtma gibi işlerle tanımlayan kadın örgütleri, yerlerini hızla kadın sorunlarının çözümüyle ilgilenen kadın örgütlerine” bırakmaya başlamıştır (Sancar, 2008, s. 246). Bu sayede kadın sorunları Türkiye’nin toplumsal ve siyasal gündeminde önemli bir yer edinmeye başlamış ve bu dönemle birlikte uluslararası bir norm haline gelen ve ana-akımlaştırılan toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının kabulü ile kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında gerekli yasal değişikliklerin gerçekleştirilmesinde çok daha hızlı bir süreç yaşanmaya başlamıştır.

Bu dönemle birlikte iletişim ve medya imkânlarını da daha iyi kullanmaya başlayan kadın örgütleri, birçok alanda uluslararası işbirliklerini geliştirmeye başlamışlardır. Kadın örgütleri, 90’lı yıllarla birlikte, demokratik örgütlenme yapısına dayalı ittifaklar, koalisyonlar, platformlar ve e-gruplar gibi yatay örgütlenme modelleri aracılığıyla oluşturdukları işbirliği ve ortak gündemle ve uluslararası düzeyde yürüttükleri lobicilik faaliyetleriyle, kamu politikalarını etkilemeyi başarmış ve başta Medeni Kanun ve Ceza Kanunu olmak üzere Türk hukuk sisteminde ayrımcılık içeren maddelerin kadınlar lehine yeniden düzenlenmesinde ve uluslararası mevzuatın hayata geçirilmesinde kritik bir rol oynamışlardır.

Bununla birlikte Sancar’ın (2008, s. 222) vurguladığı gibi, bu süreç “Türkiye’de yeni tür bir kadın örgütlenmesi yaratmış”, “kadın haklarını savunma anlayışı ve siyaset yapma tarzı büyük ölçüde bu süreçten etkilenmiş”, “Kadın hareketinin içindeki çoğu örgütün yapısı dönüşmüş”, “somut hedefli, sorun odaklı, uluslararası finansmanlı, profesyonel kadrolarla çalışan ve kadınlar için destek ve savunma hizmetleri üreten kadın örgütleri haline gelmişlerdir”. Sancar’a (2008, s. 222) göre “Bu gelişme, devlet kurumlarının bir ‘kamu politikası’ olarak tanımlayıp çözümünü üstlenmediği ‘kadın sorunları’ alanının kadın örgütleri sorumluluğuna devredilmesine yol” açmış, ‘Yerel-küresel kadın dayanışması’ içinde güçlenen ve uluslararası mali fonların desteğiyle ‘hizmet üreten’ kadın örgütleri, Türkiye’de sivil toplumun en güçlü aktörleri haline gelerek yeni bir oluşumun öncüleri olmuştur. Kadın örgütleri, özellikle sayıları giderek artan ‘kadın projeleri’ ile kamu hizmeti yürütmek amacıyla kurulan sivil örgütlere benzer bir dönüşüme uğramış, ‘sorun çözme’ odaklı çalışarak tıpkı kamu hizmeti üreten kurumlarla benzer sorumluluklar üstlenmişlerdir. Özellikle kadın hakları hareketinin “kurumsallaşma” dönemi olarak bilinen 1990 dönemi ile birlikte, önemli bir bölümü yurtdışındaki çeşitli kuruluşların sağladığı proje fonlarından yararlanarak faaliyetlerini çeşitli kadın sorunlarının çözümü odaklı olarak sürdüren kadın örgütlerinin sayıları giderek artmış ve büyük şehirlerin dışına çıkarak ulusal, bölgesel ve yerel çapta yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu durum tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadın hareketini “örgütsel, ideolojik ve politik dönüşüme” uğratarak kırılmalara yol açan ve literatürde “kadın hareketinin STK’laşması ve proje feminizmi” olarak adlandırılan bir olguya ve beraberinde yoğun tartışmalara yol açmıştır. Nitekim bu süreç, bir taraftan “daha etkin sorun çözüme deneyimli parasal kaynaklara ulaşabilen, özgün hedefleri olan daha profesyonel kadın örgütleri”nin ortaya çıkmasına yol açarken, öte taraftan da kadınlarla erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkilerden doğan eril tahakkümü ortadan kaldırarak kadınları özgürleştirmeyi amaçlayan ve bu açıdan kadın hareketlerinin politik ve ideolojik odağını oluşturan

feminist kadın örgütlerini (Sancar, 2011, s. 55) yardım ve hizmet amaçlı kamu örgütlerine dönüştürmekte ve feminist siyasetten uzaklaştırmaktadır.

1990'lı yıllarda kadın hareketinde bir taraftan kurumsallaşma ile beraber STK'laşma eğilimleri artarken öte taraftan da yükselişe geçen kimlik siyasetindeki hareketlerin etkisiyle farklılaşmalar ve ayrışmalar da ortaya çıkmaya ve belirginlik kazanarak artmaya devam etmiştir. 12 Eylül ile birlikte demokratik alanın ve sivil siyasi örgütlenme hakkının önemli ölçüde daraltılmış olduğu bu dönemde hak ve kimlik temelli yeni toplumsal hareketler belli kazanımlar elde etmek için sokaklara çıkmaya başlamış ve bu süreçte Kemalist modernleşmeciliğin tek tip vatandaş kimliğine dayalı homojen toplum projesine eleştirel ve muhalif olarak ortaya çıkan Kürt hareketi ile İslami hareket gündeme oturmuştur.

Bu süreçte, 1980'li yıllarda, belirli kesimlerden -orta sınıf kökenli, eğitilmiş, meslek sahibi, sol entelektüel (Çaha, 2010)- kadınlar ve kadın örgütleri ile sınırlı çevrelerde, ikinci dalga feminizmin kızkardeşliğe/kadın dayanışmasına dayalı örgütlenme ilkesi bağlamında bilinç yükseltme grupları içinde gelişen feminist kadın hareketi, kimlik siyasetinin önem kazanarak yükselişe geçtiği 1990'lı yıllarla birlikte yaygınlaşmaya ve farklı kadınlık deneyimlerine ve konumlarına sahip kadınlar ve kadın örgütleri arasında ayrışmaya başlar. Özellikle, farklılıklara ve çoğulculuğa vurgu yapan postmodernist ve çokkültürcü teorinin etkisiyle toplumsal cinsiyeti ve "kadın" kategorisini yapı sökümü uğratarak kadınlar arasındaki farklılıklara dikkat çeken üçüncü dalga feminizmin yansımalarının küresel çapta hissedildiği bu dönemde, Türkiye'de de kimlik siyasetinin etkisiyle kadınlar arasındaki etnik, dini vb. farklılıklar önem kazanmaya ve hareket içinde belirleyici olmaya başlar.

Feminist hareket içinde başlangıçta liberal, radikal, sosyalist, Kemalist feminizmler gibi ideolojik farklılaşmalar söz konusu iken zamanla kimliğe dayalı kültürel farklılaşmalar öne çıkmaya başlamış ve feminist hareket 90'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar Türkiye'de siyasete damgasını vuran laik-dindar, Türk-Kürt çatışmalarından doğrudan etkilenmiştir (Kerestecioğlu, 2017, s. 59). Türkiye'de 80'li yılların feminizmi öncülüğünde gelişen kadın hareketi, bu dönemle birlikte Feminist, Atatürkçü/Kemalist, İslamcı/dindar⁵, Kürt, vb. ayrışmalarla belirginleşen farklı kimliklerin mücadelesine sahne olmaya başlamıştır.

Bu durum Türkiye'de de, farklı kadınlık deneyimleri gereği "ortak çıkar değil, farklı kadınlık çıkarları ve farklı deneyimlerin birbirine eklenmesi ve koalisyon kurma" olarak tanımlanan üçüncü dalga feminist hareketin örgütlenme ilkesinin benimsenmesine yol açmıştır. Neticede Türkiye'de kadın hakları hareketi, kadın örgütleri arasında oluşturulan bu işbirliği ve ortaklık sayesinde yasal iyileştirmelerin yapılması konusunda, yukarıda belirtildiği gibi, önemli bir başarı sağlamıştır.

Bununla birlikte, farklı siyasal hedefleri ve bağlılıkları nedeniyle kadın örgütleri, ortak gündem oluşturma ve bir kadın hareketi inşa etme noktasında oldukça zorlanmıştır. Bu noktada, Kardam ve Ecevit'in (2014, s. 92) vurguladığı gibi, her ne kadar kadın hareketinin genişlemesi olumlu bir gelişme olsa da, bu genişleme, örgütlenme ve işbirliğinde zorlukları da beraberinde getirmiş, bir taraftan feminist ideoloji ve söylem yaygınlaşırken öte taraftan da içi boşalmış ve farklı feminist politikalar arasında ilişki, etkileşim ve eşgüdüm kurmak giderek güçleşmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'de kadın hareketi, kendi içindeki belirli politik gruplaşmaların yanı sıra, "asıl olarak ülkenin genel siyasi kutuplaşmasına paralel olarak ciddi bir siyasi, etnik ve dinsel bölünmeden" etkilenmekte "ve bu ayrım çizgilerini" yansıtmaktadır (Özkazanç, 2017, s. 29). Günümüz Türkiye'sinde farklı kadın hareketleri arasında belirli konularda koalisyon oluşturarak ortak eylemlilik

⁵ Türkiye'de İslamcı kadın örgütlenmesi ve kadın haklarına yaklaşımları konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz. Cangöz, İ., Göncü Şavran, T., Suğur, S ve Yeşildal, H. (2021), "Üçüncü Dalga Feminizm Çerçevesinde İslamcı Kadın Örgütlenmesi ve Kadın Haklarına Yaklaşım", Kadın/Woman 2000, December 2021; 21(2): 47-71

söz konusu olsa da, hareketler arasında “husumetin öne çıktığı sert bir kimlik siyasetinin” hâkim olduğu ve bunun ciddi ayrışmalara yol açtığı bilinmektedir (Özkazanç, 2017, s. 30).

YÖNTEM

Bu çalışma Eskişehir’de yürütülmüş olan nitel bir alan araştırmasının verilerine, ilk elden bilgilere, araştırmaya konu olan kadınların kendi ifadelerine ve tanımlamalarına dayanmaktadır. Çalışmada Eskişehir’de kadın sorunuyla ilgilendiğini beyan eden tüm örgütlerin başkanları, sözcüleri ve/veya temsilcileri, karma örgütlerin kadın kolları ve kadın aktörleri ve kentte kadın sorunuyla ilgilenen üst düzey kamu yöneticileri ve bağımsız çalışan kadınlar araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklem grubu bahsi geçen tüm kadınları içerecek şekilde oluşturulmuş, örnekleme tekniği olarak tanımlanabilir sosyal ağları saptamanın mümkün olduğu ve görece küçük olan sosyal ağlar için uygun olduğu belirtilen (Lin, 1999, s. 38) doyma (saturation) kullanılmış ve örnekleme girme kriterlerini taşıyan kadınların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecinde (2015-2017) bu kriterlere uyan tüm kadın örgütlerine ve aktörlere ulaşılmış, 42 örgütten toplam 48 kadınla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Ancak bu çalışmada, mülakatlarında makalenin amacıyla ilgili yoğun veri elde edilen 38 katılımcının verileri kullanılmıştır ve katılımcıların temel özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Mülakatlarda katılımcıların kadın hareketinin içinde yer almaya nasıl başladıklarına, gündelik yaşamlarına, bir kadın örgütünde yer alıyorsa örgütün tarihçesine, amaçlarına, işleyişine ve sivil toplumla kurdukları ilişkilere dair sorular sorulmuştur. Mülakatlar katılımcıların tercih ettiği mekanlarda yapılmış, katılımcıların izniyle ses kaydı alınmış ve daha sonra görüşmeler deşifre edilmiştir. Deşifre edilen mülakatlardaki anlatı blokları önce açık, sonra eksensel olarak kodlanmış ve altı tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar gündelik yaşamda toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü deneyimleme, örgütlerin özerkliği ve bağımsızlığı, faaliyet alanları ve faaliyetlerden beklentileri, kadın erkek eşitliğine yaklaşım, feminizm konusunda tutum ve diğer kadın örgütlerine yönelik yaklaşım temalarıdır. Analiz için herhangi bir yazılım kullanılmamış, analiz kelime işlem programı kullanılarak araştırmacılar tarafından yapılmış, kodlayıcılar arası güvenilirliği artırmak için tüm araştırmacılar kodlama sürecinde aktif olarak çalışmıştır. Ortaya çıkan temalardaki siyasal, ideolojik ve kimliğe dayalı benzeşme ve farklılıklar incelenerek kadın örgütleri /aktörler analitik amaçla üç ana gruba (modern-seküler, sosyalist-feminist ve dindar-muhafazakâr) bölünmüştür. Ortaya çıkan temalar, üç grup üzerinden sunulmuş ve örneklemedeki kadın örgütleri arasındaki farklılık ve benzerliklerin görünmesini sağlayacak şekilde betimsel olarak aktarılmıştır.

Araştırmada güven duyulabilirlik sağlanmaya çalışılmış, bu konuda Lincon ve Guba’nın (1985) dört temel kriteri temel alınmıştır. İnanırcılık kriterine ulaşmak için analiz sonuçları katılımcılarla paylaşılmıştır. Bu paylaşma, görüşülen tüm kadınların davet edildiği ve büyük çoğunluğunun katıldığı bir buluşmayla sağlanmış, bu buluşmada araştırmanın sonuçları anonimliği koruyarak katılımcılarla paylaşılmış, tartışılmış ve bulgular katılımcılar tarafından onaylanmıştır. Bu buluşmada ayrıca katılımcıların kendilerinden çeşitli açılardan farklılaşan diğer katılımcılarla tanışması sağlanmıştır. Aktarılabilirlik kriterinin sağlanabilmesi için üç kategoriye giren kadın örgütlerinin yapısal özellikleri mümkün olduğunca detaylı anlatılmış, ayrıca Eskişehir’de kadın hareketinin yapısı ve tarihçesi konusunda detaylı bilgi sunulmuştur. Verilerin birden fazla araştırmacı tarafından toplanması ve kodlama sürecinde tüm araştırmacıların aktif olarak yer alması güvenilirlik kriterine ulaşmada etkili olmuştur. Bu kriteri sağlamak için ek olarak araştırma süreciyle ilgili detaylı bilgi sunulmaya çalışılmıştır. Doğrulanabilirlik kriterini sağlamak için yapılan analizler katılımcıların kendi anlatılarıyla desteklenmiş, varılan sonuçların katılımcılardan elde edilen verilere dayandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri		
Grup	Rumuz	Tanımlayıcı özellikler
Seküler-modern	Ayşe	60 yaşında, lise mezunu, 22 yıldır aynı örgütte, 15 yıldır kadın platformlarının içinde, evli, bir çocuğu var.
	Belgin	73 yaşında, lisans mezunu, emekli, 43 yıldır aynı örgütte ve son 29 yıldır yöneticisi, evli, iki çocuğu var.
	Cemile	55 yaşında, 20 yıldır kadın hareketi içinde, yarıda kalan lisans eğitimini şu anda sürdürüyor, emekli, evli, bir çocuğu var.
	Çiçek	62 yaşında, lisans mezunu, emekli, 20 yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu var.
	Duygu	55 yaşında, lisans mezunu, hiç çalışmamış, 28 yıldır sivil toplum kuruluşlarında, 25 yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu var.
	Öznur	58 yaşında, lisans mezunu, hiç çalışmamış, 24 yıldır sivil toplum kuruluşlarının ve kadın hareketinin içinde, evli, bir çocuğu var.
	Pervin	66 yaşında, diş hekimi, emekli ama çalışıyor, 33 yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu yok.
	Reyhan	77 yaşında, lisans mezunu, emekli, 15 yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
	Seval	54 yaşında, lise mezunu, 13 yıldır bu örgütte, evli, iki çocuğu var.
	Şeyma	53 yaşında, lisans mezunu, emekli memur, 15 yıldır bu örgütte, evli, iki çocuğu var.
	Tülin	55 yaşında, lisans mezunu, 20 yıldır bu örgütte ve 5 yıldır yöneticisi, evli, bir çocuğu var.
	Ulviye	69 yaşında, lisans mezunu, emekli, 18 yıldır bu örgütte, evli, iki çocuğu var.
	Ülker	74 yaşında, lisans mezunu, emekli, 12 yıldır sivil toplumun ve kadın hareketinin içinde, evli, üç çocuğu var.
	Sosyalist feminist	Eda
Fatma Gülgün		22 yaşında, üniversite öğrencisi, üç yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok. 20 yaşında, üniversite öğrencisi, beş yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Helin		40 yaşında, lisans mezunu, mühendis olarak çalışıyor, 20 yıldır kadın hareketinin içinde, evli, iki çocuğu var.
Irmak		22 yaşında, üniversite öğrencisi, beş yıldır sivil toplum kuruluşlarının, dört yıldır kadın hareketinin içinde, bekar, çocuğu yok.
İpek		23 yaşında, üniversite öğrencisi, altı yıldır siyasal partilerin içinde, iki yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Jale		25 yaşında, üniversite öğrencisi, beş yıldır kadın hareketi içinde, bekar, çocuğu yok.
Yeşim		24 yaşında, üniversite öğrencisi ve çalışıyor, on yıldır kadın hareketi içinde, beş yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Zehra		30 yaşında, lisans mezunu, çalışıyor, 12 yıldır kadın hareketi içinde, bekar, çocuğu yok.
Zümrüt		25 yaşında, üniversite öğrencisi ve çalışıyor, yedi yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Elif		28 yaşında, lisans mezunu, serbest meslek, on yıldır kadın hareketinin içinde, dört yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Emine		22 yaşında, üniversite öğrencisi, dört yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.
Feyza	23 yaşında, üniversite öğrencisi, beş yıldır bu örgütte, bekar, çocuğu yok.	
Dindar-muhafazakâr	Kevser	54 yaşında, lisans mezunu, serbest meslek, 10 yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu var.

Leman	52 yaşında, lisans mezunu, çalışmıyor, sekiz yıldır bu (karma) örgütte, 6 yıldır örgütün kadın kolunun içinde, evli, üç çocuğu var.
Meryem	35 yaşında, lisans mezunu, yedi yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu var.
Nihan	44 yaşında, lisans mezunu, öğretmen olarak çalışıyor, 10 yıldır bu örgütte evli, üç çocuğu var.
Olca	45 yaşında, lisans mezunu, öğretmen olarak çalışıyor, 22 yıldır kadın hareketinin içinde, altı aydır bu örgütte yönetici, evli, iki çocuğu var.
Kadriye	36 yaşında, lise mezunu, üç yıldır bu örgütte, evli, üç çocuğu var.
Kâmuran	58 yaşında, lisans mezunu, serbest meslek, yedi yıldır bu örgütte, evli, üç çocuğu var.
Latife	54 yaşında, lisans mezunu, memur, altı yıldır bu örgütte, evli, iki çocuğu var.
Saim	51 yaşında, lisans mezunu, dernekte eğitimlik yapıyor, dört yıldır bu örgütte, evli, iki çocuğu var.
Sevgi	48 yaşında, lisans mezunu, memur, altı yıldır bu örgütte, evli, üç çocuğu var.
Seda	44 yaşında, lisans mezunu, çalışmıyor, beş yıldır bu örgütte, evli, bir çocuğu var.
Vesile	43 yaşında, lisans mezunu, kamu görevlisi olarak çalışıyor, 12 yıldır kadın hareketinin içinde, evli, bir çocuğu var.

ESKİŞEHİR'DEKİ KADIN ÖRGÜTLERİNE GENEL BAKIŞ

Sosyo-ekonomik göstergeler ve eğitim seviyesi itibarıyla Türkiye'de ilk sıralarda yer alan kentlerden biri olan Eskişehir'de çok sayıda kadın örgütünün de içinde olduğu görece güçlü, etkili ve canlı bir sivil toplumun varlığından söz edilebilir. Şehirde bulunan 3 devlet üniversitesinde (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Eskişehir Teknik Üniversitesi) görev yapan çok sayıda akademik ve idari kadro, sayısı 80 binlere ulaşan üniversite öğrencileri, belli bir ölçek büyüklüğüne ulaşmış olan sanayi sektöründe çalışan çok sayıda yönetici-mühendis kadroları, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen belli bir göçmen nüfusun varlığı ve Eskişehir'in coğrafi olarak yakın çevresinde bölgesel bir çekim merkezi olması (Afyon, Kütahya ve Bilecik) dinamik bir sivil toplum yapısını ortaya çıkaran unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca kentte bulunan Eskişehir Kent Konseyi ve Odunpazarı Kent Konseyi ile bu konseylerde yer alan Kadın Meclislerinin faaliyetleri de sivil toplum yaşamının dinamik kalmasında önemli bir rolü bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye genelinde olduğu gibi, Eskişehir'de de 1980'li yıllarla birlikte ortaya çıkmaya başlayan kadın örgütleri arasında ülkedeki mevcut siyasal akımlarla bağlantılı olarak sosyalist, feminist, Kemalist, ulusalçı, liberal, dindar, muhafazakâr vb. farklı siyasal duruşa ve kimliklere sahip çeşitli kadın örgütleri bulunmaktadır.

Bu süreçte günümüzde, Türkiye genelinde olduğu gibi, Eskişehir'de de farklılık ve kimlik siyaseti temelinde gelişen kadın hareketi içinde koalisyon stratejisi temelinde üç büyük platform içinde örgütlenmiş çok sayıda kadın örgütü yer almaktadır. Toplamda 21 örgütün katılımından oluşan Eskişehir Kadın Platformu (EKP) ile 19 örgütün katılımından oluşan Eskişehir Demokratik Kadın Platformu (EDKP) ve son olarak aralarında yerel sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin kadın çalışmaları merkezleri ve kamu kurumlarından temsilcilerin de yer aldığı 21 üyeden oluşan Eskişehir Eşitlik Platformu (ESEP), kentin kadın hareketinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Platformlar büyük ölçüde birbiri ile uyumlu benzer ideolojik öncüller ve kimlikler etrafında örgütlenmiş üye kadın örgütlerinden oluşmaktadır.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bulguları Türkiye genelinde olduğu gibi Eskişehir’de de kadın örgütlerinin eril siyasetin kutuplaşma söylemine paralel olarak siyasi, etnik ve dinsel temelde ayrıştıklarını göstermektedir. Özellikle yerel bazda kentin önde gelen siyasi aktörleri arasındaki rekabetin sivil topluma sirayet etmesi kadın örgütleri arasındaki siyasi kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir. Bu açıdan bu çalışmada elde edilen veriler ışığında Eskişehir’de faaliyet gösteren kadın örgütleri siyasal, ideolojik ve kimliğe dayalı kültürel benzerlikleri ve farklılaşmaları temelinde analitik amaçla kabaca (i) modern-seküler, (ii) sosyalist ve feminist ve (iii) Dindar-muhafazakâr kadın örgütleri olmak üzere üç genel grup altında kategorileştirilerek incelenmiştir.

Bulgular iki ana bölüm olarak sunulacaktır. Kadın örgütlerinin yapı ve işleyişleri başlığını taşıyan ilk bölümde üç gruptaki kadın örgütlerinin üyelerinin sosyal, ekonomik, demografik özellikleri, örgüt faaliyetlerinin amaçları, finans ve karar alma konusunda özerklikleri betimlenmekte ve tartışılmaktadır. Feminizme ve kadın sorununa yaklaşım başlığını taşıyan ikinci bölümde ise katılımcıların ve temsil ettikleri örgütlerin kadın hakları, kadın erkek eşitliği, kadın sorununun çözümü ve feminizm konularındaki düşünce ve tutumları ortaya konmakta ve tartışılmaktadır.

KADIN ÖRGÜTLERİNİN YAPI VE İŞLEYİŞLERİ

Modern-Seküler Kadın Örgütleri

Modern-seküler grupta ele alınan kadın örgütleri önemli ölçüde Cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalizm’in temsil ettiği laik devlet düzenin savunucusu sivil toplum kuruluşlarının şubeleri olarak faaliyet göstermekte olup üyelerinin de çoğunluğu kentin laik Cumhuriyet geleneğine bağlı, eğitilmiş, üst-orta sınıflardan oluşmaktadır. Eskişehir’in kadın örgütleri içinde önemli bir ağırlığı olan modern-seküler kadın örgütlerinin yöneticileri de genel olarak kendilerini Cumhuriyet rejiminin temel değerleri ile tanımlayan ve kentin nüfuzlu siyasi ve ekonomik aktörleri ile güçlü bağlantıları olan ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleri yüksek, üst-orta sınıf kadınlardan oluşmaktadır. Yaş ortalaması 63 olan bu grup çoğu üniversite mezunu, doktor, diş hekimi, mühendis gibi profesyonel mesleklere sahip, evli ve çocuklu kadınlardan oluşmaktadır.

Modern-Seküler kadın örgütleri genel olarak kadınların ve kız çocuklarının modern-çağdaş değerlere ulaşmalarını ve çağdaş yaşama katılımlarını sağlamak ve de yeterli maddi olanağa sahip olmayan çocukların eğitim ve öğretimlerine katkıda bulunarak laik eğitim ve çağdaş yaşamı desteklemek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu noktada çoğu Milli Eğitim ve benzeri kurumlarla işbirliği çerçevesinde şehrin alt gelir gruplarının yaşadığı dezavantajlı kenar mahallelerindeki okullarda çeşitli faaliyetler yürütmektedirler Ancak katılımcılar Türkiye’de siyasal iktidar değişiminin yaşandığı dönemle birlikte bu tür faaliyetlerinin sekteye uğradığını savunmuşlardır:

“Bizim köy çalışmalarımız oldu...kadınların sorunları nelerdir diye böyle bir proje yaptık ... Milli Eğitim’le önce bir anlaşmamız var milli eğitim okulu kullandırmaya izin vermezse bunu yapamıyorsunuz zaten. Bunlar bize iki dönemdir o izni vermiyorlar. ... Velilere çeşitli konferans veriyorduk.” Ayşe, seküler-modern

“Eskiden tabi ki, imkânlar kısıtlıydı ama hükümetlerle beraber, yardım destek alabiliyorduk...Onlarla çalışma durdu. Hükümetin tutumu belli. Onlarla da herhangi bir çalışmamız olmuyor. Biz kendi kendimize kaldık.” Belgin, seküler-modern

Bu grupta yer alan kadın derneklerinin dernek faaliyetlerinden ve hibe ve bağışlardan gelen belirli düzeyde bir gelirleri olsa da, Türkiye genelinde kadın örgütlerinin en önemli sorunlarından biri olan bağımsız gelir kaynakları ve bütçe sorunu bu gruptaki kadın örgütlerinde de söz konusudur.

“Kendi çabamızla üye aidatlarımız, gezilerimiz, yemeklerimiz, bağışçılarımız sayesinde ayakta durmaya çalışıyoruz.” Belgin, seküler-modern

“Ekonomik kaynaklarımız tamamıyla bağışçılarımız. Üye aidatları çok kısıtlı zaten, bilirsiniz aidat ödeme oranları düşüktür...emekli maaşımızdan, mutfak harçlıklarımızdan verdiğimiz katkılar ile bu derneği yaşıyoruz.” Cemile, seküler-modern

Genel olarak siyaset üstü olduklarını ve siyasete mesafeli yaklaştıklarını ifade eden, modern-seküler kadın örgütlerinin tamamı Eskişehir’de kurulan ilk kadın platformu olan ve sadece benzer siyasi kimliklere sahip kadın örgütlerinden oluşan EKP (Eskişehir Kadın Platformu) üyesidirler. CHP’li, Atatürkçü ve Kemalist örgütlerinin içinde toplandığı EKP, özellikle Dindar-muhafazakâr çevrelerden kadınlar ve kadın örgütleriyle son derece sınırlı bir etkileşime sahiptir.

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda yükselişe geçen İslami hareketin, seküler çevrelerde laik devlet düzenine ve Cumhuriyetin kadın hakları ile ilgili düzenlemelerine karşı bir tehdit olarak algılanması, 1980 öncesinde aktif olmayan seküler-modern kadın derneklerini, özellikle kendilerini Kemalist olarak adlandıran kadın gruplarını yeniden harekete geçirerek İslami aktivizme karşı siyasallaşmaya ve laik-modern devleti korumak amacıyla yeni örgütler kurmaya yöneltmiştir (Arat, 1994, s. 246). İslami aktivizmdeki artışa yönelik bu endişe seküler modern kadın örgütlerini, İslami kimlik ve değerler etrafında gelişen ve “türban” protestolarıyla İslami hareketin siyasal sembolü haline gelen İslami kadın örgütlenmesine karşı seferber etmiş ve bu süreçte iki grup arasında başlayan ve artarak devam eden siyasal kutuplaşma en somut ve keskin biçimini kadın örgütlerinde almıştır. Bu dönemle birlikte Türkiye’de kadın hareketi ve örgütlenmesi, bir tarafta seküler/laik çizgide, öte tarafta da dindar-muhafazakâr çizgide örgütlenip faaliyetlerini sürdüren iki kutuplu bir görünüm kazanmıştır. Bu noktada, seküler/laik kadınlar, dindar-muhafazakâr kadınları, İslami referanslarla meşrulaştırılan ataerkil sistem ile kadına biçilen ikincil rol ve statünün devamına destek sağladıkları, türban/tesettür talepleriyle de kadın hakları ve özgürlükleri alanında zorlu mücadeleler sonucu elde edilen kazanımları tehlikeye atmakla eleştirmiş ve örgütsel bazda bu kadınlara mesafeli ve uzak durmuşlardır.

Eskişehir örneğinde de görüşmelere katılan EKP bileşeni kadın örgütlerinin tamamının dindar-muhafazakâr kadınlar ve kadın örgütleri ile oldukça sınırlı bir etkileşime sahip oldukları görülmüştür. Bu noktada bazı katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri oldukça çarpıcıydı:

“...Açıkçası diğer kutupla çok da bir bağlantı içerisinde olduğumuzu söyleyemeyeceğim. Çünkü bakış açılarımız çok farklı. Biz kadını yüceltme, kadını kazandırma, geliştirme derdindeyiz onlar ise tam tersinde eve kapatma derdinde. ... Biz iş birliklerine her zaman açığız ama çok radikal çizgideki kadına bakış açısı çok aşağılayıcı...onlarla bir arada olamayız. Hiçbir şekilde onu yapma imkânımız yok...”. Çiçek, seküler-modern

“Derneğimde [türbanlı/tesettürlü üye] yok. Hayır. Platformda da yok. Hayır, hayır hiç bir yerde de yok...Yakın çevremizden mutlaka tanımamız ve üyelerimizin tanınması gerekiyor o kişiyi. Aksi takdirde üye kaydetmem...Ben vallahi görüşü açık bir insanım. Tarafım da belli ben Atatürkçü ve cumhuriyetçi ilkelere, laikliği benimsemeyen kişilerle hiç yolum kesişmez bunu açıkça söylemekten hiç çekinmem...” Belgin, seküler-modern

Dindar-muhafazakâr kadınlarla sınırlı etkileşimle ilgili öz eleştiri yapan bir katılımcının ifadesi ise oldukça dikkat çekiciydi:

“...Çevre mahallelerdeki kadınlara sizin ne ihtiyacınız var diye sormamışız...Şimdi daha iyi anlıyorum...o kadar keskin ayrılmışız ki bu toplantılarda da bunu çok gördüm. ... Benim bir arkadaşım benim elimi sıkmadı. Bu dediğiniz platformlarda yıllarca birlikte çalışarak geldiğim. Ciddi sivil toplumcu. “Sen git de onlarla el sıkış” dedi bana giderken....Direk onu türbanıyla yargılıyor...Bu kadın nereden geliyor, ne yapmaya çalışmış, ne yapmış diye bakmıyor. ... Şimdi kadın platformunu oluşturan kadınlar, bu kadınlar kaldı”. Duygu, seküler-modern

EKP üyesi kadın örgütleri, platform içinde yer almak için başvuruda bulunan bir kadın derneğini de de siyasi amaçlı bir dernek olduğu ve her partiden adayları destekledikleri gerekçesiyle reddetmişlerdir:

“[... Derneğini] almadık. Bizim tüzüğümüzde platform siyasal kesimle uğraşmaz. Bireyler uğraşabilir de...Her partiden kadın adayları desteklemekle yükümlüler yani. Her partinin, partinin kadın adaylarına aynı davranıyorlar”. Belgin, seküler-modern

Sosyalist ve Feminist Kadın Örgütleri

Araştırmada sosyalist ve feminist kategoride değerlendirilen ve tamamı Eskişehir Demokratik Kadın Platformu (EDKP) içinde örgütlenmiş olan bu grup, çoğu üniversite mezunu veya öğrencisi, görece genç (yaş ortalaması 30), genellikle bekar, akademisyenlik, hemşirelik, psikologluk gibi mesleklere sahip kadınlardan oluşmaktadır. Bu kategorideki kadınlar çoğunlukla kadın sorununu Marksizm ile feminizmin tahlillerine dayandıran ve bu açıdan sosyalist sol ile feminist bakış açılarını paylaşan kadınlardan oluşmaktadır.

Kapitalizme ve erkek egemenliğine karşı mücadele gibi Marksizm ile feminizmin evrensel kategorilerinden yola çıkan sosyalist ve feminist kadınlar, politik olarak diğer iki gruptaki kadınlardan çok daha aktif olup kentın kadın hareketinde de önemli bir ağırlığa sahip olan gösteri, protesto, yürüyüş, basın açıklamaları, süreli yayın ve toplumsal cinsiyetle ilgili atölye çalışmaları gibi kapsamlı bir eylem ve faaliyet alanına sahiplerdir. Öte taraftan, erkeklerle ortak politik katılım gereği sosyalist ve feminist kadınların önemli bir bölümü birlikte yürüttükleri karma örgütler içinde görece bağımsız ve özerk oluşumlarda kadın hakları mücadelesi vermektedirler. Her ne kadar karma örgütlerde kadın hakları mücadelesi kadınlık bilincinin ve feminist farkındalığın artmasına ve kadınların bu örgütlerde güç kazanmalarına yol açsa da, erkeklerle çalışmanın aynı zamanda kadınların bağımsız mücadele alanlarını ve hareket güçlerini sınırlandırdığı da bir gerçektir. Bu noktada görüşmelere katılan sosyalist ve feminist kadınların tamamına yakını erkeklerle birlikte politik katılımı gerekli ve önemli görmekle birlikte, karma örgütlerde erkeklerle çalışmanın zorluklarını ve kadın mücadelesinde karma örgütlerden ayrı olarak sürdürülecek bağımsız ve özerk bir kadın örgütlenmesinin gerekliliğini sıklıkla dile getirmiş, pek çok durumda da karma örgütlerle organik bağı olan ancak görece özerk işleyen kadın örgütleri, kolektifleri vb. kurmak durumunda kaldıklarını ve hem parti içinde hem de parti dışında cinsiyetçilikle mücadele etmek durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Neden karma örgütlerden ayrı bir kadın örgütlenmesinin gerekli olduğunu bazı katılımcılar şu ifadelerle özetlediler:

“...Çünkü parti erktir. Yani partinin içindeki yoldaşlar hala erktir, erkek yoldaşlar. Ayrı bir kadın mücadelesi geliştirmeden partinin içindeki erkek yoldaşlarla da mücadele edemiyorsunuz. . O yüzden kadınları öne de çıkartamıyorsunuz...O cinsiyetçi dile bile çok büyük etkisi oluyor. İşte biz [bir siyasal partinin adını veriyor] içinde de çalışma yürütüyoruz. Sürekli insanlarla bağlarımız oluyor. Özellikle erkeklerle. Ama bakıyoruz dillerinde değişmeyen birçok sözcük var. Mesela adam kelimesi gibi. Bu işte senelerdir örgütlü erkeklerin yapıyor olması. Orada bir kadın müdahalesi gerektiren bir durum. Dolayısıyla etkisi oluyor...Bu hani direkt erkek aklıyla kurulan bir şey değil. Direkt parti içindeki kadınların aklıyla oluşan, örgütlenme ihtiyacından doğan bir şey...Kadın mücadelesini sosyalist temelde yürütmek.” Eda, sosyalist-feminist

“...ayrı bir kadın mücadelesi yürütüyoruz, bu sosyalist mücadelenin dışında. Bir kadın mücadelesi ihtiyacı var. Bunu karşılamak için gerçekten, karma örgüt hiç yeterli değil. Aksine çok zor karma örgütte gerçekten kadın mücadelesi yürütmek de çok zor. Çünkü dışardaki erkeklikle savaşıyorsunuz. Hem de kendi örgütündeki erkekliğini yendiğini düşünen, erkek yoldaşların da.” Fatma, sosyalist-feminist

“... kendisine Marksist- Leninist diyen ve üyelerinin tamamının Marksist Leninist olduğu bir örgüt. Ancak Marx'ın cinsiyet körü olduğunu hepimiz kabul ediyoruz ... kadınların kendine koyduğu program gereğince kadın kurtuluş mücadelesinin erk-devletten tamamıyla bağımsız bir çizgi belirliyor. ... Çünkü bu sistem erkek egemen bir sistem ve bu sistemin ezici unsuru erkekler. Gülgün, sosyalist-feminist

“İlk kurulduğunda çok farklıydık, yani erkeklerle birlikte 8 Martları yapıyorduk...Kadınların sorunudur, erkeksiz yapılmalıdır. Böyle birçok hani feminist şeyimiz yok. Tam tersi, böyle hep birlikte yapalım. İşte böyle çok iyiyiz kardeş kardeşiz. Sonra sonra, hatta çok yeniye tekabül ediyor bu feminist yaklaşımımız. Gerçekten çok erkek bakan, bir yapıymışız ilk kurulduğumuzda. Erkek gibi bakıyormuşuz, 8 Mart'ı, Dünya Kadınlar Gününü erkeklerle kutlayalım demek, çok erkek bir bakış açısı. Karma örgütlerin bana göre en sorun yaşadığı şeylerden biri erkek bakabiliyoruz. Örneğin bir kadını, tabi ki kendi içimizde de tacizler oluyor ama taciz olduğunda ilk yargıladığımız kadın oluyor. ...Bir erkekle yan yana yürümek beni rahatsız ediyor ya da slogan atıyorum örneğin, kadına şiddete hayır. Aslında uygulayıcısının erkek olduğunu herkes biliyor. Ama erkekle yürüyor görünüyorum. Yanımda bir erkeğin olmasını istemiyorum. Erkeksiz yürümek istiyorum.” Zehra, sosyalist-feminist

Bu noktada sosyalist ve feminist kadınlar karma örgütlerin dışında bağımsız kadın örgütlenmesini ve mücadelesini güçlendirmek ve belirli gündemlerle bir araya gelerek ortak taleplerle ilgili çalışmalar yürütmek amacıyla yukarıda adı geçen EDKP (Eskişehir Demokratik Kadın Platformu) altında bağımsız bir örgütlenmeye gitmişlerdir. EDKP, ağırlıklı olarak sosyalist, feminist ve benzeri sol siyasi ideolojileri benimsemiş kadın örgütlerinden oluşmakla birlikte, farklı kadın örgütleri ile etkileşime açık, esnek ve hiyerarşik olmayan bir yapıya sahip olup bu açıdan Eskişehir'de yer alan EKP gibi kadın platformlarından farklılaşmaktadır. Görüşmelerde platformda aktif çalışan ve aralarında platformun kurucularının da olduğu bazı üyeler bu farka aşağıdaki ifadelerle açıklık getirmeye çalıştılar:

“EDKP'de bir kere herkes, istediği gibi söz alıp, istediğini söyleme hakkına sahip.. mesela, LGBT bireylerin de platform içinde yer alması. Kürtlerin platform içerisinde yer alması...sosyalistlerin, feministlerin, sosyalist feministlerin platform içerisinde yer alması gibi konularda hiçbir sıkıntı yaşanmadı. [Diğer platformlarda] karşılar. Kürtlerle ilgili direk belirttiklerini biliyorum işte. Türk bayrağı meselesi oldu işte. Neden eylemlerde Türk bayrağı taşıyamıyorsunuz?” Helin, sosyalist-feminist

“...Kendimizi feminist olarak tanımlamıyoruz. Bunun ben platform içinde de dayatılmaması gerektiğini düşünüyoruz çünkü EDKP böyle bir platform değil. Homojen değil. O yüzden ortaklaşılacak şeylerin yapılması gerekiyor.” Zümrüt, sosyalist-feminist

“İçinde bulunduğum örgütün kadın meselesine dair bir bakış açısı ve mücadelesi var. Bağımsız kadın örgütlerinin güçlenmesi gerektiğini ve kadın mücadelesinde bu tarz platformların, kadın birlikteliklerinin bağımsız ya da herhangi bir örgütte yer alan kadınların bir araya geldiği, kadın meselesini daha çok görünür kıldığı, mücadele ettiği ortak paydalarda, yoksa hani platform içerisinde her örgütün kadın meselesine bakış açısı hatta platforma dair bakış açısı bile değişebiliyor.” Elif, sosyalist-feminist

Kadın hareketindeki kutuplaşmayı aşarak kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları ortak sorunlar üzerinden ortak mücadele alanları geliştirmeye ve kadın hareketini güçlendirmeye çalışan EDKP üyesi sosyalist ve feminist kadınlar, bu amaçla her kesimden kadınlarla ortak kesişimsel alanlar üzerinden bir araya gelerek örgütlenmeye ve ittifaklar oluşturarak kadın dayanışmasını güçlendirmeye çalışsalar da, görüşmelerde daha çok sol muhalif kesimden sosyal demokrat, Cumhuriyetçi, vb. belirli kesimlerden kadınlarla etkileşim kurabildikleri, karşıt siyasal kutupta yer alan dindar-muhafazakâr ve benzeri kesimlerden kadınlarla etkileşimlerinin ve yakınlaşmalarının ise oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmüştür:

[Dindar-muhafazakâr kadınlar ve kadın örgütleriyle] *“İlişkımız yok. Bir eksiklik bu ama bilmiyorum. Hiç bilmiyorum...”* [Sosyal demokrat ve Cumhuriyetçi kadın örgütleriyle] *“...aramız iyi aslında, ben seviyorum onları. Mesela [bir STK'nın adını veriyor] var. ... Orada [bir siyasal partinin adını veriyor, bu partide] genellikle eski devrimci kadınlar olduklarından dolayı onlar iyi diyalog tutturuyorlar”.* Gülgün, sosyalist-feminist

“Biz şey diye kurgulamıştık aslında; erkek egemen topluma, bu toplumsal cinsiyete karşı olan, tacize, tecavüze karşı olan, kadın erkek eşitliğine inan her kadın üye olabilir. O yüzden, faşist ya da gerici düşünmeyen her kadında aramızda bulunabilir...Biz bir partinin bileşeni olmadığımız için, farklı partilere oy verebilirler tabi ama aramızda bazı partilerden kimse yok.” İrmak, sosyalist-feminist

Aşağıdaki alıntıda katılımcının örtünmeyi kendi perspektifinde meşrulaştırmak için baskı veya etki ile ilişkilendirmesi, dindar-muhafazakâr kesimden kadınlarla etkileşime girilmesinin kalıp yargılardan kurtulmak için yeterli olmadığını göstermektedir:

“...aramızda herkes aynı düşünmüyor. Kapalı arkadaşlarımız da [iki kişi] var, açık arkadaşlarımız da var. Bu aramızda bir çatışmaya yol açmıyor. Mesela, o kendini anlatıyor, neden böyle olduğunu işte. Ailem yüzünden ya da şöyle bir baskı aracı var işte. Mahalle baskısı, toplum baskısı falan. Biz de anlatıyoruz ama neden türbanlısın git buradan gibi şeyler asla olmuyor”. Emine, sosyalist-feminist

Eskişehir araştırmasında görüşmelere katılan sosyalist ve feminist kadın örgütleri de, diğer kadın örgütleri gibi, bağımsız gelir kaynaklarına sahip olmadıklarını ve her türlü faaliyet ve etkinliğin giderini büyük oranda kendi ceplerinden karşıladıklarını belirtmişlerdir:

“Ekonomik kaynağımız yok. Bütün kaynakları kendi içimizde, sağlıyoruz...‘Salma’ diyoruz biz onun adına. Salma paralar topluyoruz. O şekilde oluyor. Örneğin, bir yere gidiyoruz davaya ya da afiş çıkarılacak, bildiri dağıtılacak. Onları kadınlar tamamen kendi arasında bir bütçe oluşturuyor.” İpek, sosyalist-feminist

“Geliri olan insanlar değil ama yaratılıyor. Örneğin, geceleri mağaza sayımları oluyor düğünler falan oluyor orada garsonluk yapıyoruz.” Jale, sosyalist-feminist

“Ekonomik kaynağımız yok. Mesela bir eylem örgütleyorsak, giderimiz olacaksa ortak karşılıyor. Mesela parası olmayan hiç vermiyor. Yani, o durumları gözetiyoruz. Mesela ben topluyorum parayı, arkadaşımın durumunu gözeterekten, ondan bazen istemiyorum.” Feyza, sosyalist-feminist

Dindar-Muhafazakâr Kadın Örgütleri

Araştırmada, dindar-muhafazakâr kategoride değerlendirilen grup yaş ortalaması 48 olan, çoğu üniversite mezunu olup öğretmen, sekreter, avukat, eczacı gibi mesleklere sahip olan, evli ve çocuklu kadınlardan oluşmaktadır. Görüşülen kadınların tamamı başörtülü olup başörtüsü yasaklarının uygulandığı dönemde yükseköğretim kurumlarında eğitim görme haklarının kısıtlanması üzerine de

İslami geleneğin mevcut hayır amaçlı vakıf ve benzeri kuruluşlarına yönelerek faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Eskişehir örneğinde görüşülen kadın örgütleri içinde özerk, bağımsız ve tanımlı bir yapıya en az sahip olanlar dindar-muhafazakâr kadın örgütleridir. Nitekim araştırmanın yapıldığı dönemde görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınların kendileri tarafından kurulan bağımsız bir dernek, örgüt ve platform gibi oluşumları olmayıp, katılımcıların tamamının hayır amaçlı olarak işleyen mevcut erkek egemen İslami örgütlerin bünyesinde “hanımlar kolu” veya “kadın komisyonları” altında örgütlendikleri görülmüştür.

Esas itibarıyla, Türkiye genelinde de İslami kadın örgütlenmesinin, bağımsız ve özerk bir kadın hareketinden ziyade 1980’li yıllarla birlikte yükselişe geçen İslami hareket içinde önce cemaatler bünyesinde kadınlara yönelik olarak kurulan dernek, vakıf vb. oluşumlar içerisinde, akabinde Refah Partisi Hanım Komisyonları ile Adalet ve Kalkınma Partisi Kadın Kolları bünyesinde geliştiği ve seçim başarılarında kilit bir rol oynadığı bilinmektedir (Çakır, 2000). Bununla birlikte, erkek hakimiyetindeki İslami hareket içinde kadın konusunun ayrı ve özel bir biçimde ele alınması istenilen bir durum olmadığından, İslami kadın hareketi ve örgütlenmesi ilk etapta erkeklerin denetiminden bağımsız bir gelişim gösterememiş, hareket içindeki kadınlar türban yasağı gibi bazı hak ihlalleri karşısında egemen iktidara karşı protesto ve direniş öğeleri taşıyan eylemler sergileseler de, söz konusu eylemler kısa sürede İslami harekete hâkim erkeklerin denetimi altına girmiştir (Çakır, 2000). Süreç içerisinde ise feminizmden etkilenmekle birlikte kadın olgusunu İslami bir perspektiften ele alan ve büyük kentlerde cemaat vb. yapılanmalardan uzak, kadın bakış açısıyla kadın sorunlarını sahiplenen ve platformlar oluşturarak birbirleriyle koordineli olarak işleyen İslami kadın örgütleri gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1980’lerin sonunda Müslüman coğrafyada postkolonyal feminizmin eleştirilerinden beslenerek gelişen İslami feminizme paralel olarak Türkiye’de de İslami değerleri referans alan ve İslam’ın tarihsel kaynaklarını kadın gözüyle yeniden okuyarak kadınlara yönelik ayrımcılığa karşı mücadele etmeye çalışan İslami kadın örgütleri, Müslüman kadının sorunlarının kamusal alana taşınarak politikleştirilmesi noktasında, Türkiye’de kadın hareketi içinde önemli bir yeni farkındalığa ve açılıma yol açmıştır. Her ne kadar ilgili literatürde, İslami hareketin yükselişinde merkezi bir rol oynamasına rağmen özerk bir kadın politikası üretme konusunda çok zayıf kalmakla eleştirilse de (Özkazanç, 2017, s. 29), İslami kadın hareketinin günümüz Türkiye’sinin, özellikle büyük şehirlerindeki kadın hareketlerinin önemli aktörlerinden biri haline geldiği aşikârdır.

Eskişehir örneğinde ise görüşmelere katılan kadınların bağlı oldukları mevcut İslami vakıf ve derneklerden ayrı ve özerk olarak sürdürdükleri bir örgütlenmeleri veya herhangi bir faaliyetleri bulunmamaktadır. Daha açık bir ifade ile araştırmanın yapıldığı dönemde Eskişehir genelinde dindar-muhafazakâr çizgide sürdürülen kadın hakları temelli örgütlü bir kadın hareketi mevcut değildir. Kadın hakları hareketine ilgi duyan ve bireysel olarak Başkent kadın platformu gibi kadın örgütlerinin faaliyetlerine katılım göstermeye çalışan cüzi sayıda kadın olmakla birlikte, Eskişehir’de kolektif temelli olarak sürdürülen örgütlü bir dindar-muhafazakâr kadın hareketi söz konusu değildir. Görüşmelere katılan kadınların ekseriyeti İslami vakıf ve derneklerin “hanımlar kolu” veya “Kadın Komisyonu” çalışma grupları bünyesinde, yetim ve ihtiyaç sahiplerine hizmet verme gibi, bütçe, gelir ve benzeri karar alma süreci genel olarak erkeklerin denetiminde olan alanlarda faaliyetler yürütmektedirler:

“Vakıf adına yaptığımız etkinlikler vakfın kuruluş amacına uygun yardıma muhtaç insanlara yardım etmek, ihtiyaçlarını gidermek...Dernekte kız öğrenciler daha fazla çünkü onlar güvenli bir yer temin etme konusunda daha çok sıkıntı yaşıyorlar. Gençlerin eğitilmesini özellikle istiyoruz... Allah rızası için bir iş yapsın”. Kevser, dindar-muhafazakâr

“Biz...Derneği'nin Kadın Komisyonuyuz...daha çok ihtiyacı olana, her alanda yardım yapma, burs yapma, fakir ailelere yardım etme konusunda yardımlaşma derneği ağırlıklıyız. Kültür faaliyeti ihtiyacı olana, her alanda yardım yapma, burs yapma, fakir ailelere yardım etme konusunda yardımlaşma derneği ağırlıklıyız. Kültür faaliyeti var ama yardımlaşma ağırlıklı...”
Kadriye, dindar-muhafazakâr

“...kadın çalışmaları neden önemli dersiniz ben kadın dokunuşunu ayrı görüyorum. Mesela erkekler sistemi, mantığı kurabilir ama bizde duygu çok daha ayrı, detay çok daha ayrı, incelik çok daha ayrı. Özellikle yetim çalışmalarında kesinlikle bir kadın dokunuşu olması lazım. Mesela beyler istediğin sistemi sana koyabilir ama o çocuklara bir hediye vermeyi ya da o çocuklara bir gülümseme olmayı düşünemez. Merhametimiz bizim çok daha derin o yüzden, kadın dokunuşu ayrı.” Leman, dindar-muhafazakâr

Bu durum dindar-muhafazakâr kadınların dinî vakıf ve derneklerin dışına çıkıp kadın hakları temelli örgütsel faaliyetlerde bağımsız olarak hareket edebilmeleri ve de kentin kadın hareketinde etkili kadın örgütleri ile olası bir karşılaşma ve diyalog geliştirme imkanları üzerinde de oldukça kısıtlayıcı bir etki yaratmaktadır. Nitekim araştırmanın yapıldığı dönemde görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınlar bağlı oldukları çeşitli İslami vakıflar bünyesinde, Diyanet işlerinde nüfuz sahibi bir kadın görevli öncülüğünde bir araya gelerek bir kadın platformu kurmak amacıyla toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. Bu platformun kurulma amacını bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Yakın zamanda görüştüğümüz derneklerdeki arkadaşlar dedik ki kadınlarla ilgili özel bir platform oluşturalım, Sloganımız da şu olsun ‘önce insanız, sonra kadınız’...kadın zulme mi uğruyor, şiddete mi uğruyor, onun bilinçlendirilmesi, ayağının üzerinde olması, kendini ifade edebilmesi...Bunun için de iş birliği gerekiyor.” Meryem, dindar-muhafazakâr

Ancak, erkeklerin bu toplantılardan duydukları rahatsızlıkları dile getirmeleri üzerine geri adım atmak zorunda kalmışlardır:

“Erkekler ona [Diyanet işlerinde görevli kadına] bu toplantılardan rahatsızlıklarını dile getirdiler. Ona neden toplantılar düzenleyip kadınları bir araya getirdiğini sordular.” Meryem, dindar-muhafazakâr

Dinî vakıf ve derneklerin kadınlara ayrılmış sınırlı alanlarında geleneksel cinsiyet rolleri bağlamında sosyal yardım işlerine yönelik faaliyetlerde bulunan dindar-muhafazakâr kadınların, kentte farklı eksenlerde kadın hareketini sürdüren kadın örgütleri ile iletişimleri de neredeyse yok denecek kadar azdır. Nitekim görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınlar kentin kadın hareketinde etkili olan kadın örgütleri ve platformlarını sadece isim olarak duyduklarını bazı katılımcılar da adlarını daha önce hiç duymadıklarını ifade etmişlerdir. Kuşkusuz bunun bir nedeni de ülke genelinde olduğu gibi Eskişehir’de de laik-Müslüman ekseninde ortaya çıkan kutuplaşmanın kadın hareketine yansımından kaynaklanmaktadır. Nitekim ülkedeki genel siyasi kutuplaşmayı ciddi şekilde yansıtan kadın hareketine paralel olarak Eskişehir’de de kadınlar arasındaki ideolojik ve kimliğe dayalı kültürel farklılıklar kutuplaşma siyasetine bağlı olarak ciddi gerilimlere ve bölünmelere yol açmıştır. Bu noktada, görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınların tamamı farklı siyasal ve ideolojik duruşa sahip olan kadın örgütleri ile diyaloga açık olduklarını ifade etmekle birlikte bazı katılımcılar elitist ve anti-demokratik oldukları ve Müslüman kadının tesettürüne karşı önyargılı, dışlayıcı ve ayrımcı bir tavır takındıkları gerekçesiyle laik/seküler kadınlara karşı, mesafeli, soğuk ve sitemkâr bir tutum da sergilemişlerdir:

“Onlarla [İslami vakıf ve derneklerle] bir iletişim söz konusu oldu ama farklı zihniyette olanlarla bir araya gelebilmişliğimiz yok. Ama hocamızın da dediği gibi, herkesin kırmızı çizgileri var. Birbirlerine ters gelen noktalar var. O yüzden buluşulmuyor”. Nihan, dindar-muhafazakâr

“Biz kadın örgütleri olarak birbirimizle iletişimimiz yok, [farklı bir ideolojiyi savunan bir kadın örgütünün adını veriyor] kurulalı ne kadar zaman oldu mesela [o örgüt] başörtü sorunuyla ilgilendi mi benim acımı dinledi mi? Benim çocuklarımın yaşadığı acıyı dinledi mi? Ben acım var diye bas bas bağırırken basında birçok insan çıktı böyle bir dert yok dedi. Böyle bir çalışan hanımın başörtü sorunu yok dedi, okuyan kişinin başörtüsü sorunu yok dedi ve biz derdimizi anlatamadık. Bu sadece başörtü meselesi de değil, duygularımızı paylaşmak adına diyorum”. Kevser, dindar-muhafazakâr

“... [bir STK'nın adını veriyor] bir hanım şöyle demişti. Ben örtülülerin hiç bu kadar donanımlı olduğunu bilmiyordum. Çok şaşırdım,...Ben de dedim ki, siz hangi çağda yaşıyorsunuz, niçin bu önyargınız var? Yani bu platforma [Kendi dahil olduğu platform] başı açık, örtülü herkes davetlidir. Farklı görüşten kadınlar vardı. Ermeni bir hanım vardı, Türk bir hanım vardı, alevi kökenli bir hanım vardı. Dünya görüşleri farklı insanlar vardı. Bunlar birbirimizi tanıma noktasında çok önemli. Ama ben [sözü geçen STK'daki] kadınlarının fanatik olduklarını ve dışarı açılmak istemediklerini düşünüyorum. Açıkçası, bizleri tanımak istemediklerini düşünüyorum. Çünkü bu noktada hiç bir adım atılmıyor”. Olcay, dindar-muhafazakâr

“Var maalesef ve birbirine ister istemez bir soğuk bakma var. Keşke olmasa ama hayatınızın her noktasında bunu zaten yaşıyorsunuz. O soğuk bakma, farklı görünme onu yaşıyorsunuz. Ben eğitim hayatım boyunca bunu yaşadım. Okuldan sonra mesleğimi yaparken [işletmesine] girip “ha başörtülüymüş, vazgeçtim” deyip çıkan insanlarla karşılaştım. [Meslek] odasında üyeyiz ablamlarla ikimiz ama yıllar boyunca muhatap alınmadık hiç. Yanımıza oturanlara selam verdiğimiz zaman selam almadılar...” Kâmuran, dindar-muhafazakâr

“[bir STK'nın adını veriyor] kadınlarının bir toplantısına arkadaşım katıldı...Toplantıda tek örtülü bayan oymuş. Arkadaşım gittiğinde ... [bu STK'daki] kadınlardan hiçbiri ona gelip hoş geldiniz, tanışabilir miyiz dememiş. Kimse onunla ilgilenmemiş. Bu demektir ki, biz örtülü kadınları kale almıyoruz. Hem davet ediyorsunuz hem de kim olduğunu sormuyorsunuz. Siz birini evinize davet edeceksiniz sonrada ona hoş geldin demeyeceksiniz. Bu çok ayıp ve görgüsüzce bir davranıştır. [Bu STK'nın] hanımları diğer tüm, örtülü, geleneksel nasıl adlandırırıyorsanız adlandırın kadınları çokta kale almıyor demektir”. Latife, dindar-muhafazakâr

FEMİNİZME VE KADIN SORUNUNA YAKLAŞIM

Daha önce belirtildiği gibi, üçüncü dünyada feminizmin uluslaşma sürecinde ve uluslaşma ideolojileriyle etkileşim halinde gelişmesi, bu ülkelerde bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmasını ve bir ideoloji olarak benimsenmesini güçleştirmiş, uluslaşma sürecine bağlı olarak belirli dönemlerde görünürlük kazanmışsa da çeşitli çevrelerce reddedilmesi ve direnilmesi gereken Batı kaynaklı, oryantalist, sömürgeci bir proje olarak görülmüştür. Öte taraftan Narayan'ın da (1997) vurguladığı gibi, üçüncü dünya ülkelerinde feminizmi “Batılılaşma” olarak reddetme girişimleri ağırlıklı olarak sağ-fundamentalistler arasında ortaya çıksa da, bu girişimler sadece bu kesimlere mahsus olmayıp siyasi yelpazenin çeşitli kesimleri arasında da görülebilmektedir. Bu noktada Narayan (1997, s. 22), üçüncü dünyada sözde “kültürlerinin otantik koruyucusu” çok sayıda entelektüelin de feminizmi bir taraftan “Batılı” ve Üçüncü Dünya koşullarına “yabancı ithal” bir ideoloji olarak tasvir ederken, öte taraftan da “Batı” teknolojisi ve tüketim malı alma ve de Üçüncü Dünya ülkelerinin kıt parasal kaynaklarını Batı silahlarına harcama konusunda pek de rahatsız olmadıklarına dikkat çeker. Özetle, üçüncü dünya ülkelerinde pek çok değişim içinde özellikle feminizm gibi istenmeyen değişimler sıklıkla “Batılılaşma” olarak etiketlenip köklü ve kurucu geleneklere ihanet olarak tasvir edilirken, diğer değişimler ise kültür ve değerlerin korunması ile tamamen uyumlu pragmatik uyarlamalar olarak kabul edilir (Narayan, 1997, s. 23). Bu durum doğal olarak, bu ülkelerin çoğunda feminizmin, yerellik/özgünlük tartışmalarını aşamayan kısır bir gelişim göstermesine ve çoğu çevrelerce ithal bir proje olarak yaftalanıp reddedilmesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin uluslaşma sürecinin diğer üçüncü dünya ülkelerinden farklı bir seyir izlemesi, Türkiye'de kadın hareketi ve feminizmin 1980'li yıllarda bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı faktörlerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Çağatay ve Sosyal'ın (1990, s. 337) ifadesiyle, Türkiye'de kadın hareketinin Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana önemli kazanımlar elde etmesi, yasal düzeyde birçok kadın haklarının tanınması, "liberal feminizmin öngördüğü değişiklikleri benimsemiş güçlü bir orta sınıf profesyonel kadın topluluğu"nun oluşması, kadınların siyasal hareketler içinde önemli deneylerden geçmeleri ve bazı dönemlerde kitle hareketlerine yaygın olarak katılmaları, en önemlisi de "kadın hareketi/feminizmin Türkiye'nin siyasal gündeminde, ulusçuluk, yerellik tartışmalarını aşarak bağımsız örgütlenme, erkek egemenliğine karşı çıkma gibi feminizmin evrensel kategorileriyle" yer alması, Türkiye'de bağımsız feminist bir örgütlenmenin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Öte taraftan, her ne kadar Türkiye'de feminizm 1980'li yıllarda yerellik/özgünlük tartışmalarını aşarak evrensel kategorilere yönelebilmiş ve bağımsız bir hareket olarak ortaya çıkmışsa da, Türkiye'de de feminizme ve toplumsal cinsiyete yönelik çarpık bir algı ve ondan beslenen yaygın bir feminizm karşıtlığı olduğu bilinmektedir. Son dönemlerde dünya çapında pek çok ülkede yükselişe geçen sağ popülizm ile birlikte feminizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığında yaygın bir yükseliş görülse de, Türkiye ve genel olarak üçüncü dünya ülkelerinde modernleşme ve uluslaşma sürecinde Batılılaşma, yerellik, özgünlük tartışmalarından ve son olarak yakın zamanlarda Batı merkezciğe eleştirel olarak ortaya çıkan post kolonyal çalışmaların Batı feminizminin evrensellik iddialarına yönelik eleştirilerinden beslenen, özcü farklılık anlayışına dayalı bir feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığının olduğu bilinmektedir. Türkiye özelinde söz konusu bu karşıtlığın varlığının özellikle ataerkil aileyi güçlendirmeyi ve kadını aile içindeki rolleriyle tanımlamayı esas alan muhafazakâr politikaların 2010'lardan itibaren hayata geçirilmeye başlaması ile birlikte daha da hissedilir hale geldiği ve yakın zamanda temel ilkesi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması olan İstanbul Sözleşmesi'nin de bunun bir sonucu olarak feshedildiği bilinmektedir. Bu durum doğal olarak feminizme ve feministlere yönelik- kadının erkekten üstünlüğünü savunan, batı kaynaklı, bölücü, erkek, aile, çocuk, koca düşmanı vb.- cinsiyetçi, çarpık, önyargılı ve olumsuz algı ve görüşlerin daha da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da günümüzde çeşitli çevrelerden kadın hakları savunucularının kendilerini toplumsal kabul görmeyen bir kimlik olarak feminizm üzerinden tanımlamaktan özellikle imtina etmeye ve kadın hakları mücadelelerini farklı kimliklere bürünerek devam ettirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Eskişehir araştırmasında da görüşmelere katılan, özellikle modern-seküler ve dindar-muhafazakâr gruplardan kadınların önemli bir bölümü benzer nedenlerden dolayı feminizme karşı mesafeli bir tutum sergilemiş, zaman zaman feminizme yönelik saldırılara ve feminizmin günümüzde çarpıtıldığına gönderme yapmakla birlikte kendilerini feminizm üzerinden tanımlamaktan özellikle imtina etmişlerdir. Her ne kadar Türkiye'de kadın hareketi içinde seküler kadınlar ile Müslüman kadınlar arasında bir kutuplaşma olduğu bilirse de, Eskişehir araştırması kadın hakları sorununa ve feminizme yaklaşım konusunda iki grup arasında önemli benzerlikler olduğunu da ortaya koymuştur. Nitekim görüşmelerde her iki kadın grubu da kadın hakları konusunda feminizmin bağımsız ve özerk kadın politikasını erkek düşmanlığına ve ayrımcılığa dayandığı ve makbul olmadığı gibi gerekçelerle reddetmiş ancak onun yerine yeni bir açılım ve farkındalık sağlayacak alternatif ve özerk bir söylem, gündem vb. oluşturma veya kadın hareketi içinde koalisyon siyaseti geliştirme konusunda etkili ve güçlü bağları olan ilişki ağları ve benzeri inşa etme konusunda oldukça zayıf kalmışlardır. Bu noktada Türkiye genelinde olduğu gibi Eskişehir örneğinde de modern-seküler kadınlar, kadın hakları sorununda mevcut iktidarın özellikle dini eğitimi ön plana çıkaran muhafazakâr eğitim politikalarına karşı seküler ve çağdaş eğitimi yaygınlaştırma mücadelesine gönderme yaparken, Müslüman kadınlar da toplumsal cinsiyet kimliklerini ve rollerini eşitlik yönünde dönüştürmenin önüne geçen İslami inanç temelli özcü bir kadın-erkek fitratı ve "toplumsal cinsiyet adaleti" söylemine gönderme yapmışlardır. Seküler ve Müslüman kadınlar, yukarıda belirtildiği gibi, örgütsel faaliyetlerde de, kadın sorunlarının temelinde yatan erkek egemenliği ile mücadele ve kadını özgürleştirici özerk politik söylemler geliştirme gibi

amaçlar taşıyan etkinliklerden ziyade ağırlıklı olarak ataerkil toplumda 'kadınsı' olarak da bilinen sosyal yardım vb. faaliyetler yürütmektedirler. Bu durum Türkiye genelinde olduğu gibi Eskişehir'de de kadın örgütlerinin kadın odaklı ciddi çalışmalar yapmaktan uzak, bazı katılımcıların ifadesiyle "pamuk kadınların yaptığı pasta işleri" ile uğraşan kuruluşlar olduğu yönündeki önyargılı ve cinsiyetçi tutumları da pekiştirmektedir. Görüşmede bir katılımcının ifadesi bu durumu özetler gibiydi: "gerçi bizim çalıştığımız dönemlerde, hakikaten pamuk pasta yoktu yani. Ciddi ciddi çalışmalar yaptık. Kadın örgütlerine öyle bir lakap takılıyor ya, 'pamukların pasta işleri' (Ülker, seküler-modern).

Bu noktada kadın hakları konusunda liberal feminizmin eşit yurttaşlık hakları perspektifine paralel bir tutum sergilemekle birlikte, modern-seküler kadınların büyük bölümü ataerkil bir ideolojik tutumla yaklaştıkları feminizmi radikal aşırılık yanlısı, erkek düşmanlığı, bölücü, itici veya en hafif tabirle makbul olmayan bir akım olarak gördüğünü belirtmiş ve kendilerini feminist olarak tanımlamayı reddetmişlerdir:

"Feminizm çok desteklenecek bir şey değil...Erkekleri dışlayarak kadın birey olunmaz. ... ben kadın hareketinin içindeyim ama hiçbir zaman feminizmin içinde olmadım olmayı da düşünmüyorum." Belgin, seküler-modern

"Şimdi bizim toplumumuzda bir şeyi savunurken toplumun yapısı da önemlidir. Feminizm ütopya Türkiye gibi ülkelerde." Öznur, seküler modern

"Feminizm deyince kavga, gergin ortamlar geliyor akla. Feminist olarak erkeklere karşı karşıt düşüncelere sahip kadınların bir araya gelmesi feminizm. Kadın olarak...Bana biraz sert geliyor feministlik. Erkek düşmanı gibi algılanıyor sanki..." Pervin, seküler modern

"Çok olumlu bakmıyorum.... Bana uzak geliyor...Bence öne çıkmak gibi geliyor. Bana itici geliyor açıkçası...Öne çıkmamanın anlamı yok..." Reyhan, seküler modern

"İyi bakmıyorum. Şöyle erkeklerin yaptığının aynısını yapıp, feminist oluyoruz... Mesela ... Platformu çok güzel. Bu platformu beğeniyorum ama yaklaşımlarını itici buluyorum. Rahatsız edici buluyorum. Basın açıklamaları, mikrofonun arkasındaki tavırlar, yaklaşımları. Yapacaksınız! Bunu yapacaksınız! Yapmazsanız böyle böyle..." Duygu, seküler modern

Kadın haklarını daha çok modernleşmeci, burjuva-liberal bir perspektiften okuyan modern seküler kadın örgütlerinden görüşmelere katılanların yarısından fazlası Türkiye'de kadın sorununun temel kaynağında feminizmin işaret ettiği kadınlarla erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkilerden kaynaklanan eril tahakkümden ziyade Cumhuriyet rejiminin modernleşme, çağdaşlaşma mücadelesi sürecinde kadınlara tanıdığı hakların temelini oluşturduğunu düşündükleri laikliğin ihlali nedeniyle yeterince kullanılmamasına işaret etmiş, çözüm olarak da sıklıkla kamu yaşamına katılım gösteren iyi eğitilmiş modern kadın tipine gönderme yapmışlardır:

"Laiklik ilkesini gerçekten işletirlerse, bence yüzde doksan dokuz sorun çözülür." Seval, seküler modern

"Keşke bunlara Atatürk'ün verdiklerine sahip olabilsek. Bence yeterli olduğuna inanıyorum...keşke bunlar yürürlükte olabilse daha ötesini isteyemiyoruz." Reyhan, seküler-modern

"Bence annelerin eğitimsiz olmasından kaynaklanıyor. Sonuç olarak eğitimsiz annenin büyüttüğü oğlan çocuğu şiddet uyguluyor." Şeyma, seküler-modern

Kadın sorununun çözümünü laiklik ve modernleşmenin kadınlara sağladığı haklar temelinde kavrayan modern-seküler kadın örgütlerinden görüşmelere katılanların bazıları mevcut iktidarın modern kadın kimliğini İslami norm ve değerler temelinde yeniden üreten muhafazakâr ideolojisine de eleştiriler yöneltmiş ve söz konusu bu durumu güncel kadın sorununun önemli bir kaynağı olarak değerlendirmişlerdir:

“Kadınlar evlere hapsedilmek isteniyor. Bu verilen doğum paraları, altınları vesaire onu gösteriyor. Yani sen evde otur çalışma, al sana hayırseverlik olacaksa para diyor.” Öznur, seküler-modern

“...Hep kaygılandığımız şeyler gerçekleşiyor. Okullaşma oranıyla ilgili rakamlar hep düşmeye başladı. Kız çocukları okula gönderilmiyor zaten amaç kadını eve kapatmaktı. Kadın bir üreme aracı olarak varlığını sürdürsün yeter bakış açısı bu.” Tülin, seküler-modern

Öte yandan modern-seküler kadınlar bir taraftan cinsiyete dayalı işbölümünün özel-kamusal yaşam ayırımına dayalı sınırlarını zorlarken, öte taraftan da özel yaşamlarında, geleneksel kadınlık rollerini önemli ölçüde sürdürmeye de devam etmektedirler. Bu noktada görüşmelere katılan modern-seküler kadınların tamamına yakını, çok defa eşlerinin yoğun iş temposu nedeniyle, annelikle birlikte ev içi iş ve sorumlulukları önemli ölçüde tek başlarına yüklendiklerini ve kamusal alandaki sorumluluklarıyla uyum halinde yürüttüklerini, çok defa da ücretli kadın emeği kullandıklarını ifade etmişlerdir:

“Benim eşimin işi çok stresli bir iş inanılmaz stresli. ...onun için eşimin bana pek bir faydası olmaz hatta hiç olmaz. Üstelik hep ben eşime hizmet ederim Türk kadını işte. Fakat her zaman hizmette çalışan hanımlar oldu.” Ulviye, seküler-modern

“Yardımcı alıyorum. Çocukların bana katkısı, çıkardıkları kirli çamaşırlarını sepete koyarlar. Bulaşık için tabaklarını kaldırırılar...Eşim kendisine yetecek kadar yük bırakmaz aileye.” Ülker, seküler-modern

“...gece bakıcım vardı, gündüz bakıcım vardı. Hepsi ayrı ayrı çok yardımcıları vardı.” Belgin, seküler-modern

Görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınlar da genel olarak insan fitratına aykırı, radikal, kadının üstünlüğüne ve erkek düşmanlığına dayalı ve bu haliyle aile ve evlilik yaşamına aykırı buldukları feminizme mesafeli durduklarını belirtmişlerdir. Her ne kadar bazı katılımcılar feminizmin günümüzde çarpıtıldığını, bazıları da feministlerin bazı fikirlerine ve eleştirilerine katıldıklarını belirtse de, aşağıdaki alıntılarda görüldüğü üzere feminizmin kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği savunusunun nihai aşamada yeni mağdurlar, mağdur erkekler yarattığını da belirtmişlerdir:

“Şimdi, feminizm derken, bu işi sündürme, aşırı derecede her gün, bir yürümek, her gün kucağımıza bir kedi köpek alıp, bırakın çocuğu, atın kocayı. Bu tür söylemler insan fitratına aykırı şeyler. Hani zorlamaya gerek yok. Feminizm buysa ben karşıyım... erkek ne ki, affedersiniz ama bir gecelik ilişkidir. Çocuk ne? ... Eğer bu feminizmse, kadınlara fayda vermez. Zarar verir. Kurumlarda bu feminist diye çok aşağılanana da gördüm.” Vesile, dindar-muhafazakâr

“Feminizmin radikal bir tarafı olduğunu düşünüyorum. Kadın haklarını savunacağız derken bu sefer gasp edilen başka hakların olduğunu düşünüyorum. Bu noktada erkekler rencide edilebiliyor, devre dışı bırakılıyor gibi oluyor. Bence böyle bir kavrama ihtiyaç olmamalı.” Leman, dindar-muhafazakâr

“Feminizmin kadını kışkırttığını düşünüyorum. Haklardan ziyade tamamen içinde kışkırtma barındırıyor.” Olcay, dindar-muhafazakâr

Görüşmelere katılan dindar-muhafazakâr kadınların tamamı kadın hakları konusunda feminizmin birey hakları temeline dayanan ‘toplumsal cinsiyet eşitliği’ söylemi yerine İslam’ın özcü bir temele dayanan ‘fitrat ve adalet’ anlayışını paylaşmaktadırlar. İslam’a göre kadın ve erkeğin fitratı/yaratılışları farklı olduğundan cinsiyet rollerinin varlığı da fitrat olarak verilmiştir. Bu nedenle bu rolleri eşitlikçi bir yönde dönüştürmeye çalışmak adil olmayacaktır. Bu noktada katılımcılara göre eşitlik yerine adaletin sağlanması, aşağıdaki ifadelerde görüldüğü gibi özellikle kadının (fitratı gereği) korunması açısından önemlidir:

“Ben kendimi feminist olarak değerlendirmiyorum. Feministlerin birçok fikriyle hem fikirim ama feministlerin şöyle bir düşüncesi var ‘kadın hakları’. Ben bunu insan hakları olarak, kul hakkı olarak düşünüyorum. Dolayısıyla ben hani feminist olarak erkeklerden üstünüz demiyorum. Ben erkeklerle aynıyım diyorum, eşitim diyorum. Erkek egemenliği feministleri körükledi, bu erkek egemenliği ortadan kalmış olsa iktidar mücadelesi ortadan kalkmış olsa zaten insanların yüreklerinin sakinleşmesi ve saflaşması gerekiyor. Özümüze dönmemiz, fitratımıza dönmemiz gerekiyor. ... Feministlerin sadece kadın haklarını savunmaları bana saçma geliyor. Erkek mesela bir zulme uğramışsa ben o zaman erkeğin yanındayım yani. Sadece kadın hakkını savunacağım diye bir şey yok.” Saime, dindar-muhafazakâr

“Eşitlikle adilliği çok iyi ayırmak lazım. Adalet çok ayrı eşitlik çok ayrı. Ben şunu söylüyorum eğer bir insan evlenecekse o kadının sorumluluklarını almak zorunda. Benim çalışmama güvenmesin ben çalışmak zorunda değilim ama çalışırsam da o kendi cebindeki para ile yapacağı şeyleri görüp adımını atsın diyorum...Kadın çalışmıyor ise şu yapılabilir, erkek akşama kadar çalışıp geliyor bir de evde bulaşığı yıkasın yemeği yapsın bu adil değildir. Kadının da üzerine düşeni yapması lazım”. Sevgi, dindar-muhafazakâr

“Eşitliği, farklılığı, denkliliğini hepsini ben adaletin içinde arıyorum. Yani bana göre adalet hepsini kapsıyor. Ama eşitlik adaleti kapsamıyor. Yani adil olmak lazım. Bir inşaat işinde bir kadının çalışması eşitlikle alakası yok. Bir kadın inşaat işinde bir erkek kadar verimli olmaz. Burada eşitlik aramak doğru değil. Burada adalet aramak lazım”. Meryem, dindar-muhafazakâr

“Bedenlerimiz farklı. Dolayısıyla kendimize yüklediğimiz sorumluluklarımız da farklı. Anne olarak, biyolojik olarak anne olmuşum. O çocuğun bakımını tamamen, ben yapmalıyım gibi bir durum. Bu kendimize yüklediğimiz bir şey. Aslında bizim dini öğretilerimizde, yardım eden insan daha üstündür, yardım eden erkek de üstündür. Aynı derecede sevap alır şeklinde. Bunun üzerine kurulu olmalı hayatımız. ... Eşitlik değil de adalet.” Seda, dindar-muhafazakâr

Görüşmelerde Türkiye’de erkek merkeziliğe, cinsiyetçiliğe, kadınlara yönelik şiddet, tecavüz, taciz ve kadın cinayetlerine, kadının düşük sosyo-ekonomik statüsüne ve istihdam oranına sıklıkla gönderme yapan sosyalist ve feminist kadınların da yarısına yakın önemli bir bölümü farklı nedenlerle feminizme eleştirel yaklaşmışlardır. Sosyalist ve feminist kadınlar feminizmin Türkiye’de kadın hakları hareketinin gelişiminde kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamakla birlikte, aynı zamanda beyaz, seçkin küçük burjuva kökenli kadınların hareketi olduğu ve etnik, dinsel ve benzeri farklı kesimlerden ve alt sınıflardan kadınlara dokunmadığı yönüne eleştiriler getirmişlerdir. Her ne kadar günümüzün güncel feminist hareketi kadınlar arasındaki sınıfsal, dinsel, etnik, cinsel yönelim, yaş ve benzeri toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile iç içe geçmiş farklı toplumsal hiyerarşileri ve eşitsizlikleri de kapsayıcı kesişimsel bir feminist perspektife sahip olsa da, katılımcıların bir bölümü feminizmin Türkiye’de bu engelleri aşmada yeterince etkili olmadığını, aşağıda görüldüğü gibi feminizmin bir burjuva ideolojisi, halka değmeyen soyut bir tartışma veya etnik farklılıkları görmezden gelen bir hareket olduğunu düşünmektedir:

“Kendimizi sosyalist olarak tanımladığımız için, genel itibariyle emekçi kadın hareketi olarak, bir mücadele alanımız var...feminizmle aramızdaki temel farklılardan biri bu. Bizim kadın olarak

da esas kavgamız kapitalizmle. Sorunların onunla biteceğini düşünüyoruz....Feminizm bir burjuva ideolojik hareketidir diye düşünüyoruz...” Eda, sosyalist-feminist

“[bir platformun adını veriyor] açısından şöyle bir bakış açısı var. Feminizme dair erkek düşmanlığı, Burjuva ideolojisi olarak tanımlayan var. ... Daha böyle entelektüel, bir grup aydın okumuş kadının yüksek tartışmalar yürüttüğü, bunu aşağı indirmedığı bir bakış açısı.” Yeşim, sosyalist-feminist

“Kesinlikle kadın hareketinin Türkiye’de yolunu açmış olan, feminizmdir...Biz onun açtığı yolda yürüyoruz. Onların kazanımlarıyla yürüyoruz. Bu gün bir şeyler söyleyebiliyorsak, kesinlikle onlar sayesinde. ...Ancak feminizmin açıkçası, bütün kadınlara dokunmadığını düşünüyorum...feminist kadınların değmediği çok yer var. Mesela doğuda...Kürt kadınların sorunlarını ele alamadı. Türkiye’de en çok bunun üzerinde, farklılık da buradan doğuyor. Etnik olarak çok fazla değinmiyorlar.” Fatma, sosyalist-feminist

Yukarıdaki son alıntıya da yansıdığı üzere Türkiye’de 1980’lerden itibaren bağımsız ve özerk kadın hareketini savunan Feminist hareketin yanı sıra kendi bağlamlarında kadın hakları mücadelesi veren Kürt kadın hareketi, Kemalist-Cumhuriyetçi kadın hareketi, İslami kadın hareketi ve son olarak 1990 sonrasında güçlenen LGBT içindeki kadın hareketi olmak üzere çeşitli kadın hareketleri olmakla birlikte bu “hareketler arasında güçlü köprüler kurulmasına engel olan etnik, dinsel ve cinsel yönelim aidyetleri ayrıştırıcı olmaya devam” etmektedir (Özkazanç, 2017, s. 30; Polatdemir, 2017). Bu noktada, özellikle “Kürt kadın hareketi ile ulusalçı-Kemalist kadınlar arasında”, ve yine “Müslüman kadınlar ile seküler kadınlar arasında” ciddi ve sert tartışmalar yaşandığı bilinmektedir (Özkazanç, 2017, s. 30; Azizoğlu-Bazan, 2017).

Feminizm, EDKP çatısı altında kadın hakları ve özgürlüğü için ortak bir mücadele yürüterek kadın hareketinin alanını genişletmeye çalışan sosyalist ve feminist gruplar arasında gelişen tartışmaların da önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Genel olarak kapitalist sisteme karşı karma örgütlerde sosyalizm mücadelesi veren ve kadının toplumsal konumunu da kapitalizm ile ataerki eleştirisi üzerinden sorgulayan birbirine yakın çeşitli sol özgürlükçü ve feminist perspektiflere sahip olmakla birlikte, sosyalist ve feminist kadınlar arasında Türkiye’de kadın hakları mücadelesinde nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği ve bu mücadelede feminizmin ne ölçüde belirleyici bir rol oynayacağı hatta feminist kimlik vurgusunun olup olmaması konusunda aralarında önemli ihtilaflar da yaşanmaktadır. Görüşmelerde EDKP içindeki tartışmaların en çok hangi konularda ortaya çıktığına dair sorulan soruya katılımcılardan birinin verdiği yanıt konuya oldukça açıklık getirici nitelikteydi:

“Femina yüzünden. Biz femina işaretini kullanıyoruz...Ama bazı örgütler onun feministlere ait olduğunu söylüyorlar ve kullanmak istemiyorlar...biz de kendimize feminist bir örgüt demiyoruz ama içimizde tabi ki feminist unsurlar var...Aramızda şu ana kadar hiç olmadı feminist değilim diyen ama şöyle, kadın erkek eşitliğine inanmayıp sadece tacize tecavüze karşı yürümek isteyen de olabilsin diye...Sonuçta insanlara eşit bir şeyde seslenmek diye bir şey var. Feminist olunca işte birinci kattan sesleniyorsun...Hani toplumda bir ön yargı var ya, feministler işte erkek düşmanlarıdır diye. Evlenmezler, çocuk yapmazlar falan diye. Ben feministim deyince, beni direk o şeyde görüp, anlatmayabilir derdini bir sıkıntısını...feminizm kelimesinden halkın bu kadar irrite olmasından dolayı, kadın hareketi, kendine feminist bir hareket diyemiyor olabilir”.

Eda, sosyalist-feminist

Özetle, çoğu sol partiler içinde örgütlenmiş sosyalist ve feminist kadınlar, üyeleri oldukları partilerden bağımsız ve özerk bir kadın örgütlenmesinin gelişimine ön ayak olsalar da, söz konusu bu çaba kentte farklı etnik, dini vb. ayrımları aşan kesişimsellik bağlamında ittifak temelli geniş tabanlı koalisyon örgütlenmelerinin gelişimi üzerinde sınırlı bir etki yaratabilmektedir. Sosyalist ve feminist gruptan bir katılımcının konuyla ilgili olarak yaptığı şu öz-eleştiri durumu oldukça net olarak özetler niteliktedir:

“Bu bizim başarısızlığımız...EDKP’nin eksikliği tüm kadın örgütlerinin eksikliği buna biz de dâhiliz elbette. Çok durgun bir yıl geçirdik biz mesela, bu yüzden kadın örgütünde sadece kadın örgütünde kadın çalışması yapabilecek kadınları tutamıyorsunuz. Türkiye’deki kadın hareketinin güçsüz kalması, işçi kadınlara çok fazla değememesi mahalledeki kadınlara çok fazla değememesi, genel anlamıyla üniversiteye hapsolmuş birazda üniversite yıllarından çıkıp kadın hareketiyle üniversitede tanışıp ondan sonra devam eden kadınlar dışında çok fazla bir kadına değememiş”. Gülgün, sosyalist-feminist.

SONUÇ

Günümüzde Türkiye genelinde olduğu gibi Eskişehir örneğinde de kadın örgütlerinin çoğunun, bağımsız ve özerk politik kuruluşlardan çok karma örgütlerin yan teşkilatları konumunda oldukları ve makro eril kutuplaşma siyasetindeki kimlik kısılcacını aşma ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı ortak bir kadın hakları savunusu geliştirme noktasında hayli zayıf kaldıkları görülmektedir. Kadın örgütlerinin, kadınların güçlenmesi, kadın hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi yönünde böylesi apolitik olmalarının ve feminist politika üretmekten ziyade içinde yer aldıkları karma örgüt ve/veya eril siyaset fraksiyonuna güçlü sadakatlerinin tarihî, siyasal, toplumsal/kültürel ve iktisadi nedenleri vardır. Türkiye gibi ülkelerde kadın hareketi modernleşme projesi ve ulus devletin inşa süreciyle etkileşim içinde geliştiği için, feminizmin kadınlarla erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkilere ve eril tahakküme karşı geliştirdiği toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına siyasal ideoloji, din ve/veya etnisite zemini üzerinde ve feminizmin Batı emperyalizminin bir ürünü olduğu ortak argümanı ile karşı çıkmaktadır. Öte yandan cinsiyete dayalı hiyerarşik yapılanmanın yol açtığı ayrımcılıkla mücadele edecek ve başta şiddet olmak üzere kadın sorunlarının çözümüne yönelik alternatif bir politika geliştirecek hak temelli güçlü ve etkili kadın örgütleri gelişmemektedir. Özellikle kimlik siyasetinin yükselişe geçişiyle birlikte 1990’larda ivme kazanan kadın hareketi, yine kimlik siyaseti nedeniyle ve siyasal kutuplaşmanın etkisiyle ayrılmış, farklı kimliklerin tanım, beklenti ve eylemlilikleri birbirini tamamlamak yerine ortak platformlarda buluşmanın önünde bir engel haline gelmiştir. Bu noktada kadın örgütlerinin önündeki en önemli engel, kesişimsel feminizmde de vurgulandığı gibi, kadınlar arasındaki farklılıkları yok saymayan ancak bu farklılıkların yol açtığı bölünmeleri de aşan bir dayanışma sergileyebilmek ve ortak sorunlar üzerinden bir politika üretebilmektir.

Bu bağlamda, Türkiye genelinde olduğu gibi Eskişehir örneğinde de bulgular kadın örgütlerinin hem politik hem de ekonomik açıdan bağımsız bir hareket oluşturacak kadar özerk olamadıklarını ve ideolojik açıdan kendilerine benzemeyen örgütlerle etkileşim kurma eğiliminin son derece zayıf olduğunu göstermektedir. Farklı kesimlerden kadın örgütleri arasındaki diyalog eksikliği, diğer bir deyişle kadın örgütlerinin kendileri gibi düşünmeyen diğer kadın örgütleriyle müzakere içinde olamamaları, kentteki kadın hareketi açısından en önemli ve temel sorun alanlarından biri olarak öne çıkmıştır. Nitekim benzer fikirlere sahip olan birbirine yakın kadın örgütlerinin bir araya gelerek ortaklaşmaları ve hemfikir olmaları kendi içinde bir ilerleme sayılsa da kadın sorunu bir bütün olarak düşünüldüğünde bu durum bir başarı sayılmamalıdır. Türkiye’de kadın örgütlerinin aşmaları gereken temel sorun farklı fikirlere sahip olan örgütlerle bir araya gelip müzakere edebilmek ve ortaklaştıkları “özerk” kadın sorununu her şeyin üstünde tutabilmektir. Böylesi bir sivil toplum diyalogunun kurulabilmesi ise feminist bir bilinç ve/veya kadın haklarını güçlendirme politik duruşuna sahip olmakla mümkün olabilir. Ne var ki kadın örgütleri arasında “feminist” duruş veya feminist politika üretme gibi bir misyon çok az örgütte görülmektedir. Eskişehir örneğinde görüldüğü üzere, bu tür ortak sorunlarda bir araya gelerek buluşmanın ve ortak hareket edebilmenin önündeki en önemli engellerin başında kadın örgütlerine, başta kendi cenahlarındaki erkeklerden gelen tepkiler olmak üzere, toplumun her kesiminden gelen toplumsal cinsiyet temelli baskılardır.

Farklı ideolojik ve siyasal pozisyonlardaki kadın örgütlerinin büyük ölçüde içselleştirdiği gözlenen bu toplumsal cinsiyet temelli baskı ve tahakküm, erkek iktidarının sürdürülmesini sağlayan önemli bir araçtır. Bu araç kadınlık kimliğinin ve kadın sorununun ana akım erkek gündemindeki diğer

kimlik ve sorunlara oranla tali görülmesine neden olmakta, Türkiye genelinde kesişimsel alanda geniş tabanlı bir kadın hareketinin, bağımsız ve özerk bir kadın örgütlenmesi ve siyasetinin oluşmasının önündeki en önemli engellerden biri olmaya devam etmektedir.

Feminizm, kadını toplumsal yaşama ailenin bir üyesi olarak eş ve anne statüsü üzerinden değil, bağımsız bir birey olarak katmaya çalışır ve bu amaçla cinsiyet hiyerarşisi ve ayrımcılığı üzerine kurulu her türlü eril tahakküm ve iktidar ilişkilerine karşı bağımsız kadın hareketini savunan bir (kadın) siyaset yapma tarzıdır. Bu açıdan bakıldığında, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadın haklarındaki kazanımların ve farkındalığın artmasının arka planında birinci ve ikinci dalga feminizmin ataerkilliğe meydan okuyan mücadelelerle dolu tarihinin olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Türkiye örneğinde de modernleşme sürecinde, kadının özellikle kamusal alandaki statüsü konusunda İslam coğrafyasındaki diğer ülkelere kıyasla oldukça köklü ve kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiş olduğu aşikardır. Bununla birlikte Cumhuriyet modernleşmesinin dayandığı ulusalcılık, özel alanda modernize edilmiş ataerkil cinsiyet rolleri ve iktidar ilişkileri üzerinden işlemeye devam etmiştir. Bu noktada, Türkiye’de de feminizmin “kadınlık” statüsünün ikincilliğinin en önemli maddi dayanağı olarak tahlil ettiği özel alanda cinsiyete dayalı işbölümü ve iktidar ilişkilerinin dönüştürülmesinde milliyetçi/modernleşme projesinin düzenlemelerinden kaynaklanan sınırlılıklar ancak 1980’li yıllarda gelişen ve kamusal-özel alan ayırımına meydan okuyan bağımsız feminist hareket aracılığı ile aşılmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kadın örgütlerinin feminizme yönelik bu mesafeli duruşu kuşkusuz ki kadın sorunlarını erkek egemen toplum eleştirisi üzerinden siyasetin gündemine taşıyan, STK’laşmadan uzak, özerk ve etkili bir kadın hareketinin gelişimini daha da zorlaştırmaktadır. Nitekim bulgular, özellikle karma örgütlerde kadınlar için oluşturulan bölümlerde veya siyasal kurumlarla organik bağlar kuran kadın örgütlerinde kadınların kendi örgütsel konum ve hedeflerini bağlı oldukları veya ilişkilendikleri karma örgütlere göre şekillendirdiklerini, böylece özerklik ve bağımsızlık açısından yeterli bir ilerleme kaydedemediklerini göstermektedir. Dahası bazı kadın örgütlerinin amaçlarını ve faaliyetlerini Allah rızası için çalışma, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi kamu yararı, diğerkâmlık ve toplum yanlısı davranış üzerine kurarak eylemliliklerini feminizme karşı önyargılı halde ve önemli oranda da feminizme dair yeterli bilgiye sahip olmadan yapmaları, 1980 sonrası ortaya çıkan eleştirel ve bağımsız feminist hareketi ileri taşımak bir yana kadın hareketini popülerleştirerek muhalifliğinin içini boşaltmaya katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bulgular farklı kesimlerden kadın hareketlerinin erkeklerin hâkimiyetindeki kimlik temelli kutuplaşma siyasetini aşarak, ortaklaştıkları kadın sorunu çerçevesinde etnik, dinsel ve ideolojik kimlik vurgusundan bağımsız bir örgütlenmeye gidebilme konusunda gerekli olan inisiyatifte yeterince sahip olmadıklarını göstermektedir. Bunda Türkiye ve benzeri üçüncü dünya ülkelerinde kadın hareketlerinin büyük ölçüde ulusal bağımsızlık mücadelelerinin önemli bir bileşeni olarak ortaya çıkmaları ve dolayısıyla milliyetçilik ve uluslaşma ideolojilerden ve de devlet müdahalelerinden bağımsız olarak gelişme koşullarına sahip olamamaları kuşkusuz ki önemli bir role sahiptir. Nitekim feminist tarih yazımının gösterdiği üzere, kadın sorunu ister modernist ister inanç temelli paradigmalara bağımlı bir şekilde ele alıp çözülmeye çalışılsın, görünen şudur ki bu sorunların çözümü ancak ait olunan paradigma açısından işlevsel olduğu sürece mümkündür. Kadın sorununu ve kadın örgütlenmesini kendi ideolojik ve/veya siyasal meselelerinin bir yan ögesi veya destekleyicisi olarak gören erkek siyaseti, sorunun ne olduğu ve nasıl çözülmesi gerektiği konusunda kadınların bağımsız ve özerk olarak söz söyleme kapasitelerini daraltmakta; kadınların kendi içlerinde önemli bir çatışma yaşamalarına yol açmaktadır.

Günümüzde kimlik siyasetinin giderek güçlendiği, farklı kimliklerin daha fazla önem kazandığı dikkate alındığında şüphesiz ki diğer kimliklerden bağımsız bir kadın hareketinin gelişmesi beklenemez. Ancak bu diğer kimliklerin çerçevesinin erkek siyaseti tarafından belirlenmesi, kadın sorununun çözümünün erkeklerin kendi içlerindeki iktidar mücadelelerine bağlı olmasını ve kadınlarla ilgili sorunların ikincil planda kalmasına yol açmaktadır. Erkeklerin kadın örgütleri üzerindeki baskısı zorla dayatılmadığı, kadınlar tarafından siyasal, dinsel ve/veya etnik kimlikler üzerinden içselleştirildiği, bu nedenle fark edilmediği için hem özerk ve bağımsız bir kadın hareketinin gelişimine, hem de kadın

örgütlerinin kendi ideolojilerinin paradigması içinde kalarak da olsa politik gündemi etkileyebilecek bağımsız bir kadın söylemi oluşturmalarına önemli ölçüde engel olmaktadır.

Kadın örgütlerinin, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde olduğu gibi erkekler tarafından üretilen politikaların taşıyıcısı olmaktan öteye gidebilmesi, kapsayıcı ve etkili bir kadın hareketi oluşturabilmesi ve politik gündemi şekillendirecek bağımsız bir söylem üretebilmesi için temel perspektiflerini değiştirmeleri gerekmektedir. Kadın örgütleri ve kimlikleri arasındaki farklılıkların zayıflatmayacağı, aksine güçlendireceği bir kadın hareketi tahayyül ederek birbirleriyle etkileşime girmeleri önemli ve gereklidir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde (s. 323-336). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Arat, Y. (1994). Towards A Democratic Society: The Women's Movement in the 1980s. *Women's Studies Forum*, 17(2/3), 241-248.
- Azizoğlu-Bozan, M. (2017). Türkiye'deki Kürt Kadın Hareketi ve Görünür Olma Serüveni. *Türkiye'deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması Araştırma Projesi Raporu*. Bremen Blickwechsel. 10 Kasım 2020 tarihinde https://www.blickwechsel-tuerkei.de/tr/Proje/2014-2016/Proje_Kadin_Hareketleri/Arastirma_Sonuclari_Kadin_Hareketleri1.php adresinden erişildi.
- Berktaş, F. (1990). Türkiye Solunun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı? Şirin Tekeli (der.) *Kadın Bakış Açısından 80'ler Türkiye'sinde Kadın* içinde (s.289-300). İstanbul: İletişim.
- Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 7*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. 8 Şubat 2018 tarihinde http://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015_02/01/berktay_std_7.pdf adresinden erişildi.
- Cangöz, İ., Gönç Şavran, T., Suğur, S., & Yeşildal, H. (2021). Üçüncü Dalga Feminizm Çerçevesinde İslâmcı Kadın Örgütlenmesi ve Kadın Haklarına Yaklaşım. *Kadın/Woman 2000*, 21(2), 47-71.
- Çaha, Ö. (2010). *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*. İstanbul: Savaş.
- Çağatay, N., & Soysal, Y. (1990). Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler. Şirin Tekeli (Der.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (s. 301-311). İstanbul: İletişim.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.
- Çakır, R. (2000). Dindar Kadının Serüveni. *Birikim*. 137(0), 27-35.
- Heng, G. (1997). 'A great way to fly': Nationalism, the state, and the varieties of thirdworld feminism. M. Jacqui Alexander ve Chandra Talpade Mahony (Der.) *Feminist genealogies, colonial legacies, democratic futures* içinde (s.30-45). New York: Routledge.
- Jayawardena, K., & Zakaria, R. (2016). *Feminism and Nationalism in the Third World*. London: Verso.
- Kandiyoti, D. (1990). Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar. Şirin Tekeli (Der.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (s. 367-382). İstanbul: İletişim.
- Kardam, F., & Ecevit, Y. (2014). 1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge. Aksu Bora ve Asena Günel (Der.) *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 87-109). İstanbul: İletişim.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2017). Türkiye'de Güncel Feminist Hareket İçindeki Ayrışmalar ve Tartışmalar. Nacide Berber (Der.) *Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* içinde (s. 54-63). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Lin, N. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*, 22(1), 28-51.
- Lincoln, Y., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.

- Lyons, L. (2000). A state of ambivalence: Feminism in a Singaporean women's organisations. *Asian Studies Review*, 24(1), 1-23.
- Narayan, U. (1997). *Dislocating cultures, identities, traditions, and third-world feminism*. New York: Routledge.
- Özkazanç, A. (2017). Türkiye'de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı Kesişimsellik Tartışması. Nacide Berber (Der.) *Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* içinde (s. 24-36). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Polatdemir, A. (2017). Türkiye'deki Kadın Hareketlerini Ayrıştıran ve Birleştiren Perspektifler. *Türkiye'deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması Araştırma Projesi Raporu*. Bremen Blickwechsel. 10 Kasım 2020 tarihinde https://www.blickwechsel-tuerkei.de/tr/Proje/2014-2016/Proje_Kadin_Hareketleri/Arastirma_Sonuclari_Kadin_Hareketleri1.php adresinden erişildi.
- Sancar, S. (2008). Siyasal Katılım. *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri* içinde. (s. 215-289). İstanbul: TÜSİAD & KAGİDER.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de kadın hareketinin politiği: tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler. Serpil Sancar (Der.) *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar* içinde (s. 53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Talay Keşoğlu, B. (2010). 1970'lerin en Kitlesele Kadın Örgütü: İlerici Kadınlar Derneği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 12, 61-84.
- Tekeli, Ş. (1990). 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar. Şirin Tekeli (Der.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde (s. 15-46). İstanbul: İletişim.
- Tekeli, Ş. (2004). On Maddede Türkiye'de Kadın Hareketi. *Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Kadınlar: Ortak Bir Anlayışa Doğru Uluslararası Sempozyum*. 20 Aralık 2019 tarihinde <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=2740> adresinden erişildi.

KÜLTÜRLERARASI KARŞILAŞMALARIN GÖNÜLLÜLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: KAPSAYICI BİR TOPLUM İÇİN SOSYAL SORUMLULUK

Ozan Uştuk¹ & Işın Can Traunmüller²

Öz

Bu çalışma, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Toplumsal Sorumluluk Projeler Koordinatörlüğü bünyesinde tasarlanan gönüllülük faaliyetlerinde yer alan üniversite öğrencilerinin deneyimlerine odaklanmaktadır. Toplumsal sorumluluk projeleri, üniversite öğrencilerinin gönüllülük deneyimi aracılığıyla demokratik ve katılımcı kimliğinin gelişimine katkıda bulunmayı ve öğrencilerin kapsayıcı bir toplum yaratmaya yönelik dönüşümde aktif olarak yer almalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda gönüllülerin saha projeleri aracılığıyla, farklı nitelikteki sosyal gruplar ile kültürlerarası diyalog geliştirmeleri desteklenmektedir. Ancak bu diyalog, gönüllülerin kaygı duygusunu tetikleyen ve uyum yetkinlikleri geliştirmelerini gerektiren zorlu bir deneyime dönüşebilmektedir. Kültürlerarası diyalogun gönüllüler üzerindeki etkilerini anlamak için 2016-2020 yılları arasında Toplumsal Sorumluluk Projeler Koordinatörlüğü bünyesinde gönüllü olarak yer almış 43 üniversite öğrencisi ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler aracılığıyla gönüllülerin sahada yaşadıkları zorlukları anlamak ve bu zorluklar ile başa çıkma mekanizmalarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Ayrıca bu süreçte elde edilen verilerden hareketle saha deneyimini kolaylaştırıcı yöntemler keşfedilmiştir; Toplumsal Sorumluluk Projeler Koordinatörlüğü'nün süreç yönetimi bağlamında ne gibi iyileştirmelere ihtiyaç duyduğuna dair önemli iç görüler elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kültürlerarası iletişim, Kapsayıcılık, Sosyal sorumluluk projeleri, Gönüllülük, Saha deneyimi, Kaygı.

¹ Öğr. Gör. Dr, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Genel Kültür Dersleri Bölümü, ozanustuk@iyte.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4062-8404

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, isincan@iyte.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1204-3705

THE IMPACT OF INTERCULTURAL ENCOUNTERS ON VOLUNTEERS: CIVIC ENGAGEMENT FOR AN INCLUSIVE SOCIETY

Abstract

This study focuses on the experiences of university students who participate in the volunteering activities of the Civic Engagement Projects Coordinatorship of the İzmir Institute of Technology. Civic engagement projects aim to contribute in developing of the democratic and participatory identity of university students through their volunteering experiences and to actively engage them in transformations for an inclusive society. In this context, the Civic Engagement Projects Coordinatorship supports volunteers to develop intercultural dialogue with diverse social groups through field projects. However, these dialogues may be challenging experiences that trigger a sense of anxiety and require volunteers to utilize adaptive competencies. In order to understand the impacts of intercultural dialogue on such volunteers, in-depth interviews were conducted with 43 university students who volunteered from 2016 to 2020. This study aims to understand the difficulties experienced by the volunteers in the field and discover their coping mechanisms. Based on the data obtained, the study identifies the methods that facilitated the students' field experiences; additionally, essential insights are obtained regarding the improvements that the Civic Engagement Projects Coordinatorship needs to undertake in process management.

Keywords: Intercultural communication, Inclusion, Civic engagement projects, Volunteering, Field experience, Anxiety.

GİRİŞ

Ülkelerin kültürel yapılarının çeşitlilik kazandığı küreselleşen dünyada, kültürlerarası diyalog her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Bu diyalog, insanların kendilerini farklılıklara açmasını, ötekilerden öğrenmeye hazır olmasını ve özeleştiriyeye açık hâle gelmelerini gerektirmektedir (Parekh, 2002, s. 429-430). Bu bağlamda üniversiteler, küresel çapta bilim insanlarının buluşma noktaları olarak kültürlerarası diyalogun geliştirilmesi için önemli birer aktör olarak düşünülebilirler.

Üniversiteler 2000’li yılların başından itibaren teknolojik, finansal ve yönetsel alanların yanı sıra eğitim müfredatlarında köklü değişikliklere yönelmektedirler. Bu yönelimde bilginin kamu yararına transferi ve üniversitenin değişen sosyal ihtiyaçlara cevap vermesi gibi konuların sıkça gündeme gelmesi de etkili olmuştur (Narasimharao, 2009, s. 121-122). Eğitim ve araştırma misyonlarına ek olarak topluma hizmet uygulamaları, toplumsal katılımçılık gibi meseleler de üniversitelerin hem müfredatlarında hem de araştırma alanları içerisinde yer almaya başlamıştır. Birçok üniversite kapsayıcılık hedefleri çerçevesinde eğitim planlarını ve çalışan profilini gözden geçirmektedir. Bu sebeple kapsayıcı toplum ideali çerçevesinde üniversitenin rolünü tartışmak ve bu bağlamda gönüllülük faaliyetleri bakımından hangi roller üstlenmesi gerektiğine dair düşünsel bir çabaya girmek oldukça önemlidir.

Mart 1995’te düzenlenen Sosyal Kalkınma için Dünya Zirvesi (World Summit for Social Development), “herkes için toplum” ifadesi aracılığıyla sosyal bütünleşme kavramını, sosyal kalkınmanın temel hedeflerinden biri olarak belirlemiştir. Zirvenin kilit bir sonucu olan Kopenhag Deklarasyonu ve Eylem Programı (the Copenhagen Declaration and Programme of Action), yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, tam istihdamı ve sosyal bütünleşmeyi kalkınma hedeflerinin önüne koyma sözü vermiştir. Ancak zirvenin hedeflerinin Millenium Kalkınma Amaçları (Millennium Development Goal) içerisine etkin bir şekilde entegre edilmediği eleştirileri gündeme gelmiştir (DESA, 2009).

Katılımcı, demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü değerleri içeren kapsayıcılık ilkesi, bireyin ve toplumun hak ve sorumlulukları arasındaki dengeyi oluşturur (Nunan ve ark., 2000, s. 64). 1980 ve 1990’lı yıllarda Avrupa ve İngiltere’de yoksulluk ve yoksunluk ile baş etmek amacıyla üretilen toplumsal dışlama ve kapsama/içerme kavramları, özellikle emek piyasası bağlamında ele alınmıştır. Kapsayıcı toplum hedefine erişmede ülkeden ülkeye, yönetimden yönetime farklılıklar bulunur, dışlayıcı ve kapsayıcı toplum arasındaki sınırlar farklı şekillerde tanımlanıp karakterize edilebilir (Humpage, 2006, s. 222-223). Ancak kapsayıcılık kavramının birçok bakış açısının uzlaştığı genel geçer bir tanımını yapmak da mümkündür.

Toplumda eşitliliği ve eşitlik arzusunu kucaklayan, sosyal adalet ilkelerine dayanan kapsayıcı toplumların, yaş, sınıf, cinsiyet, etnik köken, yetenek, din ve coğrafya farklılıklarını geçersiz kılarak fırsat eşitliğini önceleme hedeflenir. Bu bağlamda göçmenlik durumu ve sosyoekonomik statüden bağımsız olarak her bireye ve gruba, toplumsal alana erişim ve tam katılım imkânı sağlamaları beklenir (Lutfiyya, 2017, s. 2; Ferguson, 2008). Temelde kapsayıcı bir toplumun sosyal faydaları, adil ve eşitlikçi bir dünyanın yaratılmasını ve ekonomik faydalar başta olmak üzere refahın paylaşımı konusunda fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlar (UNDESA, 2009). Ancak toplumların kapsayıcı ve katılımcı olması gerektiğine dair geniş kabule rağmen, bu amaca ulaşmanın önünde engeller yaratmaya devam eden köklü inanç sistemleri ve dışlama normları vardır (Lutfiyya, 2017, s. 5).³

³ Bu engellerin en önemlilerinden biri de eğitim kurumlarının buldukları ülkenin anaakım kültürel grup ve gruplarını merkeze alacak şekilde yapılanmalarıdır. Kamusal eğitim, kapsayıcılığa ve çeşitliliğe değer veren bir toplum için önemli bir rol üstlenmelidir ve bu rolü benimsemesi için kültürlerarası öğrenmeyi, müfredatlar arası merkezi bir öğretim yaklaşımını benimsemeleri elzemdir. Böylece eğitim kurumları hiçbir ideoloji veya dünya görüşüne üstünlük atfetmeden çeşitlilik arz eden öğrenci toplulukları için anlamlı eğitim içerikleri oluşturabilirler. Bu sayede öğrencilere, toplumda yer alan dışlayıcı normlara ve değerlere yönelik eleştirel düşünme pratikleri kazandırabilirler (Piattoeva, 2010, s. 7).

Eğitim bu alanda kritik bir rol oynamaktadır, çünkü kişinin kendi tarihinin yanı sıra başka toplumların tarihini ve kültürünü öğrenmesi için fırsatlar sunacak ve farklılıklara yönelik anlayış ve takdirini geliştirecektir. Çeşitliliğe saygı ve takdir duygusunu aşıl原因an bir eğitim, aynı zamanda marjinalleştirilmiş veya dışlanmış grupları tartışmalara ve karar alma süreçlerine dâhil ederek güçlendirebilme imkânlarını da üretecektir (DESA, 2009, s. 22) Eğitim kurumlarında öğrencilerin toplumsal süreçlere aktif bir şekilde katılımlarının desteklenmesi, çeşitli topluluk ve kurumlara karşı sorumluluk duygusu yaratmakta da önemli bir role sahiptir (Breton, 1997). Üniversitelerin sadece araştırma ve eğitim kurumu olarak tanımlanması ve bu faaliyetlerini çevresinden kopuk, salt endüstriyel ve ekonomik fayda güderek geliştirmesi literatürde çokça eleştirilmiştir (Boyer, 1991; Grobbelaar ve ark., 2017; Renwick ve ark., 2020). Yükseköğretim kurumları radikal bir sosyal ve politik değişim için bir güçten ziyade sessiz bir muhafazakârlığın yeri olarak tartışılmıştır. Ancak tarihin belirli noktalarında, siyasi ve kültürel değişim sağlamaya yönelik devrimci sosyal güçlerin meydana gelmesinde ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynayabildikleri de görülmüştür (Barnes, 2007, s. 136).

Bu noktada belki de en önemli husus, üniversitenin öğrenciyi sadece meslek insanı değil aynı zamanda hayata hazırlayan ve sosyal adaleti temel alan demokratik yurttaşlar yetiştirme vizyonuna da sahip olmasıdır. Dolayısıyla üniversiteler sadece bilgi üreten kurumlar değil bilginin üretiminde ve paylaşımında toplumsal katılımı temel alan, yakın çevresinin problemlerini tespit eden, bu problemlere çözüm arayan ve kültürlerarası diyalogu geliştirmeyi hedefleyen kurumlar olmalıdır (Çetindamar ve Hopkins, 2008; Narasimharao, 2009; Grobbelaar ve ark., 2017; Renwick ve ark., 2020).

Bu farkındalıktan hareketle İYTE Toplumsal Sorumluluk Projeleri Koordinatörlüğü (TSPK), kapsayıcı bir toplum ideali yolunda emek vermek isteyen öğrencilerin yanı sıra akademik ve idari personelin kişisel yetkinliklerini geliştirmelerine imkân tanımak ve üniversitenin yakın çevresi ile etkileşim içinde olmasını ve bu çevre için fayda sağlaması amacıyla kurulmuştur.

Bu artalandan hareketle üniversite öğrencilerinin, gönüllülük deneyimi aracılığıyla demokratik ve katılımcı kimliğinin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kurulan TSPK, öğrencilerin gönüllülük deneyimi aracılığıyla kültürlerarası diyalog deneyimlemesine imkân yaratmak için amacıyla projeler üretmek ve yürütmektedir. Ancak bu diyalog gönüllülerin kaygı duygusunu tetikleyen ve adaptasyon yetkinlikleri geliştirmelerini gerektiren zorlu bir deneyime dönüşebilmektedir. Bu deneyimi anlamak ve gönüllüler açısından daha kolay hale getirmek ve teşvik etmek de TSPK gibi birimlerin önemli bir görevi olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle gönüllülerin sahada yaşadıkları zorlukları anlamak ve bu zorluklar ile başa çıkma mekanizmalarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu süreçte elde edilen verilerden hareketle saha deneyimini kolaylaştırıcı yöntemler keşfedilmiştir; Toplumsal Sorumluluk Projeleri Koordinatörlüğünün süreç yönetimi bağlamında ne gibi iyileştirmelere ihtiyaç duyduğuna dair önemli içgörüler elde edilmiştir.

1. KÜLTÜRLERARASI KARŞILAŞMA VE DİYALOG

Kültürlerarası diyalog, barışçıl toplumlar ve sürdürülebilir kalkınmanın gelişmesi için giderek artan bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Bu diyalogun, barışçıl etkileşimleri ve sosyal uyumu teşvik ederek şiddetli çatışmaları önleyebileceği ve böylece barışçıl ve kapsayıcı toplumların sürdürülebilir kalkınma için faydalı ortamlar yaratabileceği bilinmektedir (UNESCO, 2018; UNDESA, 2007).

Günümüzde coğrafya, sosyoloji ve kent planlamada sıkça karşımıza çıkan gruplar arası temas (intergroup contact) kavramı (Allport, 1954) çoğunlukla çokkültürlülüğü barındıran mahalle, sokak, kent gibi bağlamları anlamak için çokça kullanılmıştır. Bu çalışmalar genellikle çeşitliliğin yoğun olduğu kentlerde, farklı grupların bir araya geldiği mekânlar ve aidiyet kavramları üzerinden kurgulanmıştır. Netto ve diğerlerinin (2017) de değindiği gibi sosyal temas, kentte ancak karşılaşmanın sağlanabildiği koşullara bağlıdır (Jacobs, 1969; Giddens, 1984, Hillier ve Hanson, 1984). Çoğu zaman kent içinde farklı grupların karşılaşması, hareketlilik, gelir dağılımı ve mekânsal sınırlar gibi sebepler nedeniyle

gerçekleşmemektedir. Farklı gruplardan kişiler ile sosyal temasın giderek azaldığı günümüz toplumsal yapısında, sosyal sorumluluk projeleri farklı grupları bir araya getiren etkileşimler ve kültürlerarası diyalogun geliştirilmesi için verimli bir ortam meydana getirmektedir.

Kültürlerarası iletişim çalışmalarının temel amacı “farklı ulusal kültürler veya aynı kültür içindeki alt-kültürler ve farklı etnik kimlikleri ile egemen kültür arasında var olan çeşitli önyargıları ortadan kaldırmak ve bireylere kültürlerarası yeterlilik kazandırmak” (Özdemir, 2011, s. 30) olarak kabul edilmektedir. Farklı kültürel kimliklere ait bireylerin bir araya gelmesi, kültürlerarası bir diyalogu başlatır. Bu diyalogda ev sahibi kültüre giden bireyin uyum sağlama yeteneği (Ward, 2004, s. 186) kurulan ilişkinin sağlığı ve devamlılığı açısından önemlidir. Bu uyum sağlama süreci aynı zamanda yabancı kültüre giden bireyin hem ötekini hem de kendisini tanıdığı bir deneyimdir. Sosyal karşılaştırma kuramı da (Festinger, 1954) insanların kendi tutum ve yetkinliklerini ancak ötekiler ile karşılaştırdıkları zaman ötekini anlayabildiklerini göstermektedir.

Kolektif kimlik, sınırların sosyal inşası ile üretilir. Bu sınırlar, içeri ve dışarı, yabancılar ve tanıdıklar gibi kategoriler üzerinden tanımlanırlar (Eisenstadt, 1998, s. 139). Öte yandan sınırların aşılma için var olduklarını anlamak çok önemlidir. Sınırlar çeşitli geçişlere izin vermekle kalmaz, aynı zamanda bunu gerektirir ve bu nedenle, özellikle günümüzün karmaşık dünyasında temel bir beceri, “kültürel sınırlar arasında etkileşim kurma yeteneğidir” (Tennekoon, 2015, s. 1). Kültürlerarası iletişim sürecinde, etkileşen tüm kültürlerden insanlar tarafından yapıcı olarak algılanan sınır çizgilerine saygı duyulmasını ve üzerinde anlaşmaya varılmasını sağlamak (Klyukanov 2021, s. 23) tam da bu sebeple sosyal sorumluluk projelerinin en önemli hedeflerinden birisi olarak belirlenmiştir.

Bennett (1998) insanların öz farkındalığının yeni bir kültürel ortama girdiklerinde meydana gelen iç gözlem ihtiyacı nedeniyle önemli ölçüde arttığını söylemektedir. Bu durum, insanların ilişki kurma yeteneklerini ve iletişim becerilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirmesinin yanı sıra, yeni normlar ile değerleri tanıma ve kendi davranışları üzerinde modifikasyonlar yapma ihtiyacını tetikleyebilir. İlk kültürlerarası temaslarda birey belirsizlikle birlikte kaygı yaşar (Neuliep, 2012). Bu kaygı genellikle, yabancıların ev sahibi kültür hakkında sahip olduğu kalıp yargılar ve bu yargılara bağlı olumsuz beklentilerinden kaynaklanmaktadır (Gudykunst, 1998). Yeni ve tanıdık olmayan bir kültürel ortama giren bireyler, o kültüre yönelik kalıp yargılarının ve kanılarının anlamlı olmadığını yeni çevreye uyum sağladıkça anlamaya başlarlar. Bu süreçte geçmiş deneyim ve kanılarını gözden geçirmeye yönelik bir motivasyon elde ederler (Bennett, 1998). Bireylerin ev sahibi kültüre adapte olamadıkları durumlarda ise hayal kırıklığı, stres, kaygı, paranoya, keder, düşük benlik saygısı ve depresyon gibi belirtiler ile tanımlanan kültür şoku yaşadıkları görülür (Anderson, 1994).

Öte yandan bireylerin kültürel bir adaptasyona açık olduğu durumlarda nispeten istikrarlı, karşılıklı ve işlevsel ilişkiler kurabildikleri (Kim, 2001, s. 31) ve psikolojik bir yeniden yapılanma yaşayabildikleri (Kramer, 2000, s. 196) çeşitli çalışmalar aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu yapılanma, kısa ve uzun vadeli biçimde gerçekleşebilmektedir. Kısa vadeli uyum gösterme (adjustment) basitçe bireyin içinde bulunduğu psikolojik memnuniyetsizlik hâlini aşması, uzun vadeli uyum gösterme ise bireyin ev sahibi kültüre birçok yönü ile uzlaşmaya varacak şekilde uyum göstermesi (adaptation) şeklinde tezahür edebilir. Her hâlükârda kültürlerarası adaptasyon, değişen bir çevre ve farklı insanlar, farklı normlar, farklı standartlar ve farklı gelenekler ve genel anlamıyla farklılıklarla yaşamayı öğrenme süreci olarak düşünülebilir (Anderson, 1994, s. 299). Bu nedenle kültürlerarası iletişim sadece öteki grubun dilsel kodlarına hâkim olmak anlamına gelmez. Aynı zamanda belirli bir bağlamda kime ne söyleneceği ve nasıl uygun bir dille ifade edileceği gibi bir yeterliliğe de işaret eder. İletişim içerisindeki kişilerin iletilen dilsel formların anlamlarını yorumlamaya yetecek bir sosyal ve kültürel bilgi ile donatıldıkları varsayımından hareket eder (Saville-Troike, 2003, s. 18). Hâliyle kültürlerarası iletişim yetkinliği, birden fazla kültürel bağlamda uygun şekilde iletişim kurabilmek için o kültürel yapıları tanımayı gerektirir. Gönüllülük sürecinde öğrenilen veya geliştirilen bu yetkinlikler ise nihayetinde kapsayıcı bir toplum idealine gönül vermiş bireylerin yetiştirilmesi açısından önemlidir.

Üniversiteler hâlihazırda, sosyal etkileşime ve kültürlerarası temaslara imkân tanıyan birçok eğitim mekânı ve kamusal mekânı bünyelerinde bulundurlar. Bu bağlamda karşılaşma kavramı çerçevesinde üretilmiş alan yazında, üniversite yerleşkelerindeki açık veya kapalı mekânlar, öğrencilerin farklı kültürden öğrenci grupları ile karşılaşma mekânları bağlamında sıkça çalışılmıştır (Andersson ve ark., 2012; Yaylalı-Yıldız ve ark., 2013; Yaylalı-Yıldız ve ark., 2015). Bu gibi çalışmalarda gruplar arası etkileşimin yanı sıra, öğrencilerin açık mekânlarda (open space) deneyimledikleri karşılaşmalar ve bu mekânları kullanma biçimleri de irdelenmiştir (Speake ve ark., 2013). Ancak üniversite öğrencilerinin kampüs dışındaki sosyal gruplar ile karşılaşmaları ve bu karşılaşmaların öğrenci üzerindeki yansımaları Türkiye örneğinde yeterince incelenmemiş bir alan olarak önemli bir araştırma sahası ihtiva etmektedir (Çetindamar ve Hopkins, 2008, s. 405). Gönüllülük deneyimine odaklanan çalışmalar genellikle gönüllülerin geliştirdiği kişisel yetkinliklere odaklanmaktadır (örn. Uştuk, 2021; Çetindamar ve Hopkins, 2008).

Alan yazında karşılaştığımız çalışmalardan farklı olarak bu metinde üniversite öğrencilerinin farklı sosyal gruplar ile üniversite dışındaki mekânlardaki karşılaşma deneyimlerine ve bu karşılaşmanın öğrenci üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda gönüllülerin kültürlerarası iletişim süreçlerinde yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelme biçimleri irdelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulardan yola çıkarak bu süreci yöneten kurumsal birim olan Toplumsal Sorumluluk Projeler Koordinatörlüğünün gönüllülere sağlayabileceği destek mekanizmaları tanımlanmış ve bu mekanizmaların iyileştirilerek gönüllülük faaliyetlerinin nasıl desteklenebileceğine dair dersler çıkarılmıştır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

2.1. Katılımcılar

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Toplumsal Sorumluluk Projeler Koordinatörlüğünün (TSPK) üretmiş olduğu projelere katılım gösteren üniversite öğrencilerinin, projeler aracılığıyla deneyimledikleri kültürlerarası karşılaşmaların yarattığı etkilerin incelendiği bu çalışmanın evrenini 2016-2020 eğitim-öğretim döneminde TSPK'nın üretmiş olduğu projelere katılmış 220 adet lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Urla Sıra Mahallesi Roman yerleşkesinde, Urla Barbaros Köyü'nde, Urla Atatürk İlkokulunda, Urla Gülbahçe Mahallesi Avni K. Kokucu Okulunda, Gülbahçe, Zeytinalanı, Urla Merkez ve Çeşmealtı Semt Evlerinde, Mordoğan Müesser Aktaş Etnografya Müzesi'nde, Koruncuk Vakfı – Koruncukköy Urla ve Urla Kadın Tarım Kooperatiflerinde gerçekleştirilmiş projelerde gönüllü olarak yer almış 43 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Gönüllüler, kendi zaman ve emeklerini toplumsal fayda üretmek amacıyla kullanmak isteyen, farklı bölümlerde lisans eğitimlerine devam eden her kesimden öğrencilerdir. Bu çalışmada gönüllülerin yer aldığı iki saha, gerek gönüllüler üzerinde yaratmış oldukları dönüşümsel etki, gerekse de birbirlerinden niteliksel olarak zıt olmalarından ötürü ön plana çıkmıştır.

Bu sahalardan ilki, Sıra Mahallesi Roman Yerleşkesi'nde bulunan ve UNICEF tarafından Urla Roman Kültürü Yardımlaşma Dayanışma Derneğine bağışlanmış konteyner sınıflardır. Roman yerleşkesi, Romanların etnik ve sınıfsal ayrımcılık yaşadıkları, anaakım toplum ile kültürlerarası diyalog geliştirmelerine engel olan, dışlanmışlığı fazlasıyla hissettikleri ve derin bir yoksulluk içinde yaşadıkları bir mekândır (Uştuk, 2019). Bu bağlamda gönüllüler açısından kültürel mesafenin en fazla olduğu sahayı temsil etmektedir. Dolayısıyla gönüllülerin kimliğin sınıfsal ve etnik bileşenleri ile en çok yüzleştikleri saha olarak kültürlerarası iletişim süreçlerinde en çok zorlandıkları saha olmuştur. Ayrıca gönüllülük faaliyetlerinin gerçekleştiği mahalledeki gündelik akışın meydana getirdiği aksaklıklar da gönüllülerin eğitim süreçleri üzerindeki kontrolü kaybetmelerine yol açtığı için zorlayıcı bir saha deneyimi meydana getirmiştir.

Öne çıkan ikinci saha ise Urla Barbaros Köyü'nde yer alan, ortaokul ve lise seviyesindeki kız çocuklarının eğitim hakkını korumak için barınma ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan Koruncukköy yerleşkesidir. Bu saha gönüllülerin, yoksul ve aile desteğinden mahrum olmalarından ötürü dezavantajlı durumda olan kız çocukları ile karşılaşmalarına imkân tanımaktadır. Koruncukköy gerek mekânsal altyapısı gerekse başta belletenler ve diğer çalışanlarının kontrolü dahilinde işletildiği için gönüllülere Roman yerleşkesine göre daha kontrol sahibi oldukları bir saha sağlamaktadır. Ancak gönüllülerin bu sahada yer alan çocukların aktardıkları aile içi şiddet ve ihmal anlatıları ile karşılaşmaları duygusal anlamda zorlu bir saha deneyimi yaşamalarına neden olmuştur. Gönüllülük sürecinde, Koruncuk belletenlerinden ve saha koordinatörlerinden destek almalarına rağmen birçok gönüllünün deneyimledikleri yoğun duygu durumları ile başa çıkmakta zorlandıkları görülmüştür.

2.2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde özellikle Roman yerleşkesi ve Koruncuk sahalarında gönüllülük deneyimi olan 43 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış bir form tasarlanarak her bir görüşmeci için ortalama 40-60 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmeciler ile birden fazla görüşme yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için gerek görüşme sürecinde, gerekse de takip eden verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarında iki araştırmacı da yer almıştır.

Süreç boyunca katılımcıların özgün deneyimlerini aktarmalarına izin verecek şekilde görüşmeleri yönlendirmelerine izin verilmiş ve kişisel anlatılarını aktarmalarına imkân sağlanmıştır. Görüşmeler esnasında gönüllülerin aktardığı deneyimleri ve hesaba katılmayan duygularına şahit olmak, yapılandırılmış formun ötesinde bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Bu bilgiler anlatı analizi yöntemi ile irdelenerek gönüllülük deneyiminin katılımcılar üzerindeki etkileri, kültürlerarası iletişim bağlamında anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca gönüllülere saha deneyimleri süreçlerinde eşlik edilmiş ve anlatı analizinde aktardıkları deneyimlerin birçoğuna sahada şahit olunmuştur. Böylece anlatı analizi gerçekleştirilirken, bulguların araştırmacıların kendi gözlemlerinden yola çıkarak daha bütüncül bir şekilde yorumlanması da mümkün olmuştur.

3. BULGULAR

İzmir'in Urla ilçesine bağlı Gülbahçe Mahallesi'nde yer alan İYTE kampüsü, İzmir'e 60, Urla'ya 15 km uzakta olduğu için öğrenciler açısından görece izole bir kampüs deneyimi sunmaktadır. Bu eksiklikten yola çıkarak, 2014 yılından bu yana gönüllülük faaliyetlerini sürdüren İYTE Toplumsal Sorumluluk Projeleri Koordinatörlüğü, öğrenciler için kampüs deneyimini çeşitlendirmeyi, Enstitü ve öğrencilerin içinde bulunduğu Karaburun Yarımadası başta olmak üzere yakın çevresi ve sivil toplum ile aktif bir ilişki içinde olmasını amaçlamaktadır.

Gönüllülük faaliyetleri aracılığıyla cinsiyet, etnisite, sınıf, yaş gibi farklı bağlamlarda üniversite öğrencileri için "öteki" veya "yabancı" olarak tanımlanabilecek farklı sosyal gruplar ile karşılaşmaları ve bu yolla kültürlerarası iletişim yetkinliklerini geliştirmeleri hedeflenmektedir. Öte yandan kültürlerarası iletişimin biçimi ve niteliği bireysel farklılıklara göre değişebilmekle birlikte genellikle yüksek kaygı içeren bir temas olarak deneyimlendiği anlaşılmaktadır. Bu deneyimi anlamak için gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular; gönüllülerin kaygı ile başa çıkma deneyimleri ve kültürlerarası adaptasyon başlıkları altında irdelenmiştir. Son olarak, araştırmanın bulgularından yola çıkarak gönüllülerin kaygı deneyimi ile başa çıkmalarında faydalı kurumsal destek mekanizmaları tespit edilerek, geçmiş deneyimlerden edinilen içgörüler aracılığıyla var olan mekanizmaları iyileştirmeye yönelik çabalar irdelenmiştir.

3.1. Gönüllülerin Kaygı ile Başa Çıkma Deneyimi

Farklı gruplar ile gerçekleşen karşılaşmaların, yüksek kaygı içeren bir temas olarak deneyimlenmesinin ardında bireylerin ait oldukları sosyal grupların normal yapısının dışına çıkmaları ve alışılmadık bir yapı içerisinde yüzleşmek zorunda kaldıkları belirsizlikten kaynaklandığına dair tespitler yer almaktadır. Örneğin Gudykunst'a göre belirsizlik, başkalarının tutum, davranış veya duygularını tahmin edememe veya açıklayamama durumundan kaynaklanır. Bu belirsizliğin yarattığı kaygı ise, yabancılarla etkileşime başlama konusunda huzursuz, gergin veya endişeli olmamıza neden olabilmektedir (2003, s. 169). Alan yazındaki tespitlere benzer şekilde toplumsal sorumluluk projeleri kapsamında sahaya ilk defa giden gönüllüler arasında kaygının çok yüksek olduğu görüşmecilerin çoğu tarafından farklı şekillerde dile getirilmiştir. Kaygının bazı durumlarda yaş farkından ve sahada üstlendikleri eğitici ve yol gösterici rollere alışılmadık olmamalarından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Benim ilk düşüncem neydi? Kaygılandım doğrusu. İlk gittim. Dediler hocam burası sınıfınız. 15 çocuk bağırıyor. Eğitimlerde konuştuklarımızın hiçbiri aklıma gelmedi karmaşada. Öğrenciler ile zamanla iletişim arttı tabi. (G1, E, Koruncukköy).⁴

Öğrenci ile öteki arasındaki farkın hem sınıfsal hem de etnik kültürel kimlik farkından kaynaklandığı durumlarda ise kaygının daha da arttığını gözlemlenmiştir. Örneğin yoksul bir Roman mahallesinde etüt yapan gönüllülerin, Roman kimliğine yönelik önyargılarından dolayı daha fazla kaygı hissettikleri ve bu kaygının beklenmedik durumlar ile karşılaştıkları zaman giderek yükseldiği tespit edilmiştir.

Temkinli olmak kodlanmış içimize, ne kadar aşmak istesem de hep içimde bir kuşku vardı. Ama çocukların bizi sahiplenmesi bizde büyük güven oluşturdu. Mesela bir gün çocuğun abisi sınıfa daldığında donup kaldığımız oldu. (G3, K, Roman Yerleşkesi).

Öte yandan gönüllülerin çalıştıkları gruplar ile arasındaki farkların sadece tek bir boyutta olduğu durumlarda kaygı ile daha kolay başa çıkabildikleri anlaşılmıştır. Örneğin kendisi de yoksul bir mahallede yaşamış bir gönüllünün, Roman yerleşkesindeki yoksulluk dinamiği karşısında sınıfsal olarak daha imtiyazlı gönüllülere göre daha az etkilendiği gözlemlenmiştir. Bu gönüllü sadece etnik gruba özgü yaşam biçiminin yaratmış olduğu farklardan kaynaklanan problemler ile mücadele etmek zorunda kaldığını ve yoksulluk hâllerinin kendisini şaşırtmadığını, aksine empati duygusunu artırarak gönüllülük deneyimini daha anlamlı kıldığını belirtmiştir. Benzer şekilde yoksul mahallelerde yetişmiş diğer gönüllülerin de Romanlar ile kurduğu kültürlerarası iletişimde sınıfsal anlamda imtiyazlı öğrenciler ile karşılaştırıldığında saha kaygısı ile daha kolay başa çıkabildiği anlaşılmıştır.

Ben de yoksulluğun var olduğu bir mahallede yaşadığım için adapte olmam zor olmadı ancak çocukların kendi yoksulluklarının çok fazla farkında olması beni etkiledi. (G9, K, Roman Yerleşkesi)

Kültürel mesafenin büyük olduğu ve farklılık kategorilerinin arttığı durumlarda yabancılar ile kurulan iletişimde klişelerin hızla işe koşulması (Gudykunst, 2004, s. 295), yabancıları, fiziksel görünüşleri, aksanları, kıyafetleri gibi işaretçilere bağlamında sınıflandırma eğiliminde olduğumuz anlamına gelmektedir (Clark ve Marshall, 1981). Öte yandan bu çalışmadan elde ettiğimiz bilgiler ışığında bu tip stereotipik imgelerimizin yarattığı kaygının üstesinden gelmenin en kesin yollarından birinin ötekilerle deneyimlediğimiz karşılaşmalar aracılığıyla edindiğimiz aşinalık olduğu anlaşılmaktadır.

İlk defa bir Roman mahallesine gittiğimizde mesela korku vardı, dönerken keserler herhalde bizi demiştik. Tanımadığımız profiller. Ortak dili konuşamıyoruz. Temasta ilk anlık duygular çıkıyor. (G2, K, Roman Yerleşkesi)

⁴ Katılımcıların kişisel bilgilerini anonim tutmak için metin içi alıntılar, görüşme sırası (G1), cinsiyet (E/K) ve gönüllülük yapılan sahanın kısaltmaları (Roman Yerleşkesi/Koruncukköy) ile kodlanmıştır.

Ben çok gergin gittim, kendimi çok kastım ama çocuklar arasında çok bir fark yoktu, pek problem yaşamadım. Onlara karşı ne yapmam gerektiğine dair önsel bilgim yoktu ama onlar çok tatlıydı ve alıştık. (G6, K, Roman Yerleşkesi)

İlk gittiğimde tedirgindim. Mahalle yapısını bilmiyordum. Ama 3-4 kişi gittiğimiz için de rahattım. Çocuklar beklemediğim kadar neşeli çıktılar. Yeni biriyle tanıştığınızda durgunluk olur ya hiç öyle olmadı. Hemen kaynaştık. (G8, E, Roman Yerleşkesi)

Yabancılarla olan temasın doğası, onlar ile ne tür bağlantılarımız olduğunu belirler (Gudykunst, 2004, s. 301). Birçok araştırmacı, yabancıların farklı yönlerinin ilgi uyandırabileceği ve bu ilginin belirsizlikten kaynaklanan kaygının üstesinden gelmekte faydalı olduğunu (Berger ve Calabrese, 1975; Gudykunst, Chua ve Grey, 1987; Stephan ve Stephan, 1995) göstermiştir. Bu çalışma da gönüllülerin karşılaşma yaşadıkları grupların farklılıklarına odaklanmak yerine gruplar arasındaki benzerlik ve ortaklıklara odaklandıkları durumlarda kaygı ile daha kolay başa çıkılabildiklerini göstererek alan yazının çıkarımlarını doğrulamaktadır.

Roman mahallesi, Roman çocukları, biz çocukken de onlarla sorun yaşıyorduk. Trakyalıyım. İlk başta kaygılarım vardı ama odak noktamı sadece çocuklara çevirince her şey değişti. (G10, E, Roman Yerleşkesi)

Gönüllülerin kendilerine bazı yönleriyle benzer bulduğu yabancıardan hoşlanmaya ve onlara çekilmeye meyilli olduğu (Sunnafrank ve Miller, 1981) da gözlemlenmiştir.

Her gittiğimde çok daha farklı şeyler öğreniyordum hayatları ile ilgili. Gerçekten Sıra Mahallesi çok başka bir yer. Bütün bir mahalle geleni gözleriyle süzüyor zaten. İkinci hafta biraz tanıyalım diyorum. Bakıyorum normal bir insan. Sonraki hafta bir kavgaya şahit oluyorum, evet önyargılarımda haklıydım diyorum. Ama beşinci haftada buradaki yaşam gerçek bir yaşam diyorum. Anlatabiliyor muyum? (G11, K, Roman Yerleşkesi)

Kaygının üstesinden gelmelerinde gönüllülük süresinin de önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Yavaş yavaş geliştirilen arkadaşlıklar aracılığıyla kurduğumuz iletişimin daha uyumlu hâle gelebildiğine dair veriler de (Gudykunst, Nishida ve Chua, 1987) kültürlerarası iletişimde, kültürel mesafeden kaynaklanan kaygı ile başa çıkarken ilişkinin sürekliliğinin önemli olduğunu göstermektedir. Gönüllülük süresi uzadıkça gönüllülerin ilk temaslarda yabancıları kategorize etmede kullandıkları klişelerin giderek anlamsızlaştığı ve sahanın ilk elden bilgisi ile ikame edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Farklı bir grubu tanımak için ne kadar süreyle gönüllülük yapmak gerektiği sorulan gönüllüler arasında kişisel farklılıkların önemli bir rol oynadığı gibi kültürel mesafenin de etkili olduğunu anlaşılmıştır. Bu bağlamda gönüllüler Koruncukköy gibi kültürel mesafenin nispeten az olduğu sahalarla kısa sürede adapte olurken, Roman mahallesinde bu sürenin uzadığı görülmektedir.

Bir dönem Sıra için kesinlikle yetersiz. Oranın çeşitliliği ve farklılığı çok değişik. Hepsi birbirinden farklı, hepsine erişebilmek bir dönemde çok zor. Bizimle daha çok iletişime geçmek isteyenler için evet tanıdık ama uzak duranlar için daha büyük emek gerekiyordu. Hepsiyle özel sohbete girmek, onları tanımak zor bir süreç. (G8, E, Roman Yerleşkesi)

Her sahanın kendine özgü dinamiklerinin gönüllüler açısından meydana getirdiği zorluklarına rağmen en azından bir dönem düzenli olarak saha ziyaretlerini aksatmadan tamamlamış gönüllülerin çalıştıkları gruba yönelik kalıp yargılarının belli derecelerde değiştiği söylenebilir.

Başta öğrenciler ile tanışma ve gruplandırma sonra da ihtiyaçlara göre etkinlik yapıldı. Çok da eğlendik. Biz eğlenceli etkinliklerle ısınma turları yapıp ihtiyaca göre dağılım yapmak istedik. Bir sonraki etkinliği aramızda konuşuyorduk. Kısa bir beyin fırtınası

yapıyorduk. Ama gittiğimizde durum farklı olabiliyordu. Gittiğimizde programı duruma göre değiştirebiliyorduk. (G8, E, Roman Yerleşkesi)

Bu değişimin gerçekleşmesinde gönüllülerin sahada amaçladıkları çalışmalarını gerçekleştirebilmek için mecbur kaldıkları iş birliğinin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde alan yazında yabancılarla iş birliği yapmak durumunda kaldığımızda bu kesimlere yönelik duygularımızda olumlu değişimler olduğuna dair çalışmalar mevcuttur (Gudykunst, 2004; Argyle, 1991).

Daha önceden tanımadığımız insanlar ile yapıldığı için iş birliği yapmak ve organize olmak gibi yetilerimin de geliştiğini düşünüyorum. (G16, E, Koruncukköy)

Yalnızca iş birliği ile insanlar kaynaklarını paylaşabilir ve benzersiz kimliklerini sürdürürken ve geliştirirken optimum potansiyele sahip ortak bir alan yaratırlar (Klyukanov 2021, s. 193). Bu alan aynı zamanda ötekilere yönelik kalıp yargıları yeniden değerlendirme ve etkileşim kurulan gruba dair birincil elden gözlemlere dayanarak önyargılardan arınmaya doğru bir meyil meydana getirebilir.

3.2. Kültürlerarası Adaptasyon

Kültürlerarası adaptasyon, “bireylerin yeni, tanıdık olmayan veya değişen kültürel ortamlara yerleştikten sonra, bu çevrelerle nispeten istikrarlı, karşılıklı ve işlevsel ilişkiler kurduğu (veya yeniden kurduğu) ve sürdürdüğü dinamik bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Kim, Eun 2001, s. 31). Alışılmadık bir kültüre uyum sağlama, stres-uyum-büyüme dinamiği olarak adlandırılan bir süreci tetiklemektedir. Kim’e göre bu süreç, olumsuz çevresel koşullar karşısında içsel bir denge sağlama ihtiyacındaki insanların doğal bir eğilimidir. Adaptasyon süreci genellikle kültür şoku belirtileri olarak bilinen psikolojik ve fizyolojik rahatsızlık ve baskı hissiyatı ile başlamaktadır. Zaman içerisinde yabancı kültüre yönelik aşinalık ve bilgi edinimi arttıkça çoğu insan, ev sahibi çevre/kültür karşısında artan düzeyde işlevsel ve psikolojik yetkinlik elde edebilmektedir. Bu süreç aynı zamanda içsel bir dönüşüme aracılık etmektedir. Bu dönüşümün temelinde, uyum sağlamaya çalışan bireyin ev sahibi kültürün normlarına ve uygulamalarına göre iletişim kurma yeteneğini geliştirmesi ve ev sahibi toplumun kişilerarası ve kültürlerarası iletişim süreci ve faaliyetlerine düzenli ve aktif bir şekilde katılması yer almaktadır (Kim, 2017, s. 1). Bu süreçler sadece ötekini tanıma deneyimi değil, aynı zamanda sahada tetiklenen bir özdeşimsellik aracılığıyla kendini tanıma deneyimine de eşlik eder. Nihayetinde gönüllülerin sosyolojik tahayyül aracılığıyla içsel bir dönüşüm yaşamalarını amaçlayan Toplumsal Sorumluluk Projeleri (Uştuk, 2021), gönüllülerin kendi imtiyazlı yaşam fırsatlarının farkına varmak, analiz etmek, yüzleşmek ve böylece öteki ve yabancı olana dair ilk elden deneyim kazanarak önyargılarını aşmaları amacıyla kurgulanmaktadır.

Gönüllü olmak beni çok etkiliyor, biz hep basit şeylere üzülüyoruz, daha ekstrem durumları görünce dertlerimiz komik kalıyor. Her şeyin dört dörtlük olduğunu görünce kendi hayatımızda, farkındalık kazanıyoruz. Gerek insanlara karşı empatimiz değişiyor. Dilenci falan görünce mesela önyargılı oluyoruz ama sor bakalım neden dilenci olmuş. (G4, E, Semt Evi-Gülbahçe)

Kendimin çok geliştiğini düşünüyorum. Dünya bakış açımın çok ötesindeymiş, benim derdim dert değilmiş onu anladım. (G6, K, Koruncukköy)

Bazılarının gerçekten büyük sorunları var. Ailesi istemediği için orada olan çocuklar vardı. Rafine yetişmişiz. Bu kadar yardıma ihtiyacı olan insan olduğunu bilmeden yetişmişiz. Ailesi tarafından istenmeyen çocukların çabalarını görmek etkiledi. (G7, E, Koruncukköy)

Bu süreçte gönüllüler kendi imtiyazlı sosyal pozisyonlarına dair bir içgörü elde etmişlerdir. İmtiyazlı grubun üyeleri, güç sisteminin baskın tarafıyla olan ilişkilerinden dolayı birçok fayda elde ederler ancak bu ayrıcalıklı ilişkiler ağının yaratmış olduğu faydalar imtiyaz sahibi tarafından görünür değildir. Sadece onların dünyasının bir parçası olarak var olur, bu nedenle de sorgulanmadan işlev

görürler (Wildman ve Davis, 1995). Toplumsal ilişkilerde imtiyazdan kaynaklanan avantajlar ancak ötekilerde bir eksiklik, yokluk olduğunun farkındalığı hâlinde görünür olur. Öte yandan ayrıcalığımız olduğunu kabul etmek, ayrıcalığımız için suçlu hissetmemizi gerektirmez. Bunun yerine, bu ayrıcalığın görüşlerimizi nasıl şekillendirebileceğini veya istemeden de olsa başkalarını nasıl olumsuz bir şekilde etkileyebileceğini ve yaratılan engelleri yıkmak için hangi adımları atabileceğimizi anlamak için önemli bir adımdır (Baldwin, 2016, s. 2). Projeler kapsamında sahalarda gönüllülük yapan katılımcıların özellikle yoksulluk ve farklı etnik gruplarla iletişim süreçlerinde kendi kimliklerinin sınıfsal ve etnik yönlerine yönelik farkındalık kazandıkları görülmüştür. Birçok görüşmeci, Roman yerleşkesi olan Sıra Mahallesi'ndeki çocukların yaşadıkları olumsuz koşullara tanık oldukça kendi sınıfsal konumlarına ve görece imtiyazlı yaşam koşullarına yönelik farklı bir kavrayış elde ettiklerini belirtmişlerdir.

Evet, dışarıda gördüğümüzde Roman çocukları ile hiç iletişime geçmiyorduk. Ayrı dünyalar gibiydi. Orada iletişim kurabilmek bile benim için bir şeylerin yıkılmasıydı. Duvarlar yıkıldı. İlk defa iletişim oldu. Ben o çocukların çalıştığını bilmiyordum. Benim kafamda hep sokakta oynayan çocuklardı. (G18, K, Roman Yerleşkesi)

Kış başıydı, çamura battık, ben 3 saat ya bu nasıl bir iş diye söylenirken buldum kendimi sonra fark ettim ki bu insanlar 24 saat burada yaşıyor. Kendimden utandım, insanlıktan utandıracak bir saha. (G2, K, Roman Yerleşkesi)

Ötekilerin yaşamları üzerinden kendi yaşamlarına ayna tutan bu deneyim sayesinde toplumsal sorumluluğun kendileri için önemli bir mesele hâline geldiğini de sıkça vurgulamışlardır. Dezavantajlı grupların yaşam şartlarına ve yoksulluğun derinliğine yönelik elde ettikleri kavrayış aynı zamanda bu grupların merkezî ve yerel yönetimler açısından ne derece görünmez olduklarını ya da görünmez kılındıklarını anlama imkânı yarattığı görülmüştür.

İmtiyazlar, kişisel etkileşimlerimizi ve yargılarımızı ters yüz ettiğinde ve belirli bir ayrıcalığa sahip olmayanlar için yapısal engellere katkıda bulunduğu veya bizi kör ettiğinde sorunludur. Başka bir deyişle eşitsizlik yarattığında veya var olan eşitsizlikleri yeniden ürettiğinde problem ihtiva ederler (Baldwin, 2016, s. 3). Bu anlamda gönüllülerin toplumsal gruplar ve bu gruplar arasında eşitsizlik yaratan kimlik kategorilerini anlamaları, kapsayıcı bir toplumun önünde duran en büyük problemlerden biri olan önyargıların aşılmasına yardımcı olmaktadır.

4. KURUMSAL DESTEK MEKANİZMALARI

Bu çalışma, birçok gönüllünün görece imtiyazlı yaşamlarına dair farkındalık elde etmeleri sayesinde sivil alana yönelik sorumluluk duygularının arttığını göstermiştir. Öte yandan artan farkındalığın, gönüllülerin tek başlarına başa çıkamayacakları kadar büyük bir duygusal yük yaratabildiği de anlaşılmıştır.

Direkt sıra mahallesine gönüllü oldum. Ama onlara yönelik bir dışlanma olduğunu bile eğitimlerde öğrendim. Urla gibi bir yerde hele böyle bir dışlanmışlık olduğuna çok şaşırmıştım. Yurda döndüğümde yemek yiyemediğim, ağladığım çok olmuştu. (G20, K, Roman Yerleşkesi)

Kendi yaşantımdan daha zor şartlarda bir yeri görünce bir üzüme hâli oluyor tabii. Kişisel olarak bir mesafelenme gerçekleştirdim. Savunmasız ve hazırlıksız yakalandığım noktalar oldu. Onları çok da aşamadığımı düşünüyorum ve o nedenle devam edemedim sahaya. (G39, K, Roman Yerleşkesi)

Bireysel olarak başa çıkmanın imkânsız olabildiği anlaşılan bu tip duygusal deneyimlerin, gönüllülerin saha süreçlerini yarıda kesmelerine neden olabilecek derecede yoğun bir şekilde deneyimlendiği görülmüştür. Bu nedenle gönüllülere destek mekanizmaları sağlamanın önemli olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda gönüllülerin sahada yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmelerinde kolaylaştırıcı üç unsur tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi gönüllüleri saha deneyimine hazırlayan

çalıştaylar ve eğitimler, ikincisi saha deneyiminin yapılandırılması ve üçüncüsü ilk saha ziyaretlerinde ve devam eden süreçlerde deneyimli saha koordinatörlerinin gönüllülere destek vermesi olarak sıralanabilir.

4.1. Çalıştaylar ve Eğitimler

İYTE Toplumsal Sorumluluk Projeleri Koordinatörlüğü 2014 yılından günümüze sahaya gönüllüler göndermekte ve gönüllüleri üç aşamalı bir oryantasyondan geçirmektedir. Bunlardan ilki gönüllüler ile saha koordinatörlerinin tanışması ve çalışma gruplarının tasarlamak; ikincisi gönüllülerin sahada çalıştıkları gruplar için fayda sağlarken zararsızlık ilkesine bağlı kalmalarına yardımcı olmak üzere profesyonel eğitim bilimciler, sosyolog ve psikologların katkı sağladığı eğitimlere katılmalarını sağlamak; ve son olarak saha deneyimi süresince gönüllülere bilişsel ve duygusal destek sağlamak için değerlendirme toplantıları düzenlemek ve sahada yaşanan problemlere çözüm üretmek için çalıştaylar düzenlemektir. Ancak gönüllülük süreçlerinin sistematik bir biçimde yapılandırılmasına rağmen bazı karşılaşmaların gönüllülerde yaratmış olduğu duygusal yük ile başa çıkmakta her zaman yeterli olmayabileceği görülmüştür.

Mahalleli ile ilişkili değil ama çocuklarını eğiteceğiz. Bu noktada ben savruldu. Koordinatörlükte aldığım eğitimlerin de beni buna hazırlamamış olduğunu anladım. Çoğu şeyi el yordamıyla yapma hâli, mahallenin sürekli değişim hâlinde olması, resmî bir sınıf gibi bir yapının olmaması... (G43, K, Roman Yerleşkesi)

Öte yandan gönüllülerin şahsi özellikleri ve bireysel farklılıklarının da bu deneyimi şekillendirmede büyük etkisi olduğu anlaşılmıştır. Örneğin belirsizlik içeren ve yapılandırılması güç sahalarda söz konusu olduğunda “el yordamı ile yapma hâli” olarak tarif edilen durumun bazı gönüllüler açısından yaratıcı, katılımcı ve üretken bir süreci teşvik ettiğine de şahit olunmuştur. Ancak genel olarak çoğu gönüllü, eğitimlerin daha uzun olmasının faydalı olacağı görüşünü bildirmiş ve aynı eğitimlere tekrar katılmalarının bile faydalı olduğu kanaatini geliştirmişlerdir.

Eğitim daha uzun olmalıydı bence. Bize öğretecekleri daha fazlaydı çünkü. (G12, E, Koruncukköy)

Eğitimlerin hepsine katıldım. Her sahadan sonra yine katıldım. Neler ile karşılaşabileceğimizi bize gösteriyorsunuz. Ben birçok sorunu çözerken verilen örneklerden yararlandım zaten. Sizlere ulaşmamıza gerek kalmadan kolay bir şekilde çözebildik durumu. Zaten olan durumlar üzerine bu tür çözümleri öngörmeyi öğrenmiştik. (G19, K, Roman Yerleşkesi)

4.2. Saha Deneyiminin Yapılandırılması

Eğitimlerin yanı sıra, saha deneyiminin yapılandırılmış olmasının da gönüllülerin yaşadıkları kaygı ve belirsizliğin üstesinden gelmek bakımından oldukça faydalı olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Roman yerleşkesinde gönüllülerin faaliyetlerini gerçekleştirdikleri konteyner sınıfların, gerek mahallenin içinde ve akan bir gündelik hayatın merkezinde yer alması, gerekse de sınıflardaki tek pedagojik otoritenin gönüllüler olması nedeniyle sürprizlere açık, kontrol edilmesi oldukça zor ve az yapılandırılmış bir saha teşkil ettiği söylenebilir.

Mekândan dolayı hayal kırıklığına uğradım. Bir de biz giderken Matematik, Türkçe dersi vereceğiz gibi bir motivasyonla gittik. Ama orası buna izin vermedi. Gruplar içinde çok karışık, okuma bilen var, yaşı büyük ama bilmeyen. Biz de daha etkinlik bazlı çalışmalar üretmeye başladık. Yağmurlu havalarda aşırı nem oluyordu. Sıcak havalarda da nem kokusu çok rahatsız ediyordu. Öğrenci sayımız çoktu, sığmıyorduk. Hava güzel oldu mu zaten etkinliklerimizi dışarıda yapıyorduk. Çok seviniyorduk ama kışın iyice zorlaşıyordu. (G43, K, Roman Yerleşkesi)

Öte yandan Koruncukköy, gönüllüler açısından oldukça yapılandırılmış bir saha olarak değerlendirilebilir. Bu sahada destek verilen çocukların ders ve ders dışı aktiviteleri zamansal olarak takvimlenmiş, diğer etkinlikleri de belletmen ve diğer Koruncukköy çalışanları tarafından kontrol ve gözetim altında tutulmaktadır. Çoğu Eğitim Fakültesi mezunu ve pedagojik formasyonu bulunan belletmenler, çocuklara liderlik ve doğru modellik yapabilecek vasıflara sahip kişiler arasından seçilmektedir. Bu sayede Koruncukköy bünyesinde yürütülen gönüllülük faaliyetleri esnasında kaygı üreten durumlarla karşılaştıkları zaman destek bulabilecekleri yetkin gözlemcilerin varlığı gönüllülerin daha az kaygı yaşayacakları bir karşılaşma deneyimi yaratmaktadır. Ayrıca yapılandırılmış eğitim faaliyetleri etkinlik yapılan öğrenciler üzerinde kümülatif bir etki yaratılmasını kolaylaştırmakta, gönüllüler açısından sağladıkları faydayı görünür kılmaktadır.

Mekânsal olarak güzel bir ortamdı. (G5, K, Koruncukköy)

Koruncukta mesleki anlamda merak daha fazlaydı. Çok soru soruyorlardı. Etki bıraktıysak Koruncuk'ta bırakmışızdır. Ama Roman mahallesinde aynı kişiler vardı iki dönemde aynı şeyler vardı. Ödev verdiğimizde çok hızlı yapıyorlardı. Gelecek hakkında konuşunca umut görmeyi çok istedim. Ama çok da etki olmadı. (G33, K, Roman Yerleşkesi ve Koruncukköy)

Az yapılandırılmış bir deneyim sunan Roman yerleşkesi ile oldukça yapılandırılmış bir karşılaşma sağlayan Koruncukköy deneyiminin gönüllülerin bireysel farklılıkları ekseninde farklı şekillerde algılandığını da belirtmek gerekir. Örneğin hem Roman yerleşkesi hem de Koruncukköy'de gönüllülük yapan gönüllülerin iki sahaya karşılaştırdıkları anlatıları incelendiğinde Roman yerleşkesinin zorlu şartlarına rağmen gönüllüler açısından duygusal anlamda daha doyurucu bir deneyim olarak algılandığı görülmüştür. Bu tespiti gönüllülerin sahaya katılım süreleri de desteklemektedir. Roman mahallesine giden gönüllülerin çoğunun en az iki ya da üç dönem sahaya devam ettikleri görülmekle birlikte Koruncukköye giden gönüllüler arasında az sayıda kişinin yeniden aynı sahaya devam ettikleri kaydedilmiştir. Buradan hareketle, saha şartlarının zorlu olduğu durumlarda gönüllülerin bu zorluklar ve beraberinde deneyimledikleri kaygının üstesinden geldikçe gönüllü olmaya yönelik motivasyonlarının arttığı ve duygusal olarak daha ödüllendirici bir deneyim elde ettikleri söylenebilir.

Kışın konteynerlerde 3 kat çorap giyiyordu ki çocuklar çıplak ayakla gelebiliyordu. Koruncuk ise daha sıkı bir ortam. Kontrollü, çocuklarda iletişim biçimlerine alışık. Romanlarla ise daha samimi gerçekleştirir. Daha sevgi odaklıydı. (G20, K, Roman Yerleşkesi ve Koruncukköy)

4.3. Gönüllülere Saha Ziyaretlerinde Eşlik Edilmesi

Saha deneyimi öncesi gönüllülere sağlanan hazırlık sürecinin faydalı olduğu bilinse de gönüllüleri her sahanın kendine özgü zorluklarına hazırlayan bir eğitim içeriği tasarlamak mümkün değildir. Saha deneyimi bu bakımdan, gönüllünün kişisel yetkinlikleri ve uyum kapasitesi çerçevesinde şekillenmektedir. Her gönüllü bu bağlamda kendilerine özgü bir saha deneyimi yaşamaktadır. Ancak ilk saha ziyaretlerinde ilgili projeden sorumlu koordinatörlerin gönüllülere eşlik etmeleri ve devam eden süreçlerde birebir danışmalık yapmalarının gönüllülerin kültürlerarası uyum sürecini hızlandırma ve kaygılarının üstesinden gelmekte önemli olduğu anlaşılmıştır.

İlk gidişte hocanın bizimle gelmesi iyi oldu. Tek başımıza gitmekten korkardık. (G19, K, Roman Yerleşkesi)

Kendimce hocalarla dertleştim. Duygusal bir boşalma sağladı ancak alanın mevcudiyetinde büyük bir değişiklik yapma şansımız yok. Çocuk olunca konu içine doğduğu ortam kaderi oluyor. Çocukların bunu yaşamaması gerek. Bu benim sisteme isyanım aslında. (G2, K, Roman Yerleşkesi)

Bize ısınmaları çok zaman almadı aslında. Hoca vardı tanıdık sonuçta. Ama hoca olmadığı zamanlarda da giderek daha çok ısındılar bize. Genel olarak dinliyorlardı bizi.

Öğretmenim diye sesleniyorlardı, saygı duyduklarını düşünüyorum. (G9, K, Roman Yerleşkesi)

Gönüllülerin deneyimleri genel olarak değerlendirildiğinde her saha deneyimine özgü tekrar eden problemlerin keşfedilmesi ve genel bir gönüllülük eğitiminin yanı sıra belirli sahalara yönelik ek eğitimler tasarlanmasının gönüllüler açısından faydalı olabileceği anlaşılmıştır. Gönüllülüğün gerçekleştiği sahaların yapılandırılmasının kaygıyı azalttığı sonucuna varılmıştır. Ancak gönüllülerin kaygı deneyimleri ile başa çıkma konusundaki yeterlilikleri geliştikçe saha deneyiminden daha çok keyif aldıkları ve zorlu olarak görülen sahaların öz yeterlilik hissiyatlarına eşlik eden bir motivasyon artışına sebep olduğu da düşünülmektedir. Bu bakımdan saha deneyimi sürecinde profesyonel bir psikolojik destek sağlanmasının önemli olduğu kanaati geliştirilmiştir. Bu şekilde gönüllülerin zorlukların üstesinden gelirken adaptasyon yetkinliklerinin artırılması ve bir yandan da farklı sosyal ve kültürel gruplara karşı deneyimlerini çoğaltarak bu gruplara yönelik önyargılarını azaltmaları desteklenebilir. Böylece bu tip projeler, kapsayıcı bir toplum ideali için çalışan bireyler bakımından aşağıdan yukarı bir dönüşümü tetikleme potansiyelini güçlendirebilir

SONUÇ

Bu çalışmada, toplumsal sorumluluk projelerinde yer almış üniversite öğrencilerinin deneyimledikleri kültürlerarası karşılaşmaların üzerlerinde yaratmış olduğu etkileri anlamak amaçlanmıştır. Gönüllülük deneyimi aracılığıyla üniversite öğrencilerinin demokratik ve katılımcı kimliğinin gelişimine katkıda bulunmak ve öğrencilerin üniversite kampüsü dışında farklı niteliklerdeki sosyal gruplarla etkileşime geçmelerini teşvik ederek kültürlerarası bir diyalog ortamı yaratmak hedeflenmiştir. Ancak bu sürecin, gönüllülerin kaygı duygusunu tetikleyen ve adaptasyon yetkinlikleri geliştirmelerini gerektiren zorlu bir deneyime dönüşebildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle araştırma bulguları kısmında gönüllülerin kaygı ile başa çıkma deneyimlerini ve kültürlerarası adaptasyon yetkinliklerini geliştirdikleri sürece odaklanılmıştır.

Gönüllülerin kaygı ile başa çıkma deneyimlerine; yaş ve sahada üstlendikleri sosyal pozisyon ve roller, etnik kimlik, sınıfsal kimlik gibi gönüllü ile çalıştığı sosyal grup arasındaki kültürel mesafeyi arttıran etmenlerin şekillendirdiği anlaşılmıştır. Gönüllülük sahası itibarıyla bu etkilerin kesişimsel biçimde birbirlerine eklendiği ve kültürel mesafenin fazlaca arttığı durumlarda kaygının ciddi anlamda arttığı görülmüştür. Bu artışla beraber gönüllülerin kültürel mesafeye bağlı olarak çalıştıkları gruplara yönelik klişeleri devreye soktukları da kaydedilmiştir. Öte yandan gönüllülük süresi uzadıkça ötekiler ile karşılaşmalardan elde ettikleri somut deneyimler ve kurdukları diyalog aracılığıyla bu klişelerin anlamsız olduğunu fark ettiklerini görülmüştür. Bu süreçte gönüllülerin çalıştıkları gruplara dair önyargılarında kayda değer bir azalma olduğu gözlemlenmiştir.

Stres-uyum-büyüme dinamiği (Kim, 2017) ile meydana gelen kültürlerarası adaptasyon, gönüllülerin aktif bir biçimde çalıştıkları grupların yaşam alanlarında geçirdikleri zamana bağlı olarak kolaylaşmıştır. Çalıştıkları grupların gündelik yaşamlarındaki normlar ve değerler gibi kültürel gruba özgü bilgilere aşina olmalarıyla beraber bu gruplara yönelik tutum, tavır ve söylemlerindeki olumlu yönde bir değişim olduğu ve hissettikleri kaygının giderek azaldığı gözlemlenmiştir. Akabinde gönüllülerin, kendi kültürel yaşam biçimleri ile şahit oldukları yaşam biçimlerini karşılaştırmaya başladıkları ve kendilerini birer sosyal varlık olarak algılamalarına yol açan özdüşünsel bir deneyim yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu özdüşünselliğin sadece saha sürecinde değil, aynı zamanda gönüllülerin saha deneyimine sosyolojik tahayyül geliştirmeleri yönünde hazırlayan eğitimlerde meydana gelmeye başladığı söylenebilir. Bu nedenle özdüşünselliğin sadece kültürlerarası temas ile ortaya çıkmadığı bu temas ve diyalogun eleştirel sosyal bilim perspektifinden gelen bir rehberlik ile desteklenmesi aracılığıyla gerçekleştiği de belirtilmelidir. Gönüllülerin saha öncesi aldıkları eğitimleri takiben çalıştıkları dezavantajlı grupların yaşantılarına tanık olmaları kendi sınıfsal konumlarına ve görece imtiyazlı yaşam koşullarına yönelik farklı bir kavrayış elde etmelerinde önemli bir faktör

olmuştur. Bu durum aynı zamanda dezavantajlı grupların merkezî ve yerel yönetimler açısından da ne derece görünmez olduklarını ya da görünmez kılındıklarına dair bir anlayış kazanmalarına ve gönüllüler arasında madunu suçlayan söylemlerin azalmasına yardımcı olduğu gözlemlenmiştir. Ötekilerin yaşamları üzerinden kendi yaşamlarına ayna tutan bu deneyim sayesinde toplumsal sorumluluk ve katılımın, kendi yaşantıları bakımından da önemli bir deneyim olduğunu anlamalarına aracılık ettiği anlaşılmıştır.

Nihayetinde bu çalışma gönüllülerin sahada yaşadıkları kaygıyı azaltmak ve kültürlerarası diyalogu daha verimli hâle getirmek için kurumsal destek mekanizmaları sağlamanın oldukça önemli olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda gönüllüleri saha deneyimine hazırlayan çalıştaylar ve eğitimler, saha deneyiminin yapılandırılması ve saha ziyaretleri boyunca ve devam eden süreçlerde gönüllülere danışmanlık yapılması gibi desteklerin, gönüllülerin karşılaşma deneyimindeki stres-uyum-büyüme dinamiğini yönetmede kolaylaştırıcı etkileri olduğu görülmüştür. Son söz olarak, toplumsal dönüşümü hedefleyen toplumsal sorumluluk projelerinin eleştirel sosyal bilim perspektifinden gelen kuramsal birikim ile saha deneyimini harmanlayabildiği durumlarda hem gönüllüler hem de katkı sunulmak istenen sosyal gruplar üzerinde anlamlı bir etki yaratabildiği anlaşılmıştır.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen, 2020IYTE0081 kodlu “Kültürlerarası Karşılaşmalar: Sosyal Sorumluluk Projelerinin Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Etkileri” başlıklı projeden üretilmiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Anderson, L.E. (1994). A new look at an old construct: Cross-cultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 18(3), 293-328.
- Andersson, J., Sadgrove, J., & Valentine, G. (2012). Consuming campus: geographies of encounter at a British University. *Social & Cultural Geography*, 13(5), 501-514.
- Argyle, M. (1991). *Cooperation*. London: Routledge.
- Baldwin, J. (2016). Understanding race and privilege. *Social Justice*, 1-7.
- Barnes, C. (2007). Disability, higher education and the inclusive society. *British Journal of Sociology of Education*, 28(1), 135-145, DOI: 10.1080/01425690600996832.
- Bennett, J.M.(1998). Transition shock: Putting culture shock in perspective. In M.J. Bennett (Ed.) *Basic Concepts of Intercultural Communication* (pp. 215-224). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Berger, C., & Calabrese, R. (1975). Some explorations in Initial Interaction and Beyond: Toward a Developmental Theory of Interpersonal Communication. *Human Communication Research*, 1, 99-112.
- Boyer, E. L. (1991). The Scholarship of Teaching from: Scholarship Reconsidered: Priorities of the Professoriate. *College Teaching*, 39(1), 11-13. DOI:10.1080/87567555.1991.10532213.
- Breton, R. (1997). Social participation and social capital: Introductory lecture. *Second National Metropolis Conference*, November, Montréal.
- Clark, H. H., & Marshall, C. R. (1981). Definite reference and mutual knowledge. In Aravind K. Joshi, Bonnie L. Webber & Ivan A. Sag (Eds.) *Elements of Discourse Understanding* (pp. 10-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Çetindamar, D., & Hopkins, T. (2008). Enhancing students' responsibility towards society through civic involvement projects. *Innovations in Education and Teaching International*, 45(4), 401-410. DOI: 10.1080/14703290802377273.
- DESA, D. (2009). Creating an inclusive Society: Practical strategies to promote social integration. <https://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>
- Eisenstadt, S. (1998). Modernity and the construction of collective identity. *International Journal of Comparative Sociology*, 39(1), 138-159.
- Ferguson, C. (2008). Promoting social integration. In Report commissioned by the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) for the Expert Group Meeting on Promoting Social Integration (8-10). July, Helsinki, Finland.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Grobbelaar, S. S., Schiller, U., & de Wet, G. (2017). University-supported inclusive innovation platform: the case of University of Fort Hare. *Innovation and Development*, 7(2), 249-270, DOI: 10.1080/2157930X.2016.1252376.

- Gudykunst, W. B. (2003). *Cross-cultural and intercultural communication*. Thousand Oaks: CA: Sage.
- Gudykunst, W. B. (2004). Anxiety/Uncertainty management (AUM) Theory of Effective Communication: Making the Mesh of the Net Finer. In Gudykunst, W. B. (Eds.) *Theorizing about intercultural communication* (pp. 281–320). Thousand Oaks: CA: Sage.
- Gudykunst, W. B., Chua, E., & Gray, A. J. (1987). Cultural similarities and uncertainty reduction process. In M. McLaughlin (Eds.) *Communication Yearbook 10* (pp. 456–469), Newbury Park, CA: Sage.
- Gudykunst, W., B., Nishida, T., & Chua, E. (1987). Perceptions of social penetration in Japanese-American dyads. *International Journal of Intercultural Relations*, 11, 171–189.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humpage, L. (2006). An 'inclusive society': a leap forward for Maori in New Zealand? *Critical Social Policy*, 26 (1), 220-242.
- Jacobs, J. (1969). *The Economy of Cities*. New York: Random House.
- Kim, E. Y. (2001). *The yin and the yang of American culture: A paradox*. Yarmouth: ME: Intercultural Press.
- Kim, Y. Y. (2001). *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and crosscultural adaptation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kim, Y. Y. (2017). Cross-Cultural Adaptation. *Oxford Research Encyclopedia of Communication* içinde. Oxford University Press.
- Klyukanov, I. E. (2021). *Principles of intercultural communication*. 2nd ed. London: Routledge.
- Kramer, E. M. (2000). Cultural fusion and the defense of difference. In M.K. Asante & E. Min (Eds.) *Socio-cultural conflict between African Americans and Korean Americans* (pp. 183–230). Lanham, MD: University Press of America.
- Lutfiyya, Z. M., & Bartlett, N. A. (2020). Inclusive Societies. *Oxford Research Encyclopedia of Education* içinde. UK: Oxford University Press.
- Narasimharao, B. P. (2009). Knowledge Economy and Knowledge Society: Role of University Outreach Programs in India. *Science, Technology & Society*, 14 (1), 119-151.
- Neuliep, J. W. (2012). The relationship among intercultural communication apprehension, ethnocentrism, uncertainty reduction, and communication satisfaction during initial intercultural interaction: An extension of anxiety and uncertainty management (AUM) theory. *Journal of Intercultural Communication Research*, 41, 1–16. DOI:10.1080/17475759.2011.623239.
- Netto, V.M., Meirelles, J. V., Pinheiro, M., & Lorea, H. (2017). The Fabric of Encounter: Integration and segregation in the spatiotemporal structure of social networks. Proceedings of the 11th Space Syntax Symposium. Lisbon.
- Nunan, T., George, R., & McCausland, H. (2000). Inclusive education in universities: why it is important and how it might be achieved. *International Journal of Inclusive Education*, 4(1), 63-88, DOI: 10.1080/136031100284920.
- Özdemir, İ. (2011). Kültürlerarası İletişimin Önemi. *CIU Folklor ve Edebiyat*, 17(66), 29-37.

- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. B. Tanrıseven (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Piattoeva, N. (2010). Schooling for multiculturalism? The case of Finland. *Finnish journal of ethnicity and migration*, 5(3), 4-8.
- Renwick, K. Selkrig, M., Manathunga, C., & Keamy, R. K. (2020). Community engagement is ... : revisiting Boyer's model of scholarship. *Higher Education Research & Development*, 39(6), 1232-1246, DOI: 10.1080/07294360.2020.1712680.
- Saville-Troike, M. (2003). *The Ethnography of Communication*. 3rd ed. Oxford: Blackwell.
- Speake, J., Edmondson, S., & Nawaz, H. (2013). Everyday Encounters with Nature: Student's Perceptions and Use of University Campus Green Spaces. *Human Geographies*, 7(1), 21-31.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1995). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157-166.
- Sunnafrank, M. J., & Miller, G. R. (1981). The role of initial conversation in determining attraction to similar and dissimilar strangers. *Human Communication Research*, 8, 16-25.
- Tennekoon, S. (2015). Crossing the cultural boundaries: Developing intercultural competence of prospective teachers of English. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 5(4), 1-15.
- UNDESA (2007). Final Report on the Expert Group Meeting on Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. Unpublished
- UNESCO (2018). UNESCO survey on Intercultural Dialogue 2017: Analysis of the Findings. <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/unesco-survey-intercultural-dialogue-2017-analysis-findings-2018-en.pdf> adresinden erişildi.
- Uştuk, O. (2019). Emek pazarı ve kimliklenme ilişkisi: İzmir Urla Sıra mahallesi Romanları örneği. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uştuk, O. (2021). Teaching Sociological Imagination to Engineering and Life Sciences Students. Proceedings of 13th International Conference of Strategic Research on Scientific Studies and Education, 436-442.
- Ward, C. (2004). Psychological theories of cultural contact and their implications for Intercultural Training and Interventions. In D. Landis, J.M. Bennett, & M.J. Bennett (Eds.) *Handbook of Intercultural training* 3rd ed. (pp. 185-216). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wildman, S. M., & Davis, A. D. (1995). Language and silence: Making systems of privilege visible. *Santa Clara Law Review*, 35(3), 881-906.
- Yaylalı-Yıldız, B., Çil, E., & Can, I. (2015). Campus Morphology: Analysis of University Settlements as a Living Space (Kampüs Morfolojisi: Bir Yaşam Alanı Olarak Üniversite Yerleşkelerinin Analizi). Urban Morphology Symposium Turkey (Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu), 22-23 October, Mersin: Mersin University.
- Yaylalı-Yıldız, B., Çil, E., Can, I., & Kılıç-Çalğıcı, P. (2013). Analyzing the socio-spatial construction of a university campus: Aegean university as public space of student community. Proceedings of the 9th International Space Syntax Symposium. Y. O. Kim, H. T. Park and K. W. Seo (Ed.). Seoul: Sejong University.

DIFFERENT FORMS OF EMBEDDEDNESS AT ISTANBUL'S BAZAAR AND FARMERS MARKET

Candan Türkkkan¹

Abstract

This paper assesses what social, ecological, and spatial embeddedness of food entails in different food exchange sites in Istanbul. The paper argues that discussions around embeddedness have focused primarily on cases from the Global North and have ignored sites from the Global South where different food actors (wholesalers, vendors, farmers, farmer-vendors) and production practices (local vs. alternative (certified organic vs. PGS vs. not-certified organic or 'natural') vs. conventional) can and do coexist in the same food exchange site. Then, using participant observation and interview data from Istanbul's bazaars (periodic markets) and farmers markets associated with the locavore movement (FMs), the paper shows that food is re-socialized and re-spatialized in both sites; however, what that socialization and spatialization entails (in each site) is constitutively different: The FMs aim to generate a community of eco-conscious food citizens even as there may be significant socio-economic differences between consumers and producers who participate at the FMs; whereas bazaars emphasize the maintenance of neighborhood communities. Yet, who constitutes those communities is neighborhood- and bazaar- specific. At the city's outskirts, such communities may include vendors, farmer-vendors, and consumers; whereas at bazaars more centrally located, the neighborhood community generated and maintained outside the bazaars tends to be reproduced at the bazaars, thus usually excluding the vendors. In short, not only are there differences between these two different types of sites in terms of the social, spatial, and ecological embeddedness of food, but there may also be differences within the types depending on where each site is located. The paper concludes by discussing the implications of these differences for the food movement in Turkey in general, and for the locavore movement in particular.

Keywords: Farmers Markets, bazaars, the local food movement, Istanbul.

¹ Assistant Professor, Ozyegin University, Department of Gastronomy and Culinary Arts, candan.turkkan@ozyegin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7814-3146

İSTANBUL'DAKİ PAZARLARDA VE ÜRETİCİ PAZARLARINDA FARKLI TOPLUMSAL GÖMÜLÜLÜK FORMLARI

ÖZ

Bu makale, İstanbul'daki haftalık pazarları ve üretici pazarlarını, gıdanın sosyal, mekânsal ve ekolojik gömülülüğü bağlamında değerlendirmektedir. Makale, öncelikle, gömülülük yazınının ağırlıklı olarak Küresel Kuzey'deki vakalara odaklandığını ve farklı gıda aktörlerinin (toptancılar, satıcılar, çiftçiler, çiftçi-satıcılar) ve üretim uygulamalarının (yerel vs. alternatif (sertifikalı organik vs. sertifikasız organik vs. topluluk destekli sertifikalı vs. 'doğal') vs. konvansiyonel) sıklıkla bir arada bulunabileceği Küresel Güney örneklerini nispeten görmezden geldiğini savunmaktadır. Ardından, İstanbul'un pazarlarında ve yerellik hareketiyle ilişkili üretici pazarlarında yapılan katılımcı gözlem ve görüşme verilerini kullanarak, her iki alanda da gıdanın yeniden sosyalleştirildiğini ve yeniden mekânsallaştırıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, iki alandaki sosyalleştirme ve mekânsallaştırma arasında yapısal olarak farklılıklar vardır: Üretici pazarlarında tüketiciler ve üreticiler arasında önemli sosyo-ekonomik farklılıklar olsa bile, üretici pazarları, ekoloji bilinci yüksek gıda vatandaşlarından oluşan bir topluluk oluşturmayı amaçlarken, pazarlarda mahalle cemaatinin korunması vurgulanmaktadır. Ancak kimlerin bu mahalle cemaatine dahil olduğu mahalleye ve pazara özgüdür. Mesela, şehrin çeperlerindeki pazarlarda satıcılar, çiftçi-satıcılar ve tüketiciler bu cemaatin bir parçası olabilirken; merkezi konumdaki pazarlarda, pazarcılar dışlanır ve pazar dışında var olan mahalle cemaati yeniden üretilir. Kısacası, pazarlar ve üretici pazarları arasında gıdanın sosyal, mekânsal ve ekolojik gömülülüğü açısından farklılıklar olduğu gibi, pazarların ve üretici pazarlarının içinde de buldukları yerlerden mütevellit farklılıklar mevcuttur. Makale, bu farklılıkların özellikle yerellik odaklı gıda hareketi için ne gibi fırsatlar ve sıkıntılar doğurabileceği tartışılarak sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üretici pazarları, pazarlar, yerel gıda hareketi, İstanbul.

INTRODUCTION

Scholars, activists, and policymakers alike have pointed out that in the contemporary global food system, which prioritizes low prices and high profits, food is transported immense distances to bring it to its locations of consumption from its locations of production. As a result, not only do the carbon and water footprints of most foods tend to be unnecessarily high, but also, the opportunities and spaces that would allow producers (farmers) and consumers to come together and enable them to get to know each other are almost nonexistent. Moving off of these critiques and criticisms, the local food movement has attempted to “re-socialize [and] re-spatialize” (Moragues-Faus, 2017, p. 456) food by both limiting the distance food has to travel between locations of production and consumption, and establishing and maintaining spaces and networks, such as farmers markets (FMs), community shared agriculture schemes (CSAs), and farm-to-table networks (F2TNs), that would enable producers and consumers to interact with each other in various ways. It is hoped that consequently, new relationships based on trust can sprout between producers and consumers, value can be redistributed along the food system and different kinds of political associations and identifications can be formed (Moragues-Faus, 2017, p. 456).

Although the local food movement has gained quite a bit of traction all around the world, the spaces and networks it has inspired in different localities, as well as the relationships, political associations, and identifications they generate, are highly context-specific. They are, in other words, largely dependent on the particular politico-economic structures and social dynamics of each locality. As such, what the local food movement entails, which discourses and practices might be prevalent, for example, or what spatialization and socialization – in short, embeddedness (Morris & Kirwan, 2011; Winter, 2003) – of food might look like, can vary significantly across localities.

One of the factors contributing to this variation is the presence of traditional spaces and networks, like periodic markets, bazaars, wet markets, for example, where producers and consumers have traditionally come together, established, and maintained relationships, interacted with each other at different capacities, and formed a community. In localities where these traditional spaces and networks continue to be predominant sites of exchange, they might also be the sites of socializing and spatializing for food that the literature attributes to the FMs, CSAs and F2TNs (Türkkan, 2021). In yet others where traditional spaces and networks coexist with the ones the local food movement inspires, different forms of embeddedness might overlap, converge, and/or diverge in the same space or network. And, of course, such coexistences are usually pregnant with all sorts of frictions - “the awkward, unequal, unstable and creative qualities of interconnection across difference” (Tsing, 2005, p. 4). Unfortunately, these frictions or for that matter, convergences, divergences, and overlaps are not very visible in the literature as the studies have primarily focused on those localities (USA, UK, Canada, Australia, for example) where such traditional spaces and networks are no longer present.

In what follows, I will clarify some of these convergences, divergences, and overlaps through a comparative discussion of the FMs and periodic markets (bazaars) in Istanbul. First, I will argue that the FMs are not the only spaces through which food is re-socialized and re-spatialized; bazaars can also serve the same purpose. That said, secondly, the socialization and spatialization of food at the bazaars is constitutively different than at the FMs: The FMs aim to bring likeminded producers and consumers together and generate a community that cares about eco-conscious food production and consumption practices. Bazaars, in comparison, are spaces where neighborhood residents are assembled together, interact with each other, and generate a sense of neighborhood community. As such, although food gets embedded into the local context in both spaces, what that embedding entails is radically different.

The paper proceeds as follows: The next section lays out the method of data gathering and analysis. The following section does a quick review of the local food (‘locavore’) movement with an emphasis on embeddedness in the context of the FMs. The section after, focuses on the contemporary

food system in Turkey, highlighting how it has changed over the years and the remaining intermediate forms, most notably the bazaars, that are crucial for embedding food socially, spatially, and ecologically. The final section offers a comparison of these intermediate forms, specifically the bazaars and the FMs in Istanbul, underlining the differences again in terms of embeddedness. The conclusion summarizes the main points and discusses what these differences entail for the locavore movement in Turkey and beyond. Overall, the paper makes two significant contributions to the literature: One, it expands the literature on the local food movement, by exploring the topography of local foodscapes in Istanbul where traditional spaces and networks are still prevalent. And two, it explores on-the-ground forms of embeddedness that differ from the forms the literature has already discussed. Here, in particular, the identification of context-specific dynamics of social and spatial embeddedness are crucial as they pertain to the community-making and community-maintaining aspects of the FMs and the bazaars – both of which have been underlined as critical for the locavore movement in particular.

METHOD AND METHODOLOGY

The data for this paper comes from three phases of fieldwork spanning over 4 years that aimed to identify discourses of social, ecological, and spatial forms of embeddedness, and in particular the practices of community-generation in the context of social embeddedness, in different sites of food exchange (bazaars, supermarkets, FMs, consumer cooperatives, neighborhood grocery stores). The first phase entailed participant observation at 17 neighborhood bazaars (Besiktaş – Dikilitaş, Beşiktaş - Ulus, Şişli – Beşiktaş Cumartesi Pazarı, Beşiktaş – Konaklar Mahallezi Salı Pazarı, Şişli – Feriköy Cenderesi Pazarı, Şişli – Fulya Çarşamba Pazarı, Fatih – Fatih Çarşamba Pazarı, Kadıköy – Kozyatağı Pazarı, Kağıthane – Sultan Selim Mahallesi Perşembe Pazarı, Sarıyer – Sarıyer Merkez Pazarı, Sarıyer – Reşitpaşa Pazarı, Sarıyer – Çayırbaşı Pazarı, Sarıyer – Bahçeköy Pazarı, Sarıyer – İstinye Dereiçi Pazarı, Sarıyer – Yeniköy Pazarı, Şile – Cuma Pazarı, Üsküdar – Ünalın Pazarı (Salı Pazarı)) and 4 FMs (Şişli/Feriköy, Kartal, Bakırköy, Şile) from June 2015 to October 2016. The second phase entailed semi-structured interviews with the vendors' associations, Slow Food convivia, consumer cooperatives, civic initiatives focusing on agri-business and hospitality, and intermediaries at the wholesale markets and vendors at the FMs and the bazaars. A total of 23 interviews were conducted between June 2015 and October 2016, each lasting between half an hour to two hours. A third phase involving semi-structured interviews with urban and peripheral farmers and repeat interviews with previous informants was started in October 2019. However, it had to be concluded prematurely, due to COVID19 restrictions. As such, the discussion below will primarily focus on the fieldwork conducted in 2015 and 2016, though with occasional references to the seven interviews conducted in late 2019.

SITUATING EMBEDDEDNESS: CONVENTIONAL VS. ALTERNATIVE VS. LOCAL

Pinpointing an exact date for the birth of the local food movement is difficult; its rise, however, is much easier to trace as it followed the trajectory of the conventional global food system. As international trade agreements (Patel, 2007; Wise, 2019), imperialist wars (Brown, 2015, pp. 142-150), or for that matter, international humanitarian aid (Clapp, 2013; Gerlach, 2008) enabled the conventional global food system to access different localities across the world, the local food movement, that aimed to slow down and stop that access, followed. Underlining how the globalized food system contributes to climate change, externalizes environmental costs to already vulnerable producers and disrupts fragile rural communities in the locations of consumption as well as production, proponents of the local food movement ('locavores') suggested that "food systems that are environmentally sustainable, economically viable and socially just" (Allen et. al., 2003, p. 61) needed to be created instead. Rather than a food system that is dominated by a few multinational corporations strategically located at the bottlenecks of the system (Patel, 2007), the locavores thus argued for the "develop[ment of] community-based food systems grounded in regional agriculture and local decision-making" (Allen et. al., 2003, p. 61).

Yet, as Allen et. al. also point out, “the local is not everywhere the same” (2003, p. 63). ‘The global’ penetrates into ‘the local’ in specific and varied ways, and ‘the local’ responds to such penetrations in heterogeneous and multifarious ways. More importantly, neither ‘the global’ nor ‘the local’ are uniform and static. They are shaped by politico-economic forces that are themselves historical and context-specific. As such, while certain problems might indeed be – and are – common across the world, their effects manifest differently in different localities (climate change, for example). In this sense, it is difficult to even talk about ‘a’ (let alone ‘the’) local food movement. Given the variety – even if certain problems, tensions, dynamics, and forces are common - it would be more accurate to talk about local food movements.

Paying attention to these differences, the literature has zeroed in on local FMs, CSAs, F2TNs and moved away from generalizations. Studies have emphasized regional specificities and parsed out the advantages and disadvantages of certain spaces, practices, or forms of producer-consumer engagement over others, limitations for farmers and barriers for consumers in continuous and active participation in these spaces and networks. With respect to the FMs in the US for example, scholars have identified race and class to constitute major barriers to, (Alkon & McCullen, 2011; Guthman, 2008; Slocum, 2007; Slocum, 2008; Alkon, 2008; Colasanti, Conner, & Smalley, 2010; Hamilton et. al., 2020; Hulbrock et. al., 2017; Markowitz, 2010; Pilgeram, 2012; Schupp, 2016) and building community and ecological concerns to be major motivations for (Pascucci, 2016; Lombardi, 2015; Aucoin & Fry, 2015; Carson, 2016; Leiper & Clarke-Sather, 2017) consumers’ and producers’ participation. Alternatively, in Europe, FMs have been celebrated as rural development and regeneration initiatives, though local politics and institutions may not always favor such grassroots activity (Orlando, 2011; Barbera & Dagnes, 2016; Filipini, et. al., 2016; Moragues-Faus, 2017; Renting, Marsden, & Banks, 2003; DuPuis & Goodman, 2005). Additionally, in both the US and Europe, the quality and authenticity of produce has come up as a secondary set of motivations for consumers’ to participate in the FMs, hinting at a significant link between the local food movements and gastronomy (Berham, 2003; de Roest & Menghi, 2000; Gilg & Battershill, 1998; Libery & Kneafsey, 1998) .

That said, the geographic focus of the literature on the local food movements, particularly the FMs, have largely been those localities where the FMs, CSAs, F2TNs are indeed the sole alternatives to the conventional global food system. As such, if the consumers do not participate in the various networks and spaces associated with the local food movement, they tend to go to a conventional retailer – a supermarket, for example - for their provisioning needs.² Farmers, similarly, can sell their produce to the intermediaries and/or retailers of the conventional food system. While such a switch from ‘the local’ to ‘the global’ may not be preferable for either the consumers or the producers for different reasons, it is still an option - and an important one at that, as it constitutes another significant opposition (‘conventional’ vs. ‘alternative’) that runs parallel to ‘the local’ vs. ‘the global’. In other words, when the conventional is also the global, the local ends up being conflated with the alternative.

There is a catch here, though: Conventional usually also refers to an agricultural production method (that is, the type of agricultural production that is predominantly monoculture, heavily mechanized and is reliant upon agro-chemicals, like pesticides, herbicides, and artificial fertilizers among others). As such, its opposite, ‘alternative’, also implies a different, that is, ‘non-conventional’, production method. This could be organic, agro-ecological, permaculture, or good/clean agricultural practices (in which relatively less agro-chemicals are used), etc. Local, however, need not always be ‘alternative’. In other words, farmers participating in the local food movement – that is, selling their produce through locavore spaces and networks – may well be producing conventionally. Conflating the ‘alternative’ and ‘local’, especially where locavore spaces and networks (FMs, CSAs, F2TNs) are the

² In fact, the presence of “strong ideologies of localism and concern for local farming economies” (Winter, 2003, p. 31) is no indicator for ‘local-only’ consumer behavior.

only alternatives to the conventional food system, can imply that the farmers participating in these spaces and networks are also non-conventional (that is, organic, agro-ecological, permaculture, etc.) producers. It is important to remember that this is not always the case. To put it differently, local food movements aim to counter the “systemic ‘placelessness’” that the conventional global food system has created (DuPuis & Goodman, 2005, p. 360); and at least in this respect, the method of agricultural production farmers (choose to) use can remain secondary.

What is critical vis-à-vis ‘the local’ then, is embeddedness: That is, “‘modes of connectivity’ between the production and consumption of food, generally through reconnecting food to (the) social, cultural, and environmental context of its production” (Kirwan, 2004, p. 395). Overall, two such modes of connectivity can be identified: product-based embeddedness, which implies “embed[ding] food products with a sense of place or of geographical provenance” (Harris, 2009, p. 56); and, process-based embeddedness, which “attempts to embed food production and consumption processes in place” (Harris, 2009, p. 56). In both cases, embeddedness connotes not only “how consumers and producers are physically close to one another, but also (...) [the] attention given to the economic support of local community and the development of fair and trusting relationships between actors” (Barbera & Dagnes, 2016, p. 325). In other words, while the conventional global food system disconnects people from each other, from the food they are consuming and from the place(s) where that food is produced, the local food movements aims to “[re]connect(..) [them] to one another and to the markets and environments in which they are immersed and depend on” (Bos & Owen, 2016, p. 3).

As Feagan & Morris (2009) point out, embeddedness can take different forms: Social embeddedness, for example, refers to “a package of values, associated with ‘economies of regard’, trust, social interaction and responsibility generally” (p. 236). Morris & Kirwan (2011), situate this definition in the political economy literature (pp. 323-324), and following Hinrichs (2000), they argue that it includes all the “social ties [that are] assumed to modify and enhance human economic interactions” (p.296). Natural or ecological embeddedness, in turn, implies “more ecologically embedded values like organic production, and sustainable farming methods, usually contrasted with conventional food production practices held as environmentally degrading” (Feagan & Morris, 2009, pp. 236-237). As such, natural or ecological embeddedness “enables recognition of how, through its communication to the consumer, the underlying ecology of production can facilitate the realization of added value for the producer, satisfy the demands of certain consumers and contribute to on-farm environmental management” (Morris & Kirwan, 2011, p. 326). Moreover, natural embeddedness can embody new articulations of human and non-human relationships and offer “new ways of thinking and being which move beyond an exercise of care for a passive other, human or non-human” (Turner & Hope, 2014, p. 186), though how much a space, practice or a network is ecologically embedded is not always clear and often needs careful assessment (Morris & Kirwan, 2011; Turner & Hope, 2014). Finally, spatial embeddedness refers to more direct links between producers and consumers, where consumers depend on producers to deliver foods that are grown in close proximity and harvested recently, and producers depend on consumers for economic benefits and community support (Feagan & Morris, 2009, p. 237). As Hinrichs warns, however, social and spatial relations should not be conflated (2000, p. 301): Spatial embeddedness implies producers and consumers being in close proximity with one another, even as their relationship is mediated through the commodity form (Kirwan, 2004, p. 399). Social embeddedness, in contrast, focuses on the interpersonal aspects of the producer-consumer relationships and aims to reveal the social relations obscured by the market (including the commodity form).

As I pointed out above, the literature that I have just cited focuses primarily on those places where the options for provisioning are either the conventional, global food system or the local, alternative food systems. Consequently, actors of the conventional, global food system, like the supermarkets, for example, come to represent everything that is wrong with the whole food system:

the lack of seasonality, the pesticide- and artificial fertilizer-laden monoculture agriculture, extreme reliance on fossil fuels, deforestation and environmental destruction, the system being rigged against smallholders, impersonal, purely instrumental market transactions, etc. In contrast, actors of the local, alternative food systems, like the FMs, are portrayed as solutions that may right these wrongs: Eco-conscious (that is, caring for the environment and the environmental effects of agriculture) producers and consumers sharing costs and risks as well as benefits; high quality, seasonal and fresh produce; market transactions that are personal, established and maintained on trust; etc. In short, a socially, spatially, and ecologically embedded local, alternative food system as opposed to a disembodied conventional, global one.

What about intermediate forms? Can there not be cases where there is social and spatial embeddedness, for example, but no ecological embeddedness? Alternatively, does spatial embeddedness necessarily suggest social and ecological embeddedness? In the next section, through a comparison of FMs and the bazaars in Istanbul, I will show that the binary opposition between embedded and disembodied spaces, networks, practices, and actors of the global, conventional food system and the local, alternative food systems portrayed in the literature is a bit too neat, and that intermediate forms where different forms of embeddedness might – and do - overlap, converge, and/or diverge, also exist.

THE INTERMEDIATE FORMS

Turkey's integration into the conventional, global food system happened roughly in three stages. The first stage was during the late Ottoman era, when as a result of the 1838 Trade Agreement with Great Britain, customs tariffs and taxes were reduced, and agricultural production, particularly at the hinterlands of major port cities like Izmir and Adana, largely turned to production for export (Keyder, 1985; Toprak, 1985). The second stage was at the aftermath of World War II, when the introduction of food aid (grain) and machinery in tandem with the Marshall Fund upset the delicate relations of production in the countryside, and triggered waves of rural-to-urban migrations for landless laborers, smallholders, and sharecroppers (Baydar, 1999). This was also the time when the country quite quickly switched from traditional agricultural methods to 'modern' or 'scientific' agriculture reliant on pesticides, artificial fertilizers, and machinery, thus increasing production and ecological degradation at the same time. The third stage came in with the structural adjustments in the 1980s, when most subsidies and other protective measures for farmers were removed; prices for agricultural products as well as inputs were left to the market; and customs tariffs, quotas and taxes were readjusted to stimulate imports and exports (Kazgan, 1999). As a result, the numbers of smallholders decreased substantially; a significant number of farmers quit farming altogether; and those remaining either went into debt or scaled up to produce for export (Keyder, 2014). Today, large farmers (those who farm above 100 decars) usually produce for export; whereas mid-size farmers (those who farm between 10 to 100 decars, including the area they are sharecropping) usually produce for the domestic market (Keyder, 2014). Smallholders, in turn, are engaged in subsistence agriculture while supplementing their income from non-agriculture work (Keyder, 2014).

Production, however, is not the only node through which the country was integrated into the global, conventional food system. Following the structural adjustments and liberalization of trade, global grocery retailers entered and gained a strong foothold in the country in the 1990s (Atasoy, 2013; Yenal, 2014). Unlike their predecessors (*manav*) that had traditionally sold locally grown³ fresh fruits and vegetables⁴, these global grocery retailers brought in produce from all around the world. Tapping into their global connections and comprehensive supply chains, they were able to offer a variety of

³ Local here implies in the neighborhood or in and around the city, or in the peripheries of the city.

⁴ Grains, legumes, and other 'dry' goods were sold in different shops. For example, grains and legumes were sold in *bakkals* whereas sugar and other spices were sold in *aktars*.

foods, not all of them previously available in the country, at competitive prices (Türkkan, 2020; Atasoy, 2013). Plus, offering a range of goods, from fresh to dry, packaged to frozen, processed to raw, they were convenient one-stop shops for all sorts of food (and other) needs consumers may have. Thus, competing with them was almost impossible for many local, traditional, neighborhood mom-and-pop stores. By late 2000s, they had enough local connections to supply some of the foodstuffs already available in the country from the local producers (Keyder & Yenil, 2011; Yenil, 2014). In most cases, however, unlike the domestic retailers who simply bought from the farmers and then sold at their stores, global retailers opted for what is called contract farming (Yenil, 2014). Contract farming refers to a production-and-sales deal, where the farmer grows the agreed upon amount of produce at the quality the retailer wants, and the retailer buys the agreed upon quantity at the pre-determined price. This way the farmer is not stuck with left-over produce, and the retailer guarantees quality and steady supply. The catch, of course, is the price: If it is over the market rate, it is a great win for the farmer; but as can be expected, most of the time, it is under the market rate – which is to the benefit of the retailer. In Turkey, the global retailers' penchant for contract farming worked at a significant disadvantage to the country's farmers (Keyder & Yenil, 2011). Unable to earn sufficiently due to low prices and rising input costs (due to rising forex rates), large farmers moved out of the domestic markets and switched to producing for export; whereas mid-size farmers became even more cash strapped and in debt. Ironically, it is these mid-size farmers that continue to prefer contract farming since for many of them, the sale guarantee it provides is too important to give up. Plus, the cash advance they receive at the time of contract is their only alternative – and most of the time the only cash addition - to the bank loans.

Local food movements gained traction in this context, particularly in the 2000s as a response to the global retailers' increasing dominance of the food system (Kadirbeyoğlu & Konya, 2017; Karakaya Ayalp, 2021; Türkkan, 2021). Overall, the movement has progressed on four fronts: The first front consisted of a call for more public subsidies and protections for struggling local smallholders and midsize farmers. Proponents, like Çiftçi-Sen for example, have argued that the currently available subsidies and protections benefit large farmers that produce for export.⁵ It is thus necessary to figure out what specifically smallholders and midsize farmers need and develop measures to help them. That is the only way, or so goes the argument, that farmers can stay in rural communities and continue farming. The second front involved intervening into production methods and practices and encouraging farmers to move out of conventional, monoculture agriculture and into more environment-friendly production methods like organic. Proponents, like organic farmers associations and cooperatives, again called for public subsidies and protections especially for the first few years when, following the switch from conventional, yields might go down and costs might go up⁶. They have also called for more public-funded education and certification on organic farming directed particularly to commercial farmers. The third front targeted grocery retailers, global and domestic alike, that take up the supermarket model where producers and consumers are completely disconnected from each other. Proponents like consumer cooperatives, for example, instead called for spaces and/or networks where the two can meet, like farmers' markets, F2TNs and/or periodic markets⁷. Through these spaces and networks, they argued, farmers can take advantage of direct marketing, inform consumers about risks, difficulties, quirks of agricultural production, and better follow changing consumer demographics and demand, whereas consumers can get to know where their food comes from and under what conditions it is produced and share risks with the farmers. The fourth front called for public-funded consumer education on the ecological, economic, and social problems the global, conventional food system has triggered. Proponents regularly underlined the significance of more and direct consumer

⁵ Field notes from IBB Üretici Pazarları Çalıştayları, 2020

⁶ Interview with Buğday Derneği, 2015. Interview with Yeryüzü Derneği, 2015. Interview with Seferi Kadın Kooperatifi member, 2021.

⁷ Interview with Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi, 2015. Interview with a farmer at Şile Yeryüzü Pazarı, 2019.

participation in spaces and networks where they can support local farmers.⁸ They suggested that it was critical for consumers to know about ecological production methods and to demand higher quality foods from the farmers— whether that be region specific *terroir* goods or simply fresh, organic produce.

Local food movements' call for FMs and bazaars, however, came in with a set of complications. Traditionally, bazaars, like the neighborhood *manavs*, used to be spaces where consumers met with farmers operating in and around the city, and fresh produce, in addition to other foods like meat, fish, eggs, dairy and dairy products, pickles, sauces, and spices, were sold. As such, they used to be quite socially, spatially and (until the Green Revolution at least) ecologically embedded as locavores believed them to be, and today, at the outskirts of most metropolitan cities as well as smaller cities and towns, they continue to be so (Tunçel, 2003; Güher Tan, 2020; Aliğağoğlu, 2013; Akbaş, 2019). In metropolitan centers, however, most vendors in the bazaars are no longer farmers (Dökmeci, Yazgı, & Özüş, 2006; Öz & Eder, 2012). They are intermediaries who buy the produce from the city's registered wholesalers, located at the authorized distribution centers (*Hal*), and then sell at the bazaars. This is mostly because vending in the bazaars is an incredibly labor-intensive and time-sensitive job⁹. In Istanbul, bazaars are set up weekly at specific neighborhoods and at designated streets (closed to traffic and parking) for a certain length of time (09.00 AM to 06.00 PM)¹⁰. As such, vendors have to set up shop every day at a different part of the city and then close up and move.¹¹ They have to arrange for transportation of the fresh produce from the *Hal* to the bazaar location every day and figure out storage if there are any leftovers.¹² They also have to do a bit of clean up and processing for a pleasing display of the produce they are selling to the consumers.¹³ Given this 24/7 nature of the bazaar work, most vendors work in family groups, each member taking shifts or location-specific tasks.¹⁴ Farmers, in comparison, simply cannot set aside this much time or the labor just to vend at the bazaars.¹⁵ They would rather sell their produce to the intermediaries who, in turn, sell it to the vendors through the *Hal*. As such, for the bazaars operating at the metropolitan centers, it is difficult to make a claim for social, spatial, or ecological embeddedness.

Locavore-associated FMs, on the other hand, have an entirely different history, supply chain and vendor- and consumer- demographic (Demir, 2013; Arıcı, 2019; Ünal & Can, 2019; Başarangel & Tokatlı, 2018). Whereas neighborhood bazaars are frequented by the neighborhood residents, Istanbul's FMs draw consumers from all over the city and farmers from all over the country.¹⁶ Established in the early 2000s by the Buğday Derneği, a civic organization that aims to support ecological living, FMs feature exclusively certified-organic producers (Buğday Derneği, 2021). Others, established later by municipalities, similar civic organizations and/or consumer cooperatives, usually include certified and not-certified organic producers and low-input participatory guarantee system (PGS)¹⁷ certified producers. Still others may be associated with the Slow Food's Terra Madre movement (Şile Belediyesi, 2021) and feature exclusively farmers who farm within a 40 km radius using low-input, eco-conscious agricultural practices (may or may not be certified organic) and heirloom seeds¹⁸.

⁸ Interview with Fikir Sahibi Damaklar Slow Food Istanbul Convivium, 2015. Interview with Yağmur Böreği Slow Food Convivium, 2015.

⁹ For a detailed discussion on how Istanbul's neighborhood periodic markets (bazaars) operate, see: (Türkkan, 2021b, pp. 126-186, Öz & Eder, 2012).

¹⁰ For a map of bazaar locations, see: (IBB Coğrafi Bilgi Sistemi Müdürlüğü, 2021)

¹¹ Interview with Bazaar Vendors Association, 2015 and Bazaar Vendors and Mobile Vendors Association, 2015.

¹² Interview with Bazaar Vendors Association, 2015

¹³ Interview with Bazaar Vendors Association, 2015

¹⁴ Interview with Bazaar Vendors Association, 2015

¹⁵ Field notes from IBB Üretici Pazarları Çalıştayları, 2020

¹⁶ Interview with Buğday Derneği, 2015

¹⁷ On PGS, please see: (Buğday Derneği; IFOAM, 2007; FAO, 2018)

¹⁸ Interview with a member of Ovacıkta Birgün, 2019. Interview with a farmer at Şile Yeryüzü Pazarı, 2019.

Regardless of the FMs' affiliation, however, the demographics of consumers who participate in the FMs is quite specific. Unlike the significant variations in bazaars, dependent on the neighborhood they are set up in, consumers at the FMs – regardless of whether the FM is established and run by the *Buğday Derneği*, local municipalities or other civic organizations - are almost exclusively affluent: upper middle and/or upper class, educated (at least a 4-year undergraduate degree) with a white-collar job (Türkkan, 2019; Başarangel & Tokatlı, 2018; Güher Tan, 2020). As a result, they are able to afford the prices which are significantly higher than the bazaars¹⁹. In addition, consumers at the FMs are “reflexive” (Goodman, DuPuis, & Goodman, 2012) consumers or “citizen consumers” (Turner & Hope, 2014). That is, they “shop[...] for commodities from more humane, just, and environmentally friendly origins [to] create progressive social change and bring humans to a more sustainable relationship with the rest of the biosphere” (Gunderson, 2014, p. 110). As such, they are quite knowledgeable of the problems of the global conventional food system and conventional monoculture farming (even if they are not always accurate and do not always agree on the solutions), and they use this knowledge when making food purchasing decisions. In other words, the consumers at the FMs are there as eco-conscious ‘food citizens’ (Lockie, 2009) who are concerned about their social, economic, and ecological wellbeing, as also those of the producers and of the environment. That is why they are willing to pay more for the produce and come to the FMs even if the distance and schedule may be inconvenient (Türkkan, 2019). An added bonus is, of course, they get to meet other likeminded consumers and producers, and thus become part of a larger locavore community.

EMBEDDING FOOD: FARMERS MARKETS VS. BAZAARS IN ISTANBUL

To reiterate, in the literature, natural or ecological embeddedness has been defined as the communication of “the underlying ecology of production [which] can facilitate the realization of added value for the producer, satisfy the demands of certain consumers and contribute to on-farm environmental management” (Morris & Kirwan, 2011, p. 326). Spatial embeddedness, in turn, refers to producers and consumers being in close proximity with one another, even as their relationship is mediated through the commodity form (Kirwan, 2004, p. 399). Lastly, social embeddedness focuses on the interpersonal aspects of the producer-consumer relationships and aims to reveal the social relations obscured by the capitalist market relations.

Based on these definitions, then, bazaars operating at Istanbul's outskirts foster ‘modes of connectivity’ (Kirwan, 2004, p. 395) between food producers and consumers, bringing them together, enabling them to get to know another, and establishing relations of trust – all of which help “reconnect food to (the) social, cultural and environmental context of its production” (Kirwan, 2004, p. 395). In other words, they, to some extent, socially and spatially embed food in the locality they operate in (Güher Tan, 2020). At the same time, not all of the vendors at the bazaars are farmers. There could be quite a few vendors who simply trade in food (buy wholesale and sell retail at the bazaar) without engaging in production at any capacity. Consequently, at least some of the produce sold at the bazaars is being grown elsewhere in the country and is retailed without the farmers that produced it being present. Most importantly, whether sold directly by the farmers or indirectly by the vendors, none of the produce retailed at the bazaars need be non-conventionally produced. Though the farmers (and less so vendors) may use ‘natural’ and ‘traditionally grown’ to suggest that they are engaged in environmentally sound agricultural practices, none of the produce retailed carries any organic or PGS labeling. In this sense, vendors and the farmers at the bazaars seem to be aware of “the ‘value’ of natural, social and local embeddedness of production [which] can enable [them to generate] comparative commercial advantage in the market exchange process” (2004, p. 398) while their agricultural production practices may not necessarily reflect that ‘value’.

¹⁹ Pre-pandemic (2019), prices were as much as %40 higher in some places (Türkkan, 2021).

In Sarıyer Merkez Pazarı and Şile Cuma Pazarı, for example, most of the vendors I talked to were not farmers. Like other vendors in other bazaars in Istanbul, they were professional vendors who buy fresh produce from the *Hal* and sell at Sarıyer Merkez and Şile. They would vend at different bazaars at different days around the city. If they engaged with agriculture at any capacity, it was in their ancestral villages on the plots of land (small or big) farmed by members of their extended families. The vendors I talked to in these two bazaars were from different parts of the country, and although they did talk about going back to the villages particularly at times of harvest, no region or no specific produce stood out more than others. Some mentioned helping during the hazelnut harvests, others tea, yet others fruits (apples, apricots, cherries and peaches, for example). Almost all of them mentioned small gardens that the extended family used to grow food in, to be consumed only by the (extended) family. Most interestingly perhaps, they often talked about the pleasure of going back to the village for the harvest, and their hopes and dreams of retiring there one day. There were a few vendors in Sarıyer Merkez and Şile, however, who were farmers. Of the eight such vendors in Sarıyer Merkez, five claimed that they were exclusively selling produce from their farms; the other three had a mix: some were from their farms, others from the *Hal* – though all were produced conventionally. In comparison, in Şile, only three vendors claimed they were farmers. Like the farmer-vendors in Sarıyer Merkez, they were primarily conventional producers and as such, they had opted to vend at the regular bazaar rather than the local organic bazaar (i.e., Şile Yeryüzü Pazarı). For the customers, whether the vendors were farmers or not seemed to make no difference. The farmer-vendors at Sarıyer Merkez had a string of regulars who they claimed to (and indeed, did seem to) have known for years. Chitchat among the farmer-vendors and the regulars was common, and as I found out, some even lived in the same neighborhood. The regulars seemed to do a significant portion of their bazaar shopping from the farmer-vendors, and usually preferred the produce they knew were grown in these farms at the outskirts of the city.²⁰ As one farmer-vendor and their customer-neighbor put it, though the produce was neither certified, nor was it, by the farmer-vendor's own admission, organic, consumers preferred these traditionally grown produce from these farms because they knew and trusted the farmers.

The bazaars in metropolitan centers like Istanbul, in comparison, do even less to 'reconnect' (Kneafsey, et al., 2008) producers and consumers and to "embed food products with a sense of place or of geographical provenance" (Harris, 2009, p. 56). Not only is all of the produce sold in these bazaars conventionally produced, but it is also bought wholesale from the *Hal*. Farmers as such are completely absent, as they would be in a supermarket. At the same time, bazaars are community-generating sites particularly for the residents of the neighborhoods they operate in (Uzgören, 2021; Özgüç & Mitchell, 2000). They provide unique opportunities for the residents to meet up every week on the bazaar day and in the bazaar space to exchange personal news, gossip, share recipes, talk politics, even to help each other make decisions vis-à-vis everyday matters (Uzgören, 2021; Tunçel, 2003; Özudođru & Ar, 2016; Özgüç & Mitchell, 2000). These opportunities are particularly significant for women whose access to public spaces is already limited (Kandiyoti, 1988; Mills, 2007; Özbay, 1999).

In contrast to the Sarıyer Merkez Pazarı and Şile Cuma Pazarı, at the Sultan Selim (Sanayii) Mahallesi Perşembe Pazarı and the Feriköy Cinderesi Pazarı, there were no farmer-vendors. All the produce was bought from the *Hal* by the vendors to be sold at the bazaar. The produce had no identifying information that revealed its location of production or for that matter, who produced it. More importantly, unlike in Sarıyer Merkez Pazarı where the presence of the farmer-vendor women broke the monopoly of men over vending, at the Sultan Selim Mahallesi Perşembe Pazarı, there were no women-vendors selling fresh produce. In contrast, most of the customers were women – more

²⁰ Most interestingly perhaps, unlike the vendors who were (almost exclusively) men, farmer-vendors were usually couples (husband and wife) when they were operating their stalls. Though women continued to engage with some of the stereotypically women-associated tasks (like prepping the lunch, for example), they also stepped out of the same stereotypes to handle money, haggle with customers and at times, argue with the municipal police (*zabıta*) – thus, occupying a much more egalitarian position in the public space of the bazaars.

specifically, young mothers usually with babies or toddlers in tow. Moreover, throughout my fieldwork at Sultan Selim Mahallesi Perşembe Pazarı, I did not see any of the friendly chitchats I had observed at the Sarıyer Merkez Pazarı or the Şile Cuma Pazarı. Conversations between the vendors and the customers were succinct, and the interactions brisk and transaction-oriented. Conversations between the customers, in contrast, were frequent. People often stopped to say hi to each other, comment on the kids, talk about the prices. Though both bazaars were located in working class neighborhoods, perhaps the most significant difference that set the Feriköy Cinderesi Pazarı and the Sultan Selim (Sanayii) Mahallesi Perşembe Pazarı apart was the diversity of the customer base. At Feriköy Cinderesi Pazarı, it was not uncommon to see black and Arab immigrants from Africa and the Middle East, alongside Kurds and Romanis. A few vendors sold fruits and vegetables, cheeses and grains specifically consumed by these communities. The conversations between these vendors and their customers seemed longer and friendlier. A sense of community – albeit of different kinds – was thus strong in both bazaars.

The significance of this community-generating and -maintaining aspect of the bazaars has become particularly noteworthy when other instances of socializing have been suddenly and severely limited during the COVID-19 lockdowns. At a time when every day in-person social interactions in private and public spaces were curtailed, bazaars in Istanbul offered opportunities to see neighbors, friends, relatives outdoors and in public, exchange information, follow up on the latest curfew regulations, celebrate good news, talk politics and/or grieve together while maintaining social distance. Although at times the government did prohibit the setting up of bazaars citing a risk of contagion, such prohibitions often received major public backlash. The relative safety of open-air public bazaars in comparison to the closed and not always well-ventilated stores of chain supermarkets as well as the unfair economic advantage such closures brought to the supermarkets over bazaars and neighborhood shops was pointed out both on mass media and social media²¹. Thus, after each closure attempt, the government backtracked and declared the bazaars open²². This citizen activism further contributed to the community-generating and -maintaining character of the bazaars.

The FMs, in turn, foster all three forms of embeddedness. By bringing together producers and consumers and enabling them to connect with one another, exchange news and information, build new relationships on trust and shared values, the FMs re-introduce producer-consumer relations to food provisioning (albeit while maintaining food's commodity form) (Güher Tan, 2020). In addition, they enable the consumers to learn about where their food comes from and meet some of those who participated in its production. For the producers, in turn, the FMs provide direct marketing opportunities, help recover more of their costs, enable them to inform consumers about their production practices, seasonality, quality and freshness of their produce, and join a community of like-minded producers and consumers, who they can turn to for advice, know-how and, when need be, support. Most critically, by limiting the producers only to those who engage in certified organic and/or certified- PGS low-input, eco-conscious agricultural practices, the FMs reconnect food, food production (agriculture and processing) as well as food purchasing with ecology and care for the environment (Turner & Hope, 2014). Though this linking can – and to a certain extent, indeed does - reduce caring for the environment to simply participating at the FMs, commodifies it so that it is part of the process of exchange (Turner & Hope, 2014), and fetishizes it in the form of the organic label and/or organic food (Pilgeram, 2012), the reconnection the FMs generate is still important for emphasizing that food production is an ecological process, and for alerting consumers and producers to its significance.

²¹ See, for example, (Cumhuriyet, 2021; Sözcü, 2021)

²² Though during lockdowns, only food (mostly fresh fruits and vegetable) vendors were allowed to operate. See the latest regulations, here (TC Sağlık Bakanlığı, 2020; TC İçişleri Bakanlığı, 2020)

The reconnections the FMs generated was observable in the four FMs I did fieldwork in. In Şişli/Feriköy Organik Pazarı, for example, all the vendors were farmers who actively worked in the production of the fresh fruits and vegetables they were selling, and as such, they could readily answer various production-related questions their customers asked. Customers, in turn, were interested in the quality of the produce and the production processes, and they frequently conversed with the vendor-farmers about food and agriculture. Almost every stall had their string of regulars, and it seemed like customers and vendors knew each other pretty well. Customers, too, often talked to one another, stopping by to say hi, talking about their kids and lives. The price of the produce was notably higher (than the bazaars), though I caught few conversations between vendors and customers, or between customers, that draw attention to it. Rather, most conversations about the produce sold in the FMs focused on its quality, its production practices and most notably, its ecological footprint. For many, it seemed that participating at the FMs was the bare minimum that they could do to reduce the environmental harm they were causing. Similarly, in Şile Yeryüzü Pazarı, customers and vendors alike commented on the significance of buying local. Unlike Şişli/Feriköy Organik Pazarı where vendors engaging in certified organic agriculture showed up, in Şile Yeryüzü Pazarı, vendors were very much local, and they sold herbs, mushrooms and wild fruits they gathered from the woods. These specialty products drew their own customers and generated quite a few, long-lasting customer-vendor relations. Thus, in both cases, FMs played a significant role connecting local foods, farmer-vendors and customers.

Through the FMs, then, food is re-socialized and re-spatialized. Rather than a mere end-product making its way from farmers to consumers in a disconnected global food system, it becomes a socially, spatially, and ecologically embedded item that sustains and nourishes life, reveals relations of production that are obscured by the market, and re-connects people who were alienated from each other and from the environment. In doing so, however, food at the FMs also becomes a locus of tensions, contradictions, and oppositions through which socio-economic differences are reproduced and maintained. That is to say, in socially, spatially, ecologically embedding food into the local context, the FMs also embed food in the power relations of that locality.

Class differences between producers and consumers is one of the dynamics that fuels these unequal power relations. As I mentioned before, the consumers at the FMs are “citizen consumers” (Turner & Hope, 2014), that is, they “shop[...] for commodities from more humane, just, and environmentally friendly origins [to] create progressive social change and bring humans to a more sustainable relationship with the rest of the biosphere” (Gunderson, 2014, p. 110). They are also more affluent: They are able to afford the relatively higher prices of the FMs, set time aside to go to the FMs and make the effort to educate themselves on the problems of the conventional global food system. Not all the farmers vending at the FMs are as affluent as their consumers, however. Some of them could be barely making ends meet after switching to organic; they might be in debt; or they might need to supplemental their income to keep the farm afloat. Indeed, the FMs were established with the explicit recognition that the farmers – particularly those engaging in alternative farming practices – may be struggling and that they may need help. In other words, it was assumed that producers and consumers would be of different socio-economic status, have different amounts of disposable income, etc. and that direct marketing coupled with higher prices would help farmers (particularly those who have switched from conventional to eco-conscious and/or organic agriculture) recover more of their now higher production costs.

These class differences were quite explicit in different FMs. Although all the farmer-vendors I have talked to in Şişli/Feriköy Organik Pazarı and Şile Yeryüzü Pazarı owned their lands and farms, the scales of operation were radically different. At Şile, all farmer-vendors were smallholders: they had a few chickens or beehives; their land was usually less than 10 decars; and farm work was usually handled by the family with additional hands employed very sparsely, and only when the workload

made it unavoidable. When asked about whether they would want to expand their business and if so, how, most responded in the affirmative, though they mentioned high labor costs and absence of machinery that would help them process their produce into other products (drying ovens for dehydrating, for example, commercial food processors, cutters, shredders, and mixers, etc.) as significant factors. In Şişli/Feriköy Organik Pazarı, in contrast, farmer-vendors tended to be mid to large landowners (10 to 100 decars and sometimes more) with farm labor regularly employed in addition to seasonal workers. While the 300 to 600 Euros-fee for testing and certification for organic was considered too high by almost all, they could – unlike the farmer-vendors in Şile - afford it. Moreover, when similarly asked about expanding their businesses, almost all mentioned needing more sales channels: some brought up opening up retail stores, others complained about the cuts major online marketplaces make, and yet others called on the state to spearhead platforms that would help them export their produce. Whereas the farmer-vendors in Şile were still struggling to keep their farms afloat, those in Şişli/Feriköy had already broken even and were thinking about expanding their businesses.

By embedding food socially, spatially, and ecologically in a specific locality, then, the FMs, also embed it in the power relations of that locality. In some ways, this re-socialization and re-spatialization may work to the benefit of the producers - by providing them access to more affluent consumers, for example. At the same time, it may also lead the producers (and perhaps less so, the consumers) to deal with dispositions, attitudes, or for that matter, norms, and representations that they do not necessarily subscribe to. While this is not in itself problematic, it is significant in that it can easily prevent the formation of a more socially cohesive community of likeminded producers and consumers at the FMs.²³ Though more research on the subject is necessary, as a preliminary finding it can be said that, rather than property relations (ownership of means of production), perhaps socio-economic differences due to habitus might be the primary inhibitor in the formation of such producer-consumer community.

CONCLUSION

This paper aimed to assess what the social, ecological, and spatial embeddedness of food entails in different food exchange sites in Istanbul. The reason for choosing Istanbul is the city's rich diversity of food exchange sites that assembles a constellation of produce, cultivated with different priorities and production practices (local vs. alternative (certified organic vs. PGS vs. not-certified organic or 'natural') vs. conventional) and a variety of vendors who might be just retailers (buying and selling) or who might also be farmers (that is farmer-vendors). Using participant observation and interview data from bazaars and the FMs located at central locations as well as the outskirts of the city, then, the paper shows that the FMs emphasize generating a community of likeminded producers and consumers, reducing the distance between locations of production and consumption, and bringing the ecological costs of agriculture to the forefront to influence production and consumption decisions. Bazaars, in contrast, emphasize the maintenance of neighborhood communities. Who constitutes those communities, however, is neighborhood- and bazaar- specific: At the outskirts, such communities include farmer-vendors and consumers, with friendship and trust formed over the years between the two; whereas at the metropolitan centers, the neighborhood communities generated and maintained outside the bazaars are yet again reproduced at the bazaars. Given that the FMs and the bazaars (periodic markets) are usually conflated in the literature, this is a significant finding: Not only are there differences between these two different types of sites in terms of social, spatial, and ecological embeddedness, but there are differences within the types depending on where each site is located.

²³ This is the case with gender for example. Due to space constraints, however, this discussion is outside the scope of this paper.

For the locavore movement, these differences offer opportunities as well as constraints: On the one hand, bazaars can be spaces through which locavore-concerns (whether that be consuming and producing food locally, economically sustaining farmers so that they continue farming, or calling for organic and/or agro-ecological food production methods) are circulated more widely and easily. Through the bazaars, such concerns can even become foundational to the neighborhood community. On the other hand, as noted in the literature, the locavore movement already has a significant class problem, where lower-class people, in tandem with their race and/or ethnicity, are excluded from the movement (Alkon & McCullen, 2011). No doubt, the FMs, as the movement's flagship organizations, reproduce and reinforce these dynamics (Alkon & McCullen, 2011; Colasanti, Conner, & Smalley, 2010; Guthman, 2008; Slocum, 2007). As such, to expect that the movement will in fact be able to articulate its major concerns to speak to a wider public through the bazaars is somewhat unrealistic. Plus, the current supply chain of the bazaars is highly reliant on the vendors and the intermediaries – who not only bring food from further distances but also are not producers themselves. At least in the near future then, the locavore movement would have to come to terms and work with these actors, which does not seem likely.

The findings presented in this paper also suggest some questions for further research: Given the expansive tendencies of metropolitan cities like Istanbul, what advantages (and disadvantages) do food exchange sites that embed food socially, spatially, and ecologically, like the FMs discussed in this paper for example, offer to residents, over supermarkets where more integrated supply chains may provide lower prices as well as product diversity (even if the products may be highly disembedded)? Alternatively, is the reproduction and maintenance of neighborhood communities by default an advantage? What are various gender and class dynamics that are maintained and reproduced through the reproduction and maintenance of neighborhood communities, and what implications do these have for women in general, and working-class women in particular? Finally, does ecologically embedded food offer a realistic possibility for reducing the effects of conventional agriculture on climate change? Though the above discussions may offer some hints to answers of these questions, more research is necessary to provide a comprehensive analysis.

REFERENCES

- Akbaş, F. (2019). Anadolu'daki Semt Pazarlarına Bir Örnek: Salihli (Manisa) Semt Pazarları. *OKUFED*, 1(1), 17-30.
- Aliğaoğlu, A. (2013). Balıkesir Şehrinde Haftalık Pazarlar: Çekicilikler ve Sorunlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 27, 43-72.
- Alkon, A., & McCullen, C. G. (2011). Whiteness and Farmers Markets: Performances, Perpetuations . . . Contestations? *Antipode*, 43(4), 937-959.
- Allen, P., FitzSimmons, M., Goodman, M., & Warner, K. (2003). Shifting plates in the agrifood landscape: the tectonics of alternative agrifood initiatives in California. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 61-75.
- Arıcı, F. (2019). Üretici, tüketici ve sürdürülebilirliği açısından üretici pazarı değerlendirmesi: Yalova köylü üretici pazarı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 72, 35-44.
- Atasoy, Y. (2013). Supermarket Expansion in Turkey: Shifting Relations of Food Provisioning. *Journal of Agrarian Change*, 13(4), 547-570.
- Aucoin, M., & Fry, M. (2015). Growing local food movements: Farmers' Markets as Nodes for Products and Community. *The Geographical Bulletin*, 56, 61-78.
- Barbera, F., & Dagnes, J. (2016). Building Alternatives from the Bottom-up: The Case of Alternative Food Networks. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 8, 324 – 331.
- Başarangil, İ., & Tokatlı, C. (2018). Yavaş yemek: Şile Yeryüzü Pazarı Ziyaretçilerinin Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 3-19.
- Baydar, O. (Ed.). (1999). *75 Yilda Koyden Sehirlere*. Istanbul: Tarih Vakfi.
- Berham, E. (2003). Translating terroir: the global challenge of French AOC labelling. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 127-138.
- Bos, E., & Owen, L. (2016). Virtual Reconnection: The Online Spaces of Alternative Food Networks in England. *Journal of Rural Studies*, 45, 1-14.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Buğday Derneği. (2021). *%100 Ekolojik Pazar*. Retrieved from Buğday Derneği: <http://ekolojikpazarlar.org/>
- Buğday Derneği. (n.d.). *Katılımcı Onay Sistemleri*. Retrieved 2 18, 2020, from Gıda Toplulukları: http://gidatopluluklari.org/?page_id=33
- Carson, R. A. (2016). Buying in: the influence of interactions at farmers' markets. *Agriculture & Human Values*, 33, 861-875.
- Clapp, J. (2013). The Political Economy of Food Aid in an Era of Agricultural Biotechnology. In C. Counihan, & P. van Esterik, *Food and Culture: A Reader* (pp. 531-545). New York: Routledge.
- Colasanti, K. J., Conner, D. S., & Smalley, S. B. (2010). Understanding Barriers to Farmers' Market Patronage in Michigan: Perspectives from Marginalized Populations. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 5(3), 316-338.
- Cumhuriyet. (2021, 5 4). *CHP'li Girgin'den 'semt pazarları açılın' çağrısı: Ürünler tarlada kaldı*. Retrieved from Cumhuriyet'in Egesi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/chpli-girginden-semt-pazarlari-acilsin-cagrasi-urunler-tarlada-kaldi-1833487>
- de Roest, K., & Menghi, A. (2000). Reconsidering 'traditional' food: the case of Parmigiano Reggiano cheese. *Sociologia Ruralis*, 40, 439-451.
- Demir, Y. A. (2013). Turkey's First Organic Bazaar. *European Scientific Journal*, 9(8), 1-17.
- Dökmeci, V., Yazgı, B., & Özüş, E. (2006). Informal retailing in a global age: The growth of periodic markets in Istanbul, 1980-2002. *Cities*, 23(1), 44-55.
- DuPuis, M., & Goodman, D. (2005). Should we go 'home' to eat?: toward a Reflective Politics of Localism. *Journal of Rural Studies*, 21(3), 359-371.
- FAO. (2018). *Participatory Guarantee Systems (PGS) for Sustainable Local Food Systems*. Retrieved from IFOAM: <http://www.fao.org/3/I8288EN/i8288en.pdf>

- Feagan, R., & Morris, D. (2009). Consumer quest for embeddedness: a case study of the Brantford Farmers' Market. *International Journal of Consumer Studies*, 33, 235-243.
- Gerlach, C. (2008). Illusions of Global Governance: Transnational Agribusiness Inside the UN System. In A. Nutzenadel, & F. Trentmann, *Food & Globalization: Consumption, Markets and Politics in the Modern World* (pp. 193-211). New York: Berg.
- Gilg, A., & Battershill, M. (1998). Quality farm food in Europe: a possible alternative to the industrialized food market and to current agri-environmental policies: lessons from France. *Food Policy*, 23, 25-40.
- Goodman, D., DuPuis, M., & Goodman, M. (2012). *Alternative Food Networks: Knowledge, Practice and Politics*. New York : Routledge.
- Güher Tan, H. (2020). Pazaryerinden: Üretici Pazarları Ağları, Etkileri ve Dönüştürücü Süreçleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 163-195.
- Gunderson, R. (2014). Problems with the defetishization thesis: ethical consumerism, alternative food systems, and commodity fetishism. *Agriculture & Human Values*, 31, 109-117.
- Guthman, J. (2008). "If They Only Knew": Color blindness and Universalism in California Alternative Food Institutions. *Professional Geographer*, 60(3), 387-397.
- Hamilton, D. L., Walkinshaw, L. P., Quinn, E. L., & Johnson, D. B. (2020). Increasing farmers market access among low-income shoppers in Washington state: understanding the role of peer-to-peer programs. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 15(1), 80-92.
- Harris, E. (2009). Neoliberal subjectivities or a politics of the possible? Reading for difference in alternative food networks. *Area*, 41(1), 55-63.
- Hinrichs, C. (2000). Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*, 16(3), 295-303.
- Hulbrock, E., Otten, J. J., Quinn, E., Johnson, D. B., & Lerman, S. (2017). Exploring the use of Seattle's farmers' market incentive program ("Fresh Bucks") by household food security levels. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 12(3), 362-374.
- IBB Coğrafi Bilgi Sistemi Müdürlüğü. (2021, Aralık 21). *Pazar Yerleri*. Retrieved from Şehir Haritası Uygulaması: <http://cbssr.ibb.gov.tr/sehirharitasi/?bs=pazaryerleri>
- IFOAM. (2007). *Participatory Guarantee Systems: Shared Vision, Shared Ideals*. Retrieved 2 18, 2020, from IFOAM: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/page/files/ifoam_pgs_web.pdf
- Kadirbeyoğlu, Z., & Konya, N. (2017). Alternative Food Initiatives in Turkey. In F. Adaman, B. Akbulut, & M. Arsel, *Neoliberal Turkey and its Discontents: Economic Policy and the Environment Under Erdogan* (pp. 207-203). London: IB. Taurus.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274-290.
- Karakaya Ayalp, E. (2021). Alternatif Gıda Ağları ve Türkiye'de Yurttaş Temelli Gıda İnisiyatifleri. *İdealkent*, 12(33), 965-1005.
- Kazgan, G. (1999). 1980lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme. In O. Baydar (Ed.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (pp. 31-36). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Keyder, Ç. (1985). Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi. In M. B. al., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (pp. 642-652). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). 2000lerde Devlet ve Tarım. In Ç. Keyder, & Z. Yenil, *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük* (pp. 191-218). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç., & Yenil, Z. (2011). Agrarian Change Under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 11(1), 60-86.
- Kirwan, J. (2004). Alternative strategies in the UK agro-food system: Interrogating the Alterity of Farmers' Markets. *Sociologia Ruralis*, 44(4), 395-415.
- Kneafsey, M., Cox, R., Holloway, L., Dowler, E., Venn, L., & Tuomainen, H. (2008). *Reconnecting Consumers, Producers and Food: Exploring Alternatives*. New York: Berg.
- Leiper, C., & Clarke-Sather, A. (2017). Co-creating an alternative: the moral economy of participating in farmers' markets. *Local Environment*, 22(7), 840-858.

- Libery, G., & Kneafsey, M. (1998). Product and place: promoting quality products and services in the lagging regions of the EU. *European Urban and Regional Studies*, 5, 329-341.
- Lockie, S. (2009). Responsibility and agency within alternative food networks: Assembling the "citizen consumer". *Agriculture & Human Values*, 26(3), 193-201.
- Lombardi, A. M. (2015). Are "good guys" more likely to participate in local agriculture? *Food Quality and Preference*, 45, 158-165.
- Markowitz, L. (2010). Expanding access and alternatives: Building farmers' markets in low-income communities. *Food & Foodways*, 12(1-2), 66-80.
- Mills, A. (2007). Gender and Mahalle (Neighbourhood) Space in Istanbul. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 14(3), 335-354.
- Moragues-Faus, A. (2017). Emancipatory or Neoliberal Food Politics? Exploring the "Politics of Collectivity" of Buying Groups in the Search for Egalitarian Food Democracies. *Antipode*, 49(2), 455-476.
- Morris, C., & Kirwan, J. (2011). Ecological Embeddedness: An interrogation and refinement of the concept within the context of alternative food networks in the UK. *Journal of Rural Studies*, 27(3), 322-330.
- Orlando, G. (2011). Sustainable Food vs. Unsustainable Politics in the City of Palermo: The Case of an Organic Farmers' Market. *City & Society*, 23(2), 173-191.
- Öz, Ö., & Eder, M. (2012). Rendering Istanbul's Periodic Bazaars Invisible: Reflections on Urban Transformation and Contested Space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(2), 297-314.
- Özbay, F. (1999). Gendered Space: A New Look at Turkish Modernization. *Gender & History*, 11(3), 555-568.
- Özgüç, N., & Mitchell, W. (2000). Şehirlerin alternatif alışveriş mekanları: İstanbul'da haftalık pazarlar. *Tasarım Kuram*, 35-58.
- Özüdoğru, M., & Ar, A. (2016). Halk pazarı ortamında alıcı ve satıcı davranışları ve karşılıklı uygulanan pazar stratejileri üzerine nitel bir araştırma. *Anemon*, 6, 113-119.
- Pascucci, S. D. (2016). Sharing values or sharing costs? Understanding consumer participation in alternative food networks. *NJAS Wageningen Journal of Life Sciences*, 78, 47-60.
- Patel, R. (2007). *Stuffed and Starved: The Hidden Battle for the World Food System*. New York: Portebello Books.
- Pilgeram, R. (2012). Social sustainability and the white, nuclear family: constructions of gender, race and class at a northwest farmers' market. *Race, Gender & Class*, 19(1-2), 37-60.
- Renting, H., Marsden, T. K., & Banks, J. (2003). Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 35(3), 393-411.
- Schupp, J. (2016). Just where does local food live? Assessing farmers' markets in the US. *Agriculture & Human Values*, 33, 827-841.
- Şile Belediyesi. (2021). *Şile Yeryüzü Pazarı*. Retrieved from Şile Belediyesi: <https://www.sile.bel.tr/kesfet/sile-rehberi/sile-yeryuzu-pazari>
- Slocum, R. (2007). Whiteness, Space and Alternative Food Practice. *Geoforum*, 38(3), 520-533.
- Slocum, R. (2008). Thinking race through corporeal feminist theory: Divisions and intimacies at the Minneapolis Farmers' Market. *Social and Cultural Geography*, 9(8), 849-869.
- Sözcü. (2021, 5 8). *Günler sonra tezgahlar açıldı... Dikkat çeken yoğunluk*. Retrieved from Sözcü: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/gunler-sonra-tezgahlar-acildi-dikkat-ceken-yogunluk-6420291/>
- TC İçişleri Bakanlığı. (2020, 05 07). *81 İle Pazar Yerleri Genelgesi*. Retrieved from icisleri.gov.tr: <https://www.icisleri.gov.tr/81-ile-pazar-yerleri-genelgesi>
- TC Sağlık Bakanlığı. (2020). *Semt Pazarları ve Pazar Yerleri için Kontrollü Sosyal Hayat Çalışma Rehberi*. Retrieved from Covid19.Saglik.gov.tr: <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/38047/0/covid->

- 19sempazarlarivepazaryerleriicinkshcalismarehberiafis50x70pdf.pdf?_tag1=DAED4114DEEC9243C586A63A8E4428654CDB1C1F
- Toprak, Z. (1985). Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika. In M. B. al., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (pp. 668-671). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tsing, A. L. (2005). *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.
- Tunçel, H. (2003). Periodic Markets in Anatolian Cities: Elazığ Sample. *Firat University Journal of Social Science*, 13(1), 49-70.
- Turner, B., & Hope, C. (2014). Ecological connections: Reimagining the role of farmers' markets. *Rural Society*, 23(2), 175-187.
- Türkkan, C. (2019). Clean foods, motherhood and alternative food networks in contemporary İstanbul. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 26(2), 181-202.
- Türkkan, C. (2020). Feeding the global city: urban transformation and urban food supply chain in 21st-century İstanbul. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 13(1), 13-37.
- Türkkan, C. (2021). Who is "deserving" of aid? Subject-formation in İstanbul's food banks. *Food, Culture & Society*, 24(3), 464-480.
- Türkkan, C. (2021a). What is the 'alternative'? Insights from İstanbul's food networks. *Food, Culture & Society*.
- Türkkan, C. (2021b). *Feeding İstanbul: The Political Economy of Urban Provisioning*. Leiden: Brill.
- Ünal, M., & Can, B. (2019). A research on the characteristics and activities of producers in organic markets: a case study of İzmit and Şişli districts. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 25(4), 695-701.
- Uzgören, G. (2021). Semt pazarlarının kentsel yaşamda sosyallik temelli kamusalılığın geliştirilmesindeki rolü. *Tasarım Kuram*, 17(32), 1-19.
- Winter, M. (2003). Embeddedness, the new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 23-32.
- Wise, T. (2019). *Eating Tomorrow: Agribusiness, Family Farmers and the Battle for the Future of Food*. New York: The New Press.
- Yenal, Z. (2014). Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşma. In Ç. Keyder, & Z. Yenal, *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük* (pp. 103-136). İstanbul: İletişim Yayınları.

KÜLTÜREL KİMLİK İNŞASI VE BELLEK: ANTAKYALI ORTODOKS HRİSTİYAN KADINLAR VE GENÇLER

Zerrin Arslan¹, Şule Can²

Öz

Antakya (Hatay), etnik ve dinsel anlamda farklı toplulukların bir arada yaşadığı, Türkiye’de sıklıkla ‘hoşgörü kenti’ olarak dile getirilen kozmopolit sınır kentlerinden biridir. Antakya ve çevresinde yaşayan ve kadim bir topluluk olan Arapça ibadet eden Rum Ortodoks Hristiyanlar, Antakya dışına yaşanan göçler ve güncel toplumsal sorunlar nedeniyle nüfusu azalmış bir grup olup kültürel kimlik ve kolektif bellek açısından devamlılığını sürdürme mücadelesi içindedir. Bu çalışma Antakyalı Ortodoks Hristiyanların etno-dinsel kimliklerinin toplumsal inşası ve gündelik yaşamda kültürel belleklerini kadın ve gençler aracılığıyla aktarma biçimlerini ve deneyimledikleri toplumsal sorunları anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem gibi etnografik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışma iki temel soruya odaklanmaktadır: 1. Günümüzde Antakya’da yaşayan Ortodoks Hristiyanlar etno-dinsel kimliklerini ve kültürlerini nasıl tanımlamakta ve aktarmaktadırlar? 2. Antakyalı Ortodoks Hristiyan cemaatinde, özellikle kadın ve gençler arasında, kültürel belleklerini, anlama ve anlatma biçimleri nelerdir? Teorik anlamda kültürel bellek ve etnik sınırlar yaklaşımları kullanılarak, bu çalışmada Antakyalı Ortodoksların kültürel bellek aktarımı ile hatırlama biçimlerinde kadının yeri ve rolü, belleğin gençler ve çocuklara aktarımı, dinsel ritüeller, isim koyma, miras ve karma evlilikler üzerinden ele alınarak tartışılmıştır. Bu araştırma kapsamında toplam 48 derinlemesine görüşme, dört odak grup görüşmesi ve etnografik çalışma Antakya, Altınözü, Arsuz, İskenderun ve Samandağ ilçelerinde Nisan 2016-Aralık 2021 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Antakyalı Ortodoksların, kadınları ve gençleri modern gündelik hayatta yaşanan değişim ve dönüşüme rağmen kültürel belleğin aktarımında en önemli özneler olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler Antakyalı Ortodoks Hristiyanlar, Kültürel Kimlik, Kültürel Bellek, Ortodoks Kadınlar, Ortodoks Gençler.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, zarslan@mku.edu.tr ORCID: 0000-0001-7532-7786

² Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Kent Çalışmaları Anabilim Dalı, scan@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2475-1269

CONSTRUCTION OF CULTURAL IDENTITY AND MEMORY: WOMEN AND YOUTH IN ANTIOCHIAN ORTHODOX CHRISTIANITY

Abstract

Antakya (Hatay), renowned as the “city of tolerance,” is a cosmopolitan border city in which diverse ethnic and religious communities coexist. Antakya’s historic community of Greek Orthodox Christians, who pray in Arabic, is struggling for cultural survival, largely due to a decreasing population as a result of emigration and the current social problems they are experiencing. This study aims to explicate the construction of ethno-religious identity among these Orthodox Christians and the ways in which they narrate and transmit cultural memory through women and youth in everyday life. Through an ethnographic account with participant observation and in-depth interviews, this research focuses on two main questions. First, how do Orthodox Christians in Antakya define and transmit their ethno-religious identities and cultures? Second, what are the forms of narration of cultural memory, particularly for women and youth? Drawing on theories of cultural memory and ethnic boundaries, this research delves into the roles of women in terms of remembering and memory and the transmission of cultural memory to young people by analyzing religious rituals, the culture of naming, inheritance practices, and mixed marriages. To achieve this, 48 in-depth interviews, 4 focus-group interviews and ethnographic study were conducted in the municipalities of Antakya, Altınözü, Arsuz, İskenderun, and Samandağ between April 2016 and December 2021. The study concludes that Orthodox Christians in Antakya perceive women and youth as the main subjects of cultural transmission despite the social changes taking place in modern everyday life.

Keywords: Antiochian Orthodox Christians, Cultural Identity, Cultural Memory, Orthodox Women, Orthodox Youth.

GİRİŞ³

Antik çağlardan günümüze Antakya⁴ farklı uygarlık ve devletlerin yönetiminde farklı etnik ve dinsel grupların bir arada yaşadığı, Avrupa, Orta Doğu ve Afrika kavşağındaki Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yer alan sınır kentlerinden biridir. Günümüzde Türkiye'nin hoşgörü kenti olarak ifade edilen Hatay'da farklı etnik ve dinsel-mezhepsel gruplar bir arada yaşamayı sürdürmektedir. Kentin etno-ulusal ve dinsel yapısını Türk, Türkmen, Arap, Ermeni, Kürt, Çerkez, Çeçen, Afganistan kökenli Özbek, Tacik, Kırgız, Roman ve diğer küçük etnik gruplar ve dinsel olarak da Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar ile bunların farklı mezheplerinden gruplar oluşturmaktadır. Nüfusun çoğunluğunun Türkler ve Araplardan oluştuğu söylene de Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarında etnik ve dinsel kimlik sorusu sorulmadığından etnik ve dinsel grupların nüfus dağılımı tam olarak bilinmemektedir.⁵

Bu çalışmada, Antakya'da yaşayan etno-dinsel gruplardan biri olan Arap Hristiyan Rum Ortodoks⁶ cemaatinin etno-dinsel kimlik aidiyeti anlamında kimlik inşaları ve kültürel bellek aktarım pratikleri kadın ve gençlerin deneyimleri aracılığıyla incelenmektedir. Çalışmanın genelinde etno-dinsel grubu adlandırmak için Antakyalı Arap Hristiyan cemaati kullanılmasına rağmen, cemaat üyelerinin bazılarının kendilerini Antakya'da yaşayan Arap Hristiyan Rum Ortodoks cemaati ya da Arapça ibadet eden Rum Ortodoks Hristiyanlar olarak tanımlamayı tercih ettiği öncelikle belirtilmelidir. Cemaat içinde farklı adlandırma biçimlerinin kullanıldığını vurgulamak, çalışmanın kimlik, kültürel bellek ve kültürel bellek aktarımına odaklanması nedeniyle önemlidir.

Türkiye'de Hristiyanlar (Ortodoks, Katolik, Protestan ve diğer küçük mezhepler) ve Yahudiler resmi olarak Lozan Barış Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) (bölüm: I, kesim: III azınlıkların korunması⁷ başlığı altında) 37.-42. Maddelerinde 'Gayri Müslim Azınlık' tanımlanmıştır (Oran, 2018a/2004; 2018b). Bu düzenlemelere göre azınlık cemaatlerinin din ve dil özgürlükleri güvenceye alınmıştır. Antakya Hristiyanları da Lozan Barış Antlaşması'na göre 'Gayri Müslim Azınlık' statüsündedir. Günümüzde Antakya'da Ortodoks Hristiyanların nüfusu 7.000-10.000 olarak belirtilmektedir⁸. Ancak Antakya'da cemaatin nüfusu, çeşitli göç dalgaları ve özellikle gençlerin, iş ve çalışma gibi ekonomik nedenlerle ve okul, evlilik gibi sosyo-kültürel nedenlerle İstanbul, Ankara, Mersin gibi şehirlere ya da yurtdışına gitmesi ve geri dönmemesi gibi nedenlerle gittikçe azalmaktadır. Antakyalı Ortodoks Hristiyan cemaatinin farklı nedenlerle gerçekleşen göçler sonucu nüfusunun azalmasının topluluk ilişkilerine, kültürel kimlik ve belleğe etkilerini belirlemek ve özellikle kadın ve gençlerin, etnik kimlik, sosyo-kültürel sınırları ve sınırların inşa edilme biçimlerini, kültürel kimliği ve toplumsal belleği koruma ve canlı tutma unsurlarını araştırmak literatürde eksikliği görülen bir konu olmakla beraber cemaatin geleceği açısından da önem taşımaktadır.

³ Bu çalışma başlıca iki projeye dayanmaktadır. Bunlar, Kasım 2016-Nisan 2017 tarihlerinde AB Sivil Düşün Programı desteğinde Ortadoğu Arap Halkları Araştırma Enstitüsü'nce yapılan "Antakya'da Yaşayan Arap Hristiyanlar" projesi ve Haziran 2017-Aralık 2018 döneminde Mustafa Kemal Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce "Türkiye Sınır Şehri Hatay'da Sosyal ve Kültürel Kimlik, Aidiyet, Gündelik Yaşam ve Tüketim" adı ve Proje No: 16776 ile desteklenen ve "Görüşme Formu", Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nca onaylanan projelerdir.

⁴ Bu çalışmada 'Antakya' günümüzde 'Hatay' ili sınırlarının tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁵ Antakya'nın çok etnili ve çok dinli yapısı Türkiye'ye katıldığı 1939'dan beri devam etmektedir. 1936'da 220 bin nüfuslu Hatay'ın etnik dağılımının %39'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %8'i Melkit, Rum ve diğer Hristiyanlar, %4'ü Çerkez, Kürt, Yahudilerden oluştuğu belirtilmektedir. Erişim adresi: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=128396&start=190>. Ayrıca Özgen (2004) de, Özgiray'a (1994, s. 43) atıfla 219 bin nüfuslu Sancak'ın 1936'daki etnik dağılımın %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Arap, %9'u Rum Ortodoks, %3 ü Çerkez, Kürt, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli olarak benzer oranlarda vermektedir (Aktaran Arslan 2021).

⁶ Bu çalışmada Antakyalı Rum Ortodoks ve Arap Hristiyan terimlerinin her ikisinin de cemaat üyelerinin kendilerini tanımlama biçimi açısından önemli olduğu ve kullanıldığı tespit edildiğinden metin içinde her iki terim de kullanılmıştır. Ayrıca, Neyzi (2004) cemaati 'Antakyalı Ortodoks Hristiyan Araplar' şeklinde ifade etmektedir.

⁷ Erişim adresi <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>

⁸ Hatay genelinde Arap Ortodoks cemaat liderleri ile Aralık 2016 ve Nisan 2017'de yapılan görüşmelerde yaklaşık olarak ifade edilen nüfus. Aralık 2021'de de yaklaşık olarak aynı sayılar verilmiştir.

Bu çalışmada başlıca iki temel sorunun yanıtlanması amaçlanmaktadır: 1. Günümüzde Antakya’da yaşayan Arap Hristiyanlar etno-dinsel kimliklerini ve kültürlerini nasıl tanımlamakta ve aktarmaktadırlar? 2. Antakyalı Arap Hristiyan cemaatinde, özellikle kadın ve gençler arasında, kültürel belleklerini, anlama ve anlatma biçimleri nelerdir ve gündelik hayatta kimliklerini nasıl deneyimlemektedir? Bu soruları yanıtlamak için, Antakya’da yaşayan Ortodoks Hristiyanların etnik kimlik, etnik ve dinsel sınırları, yani sembolik sınırları, sosyal ve kültürel olarak araştırılmıştır. Bir başka ifade ile, bu çalışma ile, Antakyalı Arap Hristiyanların etno-dinsel kültürel kimlik farklılığın toplumsal inşası ve gündelik yaşamda kültürel belleklerini kadın ve gençler aracılığıyla aktarma biçimleri anlamaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır.

Başlıca beş bölümden oluşan çalışmada sırasıyla yöntem, kullanılan etno-dinsel kimlik ve kültürel bellek yaklaşımlarının kuramsal ve kavramsal çerçeve açıklandıktan sonra, dördüncü bölümde, Antakyalı Ortodoks Hristiyanların etno-dinsel kimlik ve aidiyeti, kültürel bellek aktarımında anadil, dini ritüeller ve yeme-içme, gündelik yaşamda kadın, toplumsal cinsiyet ve karma evlilikler ile miras, gençler ile isim koyma üzerine odaklanılmaktadır. Sonuç bölümünde Antakyalı Arap Ortodoksların, etno-dinsel kimlik inşası ve bellek aktarımı ve hatırlama biçimleri değerlendirilmiştir.

1. YÖNTEM

Günümüzde farklı kültürleri tanımayı, anlamayı ve tanıtmayı amaçlayan ve gündelik yaşam ve pratiklerin bilgisine ulaşmayı ve buna yönelik bilgi üretimini sağlamada antropoloji ve etnografi, özellikle niteliksel araştırmalar (Cresswell, 2017; Glesne, 2015/1992; Kümbetoğlu, 2005) önemli olanaklar sağlamaktadır. Böylece sadece kültürel kimliklerin izole edilmiş biçimiyle değil farklı yapılarla, kurumlarla ve küresel düzlemde sistemlerle ilişkisini de araştırmaya ve anlamaya çalışmak önemlidir. Bu nedenle ‘farklı olanın bilimi’ (Güngören, 1988) ya da ‘öteki insanların dünyaları’nı (Hendry, 1999) inceleyen bilimsel çalışmalar, sosyal bilimcinin araştırma nesnesi olan toplum ve kültürün içinde yer alarak ve araştırılan toplumsal gruplarla aynı toplumsal koşullarda yaşayarak –bazen dışarıdan içeriye bakarak, bazen de içeriden dışarıya bakarak- o grupların kültürlerini tanıma ve anlamaya çalışmasını sağlamaktadır. Antropolojik ve etnografik veri elde etme tekniği olarak ‘derinlemesine görüşme’ (*in-depth interviews*) ve ‘katılımcı gözlem’ (*participant observation*), akademik anlamda güvenilir teknikler olarak kabul edilmektedir (Gearing, 1995, s. 244; Carrithers, 2000).

Yöntemsel olarak nitel araştırma deseni kullanılarak yapılan bu çalışmada derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem tekniklerden faydalanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan temel yöntem olarak niteliksel araştırma yönteminin ‘derinlemesine görüşme’ ve ‘katılımcı gözlem’e dayanan saha araştırması, Antakya’da Ortodoks Hristiyanların yaşadığı Antakya, İskenderun, Altınözü, Samandağ ve Arsuz ilçelerinde yapılmıştır. Araştırmada açık uçlu ve yarı-yapılandırılmış sorulara dayalı Görüşme Formu kullanılarak yüz yüze derinlemesine görüşmeler, odak grup görüşmeleri (*focus group interviews*), Antakyalı Ortodoks Hristiyan Ruhani liderleri, Vakıf başkanları ve kartopu tekniğiyle ulaşılan farklı yaş ve cinsiyetten kişiler ile Kasım 2016-Aralık 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Alan araştırmasında kullanılan “Görüşme Formu” cemaat üyelerinden bazıları ile tarih ve kültür, kadın ve gençlerin kimlik inşasındaki yeri ve gündelik yaşam ve dinsel pratiklerini içeren konularda ön görüşmeler yapılarak hazırlanmıştır. Görüşme Formu, ön görüşmelerde elde edilen konu başlıklarına uygun olarak düzenlenmiş ve son hali verilmiştir. Kartopu tekniği kullanılarak ulaşılan Ortodoks Hristiyan cemaatinin üyelerine öncelikle araştırmanın amacı açıklanmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden kişiler ile görüşme ve/veya derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda hem derinlemesine görüşmeler de hem de etnografik gözlemlerde Antakya’daki Arap Hristiyanların etno-dinsel kimlikleri nasıl ifade ettikleri sorulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan veri, Antakya’da Arap Hristiyanların yaşadığı Antakya merkez ilçe, Altınözü Sarılar ve Tokaçlı mahalleleri, Arsuz, İskenderun ve Samandağ’da Kasım 2016-Haziran 2018

yılları arasında kentsel ve kırsal alanlarda yapılan başlıca iki araştırmada⁹ toplam 48 görüşme ve derinlemesine görüşme, dört odak grup görüşmesi ile toplanmıştır. Ayrıca, araştırmacıların birinin Hatay- Samandağlı olması ve diğerinin 2012'den beri Antakya'da yaşaması nedeniyle Aralık 2021'e kadar, sosyal bilimlerde, özellikle antropoloji ve sosyolojide gündelik yaşamı anlama ve açıklamada yaygın olarak kullanılan etnografik yöntemi de görüşme ve gözlemlerde etkin bir şekilde kullanmaya olanak sağlamıştır. Böylelikle gündelik yaşam pratiklerinin içinde kendiliğinden yapılan sohbet ve görüşme (*spontaneous interviews and conversations*) ile birlikte etnografik gözlemlerde (*observations*) elde edilen verilerden de yararlanılmıştır. Bir başka ifadeyle, çalışma hem Antakyalı 'içeriden' hem de yaklaşık on yıldır Antakya'da yaşayan 'dışarıdan' araştırmacıların etnografik çalışmalarıyla da desteklenmiştir. Bununla birlikte cemaatin düzenlediği çeşitli dinsel ritüeller olarak Noel Kutlaması, pazar ayinleri, Hz. İsa'nın Vaftiz edilişinin yıl dönümü gibi ayinlere katılarak, etnografik görüşmeler ve gözlemler yapılmıştır. Katılarak etnografik görüşme ve gözlem yapılan altı dini tören, 2017 Noel Bayramlaşması ve Hz. İsa'nın vaftiz edilişinin yıl dönümü kutlaması, bir Büyük Perhiz öncesi Peynir Bayramı, bir Perhiz Yemeği ayini ve iki Pazar ayinidir. Buna ek olarak, Ağustos 2017'de restorasyonu tamamlanan Arsuz Mar Yuhanna Kilisesi'nde yeniden ibadete açılması için yapılan ilk ayine ve 13 Ağustos 2017'de Samandağ Vakıflı Köyü'nde düzenlenen Meryem Ana Yortusu'na¹⁰ katılarak görüşme ve gözlemler yapılmıştır.

Bu çalışmada, Antakyalı Ortodoks Hristiyanların etno-dinsel kimlik ve kültürlerini tanımlama ve aktarma biçimlerinde kadın ve gençlerin yeri, önemi ve deneyimledikleri güncel sorunları nasıl ifade ettikleri sorusu yanıtlamaya çalışılmaktadır. Bunun için, Antakya'da yaşayan Ortodoks Hristiyanların etnik ve dinsel sınırları, yani sembolik sınırları niteliksel araştırma yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Ancak, bu çalışmanın, Türkiye ve Antakya'daki tüm Hristiyanları temsil etme iddiası taşımadığı ve bulgularının çalışmada görüşülen kişilerden elde edilen veri ile sınırlı olduğu belirtilmelidir.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KÜLTÜREL KİMLİK VE BELLEK

2.1. Etno-Dinsel Kimlik

1990'ların başlarından itibaren sosyo-kültürel kimlik ve sınırları sosyal bilimlerin tüm dallarında, farklı etnik ve dinsel kimliklerin etkileşimleri ve değişimleri üzerine odaklanan araştırmaların merkezinde yer almaya başlamıştır. Özellikle sosyo-kültürel ve etno-ulusal kimlik ve sınırlar, coğrafi sınırları ve haritaları yadsımadan, toplumsal ve kültürel sınırlardır (Anderson, 1995/1983). Bir etnik ve dini grup, 'biz' ve 'onlar'ı ya da 'öteki'ni ve sınırlarını içsel ve dışsal olarak inşa eder (Cornell ve Hartmann, 1998). Bir sosyo-kültürel grubun üyeleri diğer grup ya da grupların üyeleriyle etkileşim içindeyken kendi grup kimliklerini koruyorsa, aidiyet ya da dahil etme ile birlikte dışlama pratikleri ve dinamikleri de var ya da korunuyordur. Etno-dinsel kimlik ve sınırları, grupların tarihsel, sosyal, kültürel ve siyasal söylem ve pratiklerinin dışı vurumu olarak oluşmakta ve grubun geçmişi, bugünü ve yarınını birleştirmek ve sürekliliğini sağlamak için grubun geleceğini de yönlendirme ve yeniden inşa etme yönünü de kapsamakta, hatta bu işleve de sahip olmaktadır (Barth, 2001/1969). Bir başka deyişle, bu çalışmanın odağını oluşturan sosyo-kültürel ve etno-dinsel sınırlar toplumsal yaşam içinde oluşurken ve kurulurken, belli anlamda toplumsal yaşama da yön verir ve toplumsal yaşamda yeniden kurulurlar.

Etnisiteyi ve etnik kimliği anlamak sınırları, etnik grupları ve kültürü oluşturan tarih, ekonomi, dil, din, akrabalık, cinsiyet, folklor gibi unsurların tümünden oluşur. Modern toplumlar kendi aidiyet kurdukları ve tanımladıkları 'grup' niteliklerini, benzerlik ve farklılıkları ve kimliklerine yönelik referans unsurlarını inşa eder ve geliştirirler. 19. yüzyıldan itibaren ulus ve ulus-devletlerin oluşumuyla, etnik-

⁹ Dipnot 3'te belirtilen araştırmalar işaret edilmektedir.

¹⁰ Antakya, Samandağ Vakıflı Köyü Türkiye'deki tek ve son Ermeni yerleşimidir. Vakıflı Köyü'nde bulunan Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi, Ortodoks değil, Katolik Kilisesi'dir. Ancak Antakya'da Hristiyan kültürü açısından önemli ve tüm ziyaretçilere açık olması nedeniyle Meryem Ana Yortusu'na katılmak tercih edilmiştir.

ulusal kategorilerin politikleşmesi ve çok etnili devletlerin farklılaşan deneyimleri, 'etnisite'nin benzeştirilmesi ve homojenleştirilmesi gibi amaçları da içermiştir (Donnan ve Wilson, 2002; Hobsbawm, 1993/1992). Harrison (1999), farklı etnik grupların kültürel özelliklerini, dil, ritüel, dini inançlar, giyim-kuşam, günlük yaşam, yeme-içme ve yemek, müzik ile birlikte bir grubu diğerlerinden ayıran sembolik ve düşünsel tasarımlar olarak betimlerken, Barth (2001) etnik sınırları bir grubun kendi üyeleri ve diğer gruplar arasında çizilen sınırlar olarak vurgular. Ancak bu sınırlar zamanla değişebilir ve bir cemaatin üyeleri ve/veya iktidar ilişkileri tarafından da değiştirilebilir ve farklı biçimler alabilir. Bu bağlamda Appadurai (1996)'ın altını çizdiği üzere küreselleşme ve kültür ilişkisi tüm kimlik dinamiklerini dönüştüren ve birbiri içine geçiren bir süreçtir. Bu anlamda, "etnisite" (*ethnicity*) ya da etnik kimlik (*ethnic identity*) ortak dil, mit, kader, din gibi toplumsal ve kültürel unsurlar aracılığıyla ya da soy ve kan bağı gibi biyolojik temelli unsurlar ile açıklanır. Etnisite ve/veya etnik kimlik, Clifford Geertz'in (1963) ilkçi (*primordialist*) yaklaşımına göre, sosyo-kültürel unsurlarla birlikte doğuştan, dolayısıyla soydan ve kan bağına dayalı kalıtım ile geçtiğini ve değişemez-değiştirilemez olduğunu ileri sürer. Böylece, ilkçi yaklaşıma göre etnisite, beden yapısı ve ten rengi gibi kalıtımsal unsurlar ile tarihsel köken, isim, ulusallık ve/veya diğer gruplarla ilişki, anadil, din, kültür ve yaşanılan coğrafya gibi kültürel unsurlar ile birlikte sekiz (8) öğeden oluşur (Cornell ve Hartmann, 1998, s. 48-49). Durumsal ve araçsal (*circumstantialist and instrumentalist*) yaklaşım (Cornell ve Hartmann, 1998, s. 59-71) ise etnisite ve etnik aidiyeti, sosyal, kültürel, tarihi ve ekonomik olan ve zamanla değişen ve dönüşen yapılar olarak tanımlar (Cornell ve Hartmann, 1998, s. 59-71). Barth'ın (2001/1969) transaksionalist (*transactionalist*) yaklaşımı, etnisiteyi ya da sosyo-kültürel grup aidiyeti olarak etnik kimliği iki yaklaşımın farklı özelliklerini kullanarak durumsal ve süreçsel olarak ele alır. Etnisite, toplumsal koşullar tarafından şekillendiği için durumsal; toplumsal ilişkiler, kurallar, normlar ve kurumlarca sürekli değiştirildiği için süreçseldir. Bu nedenle, etnisite statik değil, dinamik ve akışkandır (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2005, s. 159, 164-169). Ayrıca, her etnik grup, dil, din, giyim, yeme-içme alışkanlıkları gibi grup üyelerince zamanla değiştirilen sembolik ve sosyal sınırlarla çevrilidir (Barth, 2001/1969, s. 11-40/9-37). Önceki yaklaşımların sosyo-kültürel ve doğuştan gelen etnik ve sembolik unsurlarını birleştiren, etno-sembolik (*ethno-symbolic*) yaklaşıma göre, etnisiteyi, ortak eylemler, ortak mitler, değerler, gelenekler ve semboller gibi öznel ve sembolik öğelerle açıklanabilen bir toplumsal grup oluşturur (Smith, 1988; 2009, s. 14, 23-41). Bir başka ifadeyle, etnisite ya da etnik kimlik, bir taraftan doğuştan gelen biyolojik özelliklerle ilişkilendirilirken, diğer taraftan içine doğulan toplumun kültürel ve sembolik değerleri ve unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu bağlamda, Antakyalı Ortodokslar örneğinde de tam bu küresel etkilerin ve ulus-devlet inşasının etnik sınırları zaman zaman keskinleştiren bir unsur haline geldiği ve grubun kendini diğerlerinden sembolik uygulama ve pratiklerde ayırma çabasını artırdığı görülmektedir. Bu çalışmanın odağını oluşturan kültürel kimlik inşası ve bellek, kadınlar ve gençler üzerinden açıklandığından özellikle kadınların etno-dinsel kimlik inşası ve aktarımındaki rolü ve yerinin önemi belirtilmelidir. Ancak, etnik, ulusal ya da milli kimlik inşası ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki sorunlu bir ilişkidir. Özellikle, ulus-millet ve etnisite için kadının doğurganlığı, kültürel yeniden üretimi ve taşıyıcılığıyla, ataerkil toplumu da yeniden ürettiği konusu, feminist yaklaşımlarda farklı yönleriyle tartışılmaktadır. Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet* kitabında, etnisite, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında, kadının yeri ve önemini, hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet yönünden ele alır. Yuval-Davis, modern toplumlarda, özellikle ataerkil yapıdan kaynaklı kadına atfedilen rolü, farklı yönlerinden eleştirirken, pek çok toplumda kadına özellikle doğurganlığı nedeniyle biyolojik yeniden üretim üzerinden cinsiyetlendirilmiş yerini eleştirir. Bu eleştirisini, "kadının sadece biyolojik üremenin değil, toplumun ve kültürün de yeniden üreticisi ve taşıyıcısı" olduğu şeklinde ifade eder. Bu bağlamda, kadın içine doğduğu toplumun, etnik, ırksal ve toplumsal cinsiyet özelliklerini de içeren kültürünün de taşıyıcısıdır. İster Batılı kapitalist toplumlarda olsun ister Üçüncü Dünya toplumlarında olsun, hatta eski Sovyet toplumlarında bile, kadının, genç ya da yaşlı, farklı ve değişen toplumsal yapılara ve koşullara rağmen, toplumun taşıyıcısı olarak görüldüğünün altını çizer (2003, s. 61, 156, 213). Başka bir ifadeyle, etnisite/ulus/ırk ilişkileri ile toplumsal cinsiyet ilişkilerini birbirini etkiler ve sürekli devinim, dolayısıyla

değişim ve dönüşüm içindedir ve dinamik bir şekilde çözümlenmelidir (Walby, 2013, s. 37). Kısaca, kadınlar etnik ve ulusal süreçle, bu çalışma bağlamında etno-dinsel süreçle, başlıca beş şekilde ilişkilendirilir. Bu süreçlerde kadınlar, üyesi oldukları toplulukların biyolojik üreticileri, etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden-üreticileri, topluluğun ideolojik yeniden-üretimindeki merkezi rolü ile kültürün aktarıcısı, etnik ve ulusal farklılıkların-kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasındaki ideolojik söylemlerin sembolleri ve son olarak da ulusal, ekonomik, politik ve hatta askeri mücadelenin katılımcısı olarak başat roledir.

Dil, din, giyim, yeme-içme alışkanlıkları gibi grup üyelerince zamanla değiştirilen sembolik ve sosyal sınırlar, unsurlar, bileşenler ya da öğeler grupları daima birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmaz, aynı zamanda sınırsızlık işlevi de görürler. Bir başka ifadeyle, sınırlar her zaman tanınıp kabul edilmez, hatta sınırlar ayırıştırıcı olmaktan daha çok farklı işlev ve etkilerle birleştirici unsurları ya da politik anlamda güçlü bir temsili de vurgulayabilir. Ancak, bu bileşenler ya da unsurlar ve konumlar her zaman her kültürde aynı ve/veya benzer değildir; unsurlardan biri gruplar arasında katı bir sınır oluştururken, bir başka grup için uyumun aracı olabilir. Neyzi'nin (2004), farklı etnik kökene sahip kişilerle yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarında, etnik grupları ve kültürü oluşturan tarih, ekonomi, dil, din, akrabalık, cinsiyet, folklor gibi unsurların benzerlik ve farklılıkların hem etnik hem de ulusal kimliğin korunması, kurulması, aktarılması ya da yok sayılması-gizlenmesine örnek oluşturmaktadır.

Farklı etnik ve dinsel grupların yaşadığı 'çokkültürlü' ve 'çok etnili' Antakya'da (Dağtaş, 2012; Doğruel, 2005; Mertcan, 2017) Arap Hristiyanların etno-dinsel kimliklerini kurma ve sınırlarını odaklanan bir çalışmanın yapılması sembolik sınırlar ve çeşitli etno-dinsel grupların kültürel ve toplumsal belleğin aktarımı anlama ve açıklamaya olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, Antakya'da Arap Hristiyanların kültürü ve tarihi kurma biçimleri ile etnik ve dinsel sınırlarını ve kolektif belleği aktarma ve koruma çabalarının araştırılması önemlidir.

2.2. Kültürel Bellek

Kültürel bellek çalışmaları, bir toplumun ya da grubun tarihini ve kültürel tüm unsurları 'hatırlama' ve 'unutma' biçimlerine odaklanır. Son yüzyılda modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle kültürel bellek, kimlik, aidiyet ve farklılıkları çalışmak sosyal bilimlerde içerisindedir farklı anlamlar kazanmıştır. Özellikle modernleşme ile birlikte bir taraftan ulus-devletlerin kurulması ve ulusların 'aynılaşma' politikalarına maruz kalması, diğer taraftan etnik ve dinsel kimliklerin küresel boyutta önem kazanması etkisi ile hem kimlikler değişip dönüşmekte hem de hatırlama biçimleri değişmektedir. Bu bağlamda, 'toplumsal bellek' (*collective memory*) kavramı ilk olarak Halbwachs (1980/1968; 1992; 2016) tarafından ortaya atılmıştır. Halbwachs, belleğin toplumsal koşullar ile ilişkisini vurgulamış ve bireysel belleğin oluşmasında ve korunmasında olmazsa olmaz koşul olan çerçeveyi açıklamıştır. Halbwachs, bu çerçevede belleğin canlı olduğunu ve sürekli iletişim ve etkileşim içinde varlığını sürdürdüğünü iddia eder (Can, 2011). Bu sürekli iletişim ve etkileşim bir alışveriştir ve duraklarsa ve/veya alışveriş içinde olunan gerçeklik değişir ya da kaybolursa 'unutma' ortaya çıkar. Halbwachs için bellek hem bireysel hem de sosyal bir olgudur ancak kolektif bellek ile bireysel bellek ayrımının yapılması gerektiğini öne sürer. Hatıralar hem birey hem de grup için birbirini destekleyen ve belirleyen öğelerden oluşan bağımsız sistemlerdir (Assmann, 2001, s. 41). Kolektif bellek, grupların etnik, dinsel, dil ve siyasi ve kültürel varlığını sürdürmesi yönünden de önemlidir (Connerton, 1999/1992, s. 27). Bu çalışmada üzerinde durulan hatırlama biçimleri, Antakya'da Arap (Rum) Ortodoks Hristiyan cemaatin kendi kimliklerini kurma ve var etme biçimlerinde toplumsal belleğin, yani hafızanın, özellikle kadın ve gençler için önemini ve önceliğini incelemek ve açıklamaktır. Bu çalışmada tarihsel anlamda kültürel bellek bir çıkış noktası olarak alınmış ve Antakyalı Rum Ortodoks Hristiyan kadınların ve gençlerin etno-dinsel kimliği kurma ve tanımlama biçimleri tartışılırken aynı zamanda kültürel belleğin korunması, aktarılması ve tarihi hatırlama biçimlerine de odaklanılmıştır.

3. ANTAKYALI ORTODOKS HRİSTİYANLAR: ETNO-DİNSEL KİMLİK VE BELLEK AKTARIMINDA KADINLAR VE GENÇLER

3.1. Antakyalı Ortodoks Hristiyanlar

Antakya (antik ismiyle Antiochia) Hristiyanlığın yayılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Antakya, Kudüs'e yakın büyük ve zengin bir yerleşim yeri olup Anadolu'ya uzanan yolların kavşağında bulunmaktadır. Hristiyanlık, Kudüs'ten sonra havarilerin toplandıkları yer olan Antakya'dan Anadolu ve Yunanistan'a dağılır. Kudüs ve İskenderiye'nin ardından Antakya Hristiyanlığın üç büyük merkezinden biri sayılır. Antakya, Kudüs'ün tahrip olmasından sonra Hristiyanlığın merkezi olur (Demir, 1996; Pamir, 2009; Sahillioğlu, 1995; Tekin, 2000).

Hristiyanlıkta ilk ayrılıkçı mezhepler burada meydana çıkmış ve Hz. İsa'ya inanlar "gentile" denilen halktan kendilerini ayırmak için "Hristiyan" adını ilk burada kullanmıştır. On iki havariden biri olan St. Pierre'in M.S. 29-40 arasında Antakya'ya gelir ve Hristiyanlığı yaymak için çalışır bilinen ilk mağara Kilisesi Antakya St. Pierre Kilisesi'nde çalışır. Kilise, 1963'te Vatikan tarafından hac yeri ilan edilir.¹¹ Antiochia IV. Yüzyılda Metropolit, V. Yüzyılda ise Patriklik merkezi olmuştur. Bu dönemde Antakya, İskenderiye ve İstanbul Patriklikleriyle eşit seviyededeydi (Usluoğlu, 2012). Antakya Patrikliğinin merkezi yönetimi 1268'de Bizans zamanında kurulan İstanbul Kilisesi'ne, 1343'te Şam'a nakledilir ve günümüze kadar orada kalır (Usluoğlu, 2012). Lozan Antlaşması gereğince Adana, Mersin ve Tarsus civarında yaşayan Rumlar mübadele kapsamına sokulmuşlardır ancak Antakya Fransız himayesinde olduğundan mübadele kapsamına alınmamıştır (Zerocha Kilise Dergisi: 5, t.y.).

Antakya ve çevresinde yaşayan Ortodoks Hristiyanların etnik kimliğinin görünürlük biçimleri topluluk içerisinde güncel bir tartışma konusu olmakla beraber Rumluk ve Araplık aidiyetleri tarihsel olarak Suriye-Türkiye siyasi tarihi ile ilişkisel ilerlemiştir. Rigas'a göre 'Rum' terimi Balkanlarda ve Ortadoğu'da farklı anlamlar taşımaktadır ve Antakya ve Levant'ta bu terim bugün hala Doğu Katolikleri ile özdeşleştirilmiştir (2018, s. 13). Ancak yine Rigas günümüzde Doğu Ortodokslarının, Rum milleti olarak anılmasının tarihsel olarak Osmanlı döneminde Rum Ortodoks, Ermeniler ve Yahudilerin *milletbaşı* sıfatıyla resmen tanınması sonrası olduğuna işaret eder (2018, s. 15). Suriye ve Türkiye ulus-devlet inşası sonrasında ise Doğu Ortodoksları Türkçe ve Arapça etkisiyle her iki dili de konuşmakta ve Antakya'da daha çok gündelik hayatta kendilerini Arap Hristiyan olarak tanıtmaktadırlar.¹²

Antakya'da Ortodoks Hristiyan nüfusunun varlığı oldukça eski olmasına rağmen bölgede yaşayan Hristiyanlar ve Rumlar önce Araplaştırma ve İslamlaştırma, sonra Türkleştirme politikaları nedeniyle önemli bir göçe tanıklık etmiştir (Akyol Demirci, 2009; Duman, 2016). Antakya'dan hem yurtiçi hem de yurtdışına yapılan göçler Antakya'da gayrimüslim, bu çalışma açısından Ortodoks Hristiyan, nüfusun azalması bir taraftan kültürel kimliğin inşası ve diğer taraftan kültürel bellek ve hatırlama biçimleri nedeniyle önemlidir. Antakyalı Hristiyanların hafızalarında özellikle yurtdışına Suriye, Lübnan, Avrupa Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Latin Amerika'ya yönelen göçler tarihsel olaylarla birlikte yer almakta ve aktarılmaktadır. Bu olaylar, 1900'lerin başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinin zayıflaması, bölgedeki idari belirsizlik ve çeteler¹³, 1920-1938 Fransız yönetimi, 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması, 6-7 Eylül 1955 olayları, 1965-67 Kıbrıs Olayları, 1974 Kıbrıs Harekatı ve 1965'ten itibaren Almanya, Avusturya gibi Avrupa ülkelerine yapılan ekonomik nedenle işçi göçleridir (Bali, 2020). Kültürel bellekte yer alan göçün hem Antakya'dan hem de

¹¹ Erişim adresi <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=MRK&SectionId=STP01>.

¹² Hristiyanlık tarihi, Antakyalı Ortodoksların etnik kimlik tartışmaları ve 'Rum' kimliğinin dinsel atıfları için şu kaynaklara bakılabilir (Akdemir, 2002; Arslan ve Oflazoğlu, 2017; Atiya, 2005; Braude, 1982).

¹³ Çetelerin varlığını iki döneme ayırmak gerekir. 1) I. Dünya savaşından önce Osmanlı'nın hakimiyeti kaybetmesiyle oluşan talan çeteleri ve 2) Fransızlara karşı oluşturulan direniş çeteleri (Akyol Demirci, 2009; Duman, 2016)

Antakya'ya olduğu ifade edilmektedir. Görüşmelerde, 1939 öncesi farklı nedenlerle göç eden nüfusun pek çoğunun öncelikle Suriye ve Lübnan'a ve daha sonra bir kısmının Avrupa ve Amerika'ya göç ettiği ifade edilmiştir. Kırsal ve kentsel bellekte ve hatırlama biçimlerinde belirtilen tarihsel olayların yeri ve önemi, hatta aktarma biçimi de farklıdır. Resmi tarihte daha az ele alınan bu olaylar 'içeriden' ve sözlü tarih anlatılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde faal olan çeteler, Fransız Yönetimi ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile Antakya'dan yapılan göçler tarihsel ve kültürel bellekte yer almakta ve şöyle aktarılmaktadır:

Büyüklerimiz, Osmanlı zamanında Arap Hristiyanların İdlib'e, Suriye'ye, Lübnan'a göç ettiğini, Fransızlardan önce her yerde çetelerin olduğunu anlatırdı. Süveydiye (Samandağ) ve Kuseyr'de (Altınözü) çeteler Hristiyan ağaların çocuklarını kaçırp fidye isterlermiş diye duyarlarımış. Bir başıboşluk dönemi yaşanmış o dönem. (E, 67, İskenderun, Şubat, 2017, Üniversite).

Arslan ve Oflazoğlu (2017, s. 50), 1920'lerdeki çetelerin dini kimlik ile ilişkilendirilmesinin cemaat üyelerince doğrudan tanıklık gibi ifade edildiğini belirtirler. Çetelerin Hristiyanlara yönelik baskıları tarihsel ve kültürel bellekteki yeri, izi ve gençlere anlatılırken kültürel yeniden üretimin canlılığını göstermektedir. Genç bir görüşmeci, o dönemleri anlatan büyüklerinin yasadıkları baskıların etno-dinsel kimliğin inşası ve aidiyetteki önemi ve yeri için oldukça çarpıcıdır:

Çeteler çok yüklenir Hristiyanlara. Kadınları, kızları, çocukları kaçırp fidye isterler... Geceleri hac olan evleri basarlar "Kaldırın bunları!" diye. Kaldırılmadığını görünce gene basarlar, bu haclarla atış talimi yaparlar! (E, 30, Altınözü Tokaçlı, Nisan, 2018, Üniversite).

Bu dönemler cemaatin toplumsal belleğinde yer alan bir şiddet tarihine işaret ederken, 1920-1938 Fransız yönetimi, Hatay Devleti dönemi ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına ait bellek, kırsal ve kentsel anlatılarda farklıdır. Bu dönemde Antakya'da önemli bir gayri-Müslim, özellikle Ortodoks Arap ve Katolik Ermeni Hristiyan göçü, gidenlerin özellikleri hatırlanmakta ve anlatılmaktadır.

Gidenlerin çoğu kalifiye ve eğitimli gayri- Müslümlerden oluşuyor hem anlatılanlara göre hem de okuduklarıma göre. Mesela altın ve gümüş işiyle uğraşanlar, Uzun Çarşı [Antakya Merkezdeki eski çarşı] esnaflarından kumaşçılar, Ermeni taş ustaları gidenlerin içinde önemli yer tutmakta. Benim için en önemlisi taş ustalığını artık öğretecek usta bile yok. Dedelerimizin, ninelerimizin taş evlerini yenilenemiyoruz bile (E, 29, Altınözü, Tokaçlı, Aralık, 2019, Üniversite).

Cumhuriyet tarihinde 6-7 Eylül 1955 olayları¹⁴, 1963-1965 Kıbrıs olayları ve 1974 Kıbrıs Harekati üç büyük olay olarak hatırlanmakta ve bellekte önemli bir yer tutmaktadır. Bu olaylar, cemaat üyelerince bir taraftan travma, baskı, dışlama ve mülksüzleştirme (Can ve Arslan, 2018) süreçleri olarak diğer taraftan da önemli göç nedenleri olarak hatırlanır ve aktarılır. Ayrıca bazı yöneticilerin ve civardaki dostlarının Hristiyan cemaatini koruma ve kollama yönündeki gayretleri hatırlanmaktadır. Bu dönemde, İstanbul'daki gibi fiziksel saldırı olmasa da Antakya'da yaşayan Ortodokslar kolektif bir korku yaşamış, devlet kademelerinde ayrımcılıktan kaçınmak için sembolik anlamı olan şapka giymek gibi bazı davranışları benimsemişlerdir.

Büyük dedemle birkaç arkadaşı ilk şapka giyenlerdenmiş. Nasıl gururla anlatırdı bize! (K, 32, Samandağ, Aralık, 2020, Lise).

Antakya'da yaşayan Ortodoksların kolektif belleğinde yer etmiş ve korku yaratmış olan tarihsel olaylar, özellikle gençler tarafından dönemi yaşayan insanların korkularının aktarılmasıyla hatırlanmakta ve ifade edilmektedir. Bir görüşmeci, 1955'teki 6-7 Eylül olaylarını şöyle ifade etmiştir:

¹⁴ 6-7 Eylül 1955 olayları, Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik, Yunanistan'da doğduğu evinin bombalandığı iddiası ile başlamış ve sonrasında hızla İstanbul'da Gayri Müslimlere, özellikle Rum Cemaatine, saldırılar ile büyümüştür.

Büyüklerimiz, 6-7 Eylül 1955'te İstanbul'daki olayları anlatırken olayların buralara da sıçramasından çok korkmuşlar, sokağa çıkmamışlar. Hatta çarşıda dükkanı olanlar birkaç gün dükkanlarını açmamışlar. Yetkililer mi açtırmamış, kendileri mi açmamış, çok belli değildir. Bize anlatırken yetkililerin cemaati koruduğunu söylerlerdi. Aklımda böyle kaldı (K, 19, Altınözü, Nisan, 2017, Lise).

Aynı olayı Antakya'daki genç bir kadın görüşmeci, çocukken Halep'ten ziyaretlerine gelen misafirlerine dair hatırladıklarını daha sonra büyüklerine sorup öğrendiklerini şöyle anlatmıştır:

Mesela, 1964'te Yunan asıllı olduğu için Halep'e giden tanıdıklarımız, aslında akrabalarımız var. Kıbrıs olayları nedeniyle Türkiye Yunan asıllıları sınır dışı edince onlar da ailesiyle gitmiş. Bir ya da iki kez ziyarete geldiklerini hatırlıyorum. Ben çocukken onlar niye burada değil diye merak ederdim. Sonra aklım erince onların nasıl ve neden gittiğini sorup öğrendim. Bizim cemaatten gençleriyle de konuşur, büyüklerle sorarız bazı olayları. Mesela, işte Kıbrıs [1964, 1974] olaylarını, 6-7 Eylül'ü [1955]. Tabii o dönemde olanları bilmek gerek. Şimdilerde de yurtdışındaki akrabalarımızın nasıl gittiklerini falan soruyoruz. Sormasak da konuşuluyor, anlatılıyor zaten bunlar cemaat içinde. Sonuçta tarihimizde izi var bunların. (K, 23, Antakya, Mayıs, 2018, Üniversite).

Bazı zamanlarda bellekte yer alan korkular daha belirgin olarak etno-dinsel farklılıkların gündelik yaşamın rutinleri içinden vurgulanarak ifade edilmektedir. Anne ve babalarının 1974'te karatma uyguladığını anlatan görüşmeci, o dönemlerde büyüklerin okul dönüşlerinde etno-dini farklılıklar üzerinden belirsiz kişilerce "yüksek sesle" yaratılan korkular olarak anlatmaktadır:

Asıl 1974 Kıbrıs çıkartmalarında karatma yapmış anneler de babam da... Okuldan mahalleye dönerken "Sünnetçi geliyooo!" diye birileri bağırmış... Ama kimin bağırdığı ya da söylediği belli olmazmış. ... Böyle bir şeyi ilk duyduğumuzda bile kime seslenildiğini biliriz... Sonuçta ne demek istendiğini (E, 21, Altınözü, Nisan, 2017, Üniversite Öğrencisi).

Annem, okulda çocukların "Markaryos sünnet oldu!" diye oyun oynadıklarını anlatır (E, 30, Samandağ, Temmuz, 2017, Üniversite).

Antakyalı Ortodoksların belleğinde belirtilen üç büyük olay, tedirginlik, baskı ile birlikte iç ve dış göç olarak yer almaktadır. İç göç genelde ilçelerden merkeze Hristiyan cemaatin bulunduğu İskenderun ve Mersin gibi yakın kentlere ve eğitim ve/veya çalışma amacıyla Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlere doğru, dış göç ise Avrupa ve Kuzey Amerika'ya doğru olmuştur.

3.2. Etno-Dinsel Kimlik, Kolektif Bellek ve Dil

Antakyalı Ortodoks Hristiyanlar, kendilerini Arapça konuşan ve ibadet eden bir etno-dinsel grup olarak tanımlamaktadır. Cemaatin bazı üyeleri kendilerini Rum diye tanımlarken bazıları ise etnik kimliklerinin Arap olduğunu ileri sürmektedirler. Diğer bazı cemaat üyeleri bağlı oldukları Kilise isimlerinde 'Rum' ifadesi bulunsa da etnik olarak Rum olmadıklarını, Arap olduklarını ifade etmektedirler. Ancak, Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile bir taraftan Türkleştirme süreci (Aktar, 1996; Bali, 2020; 2021) bir taraftan zaman zaman uygulanan baskıcı politikalar nedeniyle Arapçanın anadil olarak kullanımının giderek azalmaya başladığı vurgulanmaktadır. Etno-dinsel kimlik ve bellek aktarımında dil önemli bir yer tutmaktadır (Barth, 2001; Harrison, 1999; Neyzi, 2004). Dilin unutulmaya başlanması hem dini hem de etnik kimlik ve aidiyete dair farklılıkları ve sınırları muğlaklaştıran bir noktada yer almaktadır. Özellikle, kimlik ve aidiyet ile dil üzerine yapılan baskılar etno-dinsel semboller ile ilgili anlatılarda da vurgulanmaktadır. Anadil olarak Arapçanın bazen baskı bazen de gündelik yaşamda Arapça yerine Türkçenin kullanılması nedeniyle giderek unutulmasına rağmen, 'kim olduğunu bilmek' açısından gençler arasında Arapça öğrenmek önemlidir ve çocuklara öğretmek hususunda bir çaba vardır. Buna karşın yaygın Türkçe kullanımının ibadete yansımalarını da söylemek yanlış olmaz.

Örneğin, görüşmelerde Antakya Rum Kilisesi ruhani liderleri ibadetlerinde Türkçe'nin yer almaya başladığını belirtmişlerdir:

Biz ibadetlerimizi Arapça yaparız. Kendimizi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı anadili Arapça olan Rum Ortodokslar olarak görmekteyiz. Kilise adımızda Rum olsa da Rumca bilmiyoruz. Ancak, artık gençler ve çocuklar Arapça anlamadıkları için ibadetlerimizde Türkçe de kullanmaya başladık. Arapçayı anlamıyor gençlerimiz. Eskiden babaannelerle, anneannelerle birlikte büyüdüğümüz için biz biliyoruz, konuşuyoruz, anlıyoruz. Gençler anlasalar da konuşamıyorlar. Şimdi gençlerin arasında öğrenmek konuşmak isteyenler var, çocuklarına öğretmek isteyenler var. Ama çocuk okula gittiğinde ya da kendi arkadaş çevresine gidince unutuyor. (Dimitri Doğum, Antakya Rum Ortodoks Kilisesi Papazı, 22 Aralık 2016, Üniversite)

Arapça unutulmaya başlandı... Ama büyüklerimiz özellikle okullarda 'Arapça konuşmayacaksınız!' diye çok baskı görmüşler (K, 21, Antakya, Mart, 2018, Üniversite Öğrencisi).

Tokaçlı'da büyüdüm. Babaannemde bizimleydi, Türkçe bilmezdi, evde de hep Arapça konuşuz. Arapça anadilimiz. Kültürümüzü, dinimizi Arapçayla öğrendik. Oğlum 5 yaşında, onunla da Arapça konuşuyorum, öğrenmesi için her hafta sonu Tokaçlı'ya gidiyoruz. Ama Arapçayı eşim anlıyor konuşamıyor. Oğlum da okula başlayınca bakalım nasıl olacak (E, 36, Antakya, Mayıs, 2018, Üniversite).

Arapçanın anadil olarak kullanılmamasının en önemli nedenleri, aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşümü, çocukların Arapça konuşan önceki kuşaklarla bir arada yaşamaması ve kent yaşamı olarak belirtilmektedir. Antakya'da Ortodoks Hristiyanlar için etnik kimliğin inşası Arapça konuşan ve Arap kültüründe anlam bulan birçok aktarım, Rum asıllı Hristiyan olmanın getirdiği karmaşık bir ilişkiler ağı içinde ortaya çıkmaktadır. Etnisite, grupların kendilerini tanımlamakta kullandıkları sosyo-kültürel kaynaklar ve sınırlar tarafından belirlenir. Toplumlar kendilerini tanımladıkları 'grup' niteliklerini, diğer gruplar ile benzerlikleri, farklılaşmaları ve kimlik referansları inşa ederek geliştirirler. Ortodoks Hristiyanlar arasında da etnik kimlik ve aidiyet bazen kültürel, bazen dilsel, bazen de inanç temelli referanslar (Kaymak ve Beylunoğlu, 2018) ile gerçekleşmektedir. Gözlemlenen ikircikli durum aslında 'Türklük' ile 'vatandaşlık' arasında kurulan bağ ile ilişkilidir. Kimlik, vatandaşlık ile yakından ilintili bir kavramdır. Türklük her ne kadar kültürel temelli bir referans olsa da vatandaşlığın Türklük üzerinden inşası ve Türkçe dilinin baskın hale gelmesi bir kültürel benzeşme ya da asimilasyon sürecini göstermektedir. Ulus-devletin vatandaşın kimlik inşasını ve aidiyetini belirlemedeki etkisi anlatılarda görülmektedir:

Üniversitede Antakyalıyım deyince, hemen "Arap mısın, Türk müsün?" diye sorarlardı. Biz Arapça konuşuyoruz, Türkçe aksanımız farklıdır. Konuşmamızın farklı olduğunu doğrudan söylerlerdi. Kökenimiz farklı, dilimiz farklı, dolayısıyla farklı bir aksanımın olması normal değil mi? Biz bu ülkede toprağında yaşıyorsak Türküz, bu ülkenin vatandaşıyız (E, 29, Samandağ, Mayıs, 2019, Üniversite).

Etnik kimlik ve aidiyet üzerinde Türkiye vatandaşı olup bu topraklarda yaşamının belirleyici olduğu, etno-dinsel kimliğin zaman zaman Araplık ve Türklük olarak birbirine geçtiği ve aidiyeti belirtirken kargaşa yarattığı görülmesine rağmen, Türkiye'de 'vatandaş' olmanın bir şartı olarak Türklük ve Türkiyelilik sıklıkla dile getirilmektedir. Yurttaşlık inşasında ve tanımlanmasında eğitim kurumlarının önemli bir yeri vardır. Modern devletlerin eğitim programlarında, okul müfredatları ve ders kitaplarında, vatandaşlık-yurttaşlık ve "Makbul Vatandaş" inşası özellikle yer almaktadır (Üstel, 1999; 2005).

Yüzyıllardır bu topraklarda yaşıyoruz. Arapça konuşmamıza rağmen Türküz biz. Anayasa'da bu topraklarda yaşayanlar Türktür der. Hristiyan kültürüyle büyüdüm ben. İnançlarım ailem bu kültürle büyüttü beni ve ben Hristiyanlık kültürünü gayet iyi yaşıyorum. Ben Arapçayı anne ve babamdan öğrendim. Arap kültürünü ne kadar yaşıyorum... Pek değil... Türkçeyi televizyondan, sokaktan, okuldan öğrendim. Arapçayı sadece konuşuyoruz. Yaşlılarla Arapça iletişim kuruyoruz. Bazen kendimizi ifade bile edemiyoruz. O zaman da Türkçeye dönüyoruz. "Arap değilim, Türküm!" diyenler de var, arkadaşlarım bile var. Ailenin verdiği bilinçle alakalı bir durumdur. Benim anadilim Arapça, dedelerimin de Arap olduklarını bilirim. Vergilerini ödeyen, vatandaşlık görevini yapan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyız yani (K, 28, Arsuz, Ocak 2017, Lise)

Konuşulan dil ve inanç etnisite kurgusunda her zaman öncelikli değildir. Cemaatin bir arada yaşadığı daha kırsal yerleşimlerde Arapça hala yaygın olarak kullanılırken, daha dağınık yaşanan kentsel yerleşimlerde ve yurtdışında gençler arasında Arapçanın unutulduğu belirtilmektedir.

Yaz aylarında Altınözü'nde Tokaçlı ve Sarılar Birleşmiş Milletler gibi oluyor. İnsanlar farklı ülkelerden gelip samimi bir ortam paylaşıyorlar. Farklı farklı diller konuşuluyor. Ama herkesin mutlaka ortak bir dili oluyor. Yaşlılar Arapça dilini ortak kullanıyorlar. Gençler ise kimi kırık bir Türkçe kimi İngilizce kimi Almanca kimi Fransızca konuşuyor, sohbet ediyorlar (K, 42, Altınözü, Ekim, 2017, Üniversite).

Arapçanın giderek unutulması Türklük ve vatandaşlık ve 'ulus inşa etme' ile iç içedir. Antakyalı Ortodoks Hristiyanların etno-dinsel kimlikleri ve aidiyetlerini ifade ederken bellek aktarımında ve hatırlama biçimlerinde Arapçanın önemli bir yeri vardır. Ancak bir taraftan Türkleştirme politikaları diğer taraftan aile yapısının değişmesi ve daha kentsel bölgelerde yaşamaya geçilmesi Arapçanın unutulmaya başlanması kimlik inşası ve aidiyetin aktarılmasında çözümlerin başladığını göstermektedir.

3.3. Etno-Dinsel Kimlik, Kolektif Bellek ve Dini Ritüeller

Antakyalı Ortodoks Hristiyanların kültürel kimlik ve aidiyetlerinde önemli yer tutan bir başka etno-dinsel öge dini bayramlar ve özel günlerin hep birlikte birlikte kiliselerde yapılan ritüel ve törenleridir (Arslan ve Oflazoğlu, 2017; Beylunioğlu ve Kaymak, 2021; Kaymak ve Beylunioğlu, 2018; Usluoğlu, 2012; Poyraz Tacoğlu, Sağır ve Arık, 2016). Noel ve Paskalya Kutlamaları, Büyük Perhiz Kutlamaları, Yortular, Baptist törenleri cemaatin bir araya gelmesi ve hep beraber olması oldukça önemlidir. Özellikle bir festival şeklinde kutlanan Noel ve Paskalya Bayramı hem dışarıda yaşayanların Antakya'ya gelmesi hem de çocuk ve gençlere bu bayramların önemini ve kutlanma biçimlerinin aktarılması ve paylaşılması açısından önemlidir. 24 Aralık'ta yapılan Noel Kutlamaları gündüz Antakya'daki farklı cemaatlerin farklı düzeylerdeki dini liderleri, cemaat başkanları ve ileri gelenleri ile birlikte kentin protokolünün de davetli olduğu resmi ve dışı açık bir törenle kutlanırken, akşam sadece cemaat üyelerinin ve bazen özel davetlilerin katıldığı törenlerle Kiliselerde kutlanmaktadır. Antakyalı Ortodokslar Kasım sonunda başlayıp Noel Bayramı'na kadar süren ağaç süsleme, meze, yemek, tatlı ve tuzlu kurabiye ya da mamul yapma gibi hazırlıklara evlerde başlar.¹⁵ Bu bayramlar ve bayram hazırlıkları kolektif belleğin devamında belirgin ve önemli yer edinirken kültürel aktarım konusunda cemaatin altını çizdiği unsurlar olarak bellekte yerini almaktadır. Görüşmecilerin, Noel ve Paskalya törenlerine dair anlatıları, etno-dinsel kimlik, aidiyet ve bellek açısından önemlidir:

En önemli ve en geniş katılımlı kutlamamız Noel Kutlamalarıdır. Bunun için çoluk çocuk günler öncesinden hazırlıklarımız başlar. Hediye sepetlerimizi sipariş eder, süslerimizi hazırlarız. Noel ağacımızı süsler, ışıklandırırız. Renk renk, ışıl ışıl olur Kilise bahçesi. Masaların üstü hediyelerle

¹⁵ Rum Ortodoks Hristiyanların Antakya'ya özgü alışkanlıkları, pratikleri ve yemekleri için Erişim adresi: <https://nehna.org/yemek/>.

Noel yiyecekleriyle, kutsal ekmekleriyle, kurabiyeleriyle hazırlanır. Gündüz Valilik, Kaymakamlık, Belediye Başkanlığı ve Antakya'daki diğer cemaatlerin ileri gelenlerinin ya da temsilcilerinin katıldığı Noel Kutlamalarımızı yapar, hediyelerimizi dağıtırız. Akşam cemaat içinde kutlarız. Herkes tertemiz Noel elbiselerini giyip gelir. Kilise Korumuz Noel şarkılarını söyler. Tam Noel şenliği olur. Akşamları daha şenlikli olur. Çocuklara hediyeleri verilir. (Jan Delüller, Antakya Rum Ortodoks Kilisesi Ruhani Lideri, Aralık, 2016, Üniversite).

Noel ve Paskalya evlerde başka türlü bir şenlik! [Gülerek, ikram tabağındaki ağaç şeklindeki yeşil şeker süslü kurabiyeleri göstererek] Kuzenlerin, yeğenlerin çocuklarıyla yaptık boyadık Noel kurabiyelerini bu yıl. Paskalya Yumurtalarını da renk renk boyarız hep birlikte sepete dizer akşam kutlamada yumurta tokuştururuz! (K, 28, Antakya, Aralık, 2018, Üniversite).

Özellikle kilise düğünü ve çocuklarının vaftiz törenlerini yaz tatillerine denk getiriyorlar herkes bir arada olsun, birbirini tanısin bilsin diye. Son yıllarda yurt dışından gelenler, artık geliş tarihlerini akraba ya da tanıdıkların düğün ve vaftiz törenine göre ayarlıyorlar. Bunlar çok önemli dini törenler, bizim gibi gençler ve çocuklar için de hem şenlik hem de dini törenlerimizi gördüğümüz, öğrendiğimiz törenler oluyor (K, 23, Antakya, Mayıs, 2018, Üniversite).

Evlerde başlayan bu hazırlıklar aynı zamanda, bayramlara ve özel günlere dair ritüellerin, alışkanlıkların ve bu törenlere özgü meze, yemek, tatlı ve tuzlu kurabiye ve mamüllerin de gençlere aktarma biçimleridir. Bir başka anlamda etno-dinsel kimliğin kültürel aktarımıdır. Bu ritüellere ait yemekleri, içecekleri ve sofralarını hazırlarken ve sunarken gösterdiği titizlik ve özeni, babaannesinden ve annesinden bu kültürel aktarımla öğrendiğini anlatan görüşmeci, bunları çocuklarına da aktarmaya çalıştığını belirtmektedir:

Tatlı tuzlu Noel kurabiyelerini, perhizlerimize uygun yemekleri babaannemin tarifleriyle yaparım hala. Onun kullandığı baharatları, sosları özel olarak bulur, temin ederim. Perhizin belli günlerinde belli yemekler hazırlanır. Mesela, balık günü balık pişirilir. Balığı babam getirir, pişirmesi babaannem ve anneme aitti. Onun için özel pişirme kapları ve sofraya için özel tabaklar olur. Her gün pişirildiği gibi pişirilmez, ayrı bir pişirme şekli vardır. Ona göre pişirilir. Paskalya yumurtalarını boyamak tam bir eğlenceydi tüm çocukluğumuzda... Renk renk boyar, sepete dizedik. Şimdi çocuklarımla, yeğenlerle, kuzenlerle birlikte yapıyoruz. Paskalya zamanlarında özel Paskalya setlerimizi, örtülerimizi çıkarırım. Bizim cemaatten herkes aynısını yapar. Hepimizin bu bayramlara özel giysilerimiz, tabaklarımız, bardaklarımız, masa örtülerimiz vardır. Onları kullanırız. Büyüklerimizden öyle gördük. Çocuklarımıza da öğretiyoruz (K 27, Samandağ, Nisan, 2018, Lise)

Bir başka anlatı da içecek hazırlama ile ilgili dikkat çekicidir:

Bizim geleneğimizde likör ve içecek hazırlamak önemlidir. Büyük çapta rakı ya da şarap yapma vardır mesela. Kolay iş değildir. Eskiden neredeyse her evde yapılırdı. Şimdilerde rakı ya da şarap yapımı her evde yapılmıyor. Biz mandalina şurubu, farklı likörler yapıyoruz kendimi için. Mesela mandalina şurubu yapmayı halamdan öğrendim. Benimki ya reçel gibi koyu olurdu ya da şekeri az gelir bozulurdu. Halamın ikramı hep kıvamında olurdu. Babaannemin tarifinden mandalina şurubu, turunç ve kebbet (bergamut) reçeli yapmayı öğretti bana. Artık ben de kıvamında yapıyorum. Çocuklarımdan ya da gençlerden isteyen olursa ben de onlara öğretirim (K, 29, Arsuz, Ağustos, 2017, Üniversite).

Bu çalışmanın saha araştırmasındaki görüşmecilerin anlatılarında görüldüğü gibi Antakyalı Ortodoksların son 100-120 yıllık belleklerinde hem tarihsel olarak dönüm noktası olan olaylar hem de dinsel ritüeller ve onlara eşlik eden etkinlikler ve yeme-içme alışkanlıkları kimlik inşası için de önemle vurgulanmaktadır.

3.4. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Evlilikler

Etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet arasında kurulan ilişki, kadını kültürel kimliğin koruyucusu ve aktarıcısı bir konumda görmesi, toplumsal cinsiyet rolleri ve ev içi cinsiyete dayalı iş bölümü, Yuval-Davis'in (2003) de belirttiği gibi, özellikle ataerkil toplumun erkeklik ve kadınlık hallerini yeniden üretmesi nedeniyle sorunlu bir ilişkidir. Bununla birlikte, etno-dinsel ve sosyo-kültürel sınırların toplumsal cinsiyetçi yapısı nedeniyle de sorunlu bir ilişkidir (Arslan ve Oflazoğlu, 2017; Akyüz ve Tursun, 2019; Beylunioğlu ve Kaymak, 2021). Antakyalı Arap Hristiyan kadınların etno-dinsel kimliğin inşası ve sürdürülmesinde ve kolektif belleğin aktarımı oldukça önemli yeri ve rolünün olduğu görülmektedir. Kadınlar Hristiyan inancı bağlamında toplumsal ilişkilerinde ve/veya aile içinde herhangi bir "dışlanma" olmadığını, hatta ekonomik yatırım ve ev harcamaları çocukların eğitimi gibi bazı önemli karar aşamalarında kendilerinin daha çok söz sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak, böylesi bir anlatının, Yuval-Davis (2003) izlendiğinde, içine doğulan ataerkil toplumun toplumsal cinsiyetçi yapısıyla çelişmediği, aksine toplumsal cinsiyetçi yapıyı doğallaştıran bir anlatı olduğu vurgulanmalıdır. Bu bağlamda Antakya'da cemaatten kadınların, çalışma yaşamında mimar, mühendis, avukat, muhasebeci, akademisyen gibi profesyonel meslekler, kafe-restoran güzellik salonu, spor merkezi işletmeciliği, kuaför, kuyumculuk, gümüşçülük gibi alanlarda esnaflik yaptıkları ve sosyal hayata eşit katıldıkları şeklindeki toplumsal cinsiyetçi yapıyı doğallaştıran anlatılarla da örtüşmektedir. Bununla birlikte hem evrensel hem de yerel bağlamda patriarkal (ataerkil) yargıların ve davranışların -değişmeye başlasa da- Ortodoks toplumunda da olduğunu belirtmek gerekir.

Kadın olarak erkeklerle eşit bir şekilde yaşıyorum. Sosyal ve kültürel anlamda erkeklerle aynı ortamı paylaşıyoruz. Her ne kadar erkekler her yerde egemen gözükse bile, kadın hayatın içinde her zaman vardır. Babam anneme danışmadan hiçbir iş yapmaz. Arsuz'da bizim toplumda kadının yeri başkadır. Her saatte gezmeye çıkar, dolaşırız. Çok özgür yaşıyoruz. Arsuz'da üç beş kadın esnafız. Aile desteği alsak bile, girişimci olarak özgüvenimiz vardır (K, 27, Arsuz, Ağustos, 2017, Lise).

Bizim inancımızda kadın erkek ayrımı yoktur. İnancımızı eşit bir şekilde kadın-erkek bir arada yerine getiririz. Buradaki bütün toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da ataerkil geleneklerden kaynaklı erkek egemen zihniyet olsa, pederlerin kullandığı özel dinsel alanlar haricinde, kilisenin tüm alanlarını, ortamlarını kullanabiliyoruz. Sosyal etkinliklerin, kutlamaların, toplanmaların hepsinde kadınlar da vardır. (K, 21, Antakya, Şubat, 2017, Üniversite Öğrencisi).

Ortodoks kadınlar inanç ve ritüeller bağlamında eşitlik olduğunu belirtse de kadınlara yönelik bakış açısının nesiller arasında farklılık gösterdiğini özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında cinsiyetçi bakışın varlığı görülmektedir. Kadın ve erkeğin Medeni Kanun gereği bir hak olarak aynı miras hakkına sahip olmasına rağmen, daha önceki nesillerde ve kırsalda miras ve meslek gibi konularda kadınların "aşağı" bir konumda olduğu, çoğu zaman kadınlara miras verilmediği, bazen kadınların kendiliğinden miras hakkından feragat ettiği, günümüzde ise bunun değiştiği ifade edilmektedir.

Geleneksel yapıda özellikle yaşlılarda erkek üstünlüğü halen mevcuttur. Kızlar zaten evlendiğinde kocasının yanına gittiğinden babalarından miras kalmaz, bazen kendileri de istemezler. Ağabeylerine ya da kardeşlerine kalır babanın işi, tarlası, bahçesi, evi. Kız babasının mirasından ancak baba mirası paylaştırmadan, hastalık ya da başka beklenmedik bir nedenle erken ölürse olur. O da yasal zorunluluk olduğundan, kız isterse erkek kardeşleriyle eşit pay alabilir. (E, 38, Samandağ, Ekim, 2017, Lise).

Kadının ataerkil toplum yapısına özgü toplumsal cinsiyet rolleri toplumun genelinde olduğu gibi Antakyalı Ortodokslarda da görülmesine rağmen, dini ritüellere katılımı kadın-erkek eşitliği özellikle dikkat çekilen noktalardan biridir. Yine kadına miras bırakılmaması daha önceki nesillerde, özellikle kırsalda görülmekteyse de artık hem kentte hem de kırsalda bunun değişmeye başladığı belirtilmektedir.

Ortodoks kadınlar topluluk içerisinde eşitlikçi bir tavır olduğunu vurgularken öte yandan kimliğin inşasında 'anne' olarak toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde konumlanmaktadır. Kadınları içine doğdukları toplulukların sosyo-kültürel kimliğini devam ettirmesinde ve belleğinin korunmasında kilit bir rolde görmek Ermeni topluluğu gibi nüfusu azalmış veya Kürt toplulukları gibi ötekileştirilmiş gruplarda sıklıkla görülmektedir. Bu durum Antakyalı Ortodoks Hristiyanlar açısından da tartışmalı bir konu haline almış ve hem kadınlar hem de gençler için 'kültürel belleğin aktarıcısı' olma haline mercek altına almayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle evlilik ve karma evlilikler konusuna bu çalışmada özel olarak yer verilmiştir.

Evlilik, belli bir etno-dinsel kimlik ve kültürel belleğin devamlılığını sağlamada, dini inançların ve ritüellerin aktarımı ve korunmasında, etno-dinsel kimliğin değişime uğraması ve çeşitli sembolik sınırlara meydan okuması anlamında en önemli kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemaat üyelerinin bazıları cemaatler arası evliliğin aileler arasında çeşitli sıkıntılar yaratsa da günümüzde arttığını, bunun da kültürel belleğin ve dinsel kimliğin sürdürülmesinde de sorun yaratacağı düşünmektedirler. Antakya Rum Ortodoks Kilisesi Ruhani Liderlerinden Jan Delüller, cemaat dışı evlilikleri ve Kilise'de nikah yapılmasını şu şekilde açıklamaktadır.

Cemaat dışı evliliklerde kilisede nikâh kısılanması mümkün değildir. Dini inanca göre nikâh akdinin yapılabilmesi için ikisinin de Hristiyan olması gerekiyor. Kimliklerinde Hristiyan ibaresi geçmesi gerekir. Aksi takdirde Hristiyanlık inancını benimsemeyen nikâh akdi yapılamaz. Bu Patrikliğimizce verilen kararlar arasında yer alır. Hristiyan olmayı kabul eden gelinlerimiz de var. Onlar belli bir eğitime tabi tutulup, gereğini yerine getirdiği görüldüğü zaman vaftiz edilir. Onun dışında medeni olarak her şekilde cemaat bu insanlarla bir araya gelebilmektedir. Bu tür evliliklerden gelen çocuklar da ataerkil toplum olduğumuz için baba Hristiyan olup çocuğun kimliğinde Hristiyan ibaresi yer aldığı için, vaftiz edilir. Babanın farklı cemaatten olduğu durumlarda ise, anne ve babanın muvafakati resmi olarak alındıktan sonra vaftiz yapılabilir. Her koşulda bu tür evliliklerden yetişen çocuklar bizim cemaat evliliklerindeki gibi tam bir kültür aktarımı yaşayamazlar. Ebeveynler ne kadar anlayışlı olurlarsa olsunlar çocuklarda bu durum görülmektedir. Her iki tarafın inancını tam olarak alamamaktadırlar. Bu bizce her zaman eksiklik olarak kaldığı algılanmıştır. Kimi ebeveynlerde çocuğun 18 yaşını doldurup kendi kararını vermesinin beklenmesi de görülmektedir (Jan Delüller, Antakya Rum Ortodoks Kilisesi Ruhani Lideri, Aralık, 2017, Üniversite).

Özellikle karma evlilikler, çocukların kültürel bağlamda gösterdikleri adaptasyon, hatta asimilasyon nedeniyle endişe konusudur. Cemaat içi evlilik, aynı inanç ve kültürden kişilerin aile yaşamında ve çocukların yetiştirilmesinde uyumlu olacakları vurgulanmaktadır.

Evlilikler konusuna gelince, bence aynı inançta evliliklerin olması gerekir. Hristiyan biri, yaşadığı inanç ve kültürle büyümüş olduğu için daha uyumlu olacaktır. Eşler çocuklara kendi inanç ve alışkanlıklarını uyumlu bir şekilde aktarabilirler. Son 5-10 yıldır cemaat dışı evlilikler daha fazla olmaya başladı. Eşler birbirlerinin inancına saygılı olup, aralarında sıkıntı olmayabiliyor, rahat yaşayabiliyorlar. Ancak, çocuklar iki dine de uzak olup kararsız kalabiliyorlar, inançsız kalabiliyor, hatta din değiştirebiliyorlar. Çocuklar, küçük yaşta alacağı eğitimden mahrum kalıyor, aynı cemaatten anne-babanın çocukları gibi olmuyorlar. (K, 21, Antakya, Ağustos, 2018, Üniversite Öğrencisi).

Bu bağlamda hem grup içi hem de gruplar arası evlilik tanımlarına değinmek gerekir. Bugün belli bir etnik, dinsel, sosyal, kültürel, yaş ve cinsiyete benzer özelliklere sahip grup içi evlilikler, iç, grup içi ya da cemaat içi evlilikler (*in-marriage*) olarak adlandırılmaktadır. Farklı etnik, dini, sosyal ve kültürel gruplardan bireyler arasında gerçekleşen evlilikleri tanımlamaya yönelik karma ya da çapraz evlilikler tanımı kullanılsa da etno-dinsel farklılığı, ulus aşırı ya da ülkeler arası durumu, coğrafi ve fiziksel uzaklığı tanımlamak için literatürde pek çok terim bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: iki uluslu evlilik (*bi-national marriage*), sınıraşırı evlilik (*cross-border marriage*), kültüraşırı evlilik (*cross-cultural marriage*), ırklararası evlilik (*inter-racial marriage*), dinlerarası evlilik (*inter-faith marriage*), karma evlilik (*intermarriage*), uluslararası evlilik (*international marriage*) ve ulusaşırı evlilik (*trans-national marriage*) (Collet, 2012; Collet ve Santelli, 2012). Beylunioğlu ve Kaymak (2021) ve Deniz (2018) dinsel ve mezhepsel olarak farklı etno-dinsel kökenlerden bireylerin evliliklerini tanımlamada karma evlilik tanımını kullanmayı tercih ederken, Özdamar Akarçay (2021) çapraz evlilik tanımlamasını kullanmayı tercih etmektedir. Bu çalışmada, diğer kavramların vurgusu kabul edilse de karma evlilik tanımının kullanılması tercih edilmiştir.

Evliliklere ek olarak, özel alan, ev ve aile, azınlık kültürünün, belleğin, dilin ve ritüellerin korunduğu ve sonraki kuşaklara aktarıldığı, görece devletin doğrudan kontrolünün olmadığı alandır (Beylunioğlu ve Kaymak, 2021, s. 17). Genel olarak evlilik yaşının yükselmesi, çocuk sayısının düşmesi ve özellikle iç ve dış göçlere bağlı olarak nüfusun azalması, karma ya da çapraz evliliklerin önemli nedenlerindedir (Altaş, 2018; Bal, 2006; Balkanlıoğlu 2011; 2012; Beylunioğlu ve Kaymak, 2018). Antakyalı Ortodokslar içinde de karma evlilikler günümüzde yaygınlaşmaya başlamış, dini eğitim ve sosyo-kültürel aktarım için gerekli olan özel alanda yani ev ve aile içinde kadının önemini ve rolünü öne çıkarmış olduğu anlatılarda vurgulanmaktadır.

Antakya'nın, çok kültürlü yapısından dolayı karma evliliklere yönelik daha esnek olduğu düşünülse de etnik ve dinsel toplulukların sembolik sınırların evlilik gibi konularda görünür hale gelmektedir.

Cemaat dışı evliliklerde daha çok sosyal çevre ve aile baskısı vardır. Toplum baskısı nedeniyle olumlu veya olumsuz fikirlerimiz değişebiliyor. Mesela 1950'li-60'lı yıllarda karma evliliklere neredeyse izin yoktu. Müslüman Sünni-Alevi, hatta Katolik-Protestan evlilikler bile büyük sorun. Ancak, buraya geldiğinde bir kabul töreni yapılarak izin verilirdi. Erkek dışarıdan bir kadınla evlenecekse kesin bir şekilde karşı çıkılırdı çocuklar annenin inancına göre din seçerler diye. Hep anneden ne görürse çocuk onu öğrenir onu benimser diye, ilerde din ve kültür farkından çocukların yetiştirilmesinde sorun çıkar diye (K, 28, Antakya, Şubat, 2021, Lise).

Ancak cemaatin pek çok üyesi, Antakya ve Arsuz'da etnik ve dinsel kimliklerine ait kültürel belleklerini karma evliliklerde bile yaşatabildiklerini, bu nedenle de diğer sosyal gruplarla karşılaştırdıklarında farklı ve görece "rahat" olduklarını vurgulamışlardır. Bu rahatlığı, karma evliliklerin sorunsuz devam etmesi ile açıklamaktadırlar.

Arsuz'da Katolik, Alevi, Sünni farklı cemaatten evlilikler yapanlar var. Nüfus pek kalabalık olmadığından farklı cemaatlerle evliliklerin Antakya, Altınözü ve Samandağ'dan daha fazla olduğunu söyleyebilirim. Kadın için de erkek için de evlilik yaşı 30-35'i buldu, hatta daha geç olanlar da oluyor. Çocuk sayısı da daha az. Eskiden özellikle kadın farklı cemaatten ise, dini anlatan da öğreten de annedir diye karşı çıkılmış her şey anneye bağlıdır, anne kendi kültürünü taşır diye. Şimdi de annenin kültürel yapısı önemli görülse de farklı cemaatten evliliklere daha az itiraz ediliyor. Bizim etrafımızda da var farklı cemaat evlilikleri, boşananlar da var, ama cemaatten evliliklerde de var sonuçta boşanan... Bunun tek nedeni din ya da etnik köken değil çağımızda (E, 27, Arsuz, Kasım, 2017, Lise).

Her iki görüşmede de ortaya çıkan önemli bir ortak unsur ‘annenin kültür taşıyıcısı’ konumuna olan vurgudur. Toplumsal cinsiyet temelinde bu durum domestik alanın ve çocuk yetiştirmenin neredeyse bütünüyle kadının sorumluluğunda olduğunu iddia etmektedir. Her ne kadar toplumsal cinsiyetçi bir söylemi barındırır da kültürel devamlılık mücadelesi içinde düşünüldüğünde Ortodoksların karma evlilikler konusunda ikircikli görüşlerinin ana öznesi bir anne olarak kadın temsilidir. Bununla beraber Ortodoks gençler hem azalan nüfus hem de sosyalleştikleri mekanların karma olması nedeniyle eşlerin oralarda birbirini tanıdığını, böylece karma evliliklerin günümüzde kaçınılmaz olduğunu ve ailelerin de bu duruma pek müdahale etme şansının olmadığını belirtmişlerdir.

3.5. Etno-Dinsel Kimlik ve Antakyalı Ortodoks Gençler

Türkiye’de Arap (Rum) Ortodoks Hristiyanlar Lozan Antlaşması’nın ilgili düzenlemelerine göre resmi olarak azınlık statüsüne sahiptir ve bu statü Antakyalı Ortodoksların etno-dinsel ve dinsel haklarını yasal güvence altına alır. Ancak, tüm hakları yasal güvence altında olmasına rağmen, Antakya’da Ortodoksların Arapça eğitim almaları ve kültürel belleklerini gelecek kuşaklara aktarmaları, sosyo-kültürel kimliklerini korumaları ve sürdürmeleri açısından sorun olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda etno-dinsel ve sosyo-kültürel kimliğin, alışkanlıkların ve ritüellerin gençlere aktarımı oldukça önemli bulunmakta ve bu yönde hem ailelerde hem de Kilise çevresinde gençler ve çocuklar için farklı dini ve eğitim etkinlikleri düzenlenmektedir. Bunun için Noel, Paskalya gibi bayramlarda gençlerin aktif katılımını sağlamak için bazı günler Kilisede sadece gençlere yönelik İncil okuma ve dini sohbetler, Kilise Korosu çalışmaları gibi etkinlikler olduğu belirtilmektedir. Bunların yanı sıra okullarda başarılarını artırmak ve sosyal yaşama katılımlarını geliştirmek için de hem matematik, fen, İngilizce, Türkçe gibi temel derslere yönelik kurslar hem de gitar, piyano gibi enstrüman kursları yapılmaktadır.

Bugün gençlerin ve çocukların Kiliseye gelmesi pratik olarak çok mümkün olmuyor. Çocuklar küçükken ailelerle birlikte geliyorlar. Ancak okula başlayınca, bir de üniversite sınavına hazırlanırken pek gelemiyor gençler ve çocuklar. Biz de abilerin, ablaların hazırladığı, onlar için daha çekici olacak okuma günleri, sohbet akşamları düzenliyoruz haftanın belli günlerinde. Hem Kilisenin havasını tenefüs ediyorlar hem de kendileri gibi abilerini ablalarını tanıyorlar, onların yanında daha rahat ediyorlar. Yine de çocukların ve gençlerin Kiliseye devamı zor oluyor. Akşam etütleri, kurslar olduğundan, Pazar ayınlarına, etkinlikler bu kurslara denk geldiğinden katılım az oluyor. Biz de aileleri de desteklemek için bu tür kursları burada açabiliyoruz. Böylece çocuklar hem Ortodoks Rum inancını hem de kimliğini öğreniyorlar, biz de kimliğimizi aktarmış, öğretmiş oluyoruz. Gençler ve çocuklar Arapça bilmediklerinden bu etkinlikler önemli (Fadi Hurigil, Antakya Rum Ortodoks Cemaat Başkanı, Aralık, 2017, Üniversite).

Antakya Ortodoks Cemaati Vakıf Başkanı Fadi Hurigil’in de belirttiği gibi, cemaat için Kilise ve çevresi sadece dini ritüellerin yapıldığı bir ibadet alanı değil, aynı zamanda dini ritüeller ve çocuk ve gençleri bir araya getiren etüt ve kurslar gibi etkinliklerle her yaş grubundan ve yurt dışından gelen cemaat üyelerinin hem buluşma yeri ve sosyalleşme alanı hem de kültürel yeniden üretimin merkezidir. Bu, iki yıl restorasyon çalışmaları nedeniyle kapalı olan Arsuz Mar Yuhanna Kilisesi’nin yeniden ibadete açılış töreninde görüşülen cemaat üyelerince açıkça ifade ettiği bir durumdur.

Bizim Kilise’miz uzun süredir kapalıydı. Yeni restorasyonu tamamlandı ibadete açıldı. Eskiden hem dini bayramlar ve kutlamalar hem de yurt içinden ve dışından gelenler için buluşma, görüşme yeri idi. Şimdiden sonra da özellikle yaz aylarında öyle olur. Çocuklar için etütler, kurslar daha yaparız yine... Kilise’de daha sık bir araya gelebiliriz (E, 26, Arsuz, Mayıs, 2018, Üniversite).

Ayrıca Hristiyanların Türkiye’de toplumsal düzeyde hala kültürel anlamda tanınırlığı az olduğundan (Rigas 2018) toplumda ‘tabulaştırılan’ bir din ve topluluk (Arslan ve Oflazoğlu, 2017: 41) olarak görüldüğüne işaret edilmiştir. Bu özellikle gençler tarafından farklı olanı ya da kendi gibi olmayana tanımayan, bilmeyen ve benimsemeyen bir zihniyetin yansıması olarak görülmekte, bu da gündelik yaşama farklı biçimlerde yansımaktadır. ‘Farklı’ görülen etno-dinsel ve kimliğe sahip olmayı, Ortodoks gençlerle yapılan görüşmelerde bir taraftan onur ve gurur ile ifade edilirken, diğer taraftan okullarda, bazı mesleklerde ve kamu kurumlarında çeşitli ayrımcılık biçimlerinin temeli olduğunu belirtmişlerdir. Bu özellikle gençler hem kendi çocukluklarındaki ve bugünkü deneyimleri hem de büyüklerin deneyimlerini anlatırken Antakya’da bile Müslüman toplum üyelerinin Hristiyan inancını ve kültürünü çok farklı anladığı ya da bilmediğini paylaşmışlardır.

Hristiyanlığı çok bilmiyorlar Antakya’da bile. Oysa biz buralarda yaşayan en eski toplumlardan biriyiz. İlk Hristiyan adı bile burada kullanılmış, ilk mağara Kilise St. Pierre Kilisesi mesela... Ama ne Hz. İsa’nın 12 Havarisini anmak için 12 düğümlü bez bilekliği ne Kiliselerde yapılan kutsal törenlerde yediğimiz ekmek ve içtiğimiz şarabın anlamı, farkı biliniyor. ‘Süslenip püslenip Kiliseye gidiyorsunuz!’ diyorlar. Oysa Tanrının huzuruna temiz çıkmaktır amaç. Adlarımızı soruyorlar. Kimse ‘Adın niye Abdullah? diye sormaz, ama Josef olsa sorarlardı!’ Öğretmenler bile anlamıyor. Bir Hristiyan arkadaşımız muaf olmamıza rağmen derse girmiş ve öğretmen din dersinden bırakmıştı. Bayramlarımız hafta içine denk geldiğinde resmi olarak izinli olamıyoruz. İzin alıp ayinlere katılsak derslerden geri kalıyoruz. Öğretmenler ‘Sizin bayramınızdı!’ diye bize dersi tekrar etmiyorlar (K, 18, Altınöz, Şubat, 2018, Öğrenci).

Çoğunlukla evlilik, ibadet, yeme-içme, domuz eti, salyangoz gibi yiyecekler, alkol konularında şaka, takılma gibi oluyor. Özellikle Tanrı konusunda şaka yapmak yaygındır. ‘Siz ibadet ederken bile içersiniz!’ diye takılırlar. Oysa Antakya’da pek çok insan alkol alır. Ama bize takılırlar (E, 26, Antakya, Aralık, 2017, Üniversite)

Kültürel bellek literatüründe daha az rastlansa da sosyo-kültürel kimliğin taşıyıcısı niteliği taşıyan diğer bir unsur ‘isim verme’ geleneğidir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze bir grubu diğer gruplardan ayırmada, özellikle Rumların kendilerini Arap ve Farslardan ayırt etmesinde isimlendirme önemlidir (Mardin, 2002, s.118). Hristiyanlığın pek çok alışkanlıklarının, pratiğinin ve ritüelinin bilinmediği, özellikle Antakya’daki diğer etno-dinsel gruplarla benzer özellikler taşıyan isim koyma da bile görüldüğü yine gençler tarafından vurgulanmakta ve Hristiyan adlarından gurur duydukları ifade edilmektedir.

Büyüklerin ismini verme dünyada ve Anadolu kültüründe var. Biz de büyüklerimizin adını çocuklarımıza veririz. İsimlerimiz İncil’den ya da peygamberlerden, havarilerden, aile büyüklerinin isimlerinden geliyor. Abdulmesih, İsa, Yunus, Yusuf, Meryem, Mari, Ketrin, Katrin, Corc, Mişel, Eva, Edvird, Can, Yohanna, Hanan, Yuşa, Danyel, Andreas, Dimyan, Dimitri, Anna, Maria, Anna-Maria, Pier, Piyer kutsal isimlerdir. Babanın ve büyükannenin isimlerinin çocuklara verilmesi onur ve gurur kaynağıdır, ‘Kızım ya da oğlum kültürümüzü biliyor ve gelecek kuşağa adlarımızı veriyor!’ diye. Bazen iki isim koyuluyor Can Mişel gibi. Eskiden erkekler askerde sorun yaşamamasın diye Hristiyan adıyla nüfusa geçmezmiş. Mesela Danyel-Deniz, John-Can, Jozef-Yusuf gibi. Kızlara da Jasmin-Yasemin, Mari-Meryem koyulmuş. İnsanın büyüklerinin adı koyulunca gurur duyuyor (K, 22, Antakya, Şubat, 2017, Üniversite Öğrencisi).

Etno-dinsel farklılığın ortaya çıktığı bir diğer vurgunun sünnet konusunda olduğunu, arkadaş ortamlarında nasıl ortaya çıktığını ve zaman zaman oldukça dışlayıcı ve korkutucu bir etki yarattığını da genç görüşmeciler sıkça belirtmişlerdir.

En büyük merak sünnet konusudur. Pek çok şaka ve argoya dahil edilir. İlkokulda ortaokulda farklı dinlerden arkadaşlarımın beni sıkıştırıp ‘Seni sünnet edeceğiz!’ dediklerinde ağlayarak eve kaçtığımı hatırlıyorum. Pek çok büyüğümüz, arkadaşım benzerini yaşamıştır (E, 25, İskenderun, Mayıs, 2018, Üniversite).

Bazı zamanlarda bellekte yer alan korkular daha belirgin olarak anne-babalarından ya da dönemi doğrudan yaşayanlardan dinlediklerini aktarırken görülmektedir. 1974’teki olayları ve karartma uygulamalarının yarattığı korkuyu, anne ve babası o dönemde mahalle okuluna giden görüşmeci şu şekilde aktarmıştır:

1974 Kıbrıs çıkartmalarında karartma yapmış anneler de babamlar da... Büyüklerin onları “Okuldan doğruca eve gelin! Karartma başlamadan, ortalık kararmadan mahallede olun! Yoksa jandarma sizi alıp götür!” diye uyardıklarını anlatırlar. Çok korkarlarmış, doğruca eve mahalleye gelirlermiş (E, 23, Altınözü, Nisan, 2017, Üniversite Öğrencisi)

Mustafa Kemal Üniversitesi’nde öğrenciyken hiçbir sorunla karşılaşmadım. Ben okurken benden başka birkaç Hristiyan arkadaşım daha vardı. Üniversite daha yeni kurulduğundan Hataylı öğrenci çoktu, onlar da burada bizim varlığımızı, buradaki kültürü, ortamları biliyordu. Dışarıdan gelenler ‘Türkiye’de Hristiyan nasıl olur?’ dese de öğreniyorlar. Dışarıdan gelen birine ‘Hristiyanım ya da Yahudiyim.’ dediğinizde uzaydan gelmişsiniz gibi bakıyorlar. Çünkü belki duydular ama daha önce Müslümandan başka inançlı bir kimseyi hiç görmemişler (Fadi Hurigil, Antakya Rum Ortodoks Cemaat Başkanı, Aralık 2017, Üniversite).

Türk eğitim sisteminin Türkçeye dayalı olması ve yükseköğrenime geçmeyi hedefleyenlerin sınavlarının Türkçe olması nedeniyle, Ortodoks Hristiyan gençler ve aileleri için Arapça eğitim alma ve Arapça öğrenmek pratik bulunmamaktadır. Arapçanın unutulması etno-dinsel kimlik ve aidiyet açısından önem taşıırken, dini ritüellerin ve isimlerin de farklılaşması veya uygulamada dönüşmesi kolektif hafızanın aktarımında ve görünürlüğünün sağlanmasında önemli bir yer edinmektedir. Geniş toplumda görünür olmanın bir dışlamaya neden olduğunu belirten görüşmeciler etno-dinsel kimliğin görünür halleri ile ayrımcılık pratikleri arasında sıkışmış görünmektedirler. Tüm zorluklara rağmen, gençler, etno-dinsel ve sosyo-kültürel inanç ve dini ritüellere katılma, din ve aile büyüklerinin isimlerinin verilmesi alışkanlıklarını önemli bulmakta ve bunların sürdürülmesi için gayret göstermektedirler.

SONUÇ

Bu çalışmada, Lozan Barış Antlaşması ile çeşitli kültürel haklara sahip, ancak eşit yurttaşlık bağlamında birçok sorun ile karşı karşıya kalan Antakya’da yaşayan Arap Hristiyan Rum Ortodoks cemaatinin etno-dinsel kimlik inşaları ve aidiyeti, hatırlama biçimleri, kadın ve gençlerin kültürel bellek aktarım pratikleri ve deneyimleri aracılığıyla etnografik olarak incelenmiştir. Bu çalışmada Antakya’da yaşayan Ortodoks Hristiyanların etnik kimlik, etnik ve dinsel sınırları, yani sembolik sınırları, sosyal ve kültürel olarak araştırılmıştır.

Antakyalı Ortodoksların resmi olarak azınlık statüsüne sahip olmalarına rağmen, etno-dinsel ve dilsel haklarını, kendi dillerinde eğitim haklarını kullanmaları ve sosyo-kültürel kimliklerini korumaları, kültürel bellekleri aktarmalarında sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Antakyalı Ortodoksların kültürel varlığını ve kentte varolma biçimlerini etkileyen başlıca unsurlar dönüşen modern gündelik hayat, vatandaş olarak Türklük kurgusu ve 1939’da günümüze yaşanan göçlerdir. Ortodokslar için kolektif

bellekte Osmanlı'nın son dönemindeki çeteler ve Cumhuriyet dönemindeki politik şiddet unsurları ve anlatıları, Türkiye toplumunda Arap/Rum Ortodoks kimliğinin hala 'öteki' olarak konumlanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle cemaat kendi kültürel miraslarını, dillerini ve dini ritüellerini devam ettirmenin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma bu kültürel devamlılık arayışında Ortodoks kadınların "toplumsal cinsiyet bağlamında etnik ve dinsel kimlik ve kültür koruyucusu ve taşıyıcısı" olarak yüklendikleri sorumlulukları ve gençlerin kolektif kültürel bellek aktarımı ve isim koyma/alma üzerinden etno-dinsel kimlik aidiyetlerini ifade etme ve deneyimlerini tartışması açısından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Antakya'da Ortodoks Hristiyanların kimlik inşasında ve dinsel ritüellerinde hem anadil hem de ibadet dili olarak Arapça önemlidir. Ancak değişen aile yapısı, kentsel yaşam, eğitim ya da ekonomik nedenlerle göç ve gidenlerin genelde geri dönmemesine bağlı olarak nüfus azalırken Arapça da giderek unutulmaktadır. Geç evlilikler nedeniyle azalan çocuk sayısı ile birlikte karma evliliklerin artması özellikle kadınların özel alan olarak ev ve aile içinde kimlik inşasındaki yerini görünür hale getirmiş ve kadının "kültürün 'koruyucusu' ve 'taşıyıcısı' konumunu" güçlendirmiştir. Ayrıca aile yapısında kentli yaşama uygun olarak yaşanan değişim, kadınların kentsel ve kamusal yaşama daha fazla katılımı, çocukların erken okula başlaması ve eğitim nedeniyle Kilise ve çevresinden uzak kalması ile hızlanmaktadır. Özellikle gençlerin diğer etno-dinsel gruplarla eğitim ve çalışma yaşamı dolayısıyla görece daha erken bir araya gelmesi, sosyo-kültürel etkileşime ve değişime neden olmakta ve karma evliliklerin sayısını artırmaktadır.

Sonuç olarak, Antakyalı Ortodoks Hristiyanlar, nüfustaki azalma ve anadil olarak Arapçanın unutulmaya başlaması, etno-dinsel kimlik inşasını ve aidiyeti sağlamayı pek etkilemese de bellek aktarımını ve hatırlama biçimlerinin anadilde olmasını zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, görüşmecilere göre cemaat dışı bir kadınla yapılan karma evlilikler, kadının etno-dinsel kimliğinin inşasını ve aidiyetini, özellikle cemaat içindeki geleneksel toplumsal cinsiyetçi rollerin sürdürülmesi olumsuz etkilemektedir. Bütün bunlar bir taraftan anadil olarak Arapçanın unutulmasına ve özellikle üst kuşaklar ile kurulan iletişim ve bellek aktarımı anlamında etno-dinsel kimliğin hafıza ve hatırlama biçimlerini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte gençlerin, eğitim-öğretim ve çalışma yaşamı, sosyal ilişkiler nedeniyle diğer etno-dinsel ve dinsel gruplarla daha çok karşılaşması karma evlilikleri artırmaktadır. Bu da yine bellek ve hatırlama biçimlerindeki ve deneyimlerinin aktarımını etkilemekte ve etno-dinsel kimliğin inşası ve aidiyetini zayıflatmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Kültürel Kimlik İnşası ve Bellek: Antakyalı Ortodoks Hristiyan Kadınlar ve Gençler" isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, S. (2002). *Geçmişte ve günümüzde Türkiye'deki Süryani Kiliseler*. Dinler Tarihi Araştırmaları III, Ankara: Dinler Tarihi Yayınları Derneği.
- Akyüz, S. ve Tursun, Ö. (2019). When Syrian 'girls' meet Turkish 'boys': Mapping gendered stories of mixed marriages. *Middle East Critique*, 28:1, 29-49, doi: 10.1080/19436149.2018.1549215
- Akyol Demirci, E. (2009). *The role of memory in the historiography of Hatay: Strategies of identity formation through memory and history*. VDM: Verlag.
- Aktar, A. (1996). Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan 'Türkleştirme' politikaları. *Tarih ve Toplum*, 156, 4-18.
- Altaş, T. (2018). *The Formation of hybrid identity of the Kurds and the Turks through interethnic marriages in Turkey*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Anderson, B. (1995/1983). *Hayali cemaatler*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Arslan, Z. (2021). Suriye iç savaşı etkisinde sınır, göç ve gündelik yaşam: Hatay örneği. İ. Kalaycı ve G. Kalmış (Ed.). *Kökenler ve göçler içinde* (s. 457-486). İstanbul: Kutlu.
- Arslan, Z. ve Oflazoğlu, S. (2017). *Antakya'da yaşayan Arap (Rum) Hristiyanlar*. Hatay: Ortadoğu Arap Halkları Araştırma Enstitüsü.
- Assmann, J. (2001). *Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Atiya, S. A. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı tarihi*. (N. Hiçyılmaz, Çev.), İstanbul: Doz Yayınları.
- Bal, Ö. (2006). *Memory, identity, home*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bali, R. N. (2020). *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme serüveni 1923-1945*. İstanbul: İletişim.
- Bali R. N. (2021). *Musa'nın evlatları Cumhuriyet'in yurttaşları*. İstanbul: İletişim.
- Balkanlıoğlu, M. A. (2011). Influence of Alevi- Sünni intermarriage on the spouses' religious affiliation. *The Journal of International Social Research*, 4(19). 298-316.
- Balkanlıoğlu, M. A. (2012). Alevi-Sünni evliliklerinin aile ilişkileri ile çocuk yetiştirme üzerine etkileri ve sosyal damgalanma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 163-182.
- Barth, F. (2001/1969). *Etnik gruplar ve sınırları: Kültürel farklılığın toplumsal organizasyonu*. (A. Kaya ve S. Gürkan, Çev.). İstanbul: Bağlam.
- Beylunoğlu, A. ve Kaymak, Ö. (2021). "Kısmet Tabii..." İstanbul'un Rum, Yahudi ve Ermeni toplumlarında karma evlilikler. İstanbul: İstos.
- Braude, B. (1982). Foundation Myths of the Millet System. B. Braude ve B. Lewis (Ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a plural society* içinde (s. 69-88). Teaneck: Holmes&Meier Publishers.

- Can, Ş. (2011). *Nusayrılık: Sır ve direniş*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Can, Ş. ve Arslan, Z. (2018). Antakya'da Rum (Arap) Hıristiyan Kimliğinin görünürlük biçimleri. Haris Rigas (Ed.) *Üç milliyetçiliğin gölgesinde kadim bir cemaat: Arapdili Doğu Ortodoksları* içinde (s. 71-142) İstanbul: İstos.
- Carrithers, M. (2000). Fieldwork. A. Barnard ve J. Spencer (ed.) *Encyclopedia of social and cultural anthropology* içinde (s. 229-231). London: Routledge,
- Collet, B. (2012). Mixed couples in France. *Revista de Sociologica*, 97(1), 61-77.
- Collet, B. ve Santelli, E. (2012). The Choice of mixed marriage among the second generation in France. *Revista de Sociologica*, 97(1), 93-112.
- Connerton, P. (1999/1992). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Cornell, S. ve Hartmann, D. (1998). *Ethnicity and race: Making identities in a changing world*. Thousands Oaks, CA: Pine Forge.
- Cresswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni*. (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten.
- Dağtaş, S. (2012). Tolerated Identities: Secularism, Religious Pluralism and Nationalism in Antakya, Turkey. S. H. Boyd ve M. A. Walter (Ed.), *Cultural Difference and Social Solidarity Critical Cases* içinde (s. 135-148). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Demir, A. (1996). *Çağlar içinde Antakya*, İstanbul: Akbank.
- Deniz, A. (2018). *Rusya-Türkiye göç sistemi: İstanbul'da karma evlilikler ve uluslararası pratikler*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Doğruel, F. (2005). *İnsanîyetleri benzer: Hatay'da çoketnili ortak yaşam kültürü*. İstanbul: İletişim.
- Donnan, H., ve Wilson, T. M. (2002/1999). *Sınırlar: Kimlik, ulus ve devletin uçları* (Z. Yaş, Çev.). Ankara: Ütopya.
- Duman, L. (2016). *Vatan'ın Son Parçası: Hatay'daki uluslaştırma politikaları*. İstanbul: İletişim.
- Gearing, J. (1995). Fear and loving in the West Indies: Research from the heart (As well As the mind). D. Kulick ve M. Willson (Ed.) *Taboo* içinde (s. 186-218). London: Routledge.
- Geertz, C. (1963). *Peddlers and princes: Social change and economic modernization in two Indonesian towns*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Güngören, A. (1998). *Cadılarının günbatımı*. İstanbul: Yol.
- Glesne, C. (2015/1992). *Nitel araştırmaya giriş*. (A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu Çev.). Ankara: Anı.
- Halbwachs, M. (1980/1968). *The collective memory*. New York, Philadelphia: Harper Colophon Books.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective memory*. Chicago: University of Chicago Press
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (B. Uçar, Çev.). Ankara: Heretik.
- Harrison, S. (1999). Cultural boundaries. *Anthropology Today*, 15(5), 10-14.
- Hendry, J. (1999). *Other people's worlds: An introduction to cultural and social anthropology*, New York: New York University.

- Hobsbawm, E. J. (1993/992). *Milliyetler ve milliyetçilik*. (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Erişim adresi: <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=MRK&SectionId=STP01>
- Erişim adresi: <http://www.arapenstitu.com/tr/genel/ortadogu-arap-halklari-arastirma-enstitusu.html>.
- Erişim adresi: <https://nehna.org/yemek/>.
- Erişim adresi: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=128396&start=190>.
- Kaymak, Ö. ve Beylunoğlu, A. (2018). İstanbul'da yaşayan Antakyalı Ortodoksların kendilerini kimliklendirme süreçleri ve İstanbul Rum Cemaatiyle ilişkisellikleri. Haris Rigas (Ed.) *Üç milliyetçiliğin gölgesinde kadim bir cemaat: Arapdilli Doğu Ortodoksları* içinde (s. 71-142). İstanbul: İstos.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Mardin, Ş. (2002). Playing games with names. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.) *Fragments of culture* içinde (s. 115-127). New Brunswick, New Jersey: Rutgers University.
- Mertcan, H. (2017). *Asi gülüşüm: Ah güzel Antakya*. İstanbul: İletişim.
- Neyzi, L. (2004). *"Ben kimim?" Türkiye'de sözlü tarih, kimlik ve öznelik*. İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2018a/2004). *Türkiye'de azınlıklar*. İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2018b). *Etnik ve dinsel azınlıklar*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Özdamar Akarçay, G. (2021) Çapraz evliliklerde aile fotoğrafları aracılığıyla kimlik, toplumsal cinsiyet ve göçü anlamak. *Kültür ve İletişim*, 24(47), 125-158. doi: 10.18691/kulturveiletisim.829071.
- Pamir, H. (2009). Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da kentleşme süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 6(12), 258-288.
- Poyraz Tacoğlu, T., Sağır, A. ve Arık, F. (2016). Türkiye'nin tek Arap-Ortodoks köyü Tokaçlı'da dinsel ve kültürel kimlik. *Milli Folklor*, 110, 68-85. Erişim adresi: www.millifolklor.com adresinden 20 Ağustos 2021.
- Rigas, H. (2018). Örnek Vatandaşlar mı? Beşinci Kol mu? Sekülerlik ve Çokkültürlülük Arasında Suriye ve Türkiye'deki Rum Ortodoks Toplulukları. Haris Rigas (Ed.) *Üç milliyetçiliğin gölgesinde kadim bir cemaat: Arapdilli Doğu Ortodoksları* içinde (s. 71-142). İstanbul: İstos.
- Sahillioğlu, H. (1995). Antakya. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr>.
- Tekin, M. (2000). *Hatay Tarihi: Osmanlı Dönemi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Usluoğlu, T. (2012). *Arap Hristiyanlar: Değişim ve etkileşim boyutuyla Hristiyan kültürü*. Ankara: Ütopya.
- Üstel, F. (2005). *"Makbul Vatandaş"ın peşinde*. İstanbul: İletişim.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaş ve demokrasi*. Ankara: Dost.
- Walby, S. (2013). Kadın ve ulus. A. G. Altınay (Ed.) *Vatan, millet, kadınlar* içinde (s. 35-64). İstanbul: İletişim.
- Yuval-Davis, N. (2003/1997). *Cinsiyet ve Millet*. (A. Bektaş, Çev.). İstanbul: İletişim.

(Tarih Yok) *Zerocha Kilise Dergisi*, 5. (yayın yeri ve kurumu yok).

SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA NESNESİ OLARAK DİJİTAL OYUNLAR

Enes Demirel¹

Öz

Dijital oyunlar özellikle son 20 yıl içerisinde hızla büyüyen ve gelişen bir endüstri ve uğraş haline gelmiştir. Dünya üzerindeki pek çok insan basit ya da karmaşık olan çeşitli oyunları deneyimlemekte, dijital oyun satın almakta, dijital oyunlardan etkilenmekte ve sektörün gelişimine katkı sağlamaktadır. Sürekli büyüyen ve gelişen dijital oyun sektörünün toplumsal hayat üzerindeki etkilerinin de belirginleşmesi kaçınılmazdır. Sosyolojide dijital oyunların toplumsal yönüne dair çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın, ülkemizde bu alana olan ilgi hala tatmin edici seviyede değildir. Çalışma, Türkiye'deki bu ilgisizliği kırmaya yönelik bir çabanın ürünüdür. Bu çalışmayla birlikte alana ilgili olan ve alanın potansiyellerini keşfetmek isteyen araştırmacılara katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Dijital oyunların çoğu durumda tek taraflı ve küçümseyici bir tavırla incelenmesi, onun sosyolojik yönlerinin yeteri kadar anlaşılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu çalışmada dijital oyunlar, sosyoloji için önemli bir araştırma nesnesi olarak konumlandırılmakta ve dijital oyunların toplum ve sosyal ilişkiler konusunda bizlere neler söyleyebileceği tartışılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada; dijital oyunlar üzerine yapılan çalışmaların teorik ve metodolojik temeli ortaya konacak, hangi konuların çalışıldığı ya da göz ardı edildiği sorgulanacaktır. Çalışma, İngilizce kaynakların ağırlıklı olduğu literatüre dayalı nitel bir çalışmadır. Çalışmada sosyolojik teori ve metodolojinin dijital oyunları anlamamız konusunda önemli katkılarının olduğunu; fakat sosyolojik açıdan katkı sağlayabilecek pek çok inceleme alanının göz ardı edildiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dijital Oyunlar, Video Oyunları, Dijital Oyun Sosyolojisi.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, enesdemirel13@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2446-4523

DIGITAL GAMES AS A SOCIOLOGICAL RESEARCH OBJECT

Abstract

Digital games have become a rapidly growing and developing industry and domain, especially in the last 20 years. Many people worldwide are experiencing various games, simple or complex, buying and being influenced by them and contributing to the development of the industry. Inevitably, the effects of the ever-growing and developing digital gaming sector on public life will also become apparent. Although various studies have been conducted on the social aspects of digital games in sociology, interest in this area is still insufficient in Turkey. This study is the product of an attempt to overcome that indifference in Turkey. Efforts were undertaken to make a contribution for researchers who are interested in this field and want to explore its potential. In most cases, examining digital games with a one-sided and condescending attitude results in an incomplete understanding of their sociological aspects. However, digital games are positioned as an important research object for sociology in this study, and what digital games can reveal about society and social relations is thoroughly discussed. The theoretical and methodological basis of studies on digital games are presented and subjects that have been studied or ignored are analyzed. This is a qualitative study based on the relevant literature, in which English resources are predominant. The study results suggest that sociological theory and methodology have contributed significantly to the understanding of digital games, but at the same time, many areas of study that could contribute sociologically have been ignored.

Keywords: Digital Games, Video Games, Sociology of Video Games.

GİRİŞ

Dün akşam uzun süredir satın almayı düşündüğüm dijital oyunu, aylık bütçemde çeşitli düzenlemeler yaparak en sonunda satın alabildim. İndirme işlemi tamamlandıktan sonra vakit kaybetmeden oyunu açtım. Öjenizm² destekçisi bir NPC³ (Non-Player Character) ile diyaloga girdim. Bana bir tanıtım broşürü verdi ve toplantılarına davet etti. Ardından para kazanmak için çeşitli işler yapmaya başladım. Bu işleri yaparken başka oyuncularla⁴ karşılaştım. Bazıları benimle ortak bir hedef doğrultusunda iş birliği yaparken, bazılarıysa ben ve işbirlikçi arkadaşlarımla yaptığım işi baltalamaya çalıştı. Onları zorlu bir çatışma sonrasında yenebildik. Oyundaki karakterimin karnını doyurmak için avlandım ve kamp yaptım. Kullandığım silahlar eskimişti, onları silah yağıyla temizledim ve atıma yiyecek verdim. Tüm işlerim bittikten sonra kamp eşyalarımı toplayıp kasabaya doğru yola koyuldum. Yolda bir dilenciye yardım ettim. Oyunu oynadığım 3 saat boyunca aklımda olan tek şey yeni bir silah alabilmek için gerekli parayı biriktirebilmek ve hayatta kalmaktı. Daha sonra oyunu kapattım ve gündelik yaşamıma yeniden döndüm.

Yukarıdaki hikâye *Red Dead Redemption 2* (2018) ve onun çevrimiçi sürümündeki anılarımın bir araya getirilişinden oluşuyor. Bu hikâye bizlere sosyolojik açıdan bir şeyler söyleyebilir mi? Bence evet. Bir oyun oynadığımızda oyunla ve bazı durumlarda diğer oyuncularla etkileşime geçeriz, bazen de oyunun içindeymişiz (*immersion*⁵) gibi hissederek farklı dünyalara dalarız. Hatta bazı durumlarda gündelik yaşamdaki rollerimizi ve beklentilerimizi bir süreliğine askıya alarak sanal bir dünyada ikinci bir yaşam deneyimleriz. Bazen oyunları bir rekabet aracı olarak görür ve oyun oynama edimini kurumsal müsabakalara kadar taşırız. Bunu yaptığımızda oyun oynama ediminin önemli bir özelliği olan eğlenceyi de askıya alma ihtimalimiz vardır. Oyunlarda profesyonelleşme, oyunun temelinde yatan kültür yapıcı işlevi ortadan kaldırmakta, eğlence amacını ciddi ve maddi çıkar beklentisi olan bir eyleme dönüştürmektedir (Gülsoy, 2021). Bazen kendimiz oyun oynamaz, bunun yerine oyun oynayan diğerlerini izleriz. Ya da gündelik yaşamda yapması oldukça saçma ve tehlikeli olacak eylemleri bu yazılımlar üzerinden deneyimlemeye çalışırız. Üstelik bunları yaparken dijital oyunların ideolojik söylemlerine maruz kalmış olabilir ve devasa bir endüstrinin oluşumuna katkı sağlamış olabiliriz. Kısacası dijital oyunlar aynı zamanda pek çok şeydir. Bazen gerçeklikten kaçış, bazen yalnızca eğlenmek, bazen kurumsal bir rekabet aracı, bazen de ideolojik işleve sahip bir araç olabilir.

İlk defa 1950'li yıllarda geliştirilen dijital oyunlar yapay zeka, uyarlanabilir öğrenme ve askeri strateji üzerine yapılan araştırmalar sonucunda, yeni teknolojilerin nasıl çalıştığını göstermeye yönelik geliştirilen prototiplerdi. Dijital oyunların ilk örneklerini oynayabilmek için devasa boyutlu bilgisayarlar gerekiyordu. Üstelik bu oyunlar son derece basit tasarımlara sahipti (Bjornlund, 2015, s. 11; Rechsteiner, 2020). Dijital oyunlar günümüzde cep telefonlarından bile oynanabiliyor. Dijital oyun teknolojisinin giderek gelişmesiyle birlikte artık gerçek bir görüntüyle dijital oyun sahnesinin arasındaki farklı anlayabilmek giderek zorlaşmıştır⁶. 1950'li yıllarda yalnızca birkaç kişinin erişim şansına sahip olduğu dijital oyunların 2021 yılında 2.9 milyar kişi tarafından oynanmış olduğu tahmin edilmektedir. Covid-19 salgının tüm olumsuz etkilerine rağmen 2021 yılında ekonomik hacmi 175.8 milyar dolar olan dijital oyun sektörünün, 2024 yılında 218.7 milyar dolar kazanç üretmesi beklenmektedir (Newzoo, 2021). Dolayısıyla karşımızda her geçen gün büyüyen ve gelişen bir dijital oyun endüstrisi durmaktadır.

² Öjenik (Eugenics), insan ırkının bilimsel uygulamalar aracılığıyla kusurlu görülen özelliklerinden arındırılması gerektiğini savunan bir düşünce akımıdır.

³ "Son kullanıcının doğrudan kontrolünde olmayan, genellikle oyunun yapay zekasının kontrol ettiği oyun karakteri" (Kendirli, 2019, s. 86).

⁴ Bu çalışmada oyuncu kavramı dijital oyun oynayan bireylere atıfta bulunmaktadır.

⁵ "Sanki gerçekten oradaymışçasına oyuna kendini kaptırmak. Sıkı oyuncular ve pek çok rol yapma oyunu oyuncusu, imersiyonun çok önemli olduğunu düşünür. Soyut oyun oyuncularının böyle bir beklentisi olmayabilir" (Kendirli, 2019, s. 64).

⁶ Fiziksel dünyadaki ses ve görüntülerin dijital ortamda gerçeğe yakın bir şekilde oluşturulmasını içeren artırılmış gerçeklik dijital oyunları gerçekliğe yaklaştıran teknolojik etkenlerin başında gelmektedir.

Her geçen gün gündelik yaşamımızın daha da derinlerine yerleşen bu sosyal aktivite, sosyal açıdan da incelenmesi önemli olan birçok özelliğe sahiptir. Crawford'a (2012) göre sosyoloji, dijital oyunları anlamamız konusunda çok büyük bir potansiyele sahip olsa da henüz bu potansiyeli gerçekleştirmekten oldukça uzaktadır. Bu çalışma Crawford'un belirttiği dijital oyunların sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak potansiyel katkıları üzerinedir. Çalışmada cevabı aranan temel sorular şu şekildedir:

1. Dijital oyunları sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak değerlendirmek neden önemlidir? Dijital oyunlar toplum hakkında bize ne anlatabilir ve sosyolojiye ne gibi katkılarda bulunabilir?
2. Dijital oyunlarla ilgili çalışmaların odaklandıkları şeyler nelerdir? Alanın üzerinde durulan ve göz ardı edilen konuları nelerdir?
3. Dijital oyun sosyolojisinde yararlanılabilecek teorik ve metodolojik araçlar nelerdir?

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dijital oyunlar ve sosyoloji arasındaki bağlantı üzerine yoğunlaşmakta, alanda çok sık çalışılan ve yeteri kadar çalışılmayan konulardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde sosyoloji teorilerinin dijital oyunları anlamamız konusunda nasıl katkıda bulunabileceği örneklerle açıklanmıştır. Son bölümdeyse dijital oyun sosyolojisi metodolojik açıdan değerlendirilmiştir.

1. DİJİTAL OYUN ÇALIŞMALARI

Dijital oyun kavramı, en basit anlamıyla elektronik cihazlar (bilgisayar, oyun konsolu, telefon vb.) aracılığıyla oynanan oyunlara atıfta bulunur. Elektronik cihazlar aracılığıyla oynanan oyunlar farklı şekilde isimlendirilmiştir. "Bilgisayar Oyunu", "Video Oyunu" veya "Dijital Oyun" gibi adlandırmalar arasında akademik çalışmalarda en çok kullanılanı video oyunu terimi olmuştur. Video oyunu teriminin daha kabul gören bir terim olmasının ardında iki sebep yatmaktadır. İlki, video oyunları kavramının tarihsel bir geçmişe sahip olmasıyla ilgilidir. Video oyunlarının popüler olduğu ilk dönemlerden itibaren bu terimle adlandırıldığı söylenebilir. Dolayısıyla farklı bir isimlendirmenin, video oyunlarının tarihsel bağlamından koparılmasına neden olacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, video oyunları kavramı alanın önde gelen araştırmacıları tarafından benimsenmiştir. Sage Journals'ta "video games" araması yapıldığında 7205, "digital games" araması yapıldığıdaysa 878 çalışmayla karşılaşılmaktadır (Halaçoğlu, 2020, s. 2). O halde neden bu çalışmada video oyunları yerine dijital oyunlar terimi kullanıldı? Dijital oyun teriminin kullanılmasındaki en önemli neden, Türkçede video oyunları teriminin yanlış anlaşılmalara neden olma potansiyelinin bir hayli yüksek olmasıdır. Özellikle bu alanla yakından ilgili olmayanlar, video oyunları terimindeki "video" vurgusunu, etkileşimli bir oyundan çok görüntülerden oluşan bir video kesiti olarak yorumlayabilmektedir. Yani gündelik dildeki video teriminin anlamından dolayı, terimin akademik kullanımında kafa karışıklığı oluşabilmektedir. Ayrıca video oyunları teriminin, Türkçede elektronik cihazlar vasıtasıyla oynanan oyunları nitelemek için en çok kullanılan terim olduğu net değildir. Türkçede, özellikle gündelik dilde bu oyunları nitelemek için genellikle "bilgisayar oyunları" teriminden yararlanılmaktadır. Fakat dijital oyunlar bilgisayar dışında pek çok elektronik cihaz yardımıyla oynanabildiği için bilgisayar oyunları terimi akademik çalışmalarda fazla tercih edilen bir terim değildir.

Dijital oyunlar her şeyden önce bir oyundur; fakat aynı zamanda bir medya aracı, anlatı, yazılım, spor, rekreasyon etkinliği ya da eğitimsel bir araçtır. Bu yüzden dijital oyunlara yönelik çalışmaların oldukça geniş bir disiplin yelpazesini içermesi gayet normaldir (Corliss, 2011, s. 4). Dijital oyunlar; iletişim bilimi, sosyoloji, oyun çalışmaları (ludology), anlatı bilimi (narratology) ve antropoloji gibi sosyal bilim dallarında çalışılmaktadır. Henüz yeni gelişen bir çalışma alanı olması bakımından çalışmaların büyük bir çoğunluğu dijital oyunların ne olduğuna yönelik bir sorgulamayı içermektedir.

1980'li yıllardan itibaren dijital oyunlar gelişmeye ve gündelik yaşamda giderek daha fazla görünürlük kazanmaya başladıkça alana yönelik akademik ilgi de artmaya başladı. Dijital oyunlara olan akademik ilgi 2000'li yıllara kadar anlatıbilimin bakış açısıyla şekillendi. Anlatıbiliminin (narratology)

temel inceleme nesnesi olan anlatı, zamansal ve nedensel yollarla birbiriyle anlamlı bir şekilde ilişkili olan bir takım olayın semiyotik temsilidir. Bu tanıma göre filmler, oyunlar, romanlar, incelemeler, günlükler gibi işaretlerden oluşan herhangi bir semiyotik yapının bir anlatı metni olduğu söylenebilir (Landa & Onega, 1996, s. 3-4). 2000’li yıllardan itibaren anlatıbilimin dijital oyun çalışmalarındaki hâkimiyetine karşılık alternatif bir görüş oluşmaya başladı. Frasca (2004a), Juul (2008) ve Espen Aarseth (2001) gibi yazarlara göre anlatı özellikleri dijital oyunların önemli bir özelliği olsa da en önemli özelliği değildir. Dijital oyunlardaki anlatı özelliğini ikinci plana atan bu fikir, teorik temelini dijital oyunların ortaya çıkmasından öncesine dayandıran ludolojinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ludoloji; genel olarak oyunları, özel olarak dijital oyunları inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir (Frasca, 2004a, s. 222). Ludologlar; Johan Huizinga ve Roger Caillois gibi oyun, toplum ve kültür arasında bağ kuran oyun teorisyenlerinden yararlanmaktadır (Boulton & Cremin, 2011, s. 345-346). Frasca dijital oyunların anlatı yönlerinin keşfedilmesinin önemini kabul etmekte, fakat dijital oyunların anlatısal bir yapı tarafından bir arada tutulmadığını ifade etmektedir. Frasca, anlatıbilimin temsil üzerine yapmış olduğu vurgu nedeniyle oyunlardaki simülasyon özelliğinin göz ardı edildiğini ileri sürmektedir (Frasca, 2004a). Aarseth ise dijital oyun çalışanların antropoloji, sosyoloji ya da anlatıbilim gibi belirli disiplinlerden geldiğini ve bu disiplinlere özgü ideolojik yüklerin, dijital oyunlara olan bakış açısını etkilediğini iddia etmiştir. Dijital oyunları farklı disiplinlerin çatısı altında incelemenin onun kendine özgü özelliklerini görmemizi engelleyeceğini savunan Aarseth (2001), bizzat dijital oyunlara odaklanmış bir disiplinin, yani ludolojinin gerekliliğini savunur.

Anlatıbilimciler maruz kaldıkları eleştirilere karşı cevap vermekte gecikmemiştir. Ryan (2001), edebi anlatıbilimin dijital oyunları anlamada ve açıklamada tam anlamıyla yeterli olmayışının, dijital oyunlarda anlatıyı tamamen bir kenara bırakmamız gerektiği anlamına gelmediğini belirtmektedir ve dijital oyunlarda anlatıbilimin yeni fenomenolojik bir kategori geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Simons (2007) ise anlatıbilimin film ve diğer edebiyat araştırmalarında önemli bir yeri olmasından dolayı, oyun araştırmacılarının çoğunun oyunların bir anlatı aracı olmadığını kanıtlama sorumluluğunu üzerlerinde hissettiklerini düşünmektedir. Simons’a göre ludologlar, dijital oyunların anlatı olmadığını göstermeye çalışırken çoğu zaman bunu anlatı bilimden türeyen argümanlarla yapmaya çalışmaktadır.

Anlatıbilimciler ve ayrı bir oyun çalışmaları disiplininin olması gerektiğini savunanlar arasında yaşanan bu tartışma, Frasca’nın (2003) *Ludologists loves stories, too* (Ludologlar da hikayeleri sever) adlı makaleyi yayınlamasından bu yana yatışmış gibi görünüyor. Frasca ludoloji ve anlatıbilim arasındaki tartışmanın aslında yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığını, ludoloji tarafında bazı radikal iddialar olmasına karşın çoğu ludoloji destekçisinin, dijital oyunların (temel özelliği olmamak şartıyla) anlatı özelliklerini taşıyabileceğini kabul ettiğini belirtir. Dolayısıyla Frasca’ya göre böyle bir tartışma aslında tam olarak yaşanmamıştır.

Dijital oyunlar pek çok farklı özelliği içinde barındırdığı için yeri geldiğinde özel bir incelemeyi gerektirebilir; fakat oyunları tek bir disiplinin araştırma nesnesi haline getirmek, onu anlamamız için yeterli değildir. Ekonomi bilimi ekonomiyi kendine has bir metodolojiyle incelenmektedir; fakat ekonomi yalnızca bu disiplin altında yetişmiş araştırmacılar tarafından incelenen bir alan değildir. Ekonominin farklı disiplinlerle kesişen yönleri diğer sosyal bilimlerin inceleme alanını oluşturur. Eğer ekonomiyi inceleme yetkisi yalnızca iktisatçıların elinde olsaydı, o zaman iktisat sosyolojisi ya da ekonomi-politik gibi alanlardan söz edemezdik. Eğer her araştırma nesnesi bir bilim dalına ait olacaksa, o zaman çeşitli inceleme nesnelerinin farklı disiplinler altında incelenmesine dayanan yerleşik bilim anlayışımızı kökünden değiştirmemiz gerekiyor, ki bu hiç mantıklı gözüküyor.

O halde dijital oyunlar, ayrı bir disiplin altında incelenebileceği gibi farklı disiplinlerin de inceleme nesnesi olabilir: Bir anlatıbilimci dijital oyunlarda yer alan anlatıyı çözümleyebilir, bir sosyolog ya da antropolog dijital oyunların toplumsal ve kültürel yönlerini, bir iletişim bilimci dijital oyunun medya aracı olarak üstlendiği işlevleri inceleyebilir. Bu çalışmaların hiçbirinin bilimsel açıdan yetersiz olduğu söylenemez. Yalnızca olayları kendi disiplinlerinin ilgi alanlarına göre değerlendirdikleri için

gerçekliğin tek bir parçasını oluştururlar. Gerçekliğin tek yönlü açıklanmasının önüne geçmek, disiplinler arası bir çalışmayla mümkün olabilir. Oyunlar üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu farklı disiplinlerden sağlanan yaklaşım ve bulgulara dayanmaktadır. Akademik toplulukların oyun çalışmalarına kendi teorik, metodolojik ve kavramsal bakış açılarını sunmalarıyla bu durum değişse bile, uzun bir süre daha bu alandaki çalışmalar farklı disiplinlerin katkılarıyla şekillenecekmiş gibi gözükmektedir. Dolayısıyla dijital oyun çalışmalarında disiplinler arası bir yaklaşım, farklı disiplinlerin iş birliğinden kaynaklanan pek çok faydaya sahiptir (Mäyrä, 2009).

Dijital oyunlarla ilgili akademik çalışmalarda dikkat çekici bir diğer husus da dijital oyunlar ve şiddet arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına yönelik pek çok çalışmanın yapılmış olmasıdır. Dijital oyunlarda şiddet içeriğinin bulunduğuna yönelik bir uzlaşma olsa da dijital oyunların oyuncularında şiddete neden olup olmadığı konusunda kesin bir uzlaşma yoktur (Colwell & Kato, 2003, s. 151). Bazı çalışmalar şiddet içerikli dijital oyunların saldırgan davranışları kısa dönemli olarak arttırdığını göstermektedir (örn. Anderson, Gentile, & Buckley, 2007). Diğer yandan en yakın zamanlı ve kapsamlı çalışmalarda – bkz. Coyne & Stockdale (2021) - dijital oyunların çocukları şiddete yöneltme konusunda düşünüldüğü kadar ciddi bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Dijital oyunların şiddetle ilişkilendirilmesinde sosyolojik olarak ilgi çekici olan nokta, dijital oyunların şiddetle ilişkili olup olmamasından ziyade dijital oyunların diğer medya araçlarına göre neden daha fazla şiddetle ilişkilendiriliyor olduğudur. Boulton ve Cremin, oyunlara karşı olan bu tavrı Stanley Cohen'in ahlaki panik (moral panic) kavramıyla yorumlamışlardır. Ahlaki panik kötü davranışların toplum içerisinde yayılacağı korkusudur. Dijital oyunların, sosyal medyayla beraber ahlaki paniğin son hedeflerinden birisi olduğu söylenebilir. Aynı endişenin 1950'lerde televizyon izleyicilerinin bağımlı olacağına ve sinemanın erken dönem eleştirilerinde toplumu sapkınlaştıracığına yönelik korkuda da görmek mümkündür (Boulton & Cremin, 2011, s. 350-351). Diğer bir deyişle toplumların erişme imkanı sağladığı yeni pratikler ilk zamanlarda çeşitli endişeleri beraberinde getirmiştir. Şiddet gibi konular psikoloji ya da eğitim bilimlerinde olduğu gibi sosyolojide de çalışılabilir; fakat dijital oyunlara karşı var olan önyargıların çalışmaların güvenilirliğini zedelediği unutulmamalıdır. Coavoux'un (2010) belirttiği gibi araştırmacılar; dijital oyunları insanları vahşileştiren şeytani bir araç ya da insanlığı yeni bir düzeye çıkaracak mucizevi bir teknoloji olarak görmek yerine olabildiği kadar iyi bir şekilde sorularını sormalı ve cevaplarını aramalıdır.

1.1. Dijital Oyunlar ve Sosyoloji

Dijital oyunlar için sosyolojinin ayırt edici bir yeri vardır. Daniel Muriel ve Garry Crawford'ın *Video Games as Culture* (2018) adlı kitabı ya da Adrienne Shaw'ın *Gaming at the Edge* (2014) eseri gibi dijital oyunlar hakkında önemli bakış açıları kazanmamızı sağlayan çalışmalar olmasına karşın, sosyolojinin dijital oyun çalışmalarına sağlayacağı potansiyel katkı bundan çok daha fazladır. Dahası, sosyoloji dijital oyun kültürünün kalıpları ve incelikleri hakkında önemli katkılar sağlayabilecek olmasına karşın araştırmacılar teorik araçlarını başka yerlerde aramaya eğilimlidir. Oyun analizlerinde sosyolojik teorilerden yararlanılsa bile sosyoloji disiplininin katkıları genellikle göz ardı edilir ya da karıştırılır. Örneğin Salen ve Zimmerman (2004), Gary Alan Fine ve Erving Goffman'ın çalışmalarından alıntı yaparken bu sosyoloji profesörlerinden psikolog olarak bahsetmiştir (Crawford, 2012).

Sosyologlar dijital oyunlara iki farklı şekilde yaklaşabilir. İlk olarak dijital oyunlar, sosyal fenomenlerin gözlemlenebileceği oldukça cazip bir araştırma sahasıdır. Sosyologlar dijital oyunları; belirli sosyal ve kültürel bağlamlarda dijital oyunların önemi; dijital oyunlar aracılığıyla sosyal gruplar oluşturabilmenin yolları ve dijital oyunların kimlik, somutlaşma, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve uzamsallık yapılarını nasıl yansıttığı ya da etkilediği gibi sosyolojik konuların keşfedebileceği bir alan olarak görürler (Dixon, 2008, s. 383). Çevrimiçi oyunlarda ırkçılığın gözlemlenmesi, hikâye tabanlı oyunlarda cinsiyetçi içeriğin analizi gibi konu başlıklarını bu bakış açısı içerisinde değerlendirmek mümkündür (örneğin; Mikula, 2003 ve Grimes, 2003). İkinci bakış açısıysa dijital oyunları bizzat sosyal bir fenomen olarak incelemektir. Bu bakış açısı dijital oyunları, toplumsal kurumlara uyum sağlamış ve

onların parçası haline gelmiş bir fenomen olarak kabul eder ve dijital oyunların sosyal sitemdeki konumunu çözümler. Bu bakış açısına sahip çalışmaların sayısı birinci bakış açısına sahip çalışmalara göre son derece azdır (örn. Witheford & de Peuter, 2009).

Birçok sosyolog çevrimiçi ve çok oyunculu oyunlardaki insan etkileşimleriyle ilgilenir. Çevrimiçi dijital oyunlar; çevrimiçi sosyal grupların yapılarını, kültürel normlarını, dinamiklerini ve benlik sunumlarını gözlemleme imkânı sunduğundan sosyologlar için ilgi çekici mekanlardır. Sosyologlar dijital oyunların, gündelik yaşamda insanların yer aldığı toplumların bir uzantısı olarak görürler (Lukacs, 2014). Gerçekten de çevrimiçi oyunlar, gündelik yaşamda deneyimleyebileceğimiz pek çok sosyal olayı içinde barındırır. Örneğin 13 Eylül 2005 tarihinde, dünyanın en çok oynanan çevrimiçi rol yapma oyunlarından birisi olan World of Warcraft ya da kısa ismiyle “WoW” (2004) adlı oyunda sanal bir salgın yaşanmıştır. Oyuna yeni eklenen bir canavar, oyuncuların sanal karakterlerine “Bozuk Kan” (Corrupted Blood) adlı bir çeşit büyü ya da hastalık yoluyla hasar veriyordu. Bozuk kan hastalığı, çevredeki oyuncuların karakterlerine, evcil hayvanlarına ya da minion isimli yardımcı karakterlerine bulaşabilme özelliğine sahipti. Oyunun yapımcıları bu özelliği kısıtlı bir çevre ve süre için tasarlamış olsalar da fark edilmeyen bir hata sebebiyle hastalık bütün sunuculara yayıldı. Bozuk kan taşıyan bir evcil hayvan şehir merkezine ışınlanınca şehirdeki diğer oyuncular da enfekte olmaya başladı ve oyundaki karakterler ölürken bütün sunucuyu büyük bir panik kapladı. Bazı insanlar birbirlerini şehirlere gitmeme konusunda uyarırken, bazı insanlar da salgını yaymak için elinden geleni yapıyordu. (Lofgren & Fefferman, 2007; Bakırcı, 2020). Bozuk kan salgını gibi sanal uzamda gerçekleşen olayların incelenmesi sosyal bilimciler için çeşitli avantajlar sağlayabilir. Bunlardan en önemlisi, gerçek hayatta tehlikeli veya istenmeyen sonuçların doğabileceği olayların sanal uzamda güvenli bir şekilde gözlemlenebilmesidir. Epidemiyoloji alanında birçok araştırmaya konu olan bozuk kan salgını sosyolojik olarak da incelenebilecek bir olaydır. Sanal uzamda gerçekleşen bir olay, gerçek yaşamda tamamen aynı şekilde gerçekleşmeyebilir. Yine de sanal olaylar, gündelik yaşamda çalışılması oldukça zor olan olaylar (salgın, cinayet vb.) üzerine deneysel olarak çalışma imkânı sunduğundan önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

Devasa çok oyunculu oyunlar dijital oyunların yalnızca küçük bir parçasını oluştururlar. Çok oyunculu çevrimiçi oyunlar kadar diğer oyun türleri de sosyologlar için önemli bir araştırma alanıdır. Corliss (2011)'in de belirttiği gibi oyun çalışmalarında, oyunların büründüğü pek çok farklı türle ilgilenen ve oyunları çok geniş bir sosyokültürel fenomen olarak taşıyabilen çalışmalara yönelik artan bir ilgi vardır. Corliss, özellikle dijital oyunların oyun ve oyuncu arasında etkileşime izin vermesinin ayırt edici bir özellik olduğunu belirtir. Dijital oyunlarda oyuncu, film ya da roman gibi eserlerdekinin aksine olay örgüsünü şekillendirebilme ve vermiş olduğu kararların sonuçlarıyla yüzleşme imkanına sahiptir. Etkileşime ek olarak, dijital oyunlar tıpkı bir sinema ya da edebiyat eseri gibi içeriği bakımından incelenmeye müsaittir. Hikâye, bölüm tasarımları, modellemeler ve diyaloglar gibi oyun içerikleri sosyologların analizleri için oldukça değerlidir. Öte yandan dijital oyun sosyolojisinin kapsamı, oyunun içeriği ve oyuncuyla sınırlı değildir. Dijital oyunlar bir tüketim nesnesidir. Çok sayıda insanın istihdam edildiği ve milyarlarca dolar kazanç elde edilen bir endüstridir. Özellikle oyunun iktisadi tarafını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren ve dijital oyunları tüketim nesnesi olarak ele alan çok sayıda çalışma vardır (Örn. Binark & Bayraktutan-Sütcü, 2008b; Buluş & Buluş, 2020; Gül, 2019).

2. SOSYOLOJİNİN DİJİTAL OYUN ÇALIŞMALARINA TEORİK KATKILARI

Dixon'a (2008) göre sosyolojik kuramlar dijital oyunlar konusunda önemli bakış açıları sağlamıştır. Feminist bir yaklaşım kadın oyun karakterinin oyun alanı içinde ve kadın oyuncunun deneyimiyle nasıl tasvir edildiğini gösterebilir (örn. Yee, 2008). Eleştirel bir yaklaşım dijital oyunu bir tüketim nesnesi olarak inceleyebilir, yabancılaşma ve fikri mülkiyet hakları gibi konularda yardımcı olabilir (örn. Witheford & de Peuter, 2009). Postmodern bir yaklaşım; simülasyon, hiper-gerçeklik ya da oyun içindeki mekânın sosyal inşası gibi konuları keşfedebilir (örn. Filiciak, 2004). Fenomenolojik yaklaşım, oyuncunun tarafından oyun deneyiminin nasıl anlaşıldığını çözümlenme konusunda yararlı olabilir (örn. Čulig, Katavić, Kuček, & Matković, 2014). Sembolik etkileşimci yaklaşım, oyuncular arası

iletişimlere ve benlikle inşa edilen kimliklere odaklanabilir (örn. Pringle, 2015). Bu ve bunun gibi pek çok sosyolojik kuram dijital oyunlarla ilgilenen araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Çalışmanın bu kısmında dijital oyun çalışmanın tam olarak neye benzediğini gösterebilmek adına farklı kuramsal bakış açılarından bazı örneklere yer verilecektir.

2.1. Dijital Oyun Endüstrisi ve Eleştirel Kuram

Dijital oyun endüstrisinin ekonomik çapının genişliği ile ilgili bilgiler dijital oyunların küresel kapitalizmin önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Dijital oyunlar sektörünün yıllık toplam kazancı 175 milyar doları aşmış bulunmaktadır (Newzoo, 2021). Diğer birçok alanda olduğu gibi dijital oyun sektöründe de ekonomik payın büyük bir kısmı Tencent, Sony ve Microsoft gibi bazı büyük şirketlere aittir. Dolayısıyla dijital oyun sektöründe de tekelleşme tartışmaları önemli bir yere sahiptir. Öyle ki piyasa değeri en yüksek altıncı dijital oyun üreticisi ve dağıtıcısı olan Activision&Blizzard, birinci sırada yer alan Microsoft tarafından yaklaşık 70 milyar dolara satın alınmıştır. Stardew Valley (2016) gibi büyük bir bütçeye sahip olmayan ve görece küçük bir geliştirici ekiple hazırlanan dijital oyunlar milyonlarca adet satma başarısına imza atmıştır (Taylor, 2018). Fakat bağımsız oyun yapımcılarının bu başarısı, bir noktada yine sektörün devlerine yaramaktadır. Dünyanın en büyük oyun mağazalarından birisi olan Steam, platformunda yapılan tüm satışlardan %30 gibi bir komisyon alarak her geçen gün büyümektedir. Ayrıca başarılarıyla dikkat çeken bağımsız oyun geliştirme şirketleri, daha büyük şirketlerden vazgeçemeyecekleri seviyelerde teklifler almakta ve bir kısmı devasa şirketlerin içerisinde erimektedir⁷.

Dijital oyun pazarında gözlemlenen dinamikler, kapitalizm ve dijital oyun endüstrisi üzerine çalışma yapmaya uygun bir ortam hazırlamaktadır. Nick Dyer Witheford ve Greig de Peuter tarafından ortaya atılan oyun imparatorluğu fikri buna iyi bir örnektir. Witheford ve Peuter, Michael Hardt ve Antonio Negri tarafından geliştirilen ve küresel kapitalizmin bir yorumunu içeren imparatorluk tezinden yararlanarak dijital oyunların bu imparatorluğun önemli bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu teoriye göre günümüz dünyası, neoliberal devletlerin yardımıyla şirketlerin sayısız ücretli ve ücretsiz emeği sömürdüğü bir küresel kapitalizmi deneyimlemektedir. Öyle ki 18. yüzyılda romanların, 20. yüzyılda televizyon ve radyonun üstlenmiş olduğu örnek medya işlevini 21. yüzyılda dijital oyunlar üstlenmektedir. Hemen her yerde bulunan dijital oyun cihazları, emeğin sömürülmesine hizmet eden bir çeşit kuluçka makinesi işlevini görmekte ve tüm nesillerin dijital teknolojiler konusunda yetkin olmasını sağlayarak yeni bir tür entelektüel işçi ordusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca dijital oyunlar neoliberal bir birey olmayı eğlenceli hale getirirken, farklı rollere erişebilme şansı tanınmasıyla insanların farklı işler için esnek bir kişilik kazanmasını sağlamaktadır (Witheford & de Peuter, 2009, s. xix-xxix).

Dijital oyunlar aynı zamanda insanları asıl sorunlarından uzak tutan, sanatsal özelliğini kaybetmiş bir endüstri ürünü olarak düşünülebilir. Adorno ve Horkheimer'a göre film, radyo ve dergi gibi kitle iletişim araçları, birbirleriyle söz birliği içinde düzenli bir sistem meydana getirir. Medya kendini bir iş kolu gibi gösterir ve bunu ürettikleri "saçmalıkları" meşrulaştıran bir ideoloji olarak kullanır. Bütün dünya kültür endüstrisinin kontrolündedir. Sinema filmleri, dünyaya bakış açımızı belirler ve dışarıdaki dünyayı filmlerin devamıymış gibi algılamamıza yol açar (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 165-169). Kültür endüstrisinin bütün pratikleri, kar güdüsünü doğrudan kültürel formlara yöneltir. Kültür tamamen bir meta haline dönüşmüştür. Kültürel formlar meta haline dönüştükçe giderek daha fazla standartlaşmış ve kitlelerin tüketimi için hazır hale getirilmiştir (Adorno, 2003; Çağan, 2003).

Adorno ve Horkheimer'ın tespitleri daha çok sanatsal ürünlere ve kitle iletişim araçlarına yönelikti. Her ne kadar Adorno ve Horkheimer'ın kültür endüstrisini gündeme getirdiği dönemde dijital

⁷ Electronic Arts adlı firma tarafından önce satın alınan; daha sonraysa kapatılan Bullfrog Productions, Maxis ve Mythic Entertainment gibi firmalar büyük şirketler içerisinde zamanla eriyen oyun stüdyolarına örnek olarak verilebilir.

oyunlardan bahsetmek mümkün olmasa da, dijital oyunların kültürel bir nesne ve tıpkı filmler gibi bir medya aracı olduğu düşündüğümüzde kültür endüstrisi fikri dijital oyunlar için anlamlı hale gelir. Dijital oyunların kimi örneklerde gerçeklik ile arasına çekmiş olduğu çizginin muğlaklaştığı görülebilir. Dijital oyunlarda gerçek hayatta yapmamızın zor olduğu birçok etkinliğin bir benzerini gerçekleştirmek mümkündür. Hayali kurulan bir arabanın sürülmesi, her yönden başarılı sanal bir karaktere sahip olmak, dünyanın en iyi futbolcusu olmak vb. ideallerin hepsi dijital oyunlar sayesinde birkaç tıklama uzaktadır. Mike Molesworth'un çalışması (2009) yetişkinlerin dijital oyunlarla neler yaptığına dair bir açıklama getirirken; tüketicilerin günlük yaşamın sınırlamalarından kaçmak, başka birisi olmak veya başka bir yerdeymiş gibi hissetmek için dijital oyun oynadıklarını göstermektedir. Böylelikle dijital oyunlar, gerçek sorunlardan kaçınmayı sağlayan bir araç olarak işlev görür; fakat bu kaçınma mevcut sorunları ortadan kaldırmaz. Dijital oyun gibi kültür endüstrisi ürünleriyle mevcut sorunları baskılamak, gerçek ve kalıcı çözümün gözden kaçırılmasına neden olur. Bu yüzden dijital oyunlar gerçeklikten kaçınmayı, dolayısıyla kapitalist ilişkilerin sürdürülmesini sağlayan bir araç olarak işlev gösterebilir.

Dijital oyunlar ekonomik açıdan önemli bir pozisyon kazandıkça, şirketlerin dijital oyunlara bakış açısı da giderek kâr odaklı hale gelmektedir. *Toplumun McDonaldlaştırılması* (2016) adlı eserinde kapitalist üretim mantığının üretilen ürünleri basitleştirip, standartlaştırdığını savunan G. Ritzer'in savı yalnızca gıda sektörü ile sınırlı kalmayıp, eğlenceden teknolojiye, sağlıktan turizme kadar hemen her türlü alan için geçerlidir. Dijital oyun sektörünün önde gelen şirketleri fazla riske girmek ve elde edilen kârı maksimize etmek amacıyla daha önce başarı göstermiş dijital oyunların çok az değiştirilmiş benzer sürümlerini üretmekte ve tüketiciye bir bakıma aynı ürünü tekrar satmaktadır. Futbol oyun serisi FIFA, her yıl en çok satanlar listesine giren Call of Duty ve Assasins Creed serisi yeteri kadar yenilik getirmediği gerekçesiyle sıklıkla oyun eleştirmenleri ve oyuncular tarafından eleştirilen oyunlar arasındadır. Bu dijital oyunlar bazı eleştirmenler ve oyunculardan olumsuz eleştiriler olsa da bir şekilde şirketlerin yüzünü güldürecek seviyede satılmakta ve neredeyse her yıl aynı formülle yeni bir dijital oyun piyasaya sürülmektedir. Oyuncuların her sene birbirine benzer oyunları satın alması, satış fiyatları diğer eğlence ürünlerinden görece daha yüksek olan dijital oyunları satın alırken bildikleri ve kendilerini tatmin edeceğini öngördükleri ürünlere yönelmesiyle açıklanabilir (Boulton & Cremin, 2011, s. 345). Bu kopyalama formülü yalnızca aynı seriye ait dijital oyunlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda diğer dijital oyunlar için de kopya edilmektedir. Bir dijital oyunun uygulamış olduğu formül tuttuğunda, diğer firmalar bu formülden etkilenerek çok benzer oyunlar üretmeye başlamaktadır⁸. Sonuç olarak üretilen dijital oyunlar daha fazla birbirine benzemekte ve oyunların çeşitliliği azalmaktadır.

2.2. Dijital Oyunlarda Cinsiyetçilik ve Feminist Kuram

Dijital oyunlar büyük oranda "erkek uğraşı" olarak etiketlenmiş durumda olduğundan dijital oyunları toplumsal cinsiyet açısından tartışmak önemlidir. Dijital oyunlarda toplumsal cinsiyete yönelik çalışmalarda; dijital oyun sektöründe kadınların demografik temsili, kadın oyuncuların ilgi alanları ve deneyimleri, oyunlardaki karakterlerin temsilleri gibi çeşitli konular üzerine yoğunlaşmaktadır (Consalvo, 2012, s. 245). Dijital oyun sektörüne yakından bakıldığında toplam istihdamın %30'unu kadınlar oluşturmaktadır (Clement, 2021b). Dijital oyun sektöründe erkeklerin kadınlardan daha fazla istihdam edilmesine ek olarak tıpkı diğer pek çok iş kolunda olduğu gibi teknik sermayenin gerekli olduğu mühendislik ve programlamacılık gibi alanlarda kadınların daha az çalıştığı görülmektedir. Game Career Guide (2012) tarafından yapılan anket çalışmasına göre dijital oyun sektöründe çalışan mühendis ve programlamacıların %3'ü, oyun tasarımcıların %11'i, sanatçı ve animatörlerinse yalnızca %13'ü kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca en tanınmış oyun geliştiricilerin ve oyunlarla alakalı girişimcilerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır⁹. Yapılan bazı çalışmalar, bu orantısız

⁸ Örneğin; oyuncuların hayatta kalmaya çalıştığı oyun türü Battle Royale, PUBG: Battlegrounds (2017) oyunun sevilmesiyle birlikte daha sonra çıkış yapan Fortnite, Apex Legends, Call of Duty Warzone ve daha pek çok oyunda denenmiş bir oyun formülüdür.

⁹ Bu önermeye karşı olarak Uncharted (2007) gibi pek çok oyunun yazarlığını ve yönetmenliğini yapan kadın oyun yönetmeni ve senaryo yazarı Amy Hennig örnek gösterilebilir.

dağılımın belirli oyunları oynama konusunda ısrar ve rol model eksikliği gibi faktörlerden kaynaklandığını öne sürmektedir (Consalvo, 2012, s. 247). Bir kadın dijital oyun endüstrisinde yer almayı başarsa bile iş yerinde çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalabilir. Yakın zamanda dev oyun şirketi Activision-Blizzard'ın çalışanları, şirket içinde erkek egemen bir kültürün hüküm sürdüğünü ve bazı erkek çalışanların kadınları taciz ettiğini ileri sürmüş ve olay sosyal medyada büyük tepki toplamıştı (BBC, 2021).

Tipki dijital oyun sektöründeki istihdam eşitsizliğinde olduğu gibi, dijital oyun oynayan oyuncular arasında da dengesiz bir dağılım söz konusudur. 2008 yılında Pew Vakfı tarafından yapılan bir çalışmaya göre erkek çocukların kız çocuklara göre daha uzun süreler boyunca oyun oynadığını ve daha farklı türlerde oyunlar oynadığı gözlemlenmiştir. Erkek çocuklar aksiyon, strateji, spor, dövüş gibi oyun türlerini tercih ederken kız çocuklar daha çok bulmaca oyunları oynamaktadır. Ayrıca kız çocuklar daha çok mobil cihazlar aracılığıyla oyun oynamayı tercih etmektedir (Lenhart, ve diğerleri, 2008). Üstelik kadınlar belirli oyun türleriyle ilişkilendirildikleri için kısıtlı bir oyun oynama kataloğuna sahiptirler. Kadınların bazı oyun türleriyle daha az ilgilenmesi, kadınların yalnızca bu oyun türlerinden hoşlanmamasıyla değil, aynı zamanda erkek oyuncuların çoğu fiziksel ve sosyal erişim noktasına hakim olmasından dolayı kadınların bu oyun türlerine olan ilgilerinin sönmesiyle açıklanabilir (Yee, 2008, s. 89). Kadınlarla özdeşleştirilen oyunların birisi Sims (2000) adlı yaşam simülasyon oyunudur. Sims; aile yaşamı, ev dekorasyonu, sosyal ilişkiler gibi kadınlara atfedilmiş davranış kalıplarını içerdiği için kadınların oynadığı düşünülen oyunların başında gelmektedir. Dijital oyun şirketleri, genellikle bir kadının futbol ya da savaş oyunu oynayacağını düşünmediğinden pazarlama faaliyetlerini erkeklere yoğunlaştırırlar. Bunun sonucu olarak dijital oyun oynamanın erkeksi bir uğraş olduğu düşüncesi giderek güçlenir.

Araştırmacıların dijital oyunlar ve toplumsal cinsiyet ile ilgili çalışmalarda yoğunlaştığı bir diğer alan da dijital oyunların içeriğidir. Dijital oyun karakterleri oyuncuların cinsiyet rollerini şekillendirme potansiyeline sahiptir. Dijital oyunların etkileşimli doğası, oyuncuların çeşitli davranışları istençli olarak gerçekleştirmesini gerektirir ve bu yönüyle izleyenin yalnızca bir karakterin çeşitli davranışları gerçekleştirmesine tanık olduğu sinema gibi diğer medya türlerinden ayrılır (Miller & Summers, 2007). Dijital oyunlardaki karakterlerin büyük bir çoğunluğunu erkekler oluşturmaktayken, kadınların olduğu oyunlarda kadın bedeninin ön plana çıkarıldığı, kadınların sık sık büyücülük gibi şeytanlaştırılmış ya da ötekileştirilmiş rollerle özdeşleştirildiği görülmektedir (Kapsamlı içerik analizleri için bkz. Williams, Martins, Consalvo, & Ivory, 2009; Downs & Smith, 2010; Martins, Williams, Harrison, & Ratan, 2009).

Dijital oyunlardaki bu cinsiyetçi tabloya rağmen olumlu şeyler söylemek de mümkündür. Hem Türkiye'de hem de dünyada dijital oyunların yalnızca erkeklerin ilgisini çeken bir uğraş olduğu düşünülmesine rağmen bu durum giderek değişmekte gibi görünüyor. Newzoo'nun yapmış olduğu bir çalışmada oyun oynayanların %46'sını kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir (Newzoo, 2017). Dijital oyun sektöründe çalışan kadınların maruz kaldığı ayrımcılıklar artık normal karşılanmamakta ve kamuoyunun tepkisini toplamaktadır. 2021 yılında Riot Games adlı dijital oyun firması, hakkında açılan cinsiyet ayrımcılığı davasının çözümü için 100 milyon dolarlık bir ödeme yapmayı kabul etmiştir (Liao, 2021). Yine 2021 yılında şirket içerisinde cinsiyet temelli ayrımcılığa uğrayan Activision&Blizzard çalışanları şirketin California'daki ana yerleşkesinin önünde protesto düzenlemiştir (Schiffer, 2021). Dijital oyunlarda artık güçlü ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadın karakterler görebiliyoruz. Örneğin Ubisoft tarafından geliştirilen son üç Assassin's Creed oyununda, oyuncuya ister kadın isterse erkek bir karakterle oynama şansı verilmiştir. Ayrıca 20'den fazla Tomb Raider oyununun ana karakteri olan Lara Croft; son üç oyunda vücut yapısı, kıyafetleri ve davranışları gibi pek çok konuda daha az cinselleştirilmiş bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır (Engelbrecht, 2020).

2.3. Dijital Oyunlar ve Postmodern Kuram

Postmodernizm oldukça geniş bir disiplinler arası yelpazeyi kapsayan karmaşık bir kavramdır. Postmodernizmin bizi ilgilendiren tarafı toplumsal dinamiklerde belirgin değişimlerin olduğu

düşüncesine dayanır. Son 50 yılda pek çok sosyal kuramcı modern dönemin dinamiklerinin dikkate değer bir şekilde değiştiğini ileri sürmüş ve yeni bir toplumsal düzenin varlığından bahsetmiştir. Bu yeni toplum tipini Manuel Castells *Ağ Toplumunu* (The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture, 2000), Ulrich Beck *Risk Toplumu* (Risk Society: Towards a New Modernity, 2013), Daniel Bell *Sanayi Sonrası Toplum* (The coming of post-industrial society; a venture in social forecasting, 1973), Baudrillard ise *Tüketim Toplumu* (The Consumer Society, 1998) olarak isimlendirmiştir. Postmodernizm kavramı tüm bu isimlendirmeleri kapsayan şemsiye bir terim olarak düşünülebilir. Postmodern kuramcılarının ileri sürdükleri değişim ve yenilikler sanat, bilim, bilginin önemi, endüstrisinin değişimi ve yeni teknolojilerin gelişimi gibi alanlarda gerçekleşmiştir. Dijital oyunlar, teknolojik gelişiminin bir ürünüdür ve postmodern bir değerlendirmeyi kesinlikle hak etmektedir.

Baudrillard'a göre enformasyon ve bilgisayar teknolojilerinin toplumlar üzerindeki örgütleyici modellere dönüştüğü, toplumu şekillendiren temel dinamiğin üretimden simülasyona kaydığı yeni bir döneme girilmiştir (Best & Kellner, 2016, s. 148). Simülasyonların temelinde yer alan simülakrlar, "göndergeden yoksun ve nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen, hiçbir şeyin durduramadığı bir kapalı devre içinde, gerçeğin değil, yalnızca kendi kendinin yerine geçebilen şey"dir (Baudrillard, 2011, s. 20). Simülasyon ve simülakrlar toplumsal yaşantının her yerindedir: televizyon programları, sergi alanları, kitaplar ve dijital oyunlar gibi. Dijital oyunlar çoğu kez var olan bir şeyin taklididir. Baudrillard'ın Disneyland (2011, s. 29-32) ve Körfez Savaşı (1995) örnekleri dijital oyunlar için de düşünülebilir. Call of Duty (2003) ve benzeri birçok oyun serisi, gerçekte yaşanmış olaylara ya da gerçekte var olan mekanlara göndermede bulunur; hatta kimi zaman bu olayları ve mekanları simüle ederek yeniden canlandırır. Fakat bu canlandırmalar simülakrdır. Amerikan yapımı birçok dijital oyunda Ruslar, dünyayı kontrol etmek için her türlü kötülüğü yapmaya hazır bir düşman olarak gösterilirken, Ortadoğulular Batı'nın gerisinde kalmış bir düzene sahip ve Amerikalılara gıpta ile bakan insanlar olarak betimlenir. Meydana gelen olaylara göndermede bulunularak, gerçekte olmayan olayların olduğu izlenimi yaratılır. Dijital oyunların diğer medya araçlarının aksine "deneyimleme" şansı sunabilmesi, bu simülasyon etkisini daha ileri seviyelere taşır.

Baudrillard'a göre girmekte olduğumuz yeni dönem, nesnelere tüketimine odaklanılan büyük bir tüketim çılgınlığını içermekte ve nesnelere artık değişim değerine göre değil "gösterge" değerine göre değerlendirilmektedir (Baudrillard, 1998). Diğer bir deyişle tüketilen nesnelere ihtiyaç olduğu için değil, moda olduğu ya da göstergesel değeri fazla olduğu için tüketilmektedir. Üstelik tüketilen şeyler yalnızca fiziki nesnelere değildir. Haber, hizmet, bilgi vb. soyutluklar da tüketim kültüründen nasibini almıştır. Aslında Baudrillard'a göre tüketim kültürünün sirayet etmediği hemen hiçbir alan yoktur. İnsanlar artık, bizatihi tüketim için konumlandırılmış nesnelere kuşatılmıştır. Tüketim toplumsallaştırılarak insanların gözünde "doğal" ve "normal" bir davranış biçimi olarak yerini alır. Ne kadar çok tüketim yapılırsa, ne kadar çok gösterge değeri yüksek nesne satın alınırsa o kadar çok sahte tatmin duygusu elde edilmiş olunur.

Dijital oyunlar, özellikle fiziksel oyun sürümlerinin (CD ya da DVD gibi) daha az tercih edilmeye başladığı ve insanların büyük bir çoğunluğunun oyunları dijital platformlar üzerinden satın aldığı günümüzde büyük bir tüketim çılgınlığına sahne olmaktadır¹⁰. Steam verilerine göre 2020 yılında düzenlenen sonbahar indirim kampanyasında 1 milyon oyuncu ilk defa Steam üzerinden oyun satın almış ve bu indirim döneminde eş zamanlı kullanıcı sayısı 24 milyonu aşarak rekor kırmıştır (Steamworks Development, 2020). Özellikle yılın belirli dönemlerinde düzenlenen indirim kampanyalarında birçok oyuncu kullanmayacak olsalar da dijital oyun satın almaktadır. Satın alınıp tüketilmeyen oyunlar, bir yandan ucuz olduğu için fırsatı kaçırmamak amacıyla diğer yandan oyunlara özgü sosyal medya işlevi de bulunan *Steam* gibi oyun platformlarında sergilemek amacıyla, yani

¹⁰ 2009 yılında tüm oyun satışlarının %80'ini fiziksel oyun sürümleri oluştururken 2018 yılına gelindiğinde fiziksel oyun sürümlerinin toplam satışlardaki payı %17'ye kadar gerilemiştir (Clement, 2021a).

gösterge değeri için satın alınmaktadır. Dijital oyunların kendisi bir yana, oyun içerisindeki sanal eşyalar da tüketim çılgınlığının bir parçası olabilir. Özellikle çok oyunculu çevrimiçi oyunlarda görüntüsü dışında herhangi bir ilave özelliği bulunmayan dekorasyon ürünleri oyuncular tarafından satın alınmaktadır. Bu eşyalar oyunun türüne göre değişkenlik göstermekle birlikte çoğunlukla silah kaplaması, kıyafet, pet ya da barınak gibi sanal nesnelere. Örneğin, *Counter Strike Global Offensive* adlı çevrimiçi FPS¹¹ oyununda silah kaplamaları bir pazar sisteminde oldukça yüksek meblalarla alıcı bulmaktadır. *Souvenir Dragon Lore*, *Factory New* adlı silah kaplaması 26.000 \$ dolarlık bir satış fiyatına sahiptir (Kortooms, 2021).

2.4. Dijital Oyunlar ve Sembolik Etkileşimcilik

Sembolik etkileşimcilik, diğer sosyoloji kuramlarının aksine daha mikro perspektifli bir bakış açısına sahip olan; insan davranışının öznel yönlerine odaklanan ve toplumun, bireylerin gündelik etkileşimleriyle oluştuğunu kabul eden bir sosyoloji geleneğidir (Machionis, 2015, s. 17; Poloma, 1996, s. 224). Dijital oyunlarda sembolik etkileşimci yaklaşımdan sıklıkla yararlanılmaktadır. Sembolik etkileşim yaklaşımı, özellikle MMO¹² oyunlarda grup dinamiklerinin ve oyunculararası etkileşimin zengin doğasını keşfedebilmek için önemli imkanlar sunar.

Sembolik etkileşimciliğin temsilcilerinden birisi olan Erving Goffman, dijital oyunlar için önemli teorik katkılar sağlayabilir. Goffman 1959 yılında yayınladığı *The Presentation of Self in Everyday Life* adlı eserinde insanların birbirlerine karşı oynadıkları rolleri ve benliklerini birbirlerine nasıl sunduğunu teatral bir benzetmeyle açıklamıştır. Dijital oyunlarda oyuncu, benliğini pek çok şekilde sunabilir. Bir MMO oyununda oyuncu, benimsediği karakteri güçlü ya da çekici gösteren kıyafetler giyebilir, bu karakterin saçını ve diğer fiziksel özelliklerini şekillendirebilir ve kendisini güçlü gösteren sembolleri (oyundaki güç seviyesini gösteren işaretler, klan isimleri ya da özel logolar vb.) sergileyebilir. Dijital oyunlar için hem bir mağaza hem de bir çeşit oyun sosyal medyası olarak işlev gören Steam de benliğin sunulduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Steam’de yer alan kullanıcı profillerinde oyuncular; oyunlarda gösterilen performansa göndermede bulunan meydan okumaları, satın aldıkları oyunları ve bunların sayılarını, oyun oynayarak elde ettikleri kartları, duvar kağıtlarını, profil resimlerini ve oyun kartları toplayarak geliştirilen Steam seviyesini sergilemektedir. Böylece oyuncular tarafından kullanılan bu profil sisteminde birçok kişi, kendi benliğini diğer oyunculara oynadıkları oyunlarla sunmaktadır.

Yine Goffman’a ait olan *çerçeve analizi (frame analysis)*, dijital oyun çalışmalarına analitik katkıda bulunabilir. Crawford’a göre Goffman’ın çerçeve analizi, ludologlar tarafından kabul edilen sihirli çember, bulmaca parçası ya da benzer fikirlere göre tartışmayı daha geniş bir sosyolojik çerçeveye konumlandırır. Çerçeve analizi, ilk defa Goffman tarafından sunulan ve en açık haliyle 1974 tarihinde yayınladığı *Frame Analysis* kitabında geliştirdiği teorik ve metodolojik bir araçtır. Fakat çerçeve analizi ve oyun arasındaki ilişki 1961 yılında yayınladığı *Fun in Games* adlı denemesinde daha belirgindir (Crawford, 2009, s. 11). Çerçeveler; insanların olaylarla alakalı deneyimlerini düzenler ve gerçekliğin değişik derecelerini kapsar. Normlar ve kurallar insanların içinde bulunduğu etkinliği yönlendirirken, insanlar da bu etkinlikler için en uygun çerçeveyi seçmektedir. Herhangi bir etkinlikte kullanılacak çerçeve, o etkinliğin nasıl tanımlanacağını belirler (Poloma, 1996, s. 215). Bir oyuncu da dijital oyun oynarken var olan etkinliği seçtiği bir çerçeve üzerinden algılamaktadır. Oyunun ciddiyetini ve önemini de bu çerçeveler belirler. Goffman’ın çerçeve analizi oyuna özel bir yer vermez, bunun yerine oyunu sosyal düzen içerisindeki bir çerçeve olarak görür. Oyunların bu çerçevelerden yalnızca bir tanesi olması, onu daha geniş bir sosyal bağlam içerisine yerleştirebilmemize olanak sağlar.

¹¹ FPS(First Person Shooter ya da Birinci Şahıs Nişancı) dijital oyunun ana karakterin gözünden deneyimlendiği bir dijital oyun türüdür.

¹² “Massive Multiplayer Online” ya da Türkçesiyle devasa çok oyunculu çevrimiçi oyunları niteleyen bir kısaltmadır. Bu oyunlar genellikle geniş etkileşim alanındaki çok sayıda oyuncunun, çevrimiçi olarak birbirleriyle etkileşime girdiği oyunlardır.

Böylelikle oyunları dış dünyayla bağlarını tamamen koparmış bir eylem olarak görmek yerine, sosyal ilişkilerle olan bağlantısını anlayabiliriz (Crawford, 2009, s. 12).

3. METODOLOJİK AÇIDAN DİJİTAL OYUN SOSYOLOJİSİ

Sosyologlar dijital oyunlara yönelik çalışmalarında hem nicel hem de nitel yöntemden yararlanabilirler. Dijital oyunlar diğer tüm dijital sistemler gibi gönderdiği verileri sayılar aracılığıyla ileten yazılımlardır. Dijital oyunların sayısal temelli yazılımlar olması, nicel yöntemin kullanılmasını kolaylaştıran bir etkidir. Nicel yöntemle yürütülen dijital oyun çalışmalarında anket, veri madenciliği ya da daha az sıklıkla olmakla birlikte oyun sunucularına dayanan verilerden yararlanılmaktadır. Oyuncuların demografik özellikleri ve çeşitli oyunların farklı oyuncu kitlelerini ya da zevk kültürlerini nasıl kendine çektiğine dair bilgilerin çoğu çevrimiçi anketler yoluyla elde edilmektedir. Araştırmacılar genellikle geniş oyuncu popülasyonuna erişemediğinden oyuncu demografisine yönelik çalışmalar araştırma şirketleri tarafından her geçen gün geliştirilmektedir (Lukacs, 2014). Çevrimiçi anket yönteminin zayıf yönlerinden birisi, oyuncuların dijital oyunlara kayıt olurken veya anketlerde beyan ettikleri demografik bilgilerin gerçeği yansıtmama ihtimalinin bulunmasıdır. Öte yandan yüz yüze görüşme imkanının bulunmadığı çevrimiçi anketlerde araştırmanın ciddiyeti katılımcılara yeteri kadar yansıtılamayabilir ve bu yüzden yanıtların güvenilirliğiyle ilgili sorunlar yaşanabilir.

Birçok dijital oyun, kullanıcı topluluğu tarafından özelleştirilmeyi mümkün kılmak amacıyla açık bir istemci tarafı kullanıcı arayüzüyle tasarlanmıştır. Bu özelliğin olduğu dijital oyunlarda araştırmacılar, kendi yazılımları vasıtasıyla sohbet kayıtları, ekonomik eğilimler ve oyuncu sayısı gibi verilere ulaşabilirler. Örneğin World of Warcraft oyunu sağlamış olduğu istemci tarafı kullanıcı arayüzü ve oyunu oynayan mevcut oyuncu sayısını listeleyen bir komut (/who) sunar. Ducheneaut, Yee, Nickell ve Moore (2006) bu /who komutunu özelleştirerek çalışmaları için veri toplamayı başarmıştır. Dijital oyunlarda bulunan bunun gibi teknolojik imkanlar, verileri çok daha hızlı ve etkin bir şekilde toplamasına olanak sağlamaktadır.

Dijital oyun çalışmalarında nicel yöntemden faydalandığı gibi nitel yöntemden de faydalanılmaktadır. Nitel çalışmalar dijital oyunların bağlamsal doğasını keşfeder, oyuncuların oyun oynama güdüsünü anlamaya çalışır ve oyunlardaki grup dinamiklerini ortaya çıkarır. Sosyologlar katılımcı gözlem, bireysel görüşme, grup görüşmesi ya da odak grup görüşmesi tekniklerinden yararlanarak statüler, kimlikler ve sosyal roller hakkında araştırma yapabilir (Lukacs, 2014). Dijital oyun çalışmalarında etnografi yoluyla bilgi toplamak oldukça popülerdir (örneğin; Boellstorff, 2008; McKenna, 2020). Dijital etnografi, dijital ortamda sunulan verilerin işleme rolünü üstlenir ve metin ya da görüntüler aracılığıyla oluşturulan anlamları analiz etmeye çalışır. Dijital etnografi yapmak; sohbet odalarını, tartışma gruplarını, sanal gerçeklikleri gözlemleyerek veya doğrudan sanal gerçekliğe dahil olarak gerçekleştirilir. Tipik etnografideki gibi fiziksel bir seyahat yapma zorunluluğunun bulunmaması dijital etnografiyi avantajlı kılan etkenlerin başında gelmektedir (Kaur-Gill & Dutta, 2017, s. 2).

Dijital oyun çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir diğer teknik içerik analizidir. İçerik analizi hem nicel hem de nitel yöntemle gerçekleştirilebilir. Dijital oyunlarda içerik analizinin en sık kullanıldığı konuların başında ırkçılık ve toplumsal cinsiyet gelmektedir (Örn. Friedberg, 2015; Standley & Beasley, 2002; Kan, 2012). Etkileşim özelliğine sahip olan dijital oyunlar, açık bir şekilde geleneksel medyadan farklı birtakım özelliklere sahiptir. Dijital oyunlardaki etkileşim ve birden fazla oyuncuyla oynama özelliği, analiz edilecek içeriğin geleneksel medyaya göre çok daha çeşitli olmasına neden olur. Öte yandan örneklem seçilirken dikkate alınan özelliklerden (oyun türü, çıkış yaptığı dönem, oyunun kullanıcı kitlesi gibi) hangisinin daha iyi bir örneklem seçimi sağladığına yönelik devam eden bir tartışma vardır (Schmierbach, 2009).

Diğer çalışma alanlarında olduğu gibi, dijital oyun çalışırken de iki yöntemden herhangi birinin diğerinden daha üstün olduğunu söylemek olanaksızdır. Hangi yöntemle çalışmanın doğru olacağı, araştırmanın odağına göre değişiklik gösterir. Metodolojiler, bir düşünce biçimiyle yakınlıklarından

ziyade kendi içsel özellikleri için seçilmelidir. Bir yöntem seçimi a priori olarak değil, kapasiteleri ve sorulan sorular açısından sahada müzakere edilmelidir. Araştırmacılar öncelikle iki tarafının artılarını ve eksilerini düşünmeli ve nicel, nitel ya da karma yöntem arasında yapacağı seçimi buna göre gerçekleştirmelidir (Coavoux, 2010).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada dijital oyunların sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak potansiyelleri ortaya konmaya çalışıldı. Dijital oyunlar her geçen gün daha da geliyor ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geliyor. Dijital oyun endüstrisi büyüyor, dijital oyun oynayan kişi sayısı artıyor ve en önemlisi dijital oyunlara yüklenen anlam her geçen gün daha da karmaşıklaşıyor. Bazı insanlar rekabet için dijital oyun oynarken, bazıları boş zamanında eğlenmek için, bazıları gerçek sorunlardan kaçınmak, bazıları da hayallerini simüle etmek için dijital oyun oynamaktadır. Dijital oyunların giderek karmaşıklaşan yapısı toplumları anlayabilmemiz için önemli bir bileşen haline gelmiştir. Ne yazık ki dijital oyunları toplumsal bir fenomen olarak çözümlenmeyi amaçlayan çalışmaların sayısı hala yetersizdir. Hala dijital oyun oynamanın özünde yatan sosyolojik etkenler, dijital oyunun diğer pratiklerle olan ilişkisi ya da dijital oyunların hayatımızda değiştirdiği pratikler gibi konularda yeterli kavrayışa sahip değiliz. Eğer sosyologlar olarak şu an gelişmekte olan toplumsal hayatı anlamak istiyorsak, bu yeni toplumsal fenomeni görmezden gelmemeliyiz diye düşünüyorum. Toplumun ve onu biçimlendiren etkenlerin değişmesiyle birlikte sosyolojinin de toplumsal yenilikleri yakından takip etmesi gerekir. Dijital oyun fenomeninin sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak çözümlenmesinin, var olan bilgi düzeyimizi geliştireceğini ve topluma daha farklı açılardan bakabilmemize olanak sağlayacağını iddia ediyorum.

Dijital oyunlar aynı zamanda zengin bir araştırma sahasıdır. Dijital oyunlarla ilgili yapılan sosyolojik çalışmaların büyük bir çoğunluğu dijital oyunları bir çeşit veri madeni olarak kullanır. Lukacs'ın (2014) belirttiği gibi birçok sosyolojik çalışma dijital oyunlarda sergilenen dinamikleri gündelik yaşamın bir yansıması olarak görür. Dijital oyunlardaki ırkçılık, göç, yoksulluk, toplumsal cinsiyet ve daha birçok toplumsal fenomen sosyologlar tarafından çalışılmaktadır. Bu araştırma alanlarına ek olarak, çok daha az çalışılmış "yerinde sosyalleşme" kavramı, eğitim ve kuşaklar arası farklılıklar, oyunlaştırma ve oyunlaştırmanın neden olabileceği potansiyel avantaj ve dezavantajlar, rehabilitasyon, sosyal entegrasyon, kent sosyolojisi ve sosyal sorumluluk gibi sayısız araştırma alanı araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi beklemektedir.

Sosyoloji teorileri, dijital oyunun gündelik yaşamdaki rolünü anlamamız için önemli araçlar sağlamaktadır. Bu çalışmada eleştirel kuram, feminist kuram, postmodern kuram ve sembolik etkileşimcilik gibi farklı yaklaşımların dijital oyunlara nasıl uygulanabileceği gösterilmeye çalışıldı. Dijital oyunlarda en sık kullanılan sosyolojik teori sembolik etkileşimciliktir. Sembolik etkileşimcilik çok oyunculu çevrimiçi oyunlardaki oyuncu etkileşimlerini anlamak için önemli bir bakış açısı sağlar. Fakat diğer teorik yaklaşımlar da dijital oyunların farklı boyutlarını anlamamız için aynı derecede yarar sağlayabilir, ancak bu çoğu kez göz ardı edilir (Henricks, 2006; akt. Lukacs, 2014). Dijital oyunlar oyuncular arası etkileşimin olduğu bir ortam olmanın yanı sıra bir tüketim nesnesi de olabilir. Elbette ne dijital oyunlar ne de sosyoloji teorileri bu çalışmada açıklandığı kadar sınırlı değildir. Mevcut diğer sosyal teoriler dijital oyunlara uygulanabileceği gibi, yeni bakış açıları da dijital oyunları anlamamıza yardımcı olabilir. Frasca'nın da belirttiği gibi; "halihazırda popüler olan teorileri kullanmak, alanı yeni bir perspektiften keşfetmekten daha kolay görünüyor" (Frasca, 2004b). Dijital oyunları daha iyi anlamamız için bu gibi yeni bakış açılarına ihtiyaç olduğunu; fakat çok az araştırmacının böyle bir yeni bakış açısı geliştirmeye niyetli olduğunu düşünüyorum.

Dijital oyunlarla ilgili akademik çalışmalar, özellikle 2000'li yıllardan itibaren gözle görülür bir şekilde artış gösterdi. Türkiye'de de dijital oyunlara yönelik artan bir ilginin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Binark ve Sütcü'nün "Silkroad Online'da Sanal Cemaat İnşası ve Türk Klan Kimliği" (2008a) adlı çalışması, çevrimiçi dijital oyunlardaki oyuncu gruplarının kendilerine özgü davranış pratikleri

geliştirdiğini ve dijital oyunların bir çeşit ideolojik m¼cadele alanına d¼n¼řt¼đ¼n¼ göstermektedir. Sosyoloji alanında G¼lsoy (2017), Goffman'ın dramaturjik analizini dijital oyunlara uyarlarken, Kepenek (2020) ise bu çalışmadakine benzer olarak "dijital oyunların sosyolojisi nasıl yapılabilir?" sorusuna cevap arıyor. Boulton ve Cremin'in (2011) belirttiği gibi dijital oyunlar sosyologlar tarafından yeteri kadar keşfedilmemiş bir alan olsa da gelecekteki sosyologlar dijital oyunlarla birlikte yetişecek ve bu pratiğe biraz daha uyum sağlayacak. Giderek hayatımıza daha çok yerleşen bu pratiği öz¼mlenme işi de sosyal bilimciler olarak bizlere d¼řmektedir.

KAYNAKÇA

- Aarseth, E. (2001). Computer Game Studies, Year One. *Game Studies*, 1(1). <http://gamestudies.org/0101/editorial.html> adresinden alındı.
- Activision. (2003). *Call of Duty* [Dijital Oyun].
- Adorno, T. W. (2003). Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken. *Cogito Dergisi* (B. O. Doğan, Çev.).
- Adorno, T., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ülner, & E. Ö. Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K.E. (2007). *Violent video game effects*. New York: Oxford University Press.
- Bakırcı, Ç. M. (2020). Bozuk Kan Salgını: World of Warcraft, Koronavirüs Salgını Hakkında Ne Öğretebilir?. Evrim Ağacı: 14 Kasım 2021 tarihinde <https://evrimagaci.org/bozuk-kan-salgini-world-of-warcraft-koronavirus-salgini-hakkinda-ne-ogretebilir-8340> adresinden alındı
- Barone, E. (2016). *Stardew Valley* [Dijital Oyun].
- Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War did not take place*. Bloomington: Indiana University Press.
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society*. London: Sage Publications.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: DoğuBatı.
- BBC. (2021) *Activision Blizzard staff walk out over harassment claims*. 14 Kasım 2021 tarihinde www.bbc.com/news/world-us-canada-58005455 adresinden alındı
- Beck, U. (2013). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society; a venture in social forecasting*. New York: Basic Books.
- Best, S., & Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Binark, M., & Bayraktutan Sütcü, G. (2008a). Silkroad Online’da Sanal Cemaat İnşası ve Türk Klan Kimliği. *XIII. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri* (s. 105-114). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Binark, M., & Bayraktutan-Sütcü, G. (2008b). *Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyun*. İstanbul: Kalkedon.
- Bjornlund, L. (2015). *The History of Video Games*. San Diego: ReferencePoint Press.
- Blizzard Entertainment. (2004). *World of Warcraft* [Dijital Oyun].
- Boellstorff, T. (2008). *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores The Virtually Human*. Princeton: Princeton University Press.
- Boulton, E., & Cremin, C. (2011). The Sociology of Videogames. B. Cohen (Dü.) içinde, *Being Cultural* (s. 341-357). Auckland: Pearson.

- Buluş, B., & Buluş, G. C. (2020). Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyunlar ve Dijital Ekonomi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-6.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture (Cilt 1)*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Clement, J. (2021a). Digital and physical game sales in the U.S. 2009-2018, *by format*. Statista: www.statista.com/statistics/190225/digital-and-physical-game-sales-in-the-us-since-2009/ adresinden alındı
- Clement, J. (2021b). Distribution of game developers worldwide from 2014 to 2021, *by gender*. Statista: www.statista.com/statistics/453634/game-developer-gender-distribution-worldwide/ adresinden alındı
- Coavoux, S. (2010). The Quantitative/Qualitative Antinomy in Virtual Word Studies. J. T. Wright, D. G. Embrick, & A. Lukacs (Dü) içinde, *Utopic Dreams and Apocalyptic Fantasies: Critical Approaches to Researching Video Game Play* (s. 223-244). Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers.
- Colwell, J., & Kato, M. (2003). Investigation of the relationship between social isolation, self-esteem, aggression and computer game play in Japanese adolescents. *Asian Journal of Social Psychology*, (6), 149-158.
- Consalvo, M. (2012). Gender. M. J. Wolf (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Video Games: The Culture, Technology, and Art of Gaming* (Cilt 1, s. 245-248). Santa Barbara, California: Greenwood.
- Corliss, J. (2011). Introduction: The Social Science Study of Video Games. *Games and Culture*, 6(1), 3-16.
- Coyne, S. M., & Stockdale, L. (2021). Growing Up with Grand Theft Auto: A 10-Year Study of Longitudinal Growth of Violent Video Game Play in Adolescents. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(1), 11-16.
- Crawford, G. (2009). Forget the Magic Circle (or Towards a Sociology of Video Games). *Under the Mask 2*. University of Bedfordshire. <http://usir.salford.ac.uk/id/eprint/19350/>
- Crawford, G. (2012). *Video Gamers*. Routledge. <https://www.perlego.com/book/1609071/video-gamers-pdf> adresinden alındı
- Čulig, B., Katavić, M., Kuček, J., & Matković, A. (2014). The Phenomenology of Video Games: How Gamers Perceive Games and Gaming. İçinde, *Engaging with Videogames: Play, Theory and Practice* (s. 65-75). Leiden: Brill.
- Çağan, K. (2003). *Popüler Kültür ve Sanat*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Dixon, S. (2008). Sociology. M. J. Wolf, & B. Perron (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader 2* (s. 383-384). New York: Routledge.
- Downs, E., & Smith, S. (2010). Keeping Abreast of Hypersexuality: A Video Game Character Content Analysis. *Sex Roles*, (62), 721-733.
- Ducheneaut, N., Yee, N., Nickell, E., & Moore, R. J. (2006). "Alone Together?" Exploring the Social Dynamics of Massively Multiplayer Online Games. *CHI '06: Proceedings of the SIGCHI*

- Conference on Human Factors in Computing Systems (s. 407-416). Association for Computing Machinery.
- Electronic Arts. (2000). *Sims* [Dijital Oyun].
- Engelbrecht, J. (2020). The New Lara Phenomenon: A Postfeminist Analysis of Rise of the Tomb Raider. *Game Studies*, 20(3). <http://gamestudies.org/2003/articles/engelbrecht> adresinden alındı
- Filiciak, M. (2004). Hyperidentities: Postmodern Identity Patterns in Massively Multiplayer Online Role-Playing Games. B. Perron, & M. Wolf (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader* (s. 87-102). London: Routledge.
- Frasca, G. (2003). Ludologists Loves Stories, Too: Notes From a Debate That Never Took. *DiGRA International Conference: Level Up* (s. 92-99). Utrecht: DiGRA.
- Frasca, G. (2004a). Simulation versus Narrative: Introduction to Ludology. J. Mark, B. Perron, & W. Perron (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader*. New York: Routledge. doi: 10.4324/9780203700457
- Frasca, G. (2004b). Videogames of the Oppressed. N. Wardrip-Fruin, & P. Harrigan (Dü) içinde, *First Person: New Media As Story, Performance, And Game* (s. 85-88). Cambridge, Massacuset: MIT Press.
- Friedberg, J. (2015). *Gender Games: A Content Analysis of Gender Portrayals in Modern, Narrative Video Games* (Yüksek Lisans Tezi, Georgia State University]. https://scholarworks.gsu.edu/sociology_theses/52 adresinden alındı
- Game Career Guide. (2012). Game Developer Salary Survey 2012.: 15 Kasım 2021 tarihinde https://www.gamecareerguide.com/features/1108/game_developer_salary_survey_2012.php adresinden alındı
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday & Company.
- Goffman, E. (1961). Fun in Games. içinde, *Encounters* (s. 15-72). Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on The Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Grimes, S. M. (2003). "You Shoot Like a Girl!": The Female Protagonist in Action-Adventure Video Games. *DIGRA '03 - Proceedings of the 2003 Digra International Conference: Level Up*. Digra.
- Gül, M. E. (2019). Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyunlar: Playerunknown's Battlegrounds (PUBG) Oyunu Örneği. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 5(2), 448-465.
- Gülsoy, S. (2017). Bir Uyarılma Denemesi: Dijital Oyunlarda Sahne. *Sosyoloji Divanı*, (9), 149-164.
- Gülsoy, S. (2021). Dijital Oyun Çağında Oyunun Yapısındaki Değişim ve Oyunsuzlaşma. *Sosyoloji Divanı*, (17), 29-62.
- Halaçoğlu, B. N. (2020). *Video Oyun Evreninde Yol Bulmak: Sınıflandırma ve Türler*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Juul, J. (2008). The Magic Circle and the Puzzle Piece. *Conference Proceedings of the Philosophy of Computer Games* (s. 56-67). Potsdam: Potsdam University Press.
- Kan, D. (2012). Yeni Medya Aracı Bilgisayar Oyunlarında Toplumsal Cinsiyetin İnşası. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(4), 52-60.
- Kaur-Gill, S., & Dutta, M. J. (2017). Digital Ethnography. J. Matthes, C. Davis, & R. Potter (Dü) içinde, *In The International Encyclopedia of Communication Research Methods* (s. 1-10). John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/9781118901731.iecrm0271
- Kendirli, T. (2019). *Dijital Oyun Endüstrisi Terminolojisi*. (Ö. Özüpek, Çev.) İstanbul: Abaküs.
- Kepenek, E. B. (2020). Yeni ve Yükselen Bir Alan: Dijital Oyunlar Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 186-213.
- Kortooms, R. J. (2021, Şubat 18). 5 of the most expensive CS:GO skins right now. esports: 21 Kasım 2021 tarihinde <https://www.esports.com/en/5-of-the-most-expensive-csgo-skins-right-now-181129> adresinden alındı
- Landa, J. A., & Onega, S. (1996). *Narratology: An Introduction*. London: Routledge.
- Lenhart, A., Kahne, J., Middaugh, E., Macgill, A. R., Evans, C., & Vitak, J. (2008). *Teens' gaming experiences are diverse and include significant social interaction and civic engagement*. Pew Internet & American Life Project. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED525058.pdf> adresinden alındı
- Liao, S. (2021). *Riot Games agrees to pay \$100 million in settlement of class-action gender discrimination lawsuit*. The Washington Post: 24 Şubat 2022 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/video-games/2021/12/27/riot-discrimination-100-million-settlement/> adresinden alındı
- Lofgren, E. T., & Fefferman, N. H. (2007). The Untapped Potential Of Virtual Game Worlds To Shed Light On Real World Epidemics. *The Lancet Infectious Diseases*, 7(9), 625-629. doi:10.1016/S1473-3099(07)70212-8
- Lukacs, A. (2014). Sociology. M. J. Wolf, & B. Perron (Dü) içinde, *The Routledge Companion to Video Game Studies*. Routledge.
- Machionis, J. J. (2015). *Sosyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Martins, N., Williams, D. C., Harrison, K., & Ratan, R. A. (2009). A Content Analysis of Female Body Imagery in Video Games. *Sex Roles*, (61), 824-836.
- Mäyrä, F. (2009). Getting into the Game: Doing Multidisciplinary Game Studies. B. Perron, & M. J. Wolf (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader 2* (s. 313-330). New York: Routledge.
- McKenna, B. (2020). Creating Convivial Affordances: A Study Of Virtual World Social Movements. *Information Systems Journal*, 30(1), 185-214.
- Mikula, M. (2003). Gender and Videogames: The Political Valency of Lara Croft. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 79-87.

- Miller, M. K., & Summers, A. (2007). Gender Differences in Video Game Characters' Roles, Appearances, and Attire as Portrayed in Video Game Magazines. *Sex Roles*, 57, 733-742.
- Molesworth, M. (2009). Adults' Consumption of Videogames as Imaginative Escape From Routine. *NA - Advances in Consumer Research*, 36, 378-383.
- Muriel, D., & Crawford, G. (2018). *Video Games as Culture: considering the role and importance of video games in contemporary society*. New York: Routledge.
- Naughty Dog. (2007). *Uncharted* [Dijital Oyun].
- Newzoo. (2017). *Male and Female Gamers: How Their Similarities and Differences Shape the Games Market*. 28 Ekim 2021 tarihinde <https://newzoo.com/insights/articles/male-and-female-gamers-how-their-similarities-and-differences-shape-the-games-market/> adresinden alındı
- Newzoo. (2021). *Global Games Market Report*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2021-free-version/> adresinden alındı.
- Poloma, M. M. (1996). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (H. Erbaş, Çev.) İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Pringle, H. M. (2015). Conjuring the Ideal Self: an Investigation of Self-Presentation in Video Game Avatars. *Press Start*, 2(1), 1-20.
- Rechsteiner, A. (2020) *The history of video games*. 28 Ekim 2020 tarihinde <https://blog.nationalmuseum.ch/en/2020/01/the-history-of-video-games/> adresinden alındı
- Ritzer, G. (2016). *Toplumun McDonağlaştırılması*. (A. E. Pilgir, Çev.) Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Rockstar Games. (2018). *Red Dead Redemption 2* [Dijital Oyun].
- Ryan, M.-L. (2001). Beyond Myth and Metaphor: The Case of Narrative in Digital. *Game Studies*, 1(1). <http://www.gamestudies.org/0101/ryan/> adresinden alındı.
- Salen, K., & Zimmerman, E. (2004). *Rules of Play: Game Design Fundamentals*. London: MIT Press.
- Schiffer, Z. (2021). *Activision Blizzard employees walk out of work to protest rampant sexism and discrimination*. The Verge: 24 Şubat 2022 tarihinde <https://www.theverge.com/2021/7/28/22598410/activision-blizzard-employee-walk-out-protest-sexism-discrimination-lawsuit> adresinden alındı.
- Schmierbach, M. (2009). Content Analysis of Video Games: Challenges and Potential Solutions. *Communication Methods and Measures*, 3(3), 147-172. doi.org/10.1080/19312450802458950
- Shaw, A. (2014). *Gaming at the Edge: Sexuality and Gender at the Margins of Gamer Culture*. London: University of Minnesota Press.
- Simons, J. (2007). Narrative, Games, and Theory. *Game Studies*, 7(1). [gamestudies.org/0701/articles/simons](http://www.gamestudies.org/0701/articles/simons) adresinden alındı
- Standley, T. C., & Beasley, B. (2002). Shirts vs. Skins: Clothing as an Indicator of Gender Role Stereotyping in Video Games. *Mass Communication and Society*, 5(3), 279-293. doi.org/10.1207/S15327825MCS0503_3

- Steamworks Development. (2020). *Steam Sonbahar İndirimi 2020'ye Bir Bakış*. Steam: 24 Şubat 2022 tarihinde https://steamcommunity.com/groups/steamworks/announcements/detail/2947007387788837679?snr=2_groupannouncements_detail_adresinden_alindi
- Taylor, M. (2018). *Stardew Valley has sold over 15 million copies as creator shifts to new project*. PcGamer: 24 Şubat 2022 tarihinde <https://www.pcgamer.com/stardew-valley-has-sold-over-15-million-copies-as-creator-shifts-to-new-project/> adresinden alındı.
- Williams, D., Martins, N., Consalvo, M., & Ivory, J. D. (2009). The virtual census: Representations of Gender, Race, and Age in Video Games. *New Media & Society*, 11(5), 815-834.
- Witthof, N. D., & de Peuter, G. (2009). *Games of Empire*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Yee, N. (2008). Maps of Digital Desires: Exploring the Topography of Gender and Play in Online Games. C. Heeter, J. Denner, J. Y. Sun, & Y. B. Kafai (Dü) içinde, *Beyond Barbie and Mortal Kombat: New Perspectives on Gender and Gaming* (s. 83-96). MIT Press. <http://www.nickyee.com/pubs/BBMK%20Yee.pdf> adresinden alındı.

BEDEN, BİREY VE TOPLUM KESİŞİMİNDE ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞEBİLİRLİK DENEYİMLERİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Fulya Doğruel¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, bedensel engelli bireylerin toplumsal hayata katılım durumlarını, toplumsal kaynaklara erişebilme imkânlarını ve engelliliğe dair algılarını incelemektir. Bu amaçla çalışma, temelde engelliliğin sosyal teorisine dayanarak, engelliliği sadece beden ve sağlık boyutları ile değil, kültür, toplum, ekonomi, teknoloji ve sosyal politika boyutlarını da içeren bütünsel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu bağlamda engellilik olgusunun toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini ve bireysel olarak nasıl deneyimlendiğini etkileşimsel bir çerçeveden anlamaya çalışmaktadır. Gaziantep kent merkezinde temel nitel araştırma metoduyla gerçekleştirilen bu çalışmanın verileri otuz iki katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda engelli bireylerin özgün bedensel deneyimlerine uygun bir erişebilirliğin toplumsal katılımın belirleyicisi olduğu ve engellilik algısı ile erişilebilirliğin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Engellilik, beden, bedensel engellilik, erişilebilirlik, toplumsal katılım.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fulyadogruel@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9593-740X

ACCESSIBILITY EXPERIENCES OF PEOPLE WITH DISABILITIES AT THE INTERSECTION OF BODY, INDIVIDUAL, AND SOCIETY

Abstract

The aim of this study is to analyze the participation in social life of physically disabled individuals, their access to social resources, and their perceptions of disability. For this purpose, based on the social theory of disability, the study deals with disability with a holistic perspective that includes not only body and health but also culture, society, economy, technology, and social policy dimensions. In this context, from an interactionist framework, the study tries to understand how the phenomenon of disability is socially constructed and experienced individually. The data of this study, which was carried out with the basic qualitative research method in the city center of Gaziantep, were collected through in-depth interviews with 32 participants. The results revealed that accessibility appropriate for the unique bodily experiences of individuals with disabilities is the determinant factor for social participation and that the perceptions of disability and accessibility are in mutual interaction.

Keywords: Disability, body, physical disability, accessibility, social participation.

GİRİŞ

Bu çalışma, engelli bireylerin erişebilirlik sorununu sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile inceleyerek toplumsal hayata katılım durumlarını farklı engellilik deneyimleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, bedensel yeti yitimine sahip bireylerin iyi olma hallerini, sosyal ilişkilerini ve yaşam kalitelerini etkileyen çok sayıda değişken olduğu kabulünden hareketle, engelli bireylerin fiziksel ve sosyal çevreye, ulaşım, istihdama, eğitime, sağlığa ve teknolojiye erişim durumları incelenmektedir.

Engellilik, doğuştan gelen bir özellik olmanın yanı sıra her insanın başına her an gelebilecek ve çoğunlukla insan ihmalden de kaynaklı sebeplerden dolayı oluşan kalıcı veya geçici bir durumdur ve dolayısıyla bir halk sağlığı meselesidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (2021a) tespitiyle günümüz dünyasında bir milyardan fazla insan (küresel nüfusun yaklaşık %15'i) bir tür engel ile yaşamaktadır ve engelli nüfusu demografik eğilimler, kronik sağlık koşulları, yaşlanma ve diğer nedenlerle gittikçe artmaktadır.

Türkiye'de Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'ne göre engelli sayısı 1.414.643'ü erkek 1.097.307'si kadın olmak üzere toplamda 2.511.950'dir. Toplam engelli nüfusunun %40,63'ü kronik hastalık, %17,07'si zihinsel, %13,78'i ortopedik, %9,53'ü görme, %7,97'si işitme, %7,57 ruhsal ve duygusal %1,49 dil ve konuşma ve %1,96 diğer engellilerden oluşmaktadır. Ayrıca engellilik düzeyi "ağır engeli" olan kişi sayısı ise 775.012'dir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021).

Gaziantep, iller bazında en son yayınlanan 2012 verilerine göre 28.746 engelli sayısı ile Türkiye'de on altıncı, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise ikinci ildir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013). Gaziantep ili, Türkiye sanayisi ve ticaretinde ilk beş sırada olması,² bu bakımdan bir yandan Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çevre illerden iç göçe, öte yandan Suriye sınırında bulunması nedeniyle Suriye'den yoğun bir mülteci göçüne uğraması sebebiyle hızlı bir demografik değişime maruz kalmıştır. Bu toplumsal değişim içinde engellilik olgusunun nasıl yaşandığını anlamak önem kazanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü engelliliği, "bir sağlık durumu (Serebral Palsi, Down sendromu, depresyon vb.) ile kişisel ve çevresel faktörler (olumsuz tutumlar, erişilemeyen ulaşım, kamu binaları, sınırlı sosyal destekler vb.) arasındaki etkileşim" olarak tarif etmekte; engelli bireylerin dünya genelinde fiziksel, iletişimsel ve finansal engellerle karşılaştıklarını ortaya koymaktadır (2021b). Dolayısıyla 'engellilik', hem medikal anlamda bireylerin kendilerine zorluk yaratan kendi fiziksel/zihinsel durumlarını hem de sosyal anlamda toplumsal bariyerler ve dışlanma ile ilgili durumları işaret eden bütünsel, ilişkisel bir kavramdır.

Sistemik teori ve araştırma açısından engellilik konusu 1980'lere kadar Erving Goffman (1959) ve Irving Zola'nın (1982) etkili çalışmaları dışında sosyoloji alanında pek yer bulamamıştır. Zira yirminci yüzyılda Amerikan sosyolojisinde işlevselcilik teorisinin egemen olmasıyla birlikte bireycilik ve başarı gibi kavramlar ön plana çıkmış ve vücudun estetik ve değer kriterleri gençlik ve güçlü vücut olmuştur. Ancak bu görece bilimsel ihmali durumu, 1980'lerde engelli hareketinin büyümesi ve siyasi, sosyal haklar arayışı ile değişmiştir (Turner, 2001, s.252). Özellikle medyanın sakatlayıcı bir dil kullanarak engellilere dair stereotipleri pekiştirdiği anlaşılmıştır (Auslander ve Gold 1999, s.1395).

Engellilik çalışmaları, "egemen toplumsal pratiklerin sakatlığı toplumsal olarak nasıl inşa ettiğini" ve "sakatlığa dair tutum ve yaklaşımları" ele almıştır (Bezmez vd., 2011, s.15). Böylece engellilik, sakatlık ve yeti yitimi gibi kavramların sosyal bilimlerde artık iyice tartışıldığı bir eleştirel engellilik literatürü oluşmaya başlamıştır (Barnes ve Mercer, 2004; Shakespeare ve Watson, 2002). Engelliliğe dair toplumsal bilinç geliştikçe de bir hasarı ya da yetiyitimi bulunan kişilere yönelik 'özürlü' gibi küçümseyici kavramlar da sorgulanmıştır. Bu anlamda engellilik kavramı iki ayrı anlam üzerinden

² T.C. Gaziantep Valiliği, <http://www.gaziantep.gov.tr/ilimiz-gaziantep>

tartışılmıştır. Kavramı benimseyenler için engellilik sakat kişinin engellenmişliğini tanımlarken, kavramı eleştirenler engelin sakat kişide değil, toplumda olduğu vurgusunu yaparak sakat kavramına sahip çıkmışlardır. Bu çalışmada yer alan katılımcılar yerine göre hem 'sakat' hem 'engelli' kavramlarını kullandıkları için metinde her iki kavrama yer verilmiştir. Nitel araştırma metoduna dayanan bu çalışma, engellilik olgusunu erişebilirlik kavramı temelinde engelliliğin sosyal teorisi çerçevesinde tartışmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışma kuramsal açıdan engelliliğin hem tıbbi ve bedeni yönünü hem de sosyal, kültürel ve duygusal yönlerini dikkate alarak engelliliğe ilişkisel ve bütüncül bir perspektifle yaklaşır. Bu doğrultuda çalışma, engelliliğe tıbbi/medikal ve sosyal açıdan yaklaşan modellerin entegrasyonunu hedefleyen bir çerçevede engelliliğin sosyal teorisine dayanır. Bu kapsamda 'sosyal model,' 'biyopsikososyal yaklaşım' ve engellilik sosyolojisi çerçevesinde post-yapısallık, fenomenolojik, feminist ve insan hakları yaklaşımlarından beslenir.

Tıbbi/medikal model 1980'lerden önce engelliliğe dair tek akademik perspektif olarak işlevselci bakış açısına dayanır (Barnes, vd., 2002) ve bireysel tıbbi açıklamalarla sınırlıdır. Biyomedikal olarak da ifade edilen bu modelde, engellilik doğrudan bir hastalık, yaralanma veya başka bir sağlık durumundan kaynaklanan, tedavi ve rehabilitasyon şeklinde tıbbi bakım gerektiren bir durum olarak betimlenmekte ve bireyin kendi sorunu olarak görülmektedir (Mitra, 2006, s.236). Bu bağlamda, insanlar 'normal' olarak tarif edilen işlevleri görememe durumunda engelli olarak kabul edilirler (Amundson, 2000, s.49). Teşhis ve tedavi süreçlerine katkısı çok önemli olan tıbbi/medikal model engelliliği bireyi sorumlu ve kusurlu bularak "bireyselleştirmesi" ve "tıbbileştirmesi," dolayısıyla "toplumu herhangi bir sorumluluktan azade etmek" ve "sosyal adalet konusunda sessiz kalmakla" eleştirilir (Smart ve Smart 2006, s.30-31).

Sosyal model ise tıbbi/medikal yaklaşımları eleştiren bir perspektifle "engelliliğin sosyo-politik kavramsallaştırmalarını yapmaktadır" (Tremain, 2005, s.1-2). 1970'lerden itibaren, başta Avrupa ve Kuzey Amerika'da engellilik çalışmalarına etkileşimci ve yorumlayıcı bakış açısı kazandıran model engelli taban örgütlenmelerinin aktiviteleri ile gelişir (Durell, 2014, s.22). Engelli olan akademisyenlerce³ geliştirilen model, hasar/sakatlık/yeti yitimi (impairment) ve engellilik (disability) arasında bir ayırım yaparak sakatlığın bedensel yanından ziyade toplumsal inşasına, diğer bir deyişle sakatlıkları bulunan insanları "sınırlayan, düzenleyen ve ayrımcılığa uğratan bir dizi fiziksel ve sosyal bariyer"e (Barnes, vd., 2002, s.3) odaklanır. Dolayısıyla, dünyadaki sakatlık hareketine yön veren sosyal modelin engelli insanlar için "adalet ve özgürlüğe ulaşmanın çok pratik bir aracı olacağı" savunulur (Oliver, 2004, s.31). "Hayırseverlik" temelli yaklaşım yerine "insan hakları" ve "vatandaşlık" yaklaşımından hareket eden model (Abberley, 2002, s.120) "engelliliği bir insan hakları konusu haline getirir" (Ünal, 2021, s.246). Ancak "sakatlığın acılarına dair deneyimleri" göz ardı etmek, dolayısıyla "bireysel ve çevresel faktörlerin kompleks ilişkisini anlamada yetersiz olmakla eleştirilir" (Shakespeare, 2010, s.3,6).

Biyopsikososyal model, sosyal modelin daha gelişmiş bir yorumu olarak, beden ve toplum faktörlerini etkileşimsel bir zeminde ele alarak tıbbi ve sosyal modellerin entegrasyonunu hedefler. Engelliliği sadece kişinin kendisinden kaynaklanan bir 'özrün' neticesi" olarak değil "kişi ile çevresi arasındaki dinamik etkileşimin bir ürünü olarak" betimler (Uluocak ve Aslan, 2012, s.48). Bu yaklaşıma göre hedef sakatlıkları bulunan bireyleri devre dışı bırakmak değil, etkinleştirmektir. Bu model Dünya Sağlık Örgütü'nün 1980'lerden beri sağlık ve engelliliği ölçmek ve politika geliştirmede uluslararası standart olarak geliştirdiği ICF sınıflandırmasına (Uluslararası İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın

³ Finkelstein,1980; Oliver, 1990; Abberley, 1991; Hahn, 1989; Shakespeare ,1994 ve Zola,1993 bunlardan bazılarıdır (Bkz. Gleeson, 1999).

Uluslararası Sınıflandırması) temel teşkil eder ve Birleşmiş Milletler (1993) sosyal sınıflandırması olarak da kabul edilir (Dünya Sağlık Örgütü, 2004, s.4). ICF modelinde kişinin işlevselliği ve yetiştirimi, sağlık koşulları (hastalıklar, hasarlar, yaralanmalar, travmalar vb.) ile hem kişisel hem de birbirleriyle etkileşim içinde olan fiziksel, sosyal ve düşünsel olan çevresel bağlamsal etmenler arasındaki dinamik etkileşime göre biçim alır. Bu çevresel etmenler ürünler ve teknolojiyi; doğal çevre ve insan yapımı değişiklikleri, destek ve ilişkileri; tutumları, hizmetler, sistemler ve politikaları içerir (Dünya Sağlık Örgütü, 2004, s.18). Bu model ise katılım kavramını geliştirememekle ve bireysel engellilik modeli ile ilişkili kalmakla eleştirilir (Oliver ve Barnes, 2012, s.25-26).

Engellilik sosyolojisi, 1980'li yıllarda İngiltere'de sosyal model çerçevesinde gelişir. Daha sonraları sadece tıbbi değil sosyal modelin de hayata uygulanmasını eleştirel bir perspektifle gözden geçiren ve insan hakları bağlamında politika yönelimli ve daha çok cinsiyet, yaş, ırk, eğitim ve sınıf gibi engellilerin çoklu öznelliğini dikkate almaya yönelik post-yapısalcı engellilik perspektifleri (Gleeson, 1999, s.16-17) ile fenomenolojiye atıf yapan iki farklı yönelim gelişir (Hughes ve Paterson, 2006, s.100) ve bunlara feminist perspektif ile hak temelli perspektifler eklenir.

Post-yapısalcı yaklaşımlar “engelliler ve engelli olmayanlar arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini yaratan ve devam ettiren sosyal yapıları ve süreçleri anlamaya çalışırlar” (Burcu, 2015, s.45). En başta Foucault (biyo-politika) ve Baudrillard (Simülakr) tarafından ortaya konan post-yapısalcı çalışmalar (Hughes ve Paterson, 2006, s.100) “toplumda hem ‘normal’ beden hem de hasarlı/noksan bedenler üzerine eş zamanlı söylem ve iktidar oluşturulduğu” fikrinden hareketle “öznenin tanımlanmasında söylemin rolü”ne odaklanırlar (Bezmez vd., 2011, s.18). Ancak bu yaklaşım, bireylerin yaşadığı “acı”nın ve “bedensel bir hasarın veya duyu kaybının basit bir biçimde sadece söylem üzerinden anlaşılacağı” noktasında eleştirilir (Bezmez vd., 2011, s.19).

Fenomenolojik yaklaşım, engellilik çalışmalarının bedensel faillik sorununu ihmal ettiğini öne sürerek geleneksel Kartezyen düalizmini aşma iddiası sunar (Titchkosky ve Michalko, 2012). “Sakatlığı sabit varsaymak yerine (...) deneyimin çeşitliliğini ve farklılığını (...) biyolojik olan ile toplumsal olanı birbirinden ayırtmadan” ele almak gerekliliğini ortaya koyar (Bezmez vd., 2011, s.19). Böylelikle, “öznellik, engellilik ve yapabilirlik arasında düşünmek için olası bir alan olarak ortaya çıkar” (Hughes, 2020, s.39,58). Ancak, bu yaklaşım “sakatlığa yönelik politik çıkarım yapmayı ve talepte bulunmayı güçleştirmekle” eleştirilir (Bezmez vd., 2011, s.20).

Feminist yaklaşım, birey ve toplum arasındaki iktidar ilişkilerinden hareketle “temsilin bedeni yönettiği noktasında kadın bedeninin nasıl inşa edildiği ve bu süreçteki sosyal baskılar” üzerinde durur ve “engeli bulunan kadınların engelli olmayan kadınlara göre daha farklı sorunları deneyimlediklerini” ortaya koyar (Burcu, 2015, s.67). Bu bağlamda “kadınların genel düşük toplumsal katılım ortalamasını daha geniş sosyo-kültürel sistemle bağlantılandırır” (Hanna ve Rogovsky, 1991, s.50).

Hak temelli politik model ise siyaset alanında sesini duyuramayan engelli bireylerin “seslerini duyurmak” ve “karar verme mekanizmalarına katılım” hakkı elde etmek amacıyla 1970’lerde gelişmeye başlayan hak temelli sakat hareketlerinin mücadelesini yansıtır. Etkin özneler olan engellilerin, engelli olmayan akranlarıyla eşit bir şekilde toplumun tüm alanlarına katılmaları gerektiğini anlatır (GIZ ve CBM, 2012). Bu yaklaşım “sakatların kendilerine has bir kimlik grubu olarak ortaya çıkabilmelerini, haklarını aramalarını ve kendileri adına konuşma hakkını kendilerinde görmelerini mümkün kılmıştır” (Bezmez vd., 2011, s.43). Bu anlamda, Rioux (2002: s.225), “sosyal adaletin temeli olan sosyal hakların geliştirilmesi ve korunmasının asgari yaşam standardı” olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Genel itibari ile engelliliğe dair oluşan çağdaş paradigma engelliliği “tıbbi bir problem” olarak değil bir “medeni bir hak, (...) erişebilmeyi, barınmayı ve adaleti içeren sosyo-çevresel bir unsur” olarak görür (Burcu, 2015, s.38). Bu anlamda, engelliliğe dair geleneksel hayırseverlik yaklaşımı ve tıbbi yaklaşımdan, insan haklarına dayalı bir yaklaşıma doğru bir paradigma değişikliği vurgusu Birleşmiş

Milletler'in (2006) imzaladığı Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşmesi'nde de yer almıştır. Bu yeni paradigmanın oluşumuna engellilik deneyimlerinin farklı boyutlarına yaptıkları vurgularla katkı sunan engellilik yaklaşımları, olgunun bütünsel ve derinlikli bir perspektifle analiz edilebilmesinin yöntemlerini zenginleştirirler. Dolayısıyla, bu çalışmada engelli bireylerin erişebilirlik ve toplumsal katılım durumlarının analizi engelliliğin sosyal teorisi başta olmak üzere bahsi geçen sosyal modellerden beslenmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışma temel nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. "Nitel araştırmanın temel özelliği, bireylerin gerçekliği sosyal dünyalarıyla etkileşimleri içinde nasıl inşa ettikleri üzerine yoğunlaşmasıdır" (Merriam, 2009, s.22). Engellilik kompleks, çok boyutlu ve ilişkisel bir olgudur. Dolayısıyla amaç 'bir süreci keşfetmek,' 'anlamaya çalışmak,' ve 'deneyimleri tanımlamak' olduğunda nitel yöntem buna uygun bir metodolojidir (Punch, 1998, s.20).

Araştırmanın örneklem grubu Gaziantep kent merkezinde yaşayan bedensel engelli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılar kartopu örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Çalışma Gaziantep kent merkezinde yaşayan ortopedik, görme ve işitme engelli 15 kadın ve 17 erkek olmak üzere 32 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 18 ve 60 yaş aralığındadır. Katılımcıların 12'si ortopedik engelli, 10'u görme engelli ve 9'u işitme engellidir. Eğitim durumu açısından katılımcıların 3'ü okur-yazar değil; 1'i okuryazar; 2'si ilkokul mezunu; 11'i ortaokul mezunu; 9'u lise mezunu; 2'si üniversite öğrencisi ve 4'ü üniversite mezunudur.

2015-2016 yılları arasında yürütülen bu araştırmanın verileri, engelli bireylerin erişilebilirlik durumu, toplumsal katılımı ve engellilik algısı arasındaki ilişkiselliği inceleyen 20 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle toplanmış, katılımcı gözlem ve saha notları ile desteklenmiştir. Saha çalışmasının verileri gönüllülük ilkesi doğrultusunda ses kaydı ya da not alınarak toplanmış ve deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler engellilerin çevre, ulaşım, ekonomi, istihdam, eğitim, sağlık, teknoloji ve toplumsal yaşama erişim ve engellilik algısı temaları ile kategorileştirilmiş ve yorumsamacı bir perspektifle analiz edilmiştir.

Bu nitel araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği, "veri toplama sürecinde uygun ve yeterli katılımın sağlanması," "uzman incelemesi," verilerin "karşılaştırmalar yaparak çapraz kontrolü" ve incelemenin derinlemesine görüşme, katılımcı gözlem ve ilgili literatür gibi "birden çok veri kaynağı kullanarak" yapılması yoluyla sağlanmıştır (Merriam, 2009, s.210-223). Ayrıca, farklı görüşlere, farklı engellilik deneyimlerine mümkün olduğunca yer vererek heterojenlik sağlanmaya çalışılmış ve bu konuda "seçim yanlılığından" (Neuman, 2020, s.483) kaçınılmıştır. Çalışmanın örnekleme katılımında gönüllülük esas alınmış ve kişisel bilgiler, kişilerin isimleri anonimleştirilerek korunmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN VERİ VE BULGULARI

Bu bölümde engelli bireylerin demografik özellikleri betimlendikten sonra sırasıyla (a) çevre düzenlemesi ve ulaşım açısından gündelik yaşamın rutinlerinde çevreye erişimleri, (b) sağlık hizmetleri ve tıbbi teknolojiye erişimleri, (c) istihdam, eğitim ve mesleki uzmanlaşma açısından ekonomik kaynaklara erişimleri ve (d) son bölümde engelli bireylerin engellilik algıları ve toplumsal hayata katılımları değerlendirilmiştir. "Dünyanın farklı yerlerinde gelişen sakat hareketlerinin ilk gündeme getirdiği meselelerden biri erişimdir" (Bezmez vd., 2011, s.45) ve toplumsal katılım sağlamanın imkânı her şeyden önce fiziksel çevreye erişebilme imkânı ile başlar.

3.1. Fiziksel Çevreye Erişim ve Ulaşım

Fiziki çevre ve ulaşım uygulamaları engellilerin kentsel çevreye dahil olma durumlarını belirleyen önemli göstergelerdir. Katılımcıların bu konuda yaşadıkları sorunların başında kamusal binalara ve yaşanabilir konutlara erişim sorunu; yol, kaldırım, yaya geçidi ve sosyal alanların düzenlemelerindeki yetersizlikler; özel ve kamu toplu taşıma sistemlerindeki erişim sorunları gelmektedir. Katılımcılar bu sorunları şöyle ifade etmiştir:

Maalesef her istediğim yere gidemiyorum, merkeze ya da başka yerlere gidince sıkıntı çıkıyor. Asansörler, sandalye şarj alet yerleri çalışmıyor ya da ulaşım sıkıntı oluyor. Daha fazla destek lazım. Ayrıca oturduğum binada asansör yok, iki kat merdiven çıkmak dışarı çıkmamı ciddi anlamda engelliyor (O.E., K, 36, O-Y değil).⁴

Bir resmi kuruluşa gitmek istesek ne girişte kullanışlı bir rampa ne de asansör var. Mesela TOKİ evlerinin girişlerinde rampa var ancak çok yüksek, engelli olmayanlar bile bu rampalardan çıkamıyor. Ayrıca asansör yok. İnsanlar sürünerek yukarı çıkıp iniyorlar (O.E., E, 36, L).

Öte yandan, özellikle görme ve ortopedik engelli katılımcıların kamusal alana erişmeye çalışırken kaldırımlar, yollar ve trafik ile ilgili olarak ifade ettikleri sorunlar sarı şeritlerin süreksizliği, ağaçla bloke edilmiş olabilmeleri, kaldırımların arabalarla ya da esnafın eşya ve ürünleri ile işgal edilmesi ve bunların kazalara yol açmasıdır.

Belediye düzenleme diye sarı şerit yapmış, bunlar da çok plansız yapılmıştır. Bunları takip ettiğimizde elektrik kutularına, ağaçlara, çarpıyoruz. Direkler, tabelalar sıkıntı oluşturuyor. Gaziantep esnafı da dükkân dolabını, kasalarını kaldırımın ortasına koyuyor. İnsanlar gerçekten duyarsız bu konularda (G.E., E, 30, Ü).

Ulaşım da engellilerin hareket kabiliyetlerini sınırlayan önemli bir faktördür. Bu konuda katılımcıların vurguladıkları sorunların başında ulaşım araçlarına erişimde yaşanan zorluklar ve trafikte görme engelliler için sesli; işitme engelliler için ise renkli/ışıklı sinyalizasyon eksikliği gelmektedir.

Özellikle de karşıdan karşıya geçerken sorun oluyor. Yanında birileri olmak zorunda. Yollarda, duraklarda, ışıklarda bir sesli sinyalizasyon sistemi olması lazım. Yaya ışığını bekliyoruz ama yine arabalar geçiyor. Sen kurallara uyuyorsun, onlar uymuyor (...) kaldırımlar düzensiz, bazen de çukur oluyor göremiyorum (G.E., K, 34, L).

Dikkatli gitmeye çalışıyorum, sağma soluma normalden çok bakıyorum normal insanlara kıyasla. Çünkü icabında arkamda araba geliyor olabilir. Sürücüler dikkat etmiyor (İ.E., E, 33, L).

Öte yandan, özel ve kamu toplu taşıma sistemlerinde yaşanan sorunlar da katılımcıların erişebilirliklerini zorlaştırmaktadır. Ulaşım araçlarının teknik donanımına sahip olmaması veya bazı şoförlerin ayrımcı tutumları engelliler açısından hareketi kısıtlayan bir etkide bulunmaktadır.

Şehir içindeki ulaşımımızı ücretsiz paso ile gerçekleştiriyoruz ama bu ayağımıza bağ oldu. Hor görüyorlar, hakaret ediyorlar. Şoför "sen engelli değilsin ki niye kullanıyorsun bu kartı" diyor. Durakta durmayıp geçiyorlar. Bu bizi çok üzüyor (G.E., E, 60, O-Y değil).

⁴ Katılımcıların ifadelerinin yanına parantez içinde engellilik türü, cinsiyet, yaş ve eğitim durumları belirtilmiş, Kadınlar K, erkekler E harfi ile kodlanmıştır; ayrıca engellilik türü, ortopedik engelliler için O.E.; görme engelliler için G.Ö. ve işitme engelliler için İ.E. olarak kodlanmıştır. Eğitim durumu da ilköğretim için İ, Ortaokul için O, Lise için L ve Üniversite için Ü olarak kodlanmıştır. Okur-yazar olanlar O-Y, olmayanlar O-Y değil olarak kodlanmıştır.

Tramvay ile hastaneye gitmek istedim. Tabi binemedim. Bu tramvayda engellileri vatandaş yerine koymuyorlar. Burada yaşadığım hayal kırıklığını anlatmak çok zor. Sanki Gaziantep'te bir tek sağlam vatandaşlar var (O.E., K, 25, L).

Serbest kart kullanıyorum. Şoför benim işitme engelli olduğumu bildiği için beni otobüse almıyor. Ücretsiz biniyorum diye beni almıyor (İ.E., K, 24, O).

Fiziksel çevre ve mekânın kullanımı bağlamında katılımcılar tarafından aktarılan engellilik deneyimleri engelliliğin sadece bedensel hasarlarla değil engelliğin sosyal teorisinin ortaya koyduğu gibi diğer insanlar tarafından dayatılan engellerle de ilişkili olduğu gözler önüne sermektedir. Kent alanlarına, kamusal binalara ve ulaşım erişim konusunda dayatılan engellerin azaltılması, Karataş'ın da (1997) çalışmasında tespit ettiği üzere, engelli bireylerin eve kapanmasına varabilen toplumsal izolasyonunun önüne geçme ve yaşamlarını kolaylaştırma imkânı sunabilir.

3.2. Sağlık Hizmetlerine ve Tıbbi Teknolojiye Erişim

Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini engelleyen sosyal, ekonomik, fiziksel bariyerler, Biyopsikosozyal modelin vurguladığı gibi “düşük kalitede hizmet almalarına” sebep olmaktadır. Bunun sebebi ise genelde “pek çok sağlık hizmeti veren kurumların engellilerin ihtiyaçlarını karşılayacak politikalara sahip olmaması” ve “bununla ilgili karar alma süreçlerinde engellilerin görüşlerine başvurulmaması”dır (DSÖ, 2021b). Bu anlamda sağlık sadece biyolojik değil aynı ölçüde sosyal bağlama da içkindir. Engelli bireylerin uzun ve karmaşık tedavi süreçlerinde geçtikleri düşünülürse gerekli fiziksel, sosyal, ekonomik ve kişisel bakım desteğinin sağlanamaması Ergüden'in de belirttiği gibi (2018, s.24) “sağlık hizmetlerine erişimi güçleştirerek, engelli insanların yaşam kalitesi üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.”

Bu çalışmada katılımcıların sağlığa erişimiyle ilgili olarak dille getirdikleri ulaşım, mekân ve ekonomi ile ilişkili sorunları Dünya Sağlık Örgütü'nün (2021b) dünya genelinde tespit ettiği sorunlarla benzer niteliktedir. Katılımcıların aktardıkları sorunlar hastaneye erişimde güçlük, hastanelerde fazla beklemek ve verilmesi gereken önceliği kullanamamak, yeterli ilgi görmemek, engelli raporu alabilmekle ilgili sorunlar ve bunun ekonomik dönüşleri, sağlık imkânlarına erişmeye çalışırken yaşanan ulaşım zorlukları ve bunların yanı sıra işitme engellilerin yaşadığı iletişim zorluklarıdır.

Biz eşimle birlikte haftanın iki günü hastaneye pansumana gidiyoruz, engelliler bir yere gitmek istediklerinde onlara otobüs verilecek dendi ama karar defter üzerinde kaldı. Bazen de hastanede beklemek gerekiyor, orada engelli lavabosu yok (O.E., K, 33, O-Y).

Çok fazla problemlerle karşılaşılıyor. Hiç kimse anlamıyor. Keşke işaret dili yaygınlaşsa da ben de karşılaştığım insanlarla anlaşabilsem. En azından hasta olduğumda rahatsızlığımı daha rahat dile getireyim, doktora ya da oradakilere anlatayım. Çok fazla yanlışlıklar çıkıyor hastanede, bir tercüman ya da en azından biraz anlayan olsa kolaylıkla iletişim sağlayabilsek. Ama eskiye göre biraz daha rahatlamış durumdayız. İşaret dilinin önemi biraz daha artıyor (İ.E., E, 37, L).

Öte yandan engelli bireylerin sağlığına kavuşması ya da en azından daha ileri bir engelliliği önleyebilme açısından gerekli tıbbi uygulamalara, operasyon imkânına erişim önemlidir. Engelli bireyler, düzenli bir tedavi görmediklerinde Öztürk'ün (2014, s.64) çalışmasında da saptandığı gibi başkalarına “bağımlı” yaşamak durumunda kalabilmektedir. Katılımcılar masraflı müdahalelerin gerçekleştirilmesi için çoğunlukla ekonomik desteğe ihtiyaç duyduklarını ve bu konuda devlet desteğini alabilmenin önemini vurgulamışlardır.

Eşim ve ben engelliyiz, maaşımız var devletten. Çocuğum da ortopedik engelli, tedavi ettirebilmek için maddi desteğe ihtiyaç var. Hastanede zamana bırak, iyileşip iyileşemeyeceğini ileride göreceğiz dediler. %88 engelli olmasına rağmen ağır engelli heyet raporu vermediler

maaş bağlanmasın diye. Benim vicdanım el vermedi ben rehabilitasyona gönderdim (O.E., E, 42, İ).

Belden aşağı felçliyim. Maddi imkânsızlıktan dolayı araba ve tekerlekli sandalye bulmada büyük sıkıntılar yaşıyorum (O.E., E, 39, İ).

Çalışmadığım için sigorta yok. Bir doktora gideceğimiz zaman özel hastaneye gitmek zorunda kalıyoruz bu da çok pahalı oluyor, para lazım. Yeşil kart veriyorlar ama yetmiyor (İ.E., E, 50, O-Y değil).

Dejong ve diğerlerinin (2002, s.262) belirttiği gibi ulusal sağlık ve bakım sistemine erişimde istihdam durumu ve gelir düzeyi etkilidir. Dünya Sağlık Örgütü, düşük gelirli ülkelerdeki tüm engelli insanların yarısından fazlasının uygun sağlık hizmetini karşılayamadığını, hatta sağlık hizmetine erişebilmek için gereken ulaşım masraflarını ve ilaç maliyetlerini bile karşılamakta zorluk çektiklerini ortaya koymaktadır (2021b).

Engelli bireylerin engelleri aşması bazen medikal aletlere erişim ile mümkün olabilir. Teknoloji desteği ile geliştirilebilen iletişim, hareketlilik, fiziksel güvenlik, kişisel özerklik, kontrol, bağımsızlık, yeterlik, özgüven, daha iyi sosyal ilişkiler kurma yeteneği, iş gücüne ve daha geniş topluluğa katılma gibi özellikler benlik ve esenlik duygularının temel bileşenleridir (Lupton ve Seymour, 2000, s.1851,1860).

Teknolojik desteğe erişimlerini sağlayabilecek maddi desteğin önemi birbirinden farklı engelleri bulunan katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Kimi katılımcı ihtiyaç duyduğu teknolojik donanıma tamamen ya da kısmen erişmişken, kimi onun eksikliğini derinden hissetmektedir. Katılımcı aktarımları gerekli teknolojik donanıma sahip olmanın engelli bireylerin yaşamını kolaylaştırdığını göstermektedir.

Doğuştan işitme engelliyim. Küçükken işitme cihazı kullansaydım belki de duyabilirdim ama cihaz pahalı olduğu için, devlet bunu karşılamadığı için ailem alamamış. Ekonomik olarak iyi olsaydık belki böyle olmazdım (...) 3G telefon kullanıyorum. Böylece iletişim sağlayabiliyorum (İ.E., K, 27, L).

Görme engelim olduğu için konuşan İpad istiyorum. Beni yönlendirecek sesli cihazlar istiyorum. Böylece başkalarına muhtaç olmadan rahatça hareket edebilirim (G.E., K, 17, L öğrencisi).

Bir görme engelli olarak sesli konuşabilen, navigasyonu olan telefonu kullanıyorum. Bilgisayarım da konuşuyor, rahatça işlerimi halledabiliyorum (G.Ö. E, 44, Ü).

Çocuk felci olduğum için ilkel bir protez bacak kullanmayı denedim olmadı. Şimdilerde internette robot teknolojilerini takip ediyorum. Ölmeden bir gelişme olur da kullanırım diye umutluyum (O.E., E, 45, Ü).

Katılımcıların ifade ettikleri gibi engelli sandalyelerinden, işitme cihazlarına, tıbbi teknolojiye kadar pek çok teknolojik/medikal araç bireylerin hareket etme imkânlarını ve dolayısıyla toplumsal yaşama erişimlerini ciddi ölçüde kolaylaştırabilmektedir. Ancak bu araçlar kişilerin çoğunun bütçesini aşan nitelikte bir ekonomik değere sahip olduğundan kurumsal desteğe kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021), Engelli ve Yaşlı Hizmetleri kapsamında engelli bireylere çeşitli destekler sunmaktadır ancak bu konudaki uygulamaların teknolojik ilerlemelere ayak uydurarak daha çok yaygınlaşması, biyopsikososyal modelin de vurguladığı gibi çevresel engellerin kaldırılması ile birlikte engelli bireylerin erişilebilirliğini artırmak açısından önemlidir.

3.3. Ekonomik Kaynaklara Erişim

İstihdam, eğitim ve mesleki uzmanlaşma, engelli bireylerin ekonomik kaynaklara erişimini sağlayarak yaşamlarını başkalarına bağımlı olmadan daha rahat bir şekilde sürdürebilme; kendine

yetebilme, sosyalleşme, medikal destek ve cihazlara erişebilme imkânı vererek yaşam kalitelerini büyük ölçüde belirlemektedir. Zira ekonomik alan engellilik kategorisinin üretilmesinde ve engellilere yönelik toplumsal tepkilerin belirlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır (Oliver, 2004).

İstihdam, “engelli bireylerin dışlanmayı ve ayrımcılığı deneyimledikleri yaşam alanlarından” biridir (Burcu, 2015, s.144). İstihdam olanaklarına erişememe ve ayrımcılığa maruz kalma durumları birbirini etkilemekte ve pekiştirmektedir. Bu anlamda, Jajtner vd. de (2020, s.1) engellilerin ekonomik ve sosyal katılımını artırmayı amaçlayan politikaların engelli bireyler açısından gelir eşitsizliğini azaltacak etkide bulunacağını vurgularlar.

TÜİK (2019) verilerine göre engellilerin sadece %19,9’u çalışmaktadır. Bu çalışan grubun %58,1’i hem ücretli ve yevmiyelileri hem maaşlı olanları içermektedir. Engelli kadınların sadece %12,6’sı; erkeklerin ise %32,9’u çalışmaktadır. Engelliler Konfederasyonu’nun (2021) raporuna göre işsizlik “çalışabilir engelliler arasında % 78’ler seviyesinde seyretmektedir.

Bu veriler engelli bireylerin büyük oranda üretim ve istihdam dışı kaldığını ve dolayısıyla başkalarına bağımlı olabileceklerini göstermektedir. Bu çalışmada yer alan katılımcılar ya devlet tarafından istihdam edilerek ya düzensiz muhtelif işler yaparak ya da engelli yardımları ile geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle ‘engelli aylığı’⁵ ile geçinemeyen evli ve çocuklu bireyler, aylığın yanı sıra bir işte ‘güvencesiz’ çalışarak geçinmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler.

Devlet verdiği engelli aylığı yetmediği için ek iş yapıyorum. Bu ek iş olmasa geçinemem. Günlük olarak 10 saat çalışıyorum ve hep ayakta duruyorum (...) Sağlam insanlardan daha çok çalışıyorum ama yine de ezilen ben oluyorum yani işe bir saat gitmedim mi hemen paramdan kesiyorlar. Sigortam şu an yok, kaçak olarak çalışıyorum. İş yeri sigortamı gösterirse engelli maaşım kesilir ve tekrar başvurup rapor almam ise uzun bir zaman alacağı için mecburen sigortasız çalışmak zorunda kalıyorum (O.E., E, 32, O).

Pek ücret almıyoruz bu atölyede, çok az cep harçlığı gibi bir şey alıyoruz. Ellerim, kaslarımın güçsüz düşmesin diye sürekli bir şeyle uğraşıyorum. Devamlı ve garantili bir iş olsa çalışmak isterim ama işe girince garanti olmalı, işten çıkaracak mı çıkarmayacak mı? Sonuçta elinde bir aylık var. Şimdi işe girince sigortalı olursan o aylık kesilecek. Kimse o riski göze almak istemiyor (O.E., K, 25, L).

Öte yandan, sayıları az da olsa eğitim durumları yeterli olan engelliler devlet tarafından istihdam edilmiştir. Türkiye genelinde 2021 yılı itibarıyla engelli memur 62.337’dir. 2021 EKPSS Yerleştirme Sonuçlarına göre 62 bin 311 kişi işe yerleşmek amacıyla tercih yapmış ancak sadece 1.961 kişi kamuda işe yerleşebilmiştir” (Engelliler Konfederasyonu, 2022). Bu çalışmada yer alan katılımcılardan biri ortaokul mezunu olup devlet tarafından istihdam edilmiş, 1’i kadın 4 katılımcı da üniversite mezunu olup öğretmen olarak atanmışlardır. Bir katılımcının “son atamalarda yine 450 civarında kadro ayrıldı fakat lise ve üniversite mezunu az olduğundan bu kadrolar boş kaldı” (G.E., E, 30, Ü) cümlesiyle ifade ettiği gibi kadroların boş kalmasının sebeplerinden biri de engelli bireylerin eğitime erişememesidir. Bu durum eğitim, istihdam ve ekonomiye katılımın karşılıklı ilişkisini açığa çıkarmaktadır.

Biyopsikososyal modelin de vurguladığı gibi “toplumsal yaşama ‘katılım’ koşulları içinde para kazanmak ve meslek sahibi olmak önemlidir” (DSÖ, 2001, s.99). Bunun da en etkili yollarından biri

⁵ Bu çalışmanın yürütüldüğü 2015-2016 yılları arasında engelli aylıkları üç ayda bir defa verilirdi. 1 aylık % 40-69 Engelli Aylığı 326, 59 TL’ye; 1 aylık % 70 ve üstü bakıma muhtaç engelli aylığı ise 489,89 TL idi. 2022 yılında ise % 40-69 Engelli Aylığı 842,81 TL; % 70 ve üstü Bakıma muhtaç engelli aylığı ise 1264, 20 TL’dir. Bkz. <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/sosyal-yardimlar/>

eğitim fırsatına erişebilmektir. Ancak, katılımcılar sadece iş bulamamaktan değil, iş koşullarından, bulabildikleri işlerin engel durumları ile uyumsuz ve onları zorlayacak ağırlıkta işler olmasından, işe giderken karşılaştıkları ulaşım ve fiziki çevre koşullarından yakınmaktadır.

Özel sektörde çalıştım yıllarca, ofisim on dokuz basamakla çıkılan asma katıydı, merdivenleri korkuluksuzdu. Zor koşulları yüzünden bıraktım çünkü özel sektör engellileri çalıştırarak vergiden kurtuluyor ama bizim haklarımızı çığnıyor. Devletin koyduğu kontenjanlara bile riayet edilmiyor. İhtiyaç duyduğumuz tek şey insan yerine konmak ve sosyal bir devlete sahip olmak. Engelliyim ama hasta değilim. Bir ayağım sakat ama iki elim sağlam (O.E., E, 45, Ü).

Aslında bizim burada İŞKUR'dan iş bulan arkadaşlar var. İşe koyuyorlar, adam iki gün sonra çıkıyor. Çünkü yapamayacağı zor işler veriyorlar (O.E., K, 25, L).

İş bulmaya çalışıyoruz, fabrika fabrika dolaşıyoruz ama bir sonuç elde edemiyoruz. Kimse bizi anlamıyor. En büyük sorunumuz derdimizi anlatamamak (İ.E., E, 50, O-Y değil).

Katılımcılar engellilik durumlarına uygun koşullarda istihdam edilmek istediklerini ifade etmişlerdir. Aslında mesleki rehabilitasyona ilişkin olarak T.C. Başbakanlık Özürlüler Kanunu'nun (2010) 13. Maddesi'ne göre, özürülerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamaz. Özürlülerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahının sağlanması amacıyla mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanması esastır.

Ancak saha verileri engelli bireylerin iş koşulları, istihdam ve geçim durumlarının çok çetrefilli, uygunsuz, düzensiz ve zor olduğunu açığa çıkarmaktadır. Yaşamlarını idame etmek ile ilgili çok çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan katılımcılar "ev kirasını ödeyememekten", "iş yerinde insan yerine konmamaktan", "maaşının kesilmesinden", "aylığını üvey anneye kaptırmaktan", "çocuğuna bakamamaktan", "soğukta seyyarın başında durmaktan", ve neredeyse hepsi "ay sonunu getirememekten" şikayetçi olmuşlardır. Katılımcılar işgücü piyasasına erişebilme, toplumsal yaşama katılım ve itibar görme arasındaki bağı şöyle açıklamışlardır:

İşe girmeden önce milletin gözünde gariban bir engeliydim. Ne zaman ki işe girdik başarılı, tecrübeli, danışılan bir eleman olduk. Cebinde paran varsa, elinde işin varsa herkes seni sever (...) Evlenirken gözlerim görmediği için evlilikte sıkıntılar oldu. Sonra düzenli bir gelirim olması bana kolaylık sağladı, sordukları ilk sorulardan biri işimdi (G.E., E, 43, L).

Para olmadan hiçbir şey yapılmıyor. Ne kadar paran varsa o kadar değerli oluyorsun. Paran varsa kimse engeline bakmıyor (O.E., E, 36, L).

Öte yandan, engelli kadın bireyler, daha çok özel alanda kalmaları, aile kontrolünde olmaları ve iş yaşamından daha uzak olmaları nedeniyle "erişememe durumundan kaynaklanan izolasyona daha fazla maruz kalmaktadırlar" (Hanna ve Rogovsky, 1991, s.51). TÜİK (2019) Türkiye Sağlık Araştırması'nın ortaya koyduğu gibi Türkiye'de kadın engellilerin istihdama erişimi erkek engellilerden çok daha düşüktür. Bu çalışmada yer alan 15 kadın katılımcıdan sadece 3'ü düzenli olarak çalışmaktadır. Bu da feminist perspektifin ortaya koyduğu gibi engelli kadınların bu konuda çifte dezavantajlı olduklarını göstermektedir.

Engelli bireylerin toplumsal konumunu belirleyen, eğitim, istihdam durumu ile ayrımcılık veya toplumsal yaşama katılım şansları arasındaki ilişki dünyada ve Türkiye'de gerçekleştirilen engellilik çalışmalarında ortaya konmuş (Kitchin, 1998; Burcu, 2011; Şişman, 2014; Harpur, 2020) ve katılımcılar tarafından da aktarılmıştır.

Engelli olmama rağmen okudum ve öğretmenim. Bir engelli kendisini gündelik yaşamın ezilmişliğinden kurtarabilmesi için eğitim almalıdır. Yoksa daima gündelik yaşamlarında ayrımcılığa maruz kalırlar (G.E., E, 44, Ü).

Çoğu engelli kişinin eğitim görmemiş olmasının nedeni en temelde hem sosyal hem fiziksel çevreye erişememenin yarattığı engellerdir. Katılımcıların eğitimle ilgili olarak karşılaştıkları engellerden bazıları çoğunlukla kız çocukları söz konusu olduğunda engellerinin bahane edilmesi; yaşadıkları kentte engellerine uygun okulların olmayışı ve ihtiyaç duydukları teknik desteği bulamamalarıdır. TÜİK (2019) Türkiye Sağlık Araştırması'nın (2019) eğitimle ilgili verilerine göre engellilerin % 25,9'u okuma yazma bilmemektedir. Bu okuma yazma bilmeyen engelli bireyler içinde kadınlar (% 34,4) çoğunluktadır. Engelli kadınların, eğitim, gelir ve istihdama erişim konularında erkek engellilere nazaran daha dezavantajlı olma durumları gerek Türkiye'de gerek dünyada yapılan başka çalışmalarla da (Altuntaş Duman ve Doğanay, 2017; Goodley, 2011; Hanna ve Rogovsky, 1991) ortaya konmuştur.

Engelli olduğum için sen okuyamazsın, okula her gün kim götürüp getirecek dediler, hiç okula gitmedim. Okuma-yazma bilmiyorum (O.E., K, 52, O-Y değil).

Üç ayda bir yatırılan maaşı üvey annem alıyordu, benim paramı yiyordu (...) Geçen yıl üniversite kazandım fakat ailem karşı çıktılar ve göndermediler (G.E., K, 23, L).

Eğitim hayatımdaki en can yakıcı şeylerden biri okul müdürünün beni okula almak istememesidir. Babamın mücadelesiyle zorla da olsa kabul edildim. Beşinci sınıfta devlet parasız yatılı okulları sınavını kazandım, orada da karşıma rapor alma aşamasında bu çocuk yatılı olarak okuyamaz önyargısını taşıyan bir doktor çıkmasını mı? Torpil vesaire derken ben o engeli de aştım (O.E., E, 45, Ü).

Eğitimle ilgili olarak aktarılan diğer problemler fiziksel çevrenin engelli bireylere uygun olmayan dizaynı ve gereken teknik desteğe erişememeleridir. Görme engelli bireyler sınavlara girdiklerinde gereken insan desteği bulmada; işitme engelliler işaret dili bilen öğretmen bulmada ve ortopedik engelliler sınav yerine erişimde güçlük çekmektedir.

Üniversiteye hazırlanma sürecinde okutman bulamadığım için deneme sınavlarına giremiyordum. YGS, LYS'de ayrı sınıfta iki öğretmen eşliğinde sınava girdim. Benim yaşamadığım ama arkadaşlarımdan duyduğum bazı hocalar okumalarda ve işaretlemelerde sıkıntı yaratıyorlarmış (G.E., K, 23, L).

Ben 8. sınıfa kadar okudum, sonra devam edemedim. Antep'te işitme engelliler için lise yok. Normal eğitim veren okullarda engelli olarak eğitimime devam etmem sağlıklı olmayacaktı. İşitme engelliler rahatlıkla lise ve üniversite okuyamıyorlar. Derslerde zorluk çekiyorlar, tercüman istiyorlar (İ.E., K, 26, O).

Açık öğretimde okuyorum ve sınavlar zor şartlarda geçiyor çünkü bizi verdikleri okullarda asansör ya yok ya da çalışmıyor, merdivenleri çıkmak sorun, sonra sıralar sorunlu. Her seferinde farklı okullarda sınava giriyoruz, aynı yerde girsek iyi olurdu. Bu yüzden devletin bu sorunlara çözüm üretmesi gerekiyor (O.E., K, 38, Ü. öğrencisi).

Yaygın olmasa da bazı katılımcılar "üniversite hayatımda duyarlı hocalarımız da vardı, bana özel sınav düzenliyorlardı" (G.E., E, 46, Ü) ve "yatılı okuldaki hocalarım benim en büyük destekçilerimdendi. Oradaki hocalarım bana moral sağlıyordu. Okuldaki egzersizler hastalığımın ilerlemesine engel oldu" (O.E., K, 19, Ü. öğrencisi) gibi cümlelerle alabildikleri desteğinin başarılarını nasıl olumlu bir şekilde pekiştirdiğini aktarmışlardır. Dolayısıyla engelli bireyler eğitime erişimle ilgili olarak eğitim kalitesi ve

fırsatlarına erişebilme anlamında talepkardırlar. Bu anlamda, engellilere yönelik sosyal politika ve toplumsal desteğin, gelişmiş bir engellilik bilincinin ve erişilebilir bir fiziki çevrenin engellilerin eğitim ve istihdama erişimlerinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Devletten beklentilerimiz var gerek eğitim gerekse sağlık alanında yenilik istiyoruz. Özellikle eğitim konusunda devletten profesyonel adımlar bekliyoruz. Okullardaki eğitim kalitesini yükseltsin ve bizim gibi engelli vatandaşlarımız için yeni istihdam yaratsın. (O.E., E, 31, L).

TC. Anayasasının 42. Maddesi “kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” demektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin eğitime erişimi bir anayasal haktır. Çalışmada eğitime ve istihdama erişimi engelleyen koşulların engelli bireylerin farklı ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmesi gerekliliği açığa çıkmaktadır. Eğitim imkân ve koşullarının gelişmesi engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal statülerini olumlu anlamda etkilemektedir.

3.4. Engelli Bireylerin Engellilik Algıları ve Toplumsal Hayata Katılımları

Engelli bireylerin toplumsal hayata katılım sağlayabilmek için gereken sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklara erişebilmelerinin önünde duran en büyük engel onları toplum hiyerarşisinde aşağı tabakalara iten “hegemonik beden normları”dır (Dreger, 2008, s.240). Bu bağlamda belirli insan gruplarının stereotipik görünümü, onları başkalarıyla sosyal ilişkilerden soyutlama ve dışlama potansiyeline sahiptir (Burke, 2007, s.11-12).

Bu çalışmada katılımcılar toplumun engellilere dair bakış açısını genelde “küçümsemek,” “alay etmek,” “acımak,” “yok saymak,” “dışlamak,” “makbul görmemek” gibi olumsuz ifadelerle betimlenmişlerdir. Bu algı toplumsal iletişime dışlanma olarak yansımaktadır. Katılımcılar engelli bireylere karşı gösterilen bu dışlayıcı ve küçümseyici tutumların çocukluktan itibaren nasıl deneyimlenmeye başladığını anlatan aktarımlarda bulunmuşlardır.

Engeli olmayan arkadaşlarım tarafından bazen dışlanıyorum. Görme engelli olduğumu yüzüme vurarak bana bağıyorlar sanki ve bu bana kendimi kötü hissettiriyor (G.E., K, 18, L. öğrencisi).

Toplum içerisine çıktığımızda engel durumumuz sanki adeta bir eksiklik, acizlik ve hastalıklı bir vakaymışçasına karşılanıyor. Kimi insanlar “vah vah”, “çok yazık”, “Allah şifa versin” gibi küçümseyici, aşağılayıcı ve karşıdaki insana kendisini manevi olarak eksik hissettiren tepkiler veriliyor (G.E., E, 43, L).

İşitme engelli bireyler ise en büyük sosyal sorunlarını iletişim kuramamak olduğunu ifade etmişlerdir. Son yıllarda işitme engelli okul öğretmenliği bölümlerinin artması dolayısıyla hem okullaşma imkânının hem de dili öğrenenlerin sayısının artması işaret dilinin yaygınlaşması anlamında umut vericidir ancak yine de bu konuda kat edilecek uzun bir yol bulunmaktadır.

Arkadaşlarımla, ailemle yani yakın çevremle bile rahat iletişim kuramıyorum. Beni sadece işaret dili bilenler tamamen anlayabiliyor. (İ.E., E, 18, O).

Toplumdan en büyük beklentimiz dertlerimizi anlatacak, bizi anlayacak kadar herkesin işaret dilini öğrenmesi. En büyük sorun iletişim kuramamak (İ.E., K, 35, O).

Dünya Sağlık Örgütü (2021b) “engelli kişilerin engelliliklerinden dolayı şiddet, istismar, önyargı ve saygısızlık eylemleri de dahil olmak üzere birden fazla hak ihlaline maruz kaldıklarını” ortaya koyarak “engelliliğin bir insan hakları sorunu” olduğunu tespit eder. Benzer şekilde sahadan aktarılan bazı deneyimler de engellilik bilincinden yoksun insanların acımasız ya da saygısız değil, suç da teşkil edebilecek tavırları nedeniyle engelli bireylerin canlarını tehlikeye atabildiklerini ortaya koymaktadır.

Yolda yürürken adamın biri bana yol vermedi, aracıyla bana çarptı ve kaçtı. Baygınlık geçirdiğim için saatlerce yerde kalmışım, kimse gelip yardım da etmemiş, en son belediye çalışanları görmüş. İnanır mısınız beni ambulans yerine belediyenin çöp arabasıyla hastaneye kaldırmışlar. Bu insanlık dışı bir durumdur. (G.E., E, 35, O).

Toplumun eşit vatandaşları olan engelli bireylere karşı takınılan ayrımcı tutumların ve onlara yapıştırılan negatif etiketlerin önüne geçebilmek için gerek yasalarda gerekse toplumsal kültür alanında etkili olacak bir toplumsal bilincin gelişmesi önemlidir. Sakatlık deneyimlerine yansıyan yıkıcı örneklerle rağmen Burcu'nun da belirttiği gibi (2015, s.5) son yıllarda, "engellilik konusunda sosyal söylemin benimsenmeye" ve engelli bireylere daha çok toplumsal katılım alanı açmaya başladığı görülmektedir.

Toplumun bu konularda bilinçlendiğini söyleyebiliriz. Eskiden toplumumuzda engelliler evde saklanırdı. Onlardan utanılıyordu, ne bilim onların kimsenin görmelerini istemiyorlardı. Ama geldiğimiz bu noktada artık sokağa çıkabiliyor, çok rahat olmasa da en azından gezebiliyoruz (O.E., K, 32, O).

Toplumsal engellilik hareketi zemin ve bilinç kazandıkça, toplumun engelli bireyleri daha alt mertebeye yerleştirmesine neden olan negatif engellilik algısı olumlu yönde dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Shakespeare'in de ifade ettiği gibi, sosyal model çerçevesinde gelişen engellilik aktivizminin etkisi önemlidir (2010, s.3). Bu süreçte postmodern engellilik kuramının ortaya koyduğu gibi engelliliğe ilişkin toplumsal dil yapısöküme uğratılmıştır. Bu konuda yapılan tartışmalardan biri sakatlık" kavramına yüklenen anlam üzerinedir. Sakatlık kavramına atfedilen olumsuz anlamı dönüştürmek ve hak ettiği itibarı vermek amacıyla kavram sahiplenilir.

Sakat bedenim en az onlarınki kadar güzel, onların kendilerini sevdiğinden daha çok seviyorum kendimi. Birbirinden farklı sonsuz sayıda beden olduğunu ve herkesin birbirinden farklı hissettiğini biliyorum (Küçükaslan, 2015).

Bu çalışmada yer alan engelli bireylerin de yeni engellilik paradigması çerçevesinde kendi 'farklılıkları' ve özgül durumlarını da dikkate alarak toplumun onlara dayattığı engellileri aşma çabasında oldukları görülmektedir. Bu süreçte toplumsal destek beklentileri de artan bireyler dışlayıcı toplumsal tutumları eleştirmektedirler.

Toplum olarak dışlanmayacağım bir ortamda yaşamak istiyorum. Görme engelli olmak benim suçum değil, ben bunu kabullendim toplum da kabullense (G.E., E, 18, L. öğrencisi).

Kendimi engelli olarak görmüyorum. Bedenen engel, engel değildir, engel asıl ruhen olandır (O.E., E, 49, L).

Küçümseyerek bakıyorlar. Sanki bu bizim tercihimizmiş gibi davranıyorlar. Dışlanıyoruz. Oysaki onlardan fazla şeyler istemiyoruz. Sadece bize değer vermeleri yeter. Unutmasınlar ki bir gün onların da başına gelebilir (O.E., K, 33, O-Y).

Toplumdaki insanların bizi aşağılamadan düzgün muamele etmelerini istiyorum. Çok dışlandığım oldu, okulu bu yüzden bıraktım. Bir yere gittiğimde engelli olduğumu anladıkları zaman farklı davranıyorlar bazıları insanlar iyi bazıları da o ortamda bulunmamı bile istemiyorlar (İ.E., E, 22, İ).

Bu çalışma da engelli bireylerin geliştirdiği öz-güçlenme çabasının oluşmasında okullaşma ve dernekleşme ile başlayan kurumsallaşmanın etkisinin önemli olduğunu tespit etmiştir. Okullar kişilerin yaşama tutunabilecekleri eğitimi, donanımı ve sosyalleşme imkânını sağlarken, dernekler de kendileri

ile benzer deneyimler yaşayan, birbirlerinin deneyimlerinden öğrenebilecekleri kişilerle tanışma ve kaynaşma imkânı sunmaktadırlar. Dernekler, bunun yanı sıra yardım temelli bilinç yerine vatandaşlık ve hak temelli bilincin oluşmasına, engelli bireylerin öz-güven geliştirmelerine ve kültürlenme süreçlerine büyük etkide bulunmaktadır.

Dernekte kendinden insanları bir arada bulmak, kendi hakkını savunurken birden fazla kişinin aynı yolda yürüdüğünü bilmek güzel. Amaçlarıma, haklarıma topyekûn daha çabuk ulaşabiliyorum diyebilirim. Bir de Körler okulu çok yararlı. Orada baston kullanmayı ve Braille alfabesini öğrendim (G.E., E, 30, Ü).

Kurs sayesinde farklı insanlar tanıdım ve mesleki bilgiler öğrendim aksi takdirde evde kalsaydım hayata küserdim burada ortak payda da bulduğum insanlar var bu da benim daha iyi hissetmemi sağlıyor. (İ.E., K, 35, O).

Oliver'in (1996, 2004) sosyal model çerçevesinde savunduğu gibi, engelliliğe dair bakış açısındaki değişimin politika yapıcılar tarafından sunulan sosyal politikalar ve programlar aracılığıyla ya da tıp ve paramedikal meslekler tarafından sağlanan bireyselleştirilmiş tedaviler ve müdahaleler yoluyla değil, engellilerin bir grup halinde siyasi olarak güçlendirilmesi sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkar ancak engelli bireylerin temsiliyet meselesinin sadece kültürel temsil ve itibarın sağlanması ile değil, ekonomik açıdan da uygun yaşamsal kaynakların ve sosyal güvenliğin sağlanmasıyla olabilir. Bu bağlamda, engellilik konusunda eşitlik ve temel haklara erişimin sağlanabilmesinde toplumun yanı sıra Burcu'nun (2015) ve Erşahin'in de (2018) vurguladıkları gibi devletin demokratik bir yaklaşıma sahip olması önemlidir.

TC. Anayasası 61. Madde "devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" demektedir. Türkiye'de engelli hakları çalışmaları ve ilgili sosyal politikalar 2000'li yıllarda özellikle AB'ye uyum çerçevesinde önemli bir ivme yakalamış, "engellilere yönelik istihdam, eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal vb. konularında ciddi iyileştirmeler" (Ünal, 2021, s.252) yapılmış ve ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak bu konu daha çok çalışılmaya, sosyal politika geliştirmeye ve uygulamaya ihtiyaç duyulan bir konu olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma engelliliğin sadece tıbbi/bedeni olarak yaşanmadığını, aynı zamanda toplumsal olarak inşa edildiğini ortaya koyarak, engelli bireylerin toplumsal hayata katılım bağlamında engelliği nasıl deneyimlediklerini erişilebilirlik kavramı üzerinden incelemiştir. Çalışma, fiziksel ve sosyal çevreye, sağlığa, ekonomiye, istihdama ve eğitime erişimdeki zorlukların engelli bireylerin toplumsal hayata katılımlarını sınırladığını, dolayısıyla yaşam kalitelerini ve engellilik algılarını olumsuz yönde etkilediğini açığa çıkarmıştır.

Çalışma fiziksel çevreye erişim ve ulaşım ile ilgili olarak katılımcıların hareket kabiliyetlerini sınırlayan, yol, kaldırım, asansör, rampa, şarj yeri ve sarı şeritlere ilişkin eksiklikler; kent alanlarına, kamusal binalara, konutlara ve ulaşım araçlarına erişimde zorluklar ve sinyalizasyon eksikliği gibi bariyerlerle karşılaştıklarını tespit etmiştir. Sağlık hizmetlerine ve tıbbi teknolojilere erişim konusunda ise katılımcıların özellikle ekonomik yetersizlikler ve ulaşım sırasında karşılaştıkları engellerden dolayı zorluklar yaşadıklarını saptamıştır.

Öte yandan, katılımcıların eğitime, istihdama ve dolayısıyla ekonomik kaynaklara erişimlerinde de bariyerlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Aktarılan sorunlar istihdam fırsatlarının yetersiz olması, mevcut iş olanaklarının özel sektörde süreksiz ve düzensiz olması, bireylerin engel durumlarına uygun olmayan pozisyonlarda istihdam edilmeleri, işe giderken karşılaştıkları ulaşım ve fiziki çevre koşullarının zorlukları ve bunlara ek olarak engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları bağlamında iş

yaşamından uzak kalmalarıdır. Çalışma, erken yaşlarda başlayan eğitim kurumlarına erişim problemleri ve eğitim sürecinde karşılaştıkları zorluklar pek çok bireyin eğitimini sekteye uğrattığını saptamış, bu anlamda eğitim, istihdam ve toplumsal yaşama katılımın ilişkiselliğini ortaya koymuştur.

Çalışma söz konusu bariyerlerin, engelli bireyleri damgalayan, dışlayan ve erişilebilirliklerini engelleyen olumsuz engellilik algısı ile beraber katılımcıların yaşam kalitelerini düşürdüğünü açığa çıkarmıştır. Ancak, bu olumsuz algıyı değiştirmeye başlayan engellilik bilincinin engelli bireylerin kendilerinden başlayarak toplumda yaygınlık kazanmaya başladığını, ayrıca engelli bireylerin öz-güçlenme çabasının oluşmasında okullaşma, dernekleşme ve kurumsallaşmanın önemini ortaya koymuştur.

Çalışma kuramsal açıdan tıbbi modelin savının aksine, engellilik olgusunun sadece bedensel bir durum, tedavi ve rehabilitasyon gerektiren bireysel bir hastalık hali olarak anlaşılamayacağını; daha kapsayıcı çağdaş engellilik paradigması çerçevesinde engelliliğin sosyal, biyopsikosozal ve sosyolojik modellerinin vurguladığı gibi, birey, beden ve toplumu ilgilendiren çok boyutlu faktörlerin etkileşimsel zemininde anlaşılabilceğini ortaya koymuştur. Çalışmanın verileri, bu bağlamda, bir yandan fenomenolojik ve post-yapısalcı yöntemlerden hareketle, engelliliğin biyolojik ve sosyal boyutunu; birey ve toplum boyutunu, öte yandan feminist yöntemden hareketle toplumsal cinsiyet boyutunu birbirinden ayırtırmadan ele alarak engelli kişilerin çoklu öznelliklerini, deneyimlerini analize katmanın gerekliliğini açığa çıkarmıştır. Ayrıca, bu bütünsel perspektifli analiz gerek sosyal gerekse postyapısal yaklaşımların ışığında, engellilik deneyimlerinin egemen toplumsal pratiklerden ve eşitsiz güç ilişkilerinden nasıl etkilendiğini ortaya koyarken, eşitlik ve temel haklara erişim bağlamında, postyapısal metodolojinin ışığında, engelli kişilere yönelik ayrımcı ve küçümseyici algının ve söylemin kapsayıcı bir şekilde dönüştürülmesinin önemini açığa çıkarmıştır.

Sonuç olarak, çalışma engelliliğe dair deneyim ve gereksinim farklılıklarını dikkate alarak engelli bireylerin yetenek ve potansiyelleri ile toplumsal hayata katılabilmeleri için erişilebilirliklerinin güçlendirilmesi ve bunun için de engelliliğe hak temelli yaklaşımın ve bilinçli bir toplumsal engellilik algısının yaygınlaşması gerekliliğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abberley, P. (2002). Work, Disability, Disabled People ve European Social Theory. C. Barnes, C. Oliver, M ve L. Barton, L. (Ed.), *Disability Studies Today* içinde (s.120-139). Polity Press.
- Altuntaş Duman, N. ve Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20 ,Sayı 2, 1-48.
- Amundson, R. (2000). Against Normal Function, *Stud. Hist. Phil. Biol. & Biomed. Sci.*, Vol. 31, No. 1, 33-53.
- Auslander, G. K.ve Gold, N. (1999). Disability Terminology in the Media: A Comparison of Newspaper Reports in Canada and Israel. *Social Science & Medicine*, 48 (10), 1395-1405.
- Barnes, C. ve Mercer, G. (2004). Theorising ve Researching Disability from a Social Model Perspective, Chapter 1. C. Barnes ve G. Mercer (Ed.), *Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research* içinde (s.1-18). Leeds: The Disability Press.
- Barnes, C., Oliver, M. ve Barton, L. (2002). *Disability ve the Body*. Polity Press, 58-77.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011). TÜBİTAK destekli "Engelli Hakları ve Kent Vatandaşlığı: İstanbul Özelinde Engelli Kişilerin Yaşamlarını Şekillendiren Aktörler ve Dinamikler" başlıklı projenin yayımlanmamış sonuç raporu (Proje Numarası: 109K074).
- Burcu, E. (2011). Türkiyede'ki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* B28 (1), 35-54.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Burke, P. (2007). Disadvantage ve Stigma: A Theoretical Framework for Associated Conditions. P. Burke ve J. Parker (Ed.), *Social Work ve Disadvantage: Addressing the Roots of Stigma Through Association* içinde (s. 11-27). London: Kingsley Publisher.
- Dejong, G., Palsbo, S.E., Beatty, P.W., Jones, G.C., Kroll, T. ve Neri, M.T. (2002). The Organization and Financing of Health Services for Persons with Disabilities. *The Milbank Quarterly*, Vol.80, No.2, 261-302.
- Dreger, A. D. (2008). 'Introduction' from One of us: conjoined twins and the future of normal. C. Malacrida ve J. Low (Ed.), *Sociology of the Body: A Reader* içinde (s.127-132). Oxford University Press.
- Dünya Sağlık Örgütü (2004). *ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. E. Kabakçı ve A. Göğüş, (çev.), Bilge Matbaacılık.
- https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_tur.pdf
- Durell, S. (2014). How the social model of disability evolved. *Nursing Times*; 110: 50, 20-22.
- Ergüden, D. (2018). *Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Gleeson, B. (1999). *Geographies of Disability*. London ve New York, Routledge.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: SAGE.
- Hanna, W. ve Rogovsky, B. (1991). Women with Disabilities: Two Handicaps Plus, Disability. *Handicap & Society*, 6:1, 49-63.
- Harpur, P. D. (2020). *Ableism at Work: Disablement and Hierarchies of Impairment*. Cambridge University Press.

- Hughes, B. ve Paterson, K. (2006). The social model of disability ve the disappearing body: towards a sociology of impairment, L. Barton (Ed.), *Overcoming Disabling Barriers, 18 years of Disability and Society* içinde (s. 91-108). Routledge.
- Hughes, B. (2020). *A Historical Sociology of Disability: Human Validity and Invalidity from Antiquity to Early Modernity*. London and New York: Routledge.
- Jajtner, K. M., Mitra, S., Fountain, C. ve Nichols, A. (2020). Rising Income Inequality Through a Disability Lens: Trends in the United States 1981-2018. *Soc Indic Res.* 151(1), 81-114. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7710004/>
- Karataş, K. (1997). "Engelliler Kentlerde Hareket Etmek İstiyorlar". *Ufku Ötesi, Türkiye Görme Engelliler Federasyonu Dergisi*, Sayı 4(2), 25-45.
- Kitchin, R. (1998). 'Out of Place', Knowing One's Place': Space, Power and The Exclusion of Disabled People, *Disability & Society*, Vol. 13, No. 3, 343-356.
- Lupton, D. ve Seymour, W. (2000). Technology, selfhood ve physical disability. *Social Science & Medicine* 50 (2000) 1851±1862
- Merriam, S. B. (2018). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*, Wiley.
- Mitra, S. (2006). The Capability Approach. *Journal Of Disability Policy Studies*, Vol. 16, No. 4/2006, 236-247.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Cilt-2. Ö. Akkaya (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. St Martin's Press.
- Oliver, M. (2004). "The Social Model in Action: if I had a hammer", Chapter 2. C. Barnes ve G. Mercer (Ed.), *Implementing the Social Model of Disability: Theory ve Research* içinde (s. 18-31). Leeds: The Disability Press.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (2012). *The New Politics of Disablement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanlığı Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara.
- Punch, K. F. (1998). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Rioux, M. H. (2002). Disability, Citizenship and Rights in a Changing World. C. Barnes, M. Oliver ve L. Barton (Ed.), *Disability ve the Body* içinde (s. 20-28., Polity Press).
- Shakespeare, T. ve Watson, N. (2002). The social model of disability: an outdated ideology?. *Research in Social Science ve Disability*, Vol. 2, 9-28.
- https://www.um.es/discatif/PROYECTO_DISCATIF/Textos_discapacidad/00_Shakespeare2.pdf
- Shakespeare, T. (2010). The Social Model of Disability. L. J. Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* içinde (s. 266-73). New York: Routledge.
- Smart, J. F ve Smart, D. W. (2006). Models of Disability: Implications for the Counseling Profession. *Journal of Counseling ve Development*, Winter, 84, 29-40.

- Şişman, Y. (2014). Engellilerler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak- Haziran 2014, (32), 57-85.
- Titchkosky, T. ve Michalko, R. (2012). The Body as the Problem of Individuality: A Phenomenological Disability Studies Approach. B. Goodley, B. Hughes ve L. Davis (Ed.), *Disability and Social Theory: New Developments and Directions* içinde (s.127-143). Palgrave.
- Tremain, S. (2005). Foucault, Governmentality, and Critical Disability Theory Today: A Genealogy of the Archive. S. Tremain (Ed.), *Foucault ve the Government of Disability* içinde (s. 9-24). University of Michigan Press.
- Turner, B. (2001). Disability and the Sociology of the Body. G. L. Albrecht, K. Seelman, M. Bury içinde, *Handbook of Disability Studies*, Edited London: Sage Publications, syf. 252-267
- Ünal, V. (2021). Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XLV ARALIK 202, Sayı: 2, 235-258.

İnternet Kaynakları

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). https://www.aile.gov.tr/media/96693/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_2021.pdf Erişim Tarihi 10 Şubat 2021
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). “Soru Önergesi Cevabı”. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14302sgc.pdf> Erişim Tarihi 10 Şubat 2021
- Birleşmiş Milletler (2006). <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disun.htm> Erişim Tarihi 10 Şubat 2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021a). Disability, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 Erişim Tarihi 10 Ocak 2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021b). Disability and health, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> Erişim Tarihi 10 Ocak 2021.
- Engelliler Konfederasyonu (2021). <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/2022-butcesinde-de-ne-engelliler-ne-de-toplum-dusunuldu/> Erişim Tarihi 25 Ocak 2021.
- Erşahin, S. (2018). <https://www.dunya.com/kose-yazisi/toplumsal-yasama-erisim-bir-demokrasi-sorunu/430322> Erişim Tarihi 2 Şubat 2021.
- GIZ ve CBM (2012). https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/A_human_rights-based_approach_to_disability_in_development.pdf Erişim Tarihi: 10 Şubat 2021.
- Küçükaslan, B. (2011). ‘Sakat’ Politiktir!, <http://bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir>
- T.C. Başbakanlık Özürlüler Kanunu (2010) https://www.bingol.edu.tr/media/225857/6mevzuat_kitabi_2010.pdf Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.
- TÜİK (2010). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.
- TÜİK (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.

EFFECT OF COMPLEX SAMPLE DESIGN ON DETERMINING COMMON VARIABLES IN STATISTICAL MATCHING METHOD FOR SOCIAL RESEARCH

1

Cengiz Özkan² & Ahmet Sinan Türkyılmaz³

Abstract

It is of great importance for researchers to find out different ways of accessing microdata, due to the ever-increasing demand for data and the expectation of reducing the response burden and costs at the same time. In this sense, statistical matching methods have been used extensively to produce new data using existing microdata of surveys and registers recently. It has an increasing application area in social studies such as poverty, deprivation, the effects of newborn on the economic situation of the household, indebtedness and demography, due to the gradual improvement of the micro estimation levels. Selection of matching variables among common variables, at this point, is a critical step in terms of the quality of the microdata to be reached. In the study, while selecting the common variables in order to estimate consumption expenditures by using Statistics on Income and Living Conditions (2018) and Household Budget Survey (2018), weights were added to Hellinger Distance and Spearman2 applications as a new approach. In addition, the effects of design variables (stratum and cluster) were also included in the processes, taking into account the complex structure of both samples. Adding household level weights and design variables to the statistical processes changed the selected or unselected common variables dramatically.

Keywords: Statistical Matching, Data Fusion, Common Variables, Turkey.

¹ This article is based on a part of the PhD thesis entitled "Evaluation of Statistical Matching Methods" preparing by Cengiz Özkan, at Hacettepe University, Institute of Population Studies, Department of Social Research Methodology, Ankara, Turkey

² PhD Student, Hacettepe University, Institute of Population Studies, Department of Social Research Methodology, cengizozkan@tuik.gov.tr, ORCID: 0000-0001-7427-0431

³ Professor, Hacettepe University, Institute of Population Studies, Department of Social Research Methodology, aturkyil@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-2783-932X

SOSYAL ARAŞTIRMALAR İÇİN İSTATİSTİKSEL EŞLEŞTİRME YÖNTEMİNDE ORTAK DEĞİŞKENLERİN SEÇİMİNE KARMAŞIK ÖRNEKLEM TASARIMININ ETKİSİ

Öz

Sürekli artan veri talebi ile birlikte, cevaplayıcı yükünün ve maliyetlerin düşürülmesi gerekliliğinin aynı anda tezahür etmesi nedeniyle, araştırmacılar için mikro veriye ulaşmanın farklı yollarının bulunması giderek daha büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda, istatistiksel eşleştirme yöntemi, mevcut çalışmaları kullanarak yeni verilerin üretilmesi için son dönemlerde yoğun olarak kullanılmaktadır. Mikro seviyede yapılan tahmin düzeylerinin giderek iyileştirilmesi nedeniyle, yoksulluk, yoksunluk, doğumun hanenin ekonomik durumuna etkileri, borçluluk ve demografi gibi sosyal araştırmalarda da artan bir uygulama alanına sahip olmaktadır. Bu noktada, ortak değişkenlerin arasından eşleşme değişkenlerinin seçimi süreci, ulaşılabilecek mikro verinin kalitesi açısından kritik bir aşamadır. Çalışmada Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2018) ile Hanehalkı Bütçe Anketi (2018) verileri kullanılarak tüketim harcaması tahmini yapılması amacıyla ortak değişkenlerin seçimi yapılırken, yeni bir yaklaşım olarak Hellinger Distance ve Spearman2 uygulamalarına ağırlıklar eklenmiştir. Ayrıca araştırmaların karmaşık yapıları dikkate alınarak tasarım değişkenleri olan tabaka ve küme bilgilerinin etkileri de süreçlere dâhil edilmiştir. Tasarım değişkenlerinin ve ağırlıkların istatistiksel süreçlere dâhil edilmesi seçilen ve seçilmeyen ortak değişkenler açısından önemli değişikliklere neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstatistiksel Eşleştirme, Veri Birleştirme, Ortak Değişkenler, Türkiye.

INTRODUCTION

Merging data sets coming from different surveys or administrative data in order to get a new variable which is not available at the same time in both data sets explains the general frame of data matching procedure. There are some procedures including harmonization of microdata, identifying variables and merging records corresponding to the same units (households, customers, patients, products, revenues etc.) from two or more databases. The method enables the researcher to exploit or to reach more variables from the available data sets. Designing a new survey, pre-test procedures of surveys, training of interviewers, data collection period and analysis of microdata take long time and cost high. Instead of these long and costly surveys, producing demanded variables from completed surveys or registers using data matching methods is more rational and time saving.

Because getting variables from available data sets has many advantages, new sub-methods and solutions have emerged with the increasing request especially in the past decades (De Waal, 2015). As a result of this rapid development, data matching procedures were diversified as data fusion, statistical matching, record linkage etc. Even so statistical matching could be categorized under the headings parametric approach, nonparametric approach and mixed method. Record linkage could also be categorized under the headings object identifier matching, unweighted matching of object characteristics, weighted⁴ matching of object characteristics and probabilistic record linkage.

Micro matching method's essential issue is to fuse variables using matching variables which are almost same and available in existing data sets. They are generally called as X and selected from both data sets according to their similarity in terms of reference period, definition of units, classification etc. Besides, Y and Z variables are unique, and they are available only in one of the data sets respectively. The main purpose, most particularly in non-parametric micro matching method, is to procure a complete set of data including X, Y and Z at micro level. Contingency table or a regression coefficient may be the outputs of these processes especially at macro or mixed matching level.

Record linkage, in other words object matching is a new research field same as statistical matching and the aim is to identify the records in data sets representing the same entity.

Each method has various and complex implementing procedures, nevertheless micro matching or statistical matching and the elimination processes of common variables are our focus. To glance at surveys for this reason, it has seen that Household Budget Survey has two sub-modules. Individual module consists of 66 questions and the household module consists of 130 questions. Income and Living Conditions Questionnaire, in a like manner, has three sub-modules. Individual module consists of 66 questions, the individual record module consists of 10 and the household module consists of 65 questions. Eliminating and selecting variables from hundreds of data requires a series of statistical operations. The ultimate goal is to obtain a synthetic⁵ micro file which consist of variables X, Y and Z jointly. This file is used for further social and economic researches such as poverty, deprivation etc. Quality of the micro file depends on elimination procedures. Final variables remained after this elimination period, are named as matching variables and used to get synthetic file. As too much matching variables cause many statistical problems such as misleading findings, matching noise⁶ etc., number of common variables should be reduced to three or four variables. Synthetic data set of X, Y,

⁴ Weighting is a method using assigned values for each unit in the datasets according to their significance or reliability.

⁵ Synthetic refers to micro files gained with imputation methods.

⁶ Matching noise refers to differences between the observed values and imputed values.

Z gained with three or four matching variables has more accurate values in the sense of convergence so as to use for further social or economic researches.

The core and objective of the study is based on three research questions:

- "Which factors are effective on the selection period of the matching variables among common variables in statistical matching?"
- "How complex sample design effect the selection of the matching variables among common variables?"
- "Do the variables chosen by traditional methods differ from those chosen with design variables?"

1. LITERATURE AND THEORETICAL FRAMEWORK

1.1. Literature

Data matching methods, both statistical matching and record linkage, do not back long. Initial academic struggles in data fusion area to use it for social researches dated back to 1972. Okner merged basically 1967 Survey of Economic Opportunity and 1966 Tax File in order to produce income distribution with regard to demographic characteristics. In spite of the ease with which one could get an estimation of total personal income of United States currently, there were not any register or official statistics on the size distribution of such income or any cross-classifications of personal income by typical demographic characteristics of the population. The new micro analytic implementation was performed so as to generate a set of comprehensive household income dataset to use for social research.

Kum and Masterson (2008) proved that statistical matching method could be used for medical researches. 2001 Survey of Consumer Finances containing many elements of wealth at the household level and Annual Demographic Survey of Current Population Survey data sets used to match. They aimed to get a measure of economic wellbeing with high representation.

D’Orazio et al. (2006) have summarized the classifications of these approaches as macro and micro; and parametric, nonparametric and mixed methods. D’Orazio carried out many statistical matching implementations in his publications (2001, 2011, 2013, 2015, 2017) mostly in the field of household surveys. Many packages including fusing and hot deck R codes especially in the statmatch⁷ had written by D’Orazio and his publications contain comprehensive examples about the methods. Social surveys of European Union were matched to compare many social and economic indicators by country.

Zacharias (2014), in his study, named "Time Deficits and Poverty" used TURKSTAT microdata of Household Budget Survey (HBS) and Time Use Survey (TUS) for social research. Time spent on household production for each individual aged 15 years and older in TUS was transferred into HBS data. Poverty measures calculated by national offices generally do not contain time deficits. They assume that all households and individuals have time sufficiently to join to the needs of household members and underestimate both the scope and the depth of poverty. Their models consider intrahousehold disparities in time allocation unlike neoclassical model.

⁷ Statmatch is an add-on package for R environment including functions to implement statistical methods.

Ahi (2015), in his master thesis, matched two surveys (SILC, HBS) to estimate variables on the basis of Classification of Individual Consumption According to Purpose's (COICOP) 12 main expenditure groups for households. The share of the main expenditure groups such as health, education, transportation and food has been estimated to analyze current social and economic situation of the households in Turkey.

Uçar (2017), analyzed the effect of a new-born on household poverty. Consumption expenditure transferred from Household Budget Survey to a longitudinal⁸ survey (SILC) using non-parametric micro matching. Longitudinal statistical matching caused many complications with regard to reference period, weights, calibration, population in and out by years and deflation rates about revenues. In spite of everything, micro fusion method could be used for a demography thesis so as to find out relationship between poverty and fertility. While nonparametric micro matching method was used to generate synthetic data, Rensens' calibration method was used for complex sample design and Rassler method was used for validation. Economic indicators were used along with fuzzy measures of poverty and deprivation index in a comparative way.

Kim (2018) searched how in a best way to facilitate a small overlap of units in a data fusion situation if data consists of categorical variables. Combined estimator which is a combination of conditional independence assumption and direct estimators was developed in his paper as a new approach from small area estimation. Netherland Population Census data (2011) was divided into 3 parts randomly to get new data sets. Occupation and education level variables was used only in one sample. In other words, donor and recipient sample had only one variable respectively. 36 different experiments were carried out altering sample size of auxiliary data C, number of matching variables and total sample size of A and B. Expectation maximization algorithm estimator gave better results than combined estimator. The main aim was to get occupation and education information at micro level.

Öztürk (2019), aimed to evaluate non-parametric statistical matching methods (random, rank and nearest neighbor distance hot deck methods) in her master thesis. 2014-2015 Time Use Survey of Turkey and 2014 Life Satisfaction Survey of Turkey were used. Household level weights were used in logistic regressions. Constrained nearest neighbor distance approach and rank hot deck approach expected to provide more accurate result but implementations showed the opposite. Random hot deck especially 'min' option and nearest neighbor hot deck provided better results. In the dissertation, relationship between social indicators such as going to the cinema and theater, watching TV, using social media etc. and demographic indicators was investigated.

All researchers mentioned above, aimed mainly to generate a micro file in order to use it for following social and economic research effectively looking for the best data matching method. Since there are no study evaluating elimination procedures of statistical matching method in literature, studies closest to the subject are summarized instead of preliminary procedures of the approach.

⁸ Longitudinal (or panel) survey is a research design involving repeated observations of the same variables of households over determined periods of time (annually, quarterly, monthly). The survey is repeated annually for four years to the selected households. Survey selected for any year in these four years is called cross-sectional.

1.2. Theoretical Framework

Both quantitative and qualitative social science research preferred to collect data needed from small sized surveys. They also favored large scaled field researches when there is a necessary situation. Field researches which have large scaled sample size include detailed information but could be performed only in long periods such as population census, household researches etc. Small sized surveys, on the other hand, can be more flexible in terms of timeliness but have not got comprehensive information. It is also possible to encounter representativeness issues. In addition to mentioned drawbacks, everlasting information demand which is more comprehensive and detailed, in very short periods and at high quality level compelled researchers and national statistical offices to find new and alternative methods.

Registers (administrative data) were the first source to produce data from available information even if they are not designed for statistical purposes initially. Surveys carried out for other purposes were also considered to be used for data matching methods. These existing data sources enabled to produce broader and new outputs by use of data fusion and record linkage methods. To summarize, better quality data, faster publication periods, lower costs for national statistical institutes and reduced response burden are fundamental contributions of data matching methods. These are also main objectives of national statistical offices.

Liking theory and notion of social distance is important in the sense of the source of data. The concept of liking theory is mainly about interaction between interviewer and respondent. According to liking theory, respondents would like to interact interviewers who have similar characteristics (Verduyssen et al. 2017). Not only socio-demographic characteristics but also attitudes, religiousness and background could also improve liking among individuals (Byrne, 1971). Social distance, on the other hand, implies the differences between individuals in terms of social class, ethnicity, age and gender (Katz, 1942). When the social distance is considered within surveys, interviewers and respondents can differ in terms of age, gender, social class, and educational levels. Therefore, according to liking theory and social distance concept, similarity or dissimilarity between interviewers and respondents may have considerable effects on building rapport for interviews (Saraç, 2021). Obtaining the needed data through questionnaires instead of statistical matching or similar methods, causes various measurement errors and bias⁹. The relationship between the interviewer and the respondent can also create bias.

Theoretical frame of statistical matching is substantially based on combining experiments and combining sample studies. (Cochran 1937), aimed to combine separate sources so as to research in the field of crop yields using ANOVA¹⁰ methods and much later than the experiments, methodological studies emerged for combining sample surveys. There were three main differences between combining experiments (CX) and combining sample (CS). CS procedures need too much attention during preparation and coordination phases. It is a great deal of starting with a good planning especially for multinational surveys contrary to national multidomain surveys which have a coordination naturally. The second difference of these applications that make up the theory of the SM method is that while CX concentrates on experiments, CS brings surveys into focus especially on the probability sampling and simple random selection of subjects. Final point of separation is about statistical analysis period. Contrary to CX, comprehensive analysis of survey method including joint

⁹ Bias refers to inclination or prejudice for or against one person or group.

¹⁰ ANOVA is an analysis tool used in statistics and means analysis of variance.

analysis, similarity and comparability is used intensely. Based on these studies, Leslie Kish, in 1999, described the notion as “*theory of combining populations*” including different types of cumulation of rolling samples’ data “sample reported at regular intervals for time periods that overlap with preceding time periods” (Kish, 1990). Alexander (2001) also suggested that combining data from different countries or unions had its fundamental problems to experiment.

The process of gaining a definite ground for the theoretical infrastructure has reached a certain stage with the study of all the sub-headings of the subject in the course of time. Especially in the first studies, the idea of using the existing data more quickly and effectively came to the fore. In fact, it is based on the idea of saving time, reducing employee costs and survey expenses for the benefit of the public. However, with the methodological improvements made as a result of the statistical analyzes on the data quality, it has been fully established in a theoretical framework. Since misleading findings of exact statistical matching were evaluated by analogy, improvements in the validity procedures allowed it to sit on a more solid ground theoretically. Today, studies in this field are entirely aimed at improving the methodology of the statistical matching in general. In addition to the holistic perspective, the theoretical infrastructure of each sub-method is developed up to the distinction between social and economic studies.

2. METHODOLOGY

2.1. Data Sources

Finding convenient data source to get and use for the matching process is main difficulty of the research. Generally, several social survey results are accessible to use, and matching studies are largely done using two social surveys. Registers are both complicated to use and difficult to access. Therefore, two household surveys intended to use “Household Budget Survey (2018)” and “Statistics on Income and Living Conditions (2018)” and both micro data of surveys obtained from Turkish Statistical Office (TURKSTAT).

Regulations of TURKSTAT imposes strict rules about micro data demand, confidentiality of data, ethical issues and usage. Micro data is classified as A and B group. A group data can be utilized only in the institution with the assigned computer. Time deficit to analyze and match micro data sets is a problematic issue for this type of data such as population and housing studies. B group data is suitable for external use. Therefore, SILC and HBS data are preferred. Confidentiality of data is guaranteed by contract. Micro data sets cannot be shared by no means and statistical estimations cannot be done at regional basis. As stratum and cluster information enable us to produce regional based estimations, this information is provided after long negotiations with only alias codes instead of real variables.

2.1.1. Household Budget Survey (HBS)

Household Budget Survey is collected to produce information about consumption expenditure and income. Geographic coverage of the survey is all Turkey. Stratified two-staged cluster sampling method is used. Diaries are given to household members (14+ years old) so as to record individual consumption expenditures daily. Household Budget Survey consists of 8 tables and 3 separate sub-data sets as microdata level. These are individual data set, household data set and consumption expenditure data set. Individual data set consists of 66 questions and the household data set consists of 130 questions. Consumption expenditure data set consists of 4 subtitles. Classification of

consumption expenditure is based on COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose). Data set has an identifier named "unitno" enabling to link subsets of data (TURKSTAT, 2018a).

2.1.2. Statistics on Income and Living Conditions (SILC)

Income and Living Condition Survey is a longitudinal research but it is possible to use it as a cross-sectional survey collecting for many economic and social purposes. Determining distribution of income in the country, number of poor people and regional distribution of them, personal income transitions, material deprivation, general living conditions of people are the main goals of the survey to answer. Economic activities are recorded by 18 subtitles according to NACE Rev.2 economic activity classification. Geographic coverage of the survey is all Turkey. Stratified two-stage clustered sampling approach is used and final sampling unit is household. Face to face computer assisted personal interview and administrative registers for data editing and missing information were both used.

Micro data of Statistics on Income and Living Conditions questionnaire consists of 9 separate tables and 3 separate sub-data sets as micro data level. These sub-data sets are individual data set which has information about only 15+ years old of household members, individual register data set including information about all household members and household data set. The individual data set consists of 66 questions, the individual record data set consists of 10 questions and the household data set consists of 65 questions. Data sets are connected with the help of 2 identifier variables named as "fertid" and "bülten" (TURKSTAT, 2018b).

2.2. Dataset Preparation and Common Variables

The data preparation process is the first level involving intensive sequences of implementations. Definitions of variables, contents of them, reference periods of surveys are checked and response categories including different answers are synchronized (Uçar, 2016). Selection of common variables (X), and selection of unique variables Y and Z is carried out at this phase named as harmonization period.

Harmonization period consists of bringing into line the definition of statistical units, harmonization of reference period of surveys or registers, controlling of coverage of population for both surveys, controlling of classification of economic activity, adjusting for missing data and measurement errors and derived variables which have to be created (Laan, 2000). This period is performed to harmonize and compliance two data sets in order to use them for further processes.

Reference Person is defined differently in the two surveys. While household budget survey definition is referenced the member receiving the highest income in the household, Income and Living Conditions Survey definition is based on age and management and decision role in the household. Due to two different content of reference person, reassignment the reference person for the Income and Living Conditions Survey is done. In this sense, the reference person was reassigned with the SAS Enterprise program based on the column (FG140) containing the total income item in the data set. The data, which is 82.16% compatible before reassignment, has been made fully compatible after the process. As eight variables of common variables (X) are connected to the reference person, this reassignment process has enabled the matching quality to be increased.

Household Size is not available in the Income and Living Conditions Survey on the contrary to Household Budget Survey. Therefore, the household size variable is generated for Income and Living Conditions Survey making use of the individual register data set.

Harmonization of Classifications contains response categories of variables coded not in the same way. Response categories were created for reference person's age group and reference person's number of weekly working hours. The answers to the marital status question, which has different response categories, were harmonized. The answers to the education question were divided into subcategories. The answer of the reference person's economic activity of work and heating system of the dwelling question have been harmonized. Differences of response categories for ownership of mobile, computer, internet, washing machine, refrigerator, dishwasher, air conditioner and car were classified in a harmonized way.

Derivation of Variables is also very important issue in order to create and use for further processes. Demographic variables that are important and necessary to be used in data matching procedures were created in both data set. These are mainly about number of elderly, women, adult, children and employed persons in the household.

Harmonization of Household Income was a problematic issue. Although the sub-items of the income variable are the same in both surveys, income variable in SILC refers to the preceding year. Having tried many different ways to solve the problem, TURKSTAT CPI (Consumer Price Index) was used to bring into compliance income variables.

Choice of Donor and Recipient depends mostly on sample size of the surveys but it may alter according to target of study (D'Orazio, 2017). Surveys with smaller sample size is generally recipient and larger sample sized survey is donor. This approach prevents us from syntax errors occurring in hot deck procedures in R Studio. Nevertheless, Income and Living Conditions Survey is assigned as the recipient and Household Budget Survey is assigned as the donor data set. This phase is compulsive to reduce common variables in the Hellinger distance, spearman and regression applications.

Choice of Target Variables which means Y and Z variables, is also necessary for further stages. Y is income variable in the Income and Living Conditions Survey (recipient) and Z is household consumption expenditure in the Household Budget Survey (donor). These variables should be assigned elaborately to use in the statistical applications.

At the end of the harmonization period, common variables (X) and matching variables have to be determined according to multicollinearity. There are still 39 common variables and it is too much to match data sets effectively.

Table 1. List of the selected common variables and abbreviations

HSIZE	Household Size
NUM_CHI	Number of children (0-17) in the household
NUM_ADU	Number of adults (18-64) in the household
NUM_ELD	Number of elderly (65+) in the household
NUM_WOM	Number of women in the household
ALL_ADU	All household members are adults
ALL_ELD	All household members are elderly
ALL_WOM	All household members are women
NUM_EMP	Number of employed people
NUM_EMP_INC	Number of individuals with employee income

NUM_SELF_EMP_INC	Number of individuals with self-employed income
NUM_RET_INC	Number of individuals with retired income
REF_SEX	Reference person's sex
REF_AGE	Reference person's age group
REF_MAR	Reference person's marital status
REF_EDU	Reference person's education
REF_PRO	Reference person's professional status
REF_OCC	Reference person's occupation
REF_ECO	Reference person's economic activity of work
REF_WHRS	Reference person's number of weekly working hours
DWE	Dwelling type
TENURE	Tenure status
RENT_CAT	Current rent related to occupied dwelling
ROOM_NUM	Number of rooms
TOT_AR	Total space available to the household (m2)
HEAT_SYS	Heating system of the dwelling
BATH	Bath or shower in dwelling
TOILET	Indoor flushing toilet for sole use of household
PIPED_WAT	Piped water
HOT_WAT	Hot water
MOBILE	Mobile
COMP	Computer
INTERNET	Internet
WASH_M	Washing machine
REFRIG	Refrigerator
DISH_W	Dishwasher
AIR_CON	Air conditioner
CAR	Car
DIS_INC_CAT	Total disposable household income

2.3. Statistical Methods

Regression analysis is extensively used to reduce the number of selected common variables as sole method. As we have household weights for both surveys, "HB40 for Income and Living Conditions Survey" and "FACTOR for Household Budget Survey", these variables are utilized in Hellinger Distance, spearman2 and regression analysis as a new technique to observe and evaluate the effect on the elimination period. Design variables are also benefitted as a new approach to investigate how complex sample designs effect the selection period.

2.3.1. Hellinger Distance

Hellinger Distance is a mathematical formulation developed by Ernst Hellinger in 1909 and takes final values between 0 and 1 representing similarity of variables. Probabilities of the response categories is fundamental for the formula. While zero indicates exact similarity, one indicates no similarity between the same variables of donor and recipient sample. Because Hellinger Distance

method is easy to calculate similarity and does not need information about sample design, it is very useful and common.

Formula 1. Hellinger Distance Formula

$$HD(D, R) = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^K \left(\sqrt{\frac{n_{Di}}{N_D}} - \sqrt{\frac{n_{Ri}}{N_R}} \right)^2}$$

D: Donor (Household Budget Survey)

R: Recipient (Income and Living Conditions Survey)

K: Total number of the cells

n_{Di} : The frequency of response categories in Household Budget Survey

n_{Ri} : The frequency of response categories in Income and Living Conditions Survey

N: Total size of the contingency table.

In the academic literature for calculation results of Hellinger Distance method, variables having 5 percentages and above is not accepted for further analysis because there is no similarity between them. Therefore, variables exceeding that cutoff value are considered incompatible for ongoing periods.

2.3.2. Spearman2¹¹

Even if the Hellinger Distance method eliminates several common variables, there are generally still too many variables and having so much variables might lead to undesirable noise effecting synthetic data sets of statistical matching. Additional approach to select matching variables from remained common variables is spearman2 method which computes squares of Spearman's rho rank according to type of variables. Hmisc package in R studio was installed for further analysis processes.

Table 2. Types of variables in SILC and HBS

VARIABLES	TYPE OF DATA
X Common Var.	Categoric
Y Household Income Var. (SILC)	Continuous
Z Consumption Expenditure Var. (HBS)	Continuous

Spearman2 applied for both data sets separately so as to get two tables including adjusted rho2 values for each variable.

spearman2(Y~var1+var2+..., data= a)

spearman2(Z~ var1+var2+..., data=b)

Spearman2 procedure, used for second elimination method to reduce unnecessary variables and find out variables which have more explanatory power, is calculated using unweighted data invariably as Hellinger Distance is. This situation may cause that some variables left or out. So weighted calculation was used to avoid from that problem. Package wCorr and function weightedCorr were used in R

¹¹ Spearman method is a rank correlation and introduced by Charles Spearman in 1904.

program. The function could be used only with numeric categories so response categories of ref_whrs, tot_ar and dis_inc_cat were recategorized accordingly using numeric instead of ranks.

```
weightedCorr(x=data$var1,  
y=data$var2, method = c("Spearman"), weights = data$weight)
```

2.3.3. Regression Analysis

Linear regression or logistic regression is performed prevalently according to type of dependent variables (categorical or continuous). As weights are generally ignored in regression analysis made for statistical matching, similar to the Hellinger Distance and spearman2 calculation period, in this study they were used as a new method and both weighted and unweighted regressions were run after dummy variables¹² created.

Finding matching variables processes from common variables normally ends up at this phase, selected variables approved after regression analysis can be easily used in non-parametric or parametric matching processes. However, effect of the design variables on the selection period will be investigated.

Effect of design variables, since it is thought to affect the common variable selection decision, is important for this study. Thus, in this stage, cluster and stratum information was included in the analysis process along with remained variables in order to observe the effect of design variables.

3. RESULTS

3.1. Results of Hellinger Distance Calculations

The first analysis results of Hellinger Distance pointed out that nine common variables have values out of range as seen in the figure below. If we do not insert household weights in the HD calculations, these nine variables will not use for following processes.

As mentioned in the methodology section, variables with a score under 5 percentages accepted as convenient for the following phases. First unweighted results in the figure 1 indicate that nine variables exceeding that cutoff value are considered incompatible for ongoing periods. In another word, they do not have any similarity between them.

The same procedures are repeated with weights. When household weights named as "HB040" and "FAKTOR" included in calculation of response categories' percentages (nDi and nRi), mean value was decreased from 3.2 to 2.4 and four of the nine variables became reusable for following processes. Figure 2 exhibits the weighted results.

¹² Dummy variables refer to variables taking only the value 0 or 1 to indicate the absence or presence of some categorical effect.

Figure 1. Hellinger distance results of the common variables (unweighted)

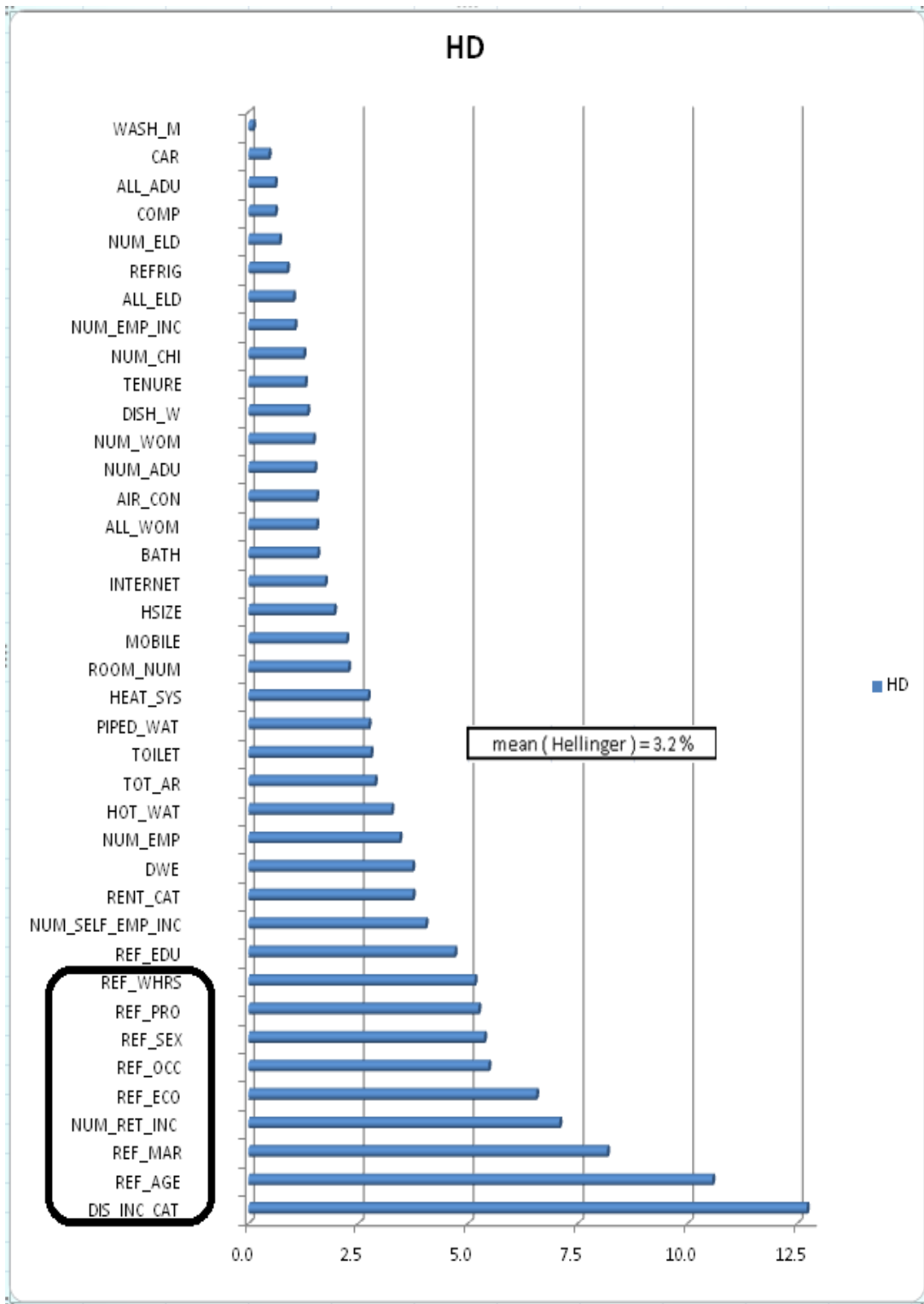
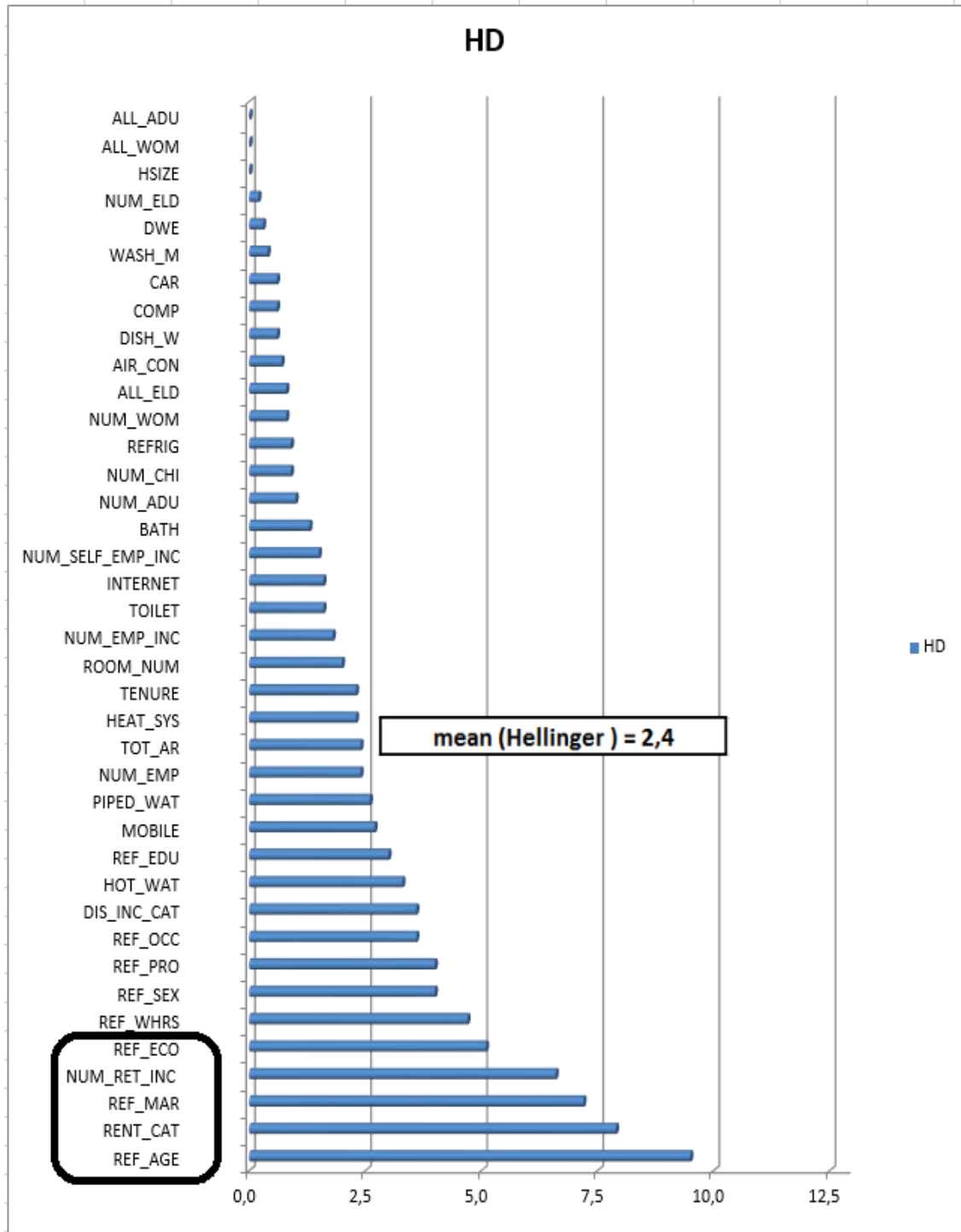

Figure 2. Hellinger distance results of the common variables (weighted)

Reference person's number of weekly working hours, reference person's sex, reference person's occupation and reference person's professional status are proper to use owing to the new approach in the statistical matching. Table 3 shows weighted and unweighted scores of four variables.

Table 3. Weighted and unweighted scores of the 4 variables

NAME OF VAR.	WEIGHTED HD SCORE	UNWEIGHTED HD SCORE
REF WHRS	4,7	5,2
REF SEX	4,0	5,4
REF PRO	4,0	5,2
REF OCC	3,6	5,5

3.2. Results of Spearman2 Calculations

Unweighted calculation of adjusted rho2 values are represented in the table below. As variables scored over ten percent indicate strong explanatory power, eleven variables scored over ten percent in both data set could be used for further stages. These are disposable income categories, reference person's education, number of employed people, heating system of the dwelling, number of individuals with employee income, internet, number of adults (18-64) in the household, dwelling type and ownership of computer, dishwasher and car. Excluding disposable income categories for both surveys which have highest scores, reference person's education status has highest value for Income and Living Conditions Survey. On the other side, ownership of car has highest value for Household Budget Survey.

Table 4. Adjusted rho2 values (unweighted)

Spearman rho^2 Response variable:YINCOME								Spearman rho^2 Response variable:ZCONSUMPTION							
	rho2	F	df1	df2	P	Adjusted rho2	n		rho2	F	df1	df2	P	Adjusted rho2	n
REF_WHRS	0.127	876.51	4	24063	0	0.127	24068	REF_WHRS	0.062	194.15	4	11823	0.0000	0.061	11828
REF_SEX	0.018	433.54	1	24066	0	0.018	24068	REF_SEX	0.036	438.52	1	11826	0.0000	0.036	11828
REF_PRO	0.057	1443.22	1	24066	0	0.057	24068	REF_PRO	0.020	242.92	1	11826	0.0000	0.020	11828
REF_OCC	0.010	239.42	1	24066	0	0.010	24068	REF_OCC	0.004	48.22	1	11826	0.0000	0.004	11828
DIS_INC_CAT	0.951	93031.86	5	24062	0	0.951	24068	DIS_INC_CAT	0.483	2212.81	5	11822	0.0000	0.483	11828
HOT_WAT	0.083	2173.54	1	24066	0	0.083	24068	HOT_WAT	0.051	629.19	1	11826	0.0000	0.050	11828
REF_EDU	0.260	8466.15	1	24066	0	0.260	24068	REF_EDU	0.153	2134.97	1	11826	0.0000	0.153	11828
MOBILE	0.042	1063.32	1	24066	0	0.042	24068	MOBILE	0.028	336.41	1	11826	0.0000	0.028	11828
PIPED_WAT	0.007	178.46	1	24066	0	0.007	24068	PIPED_WAT	0.003	40.53	1	11826	0.0000	0.003	11828
NUM_EMP	0.189	5595.07	1	24066	0	0.189	24068	NUM_EMP	0.116	1547.11	1	11826	0.0000	0.116	11828
TOT_AR	0.131	908.45	4	24063	0	0.131	24068	TOT_AR	0.093	301.99	4	11823	0.0000	0.092	11828
HEAT_SYS	0.166	4787.77	1	24066	0	0.166	24068	HEAT_SYS	0.144	1987.70	1	11826	0.0000	0.144	11828
TENURE	0.013	326.58	1	24066	0	0.013	24068	TENURE	0.001	11.59	1	11826	0.0007	0.001	11828
ROOM_NUM	0.115	3142.46	1	24066	0	0.115	24068	ROOM_NUM	0.076	968.72	1	11826	0.0000	0.076	11828
NUM_EMP_INC	0.153	4347.93	1	24066	0	0.153	24068	NUM_EMP_INC	0.105	1386.09	1	11826	0.0000	0.105	11828
TOILET	0.040	992.87	1	24066	0	0.040	24068	TOILET	0.049	607.29	1	11826	0.0000	0.049	11828
INTERNET	0.200	6023.60	1	24066	0	0.200	24068	INTERNET	0.195	2864.84	1	11826	0.0000	0.195	11828
NUM_SELF_EMP_INC	0.001	18.75	1	24066	0	0.001	24068	NUM_SELF_EMP_INC	0.000	0.00	1	11826	0.9815	0.000	11828
BATH	0.021	518.38	1	24066	0	0.021	24068	BATH	0.015	178.42	1	11826	0.0000	0.015	11828
NUM_ADU	0.130	3582.57	1	24066	0	0.130	24068	NUM_ADU	0.117	1562.42	1	11826	0.0000	0.117	11828
NUM_CHI	0.003	65.69	1	24066	0	0.003	24068	NUM_CHI	0.012	138.50	1	11826	0.0000	0.011	11828
REFRIG	0.015	377.61	1	24066	0	0.015	24068	REFRIG	0.010	118.41	1	11826	0.0000	0.010	11828
NUM_WOM	0.018	432.46	1	24066	0	0.018	24068	NUM_WOM	0.024	286.37	1	11826	0.0000	0.024	11828
ALL_ELD	0.075	1949.86	1	24066	0	0.075	24068	ALL_ELD	0.075	956.62	1	11826	0.0000	0.075	11828
AIR_CON	0.030	744.43	1	24066	0	0.030	24068	AIR_CON	0.039	485.29	1	11826	0.0000	0.039	11828
DISH_W	0.193	5744.91	1	24066	0	0.193	24068	DISH_W	0.154	2148.06	1	11826	0.0000	0.154	11828
COMP	0.219	6756.05	1	24066	0	0.219	24068	COMP	0.181	2612.60	1	11826	0.0000	0.181	11828
CAR	0.176	5130.40	1	24066	0	0.176	24068	CAR	0.203	3005.93	1	11826	0.0000	0.203	11828
WASH_M	0.034	855.80	1	24066	0	0.034	24068	WASH_M	0.022	259.87	1	11826	0.0000	0.021	11828
DWE	0.125	3453.41	1	24066	0	0.125	24068	DWE	0.117	1562.45	1	11826	0.0000	0.117	11828
NUM_ELD	0.026	639.91	1	24066	0	0.026	24068	NUM_ELD	0.039	483.93	1	11826	0.0000	0.039	11828
HSIZE	0.052	1330.35	1	24066	0	0.052	24068	HSIZE	0.060	761.20	1	11826	0.0000	0.060	11828
ALL_WOM	0.067	1740.08	1	24066	0	0.067	24068	ALL_WOM	0.049	610.44	1	11826	0.0000	0.049	11828
ALL_ADU	0.004	87.41	1	24066	0	0.004	24068	ALL_ADU	0.000	4.09	1	11826	0.0432	0.000	11828

Weighted calculation of adjusted rho2 values indicates that two variables having proper values for the unweighted spearman2 calculation received values outside of the specified ranges. Therefore, heating system and dwelling type variables did not use for the further analysis.

Table 5. Adjusted rho2 values (weighted)

VARIABLES	SILC	HBS	
REF_WHRS	0,07553	0,04815	NA
REF_SEX	0,01725	0,0455	NA
REF_PRO	0,0647	0,0284	NA
REF_OCC	0,00903	0,00349	NA
DIS_INC_CAT	0,94095	0,48399	**
HOT_WAT	0,07044	0,04297	NA
REF_EDU	0,23539	0,12932	**
MOBILE	0,04649	0,02755	NA
PIPED_WAT	0,0059	0,00331	NA
NUM_EMP	0,21147	0,13859	**
TOT_AR	0,12319	0,08644	NA
HEAT_SYS	0,1372	0,09354	NA
TENURE	0,02024	0,00353	NA
ROOM_NUM	0,112	0,07147	NA
NUM_EMP_INC	0,16431	0,10428	**
TOILET	0,03523	0,03987	NA
INTERNET	0,20128	0,17621	**
NUM_SELF_EMP_INC	0,00151	0,00056	NA
BATH	0,01746	0,01302	NA
NUM_ADU	0,15268	0,13425	**
NUM_CHI	0,00452	0,01343	NA
REFRIG	0,01526	0,00689	NA
NUM_WOM	0,02848	0,03397	NA
ALL_ELD	0,08658	0,08186	NA
AIR_CON	0,03236	0,03289	NA
DISH_W	0,17833	0,12872	**
COMP	0,21597	0,16444	**
CAR	0,16582	0,19915	**
WASH_M	0,03467	0,01831	NA
DWE	0,10973	0,08951	NA
NUM_ELD	0,02686	0,03209	NA
H SIZE	0,07038	0,07547	NA
ALL_WOM	0,07655	0,06244	NA
ALL_ADU	0,00226	0,00008	NA

Only nine variables can be used for further analysis. Disposable income categories, reference person's education, number of employed people, number of individuals with employee income, internet, number of adults (18-64) in the household and ownership of computer, dishwasher and car. Adding weighting procedure to calculation of Spearman2 leads to change the matching variables to be used in the following periods.

3.3. Regression Results

Results of both the Hellinger Distance and spearman2 show that household level weights could significantly change the elimination period. In the additional third step to reduce matching variables to a reasonable number so as to avoid errors caused by introducing too much matching variables into the statistical matching processes, household level weights are used too. Table 6 indicates that which variables get appropriate values in which analysis. Ownership of computer, car, dish washer and disposable income categories are matching variables according to regression results.

Table 6. Regression results (weighted and unweighted)

REGRESSION	LINEAR				LOG LINEAR				FREQ
	SILC	HBS	SILC	HBS	SILC	HBS	SILC	HBS	
VARIABLES	WEIGHTED		UNWEIGHTED		WEIGHTED		UNWEIGHTED		
NUM_EMP	X	X			X	X	X		5 / 8
DWE	X		X			X		X	4 / 8
COMP	X	X	X	X	X	X	X	X	8 / 8
DISH_W	X	X		X	X	X	X	X	7 / 8
CAR	X	X	X	X	X	X	X	X	8 / 8
DIS_INC_CAT	X	X	X	X	X	X	X	X	8 / 8
INTERNET		X		X		X		X	4 / 8
NUM_ADU					X	X		X	3 / 8
REF_EDU						X		X	2 / 8

When design variables are attached the regression analysis, different results are observed. Unlike traditional analyses, 2 variables (number of adults and ownership of internet) that were not included in the previous regressions were found as significant for Household Budget Survey. Four final variables (ownership of computer, ownership of dish washer, ownership of car and disposable income categories) found proper to match similar to the previous results.

The same analysis was carried out for SILC. When complex sample design took into account, 6 variables obtained sufficient results for matching. Four of them are the same variables found by traditional methods but number of adults and number of employed people are the variables found as a result of consideration of complex sample design. Table 7 shows regression results with design variables.

Table 7. Regression results (with design variables)

VARIABLES	SILC_DV	HBS_DV
NUM_ADU	x	x
NUM_EMP	x	
NUM_EMP_INC		
REF_EDU		
COMP	x	x
INTERNET		x

DISH_W	x	x
CAR	x	x
DIS_INC_CAT	x	x

Studies in the literature are limited to certain patterns for Hellinger Distance, spearman2 and regressions. Here, an additional contribution has been made in terms of adding weights and design variables to each of the elimination methods. Adding weights in Hellinger Distance and spearman2 and regressions with design variables are innovations of the study. Although it is not the subject of the article, it has been observed that the validation of statistical matching results made with the matching variables obtained as a result of including the design variables, provide accurate information at micro level.

4. CONCLUSION AND DISCUSSIONS

Linear regression analysis results, calculated Hellinger Distance and spearman2 percentages indicate that weights and design variables have significant effects on the choosing phase of the statistical matching method separately. Variables excluding for next stage calculations due to their analysis scores (>%5 for HD and <%10 for spearman2) could be utilized after these factors included the calculations as a new method. This situation means that studies on this field may ignore some matching variables for not using design variables in procedures. Advantage of using design variables in the elimination processes is to generate more accurate estimations. On the other hand, shortcoming of this approach, design variables are very difficult to obtain.

Evaluating the processes in terms of weights, four fundamental variables about reference person related to demographic and labor force indicators could be added owing to weighted and recalculated percentages of response categories. While these four vital indicators included and reused, on the contrary, two variables excluded due to weighted recalculation of spearman2 method. Common variables having not representativeness to be matching variables deducted from the list and variables with high correlation used for regression analysis.

Regression analysis with traditional approaches firmly showed that four variables were final regressors to be used for matching phases. When complex sample design considered, "number of adults" variable found out as common variables for SILC and HBS. Besides, number of employed people and ownership of internet variables became useable variables for SILC and HBS respectively.

Although statistical matching method offers a very wide usage opportunity, it is still not used widely enough. It can be used in sociological researches such as immigration, economic and social studies on immigrants, where it is difficult to reach sufficient and comprehensive data. Different registers or surveys of Immigration Department, Ministry of Interior, Address Based Population Registration System etc. can be exploited to find out current sociological situation of immigrants in Turkey. Sociological and economic solution proposals can be implemented more accurately and quickly by considering the results of this research. It will be also beneficial for researchers who want to work in this field to consider design variables in terms of data quality.

ÖZET

Sosyal araştırma yöntemlerinde, özellikle hanehalkı çalışmalarında son dönemlerde yoğun bir kullanım alanına ulaşan veri eşleştirme çalışmaları zamanla yeni istatistiksel uygulamaları da bünyesine dâhil etmektedir. Bu çalışmada gelir ve yaşam koşulları araştırması 2018 yılı verileri ile hanehalkı bütçe anketi 2018 yılı verileri kullanılarak gelir ve yaşam koşulları mikro veri setinde mevcut olmayan hanehalkı tüketim harcaması değişkeninin bütçe anketinden istatistiksel eşleştirme yöntemiyle aktarılması sağlanmıştır. Eşleştirme kalitesini belirleyen en önemli etken olan ortak değişkenlerin seçimi süreci klasik yöntemlerle yapılmış olup bu yöntemlere ilaveten ağırlık ve tasarım değişkenleri de sürece ilk kez dâhil edilmiştir.

Ortak değişken seçiminden sonraki süreçlerde parametrik ya da parametrik olmayan yöntemlerin uygulanmasında genel bir uygulama silsilesi mevcut olduğundan süreçlere yeterli bir şekilde müdahale yapılması çok fazla mümkün olamamaktadır. Ancak hâlihazırdaki tüm değişkenlerin elenip ortak değişkenlerin tespit edilmesinden sonraki eşleştirme değişkenlerinin seçimi ise yeniliklere açık olan bir alandır. Tabakalı, iki aşamalı küme örnekleme ile hanelerin seçiminin yapıldığı iki anket çalışmasında da tasarım değişkenleri ve hane ağırlık bilgileri ilk kez dikkate alınarak değişken seçim süreçlerine olan etkisi veri kalitesinin artırılması yönünde değerlendirilmiştir.

Veri setleri değerlendirilip aralarında korelasyon olan değişkenler belirlendikten sonra kalan 39 değişken için ilk olarak Hellinger Distance yöntemine göre hesaplama yapılmış olup 9 değişken temsiliyet yeteneği yeterli olmadığından kapsam dışına alınmıştır. Ancak her iki ankete ait ağırlıklar SPSS programı aracılığıyla kullanılarak, cevap kategorilerinin oranları yeniden hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucunda ilk değerlendirmelere göre kullanılmaması gereken 4 değişken yüzde 5 eşik değerinin altına inmesi nedeniyle sonraki süreçler için kullanılabilir hale gelmiştir. Yenilenmiş ve hane ağırlıkları dâhil edilmiş Hellinger Distance hesabı sonucu oluşan oranlar ile referans kişinin haftalık çalışma saati, referans kişinin cinsiyeti, referans kişinin çalışma durumu ve referans kişinin çalışma bilgisi gibi önemli demografik ve ekonomik faaliyet değişkenlerinin izleyen süreçlerde kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

Ortak değişkenlerin kategorik bir veri tipine sahip olduğu, hedef değişkenler olan Y ve Z değişkenlerinin ise sürekli (continuous) bir veri tipi yapısına sahip olduğu durumlarda eleme süreçlerinde kullanılabilir bir yöntem olan spearman2 metodu da ilk olarak geleneksel bir şekilde yani hiçbir ağırlık bilgisi formüle eklenmeden hesaplanmıştır. Burada sadece 11 değişkenin istatistiksel eşleştirme süreçleri için uygun olduğu, kalan 23 değişkenin ise kullanılamayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. R Studio programı ile wCorr paketi bünyesindeki weightedCorr fonksiyonu kullanılarak spearman2 hesabına hane ağırlıkları dâhil edilmiştir. İlk defa kullanılan bu yöntem ile yapılan yeni hesaplamalarda sadece 9 değişkenin referans değer olan yüzde 10 ve üzeri seviyelerde değer aldığı görülmüştür. İlk hesaplamaların aksine, hanede kullanılan ısıtma sistemi şekli ile oturlan evin hangi tip olduğu ile ilgili olan 2 temel değişkenin bu yeni yaklaşım sayesinde eşleştirme değişkeni olarak kullanılamayacağı tespit edilmiştir. Dolayısıyla ağırlık bilgisinin bu aşamada da önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Hedef değişkenlerinin tipine göre uygulanacak doğrusal ya da lojistik regresyon analizi, değişken seçiminde tek başına veya bu çalışmada uygulandığı üzere birkaç aşamadan sonra nihai seçim amacıyla kullanılabilir bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada öncelikli olarak her iki anket verisi için doğrusal regresyon analizi ağırlıklı ve ağırlıksız olarak uygulanmıştır. Daha sonra hedef değişkenler için log alınarak ağırlıklı ve ağırlıksız olmak üzere SPSS ve SAS Enterprise üzerinden regresyonlar gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde 8 farklı uygulamada 4 değişkenin nihai değişken olarak kullanılabilirliği anlaşılmıştır. Bunlar hanede bilgisayara sahip olma durumu, hanede

bulaşık makinesine sahip olma durumu, hanede araç sahibi olma durumu ile harcanabilir gelir kategorileri değişkenleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Temsil yeteneği ve korelasyon katsayısı yüksek olan bu 4 değişken ile istatistiksel eşleştirme süreçlerine devam edilebilmesi mümkün olmakla birlikte, bu çalışmada tasarım değişkenleri olan tabaka ve küme (blok) bilgilerinin regresyon analizi sürecine dahil edilerek olası etkileri gözlemlenmek istenmiştir. Bölgesel tahmin yapmaya imkân verebileceği için gelir ve yaşam koşulları için küme bilgileri; hanehalkı bütçe anketi için ise tabaka ve küme bilgileri sanal kodlar ile Türkiye İstatistik Kurumu'ndan temin edilmiştir.

Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine tasarım değişkenleri eklenerek yapılan analizler sonucunda ağırlıklı ve ağırlıksız olarak yapılan regresyon analizlerinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Hanedeki 15-64 yaş arası birey sayısı ile internet sahipliği değişkenlerinin, bu hesaplamalarda yüksek temsiliyete sahip olduğu için, eşleştirme değişkenleri olarak kullanılabilme imkânı doğmuştur. Daha önceki analizlerde nihai eşleşme değişkeni olarak seçilen dört değişkenin bu hesaplamada da uygun oldukları tekrar test edilmiştir.

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verilerine tasarım değişkenleri eklenerek yapılan analizler sonucunda da ağırlıklı ve ağırlıksız olarak yapılan regresyon analizlerinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Daha önceki hesaplamalarda farklı sonuçlar veren hanedeki yetişkin sayısı değişkeni, tasarım değişkenleri dâhil edildiğinde ortak değişken olma kriterlerini karşılamıştır. Ayrıca GYK için çalışan sayısı ve HBA için de internet sahipliği değişkenleri olumlu sonuçlar vermiştir. Geleneksel yöntemlerle ulaşılan dört değişkene ise bu yöntemlerle de ulaşılmıştır.

Dünyada ve Türkiye' de son yıllarda devam eden göçmen ve sığınmacılarla ilgili sosyolojik ve sosyo-ekonomik durumun tespitine yönelik araştırmalar için istatistiksel eşleştirme yöntemi yeni bir yaklaşım sunabilme kapasitesine sahiptir. İdari kayıtlar ve çeşitli amaçlarla derlenen anket verileri birleştirilerek alt kırılımlarda veri üretimi mümkündür. Proje destekli ve uzun süreli araştırmalarla elde edilen verilere, bu yöntemle daha az maliyetle ve daha hızlı bir şekilde ulaşılabilir. Göçmen ve sığınmacılarla ilgili araştırma yapanların, istatistiksel eşleştirme yöntemini kullanırken makalede bahsedilen şekilde anket verilerine ait tasarım değişkenlerini de dikkate alması, ulaşacakları bulguların kalitesi açısından da son derece faydalı olacaktır.

REFERENCES

- Ahi, L. (2015). Veri Madenciliği Yöntemleri İle Ana Harcama Gruplarının Paylarının Tahmini., Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Alexander, C. H. (2001), Still Rolling: Leslie Kish's "Rolling Samples" and The American Community Survey.
- Balin, M., D'ORAZIO, M., Di Zio, M., Scanu, M., & Torelli, N. (2009). Statistical Matching of Two Surveys with a Common Subset (No. 124). Working Paper.
- Byrne, D. (1971). *The Attraction Paradigm*. New York: Academic Press.
- Cochran W.G. (1937). Problems Arising in the Analysis of a Series of Similar Experiments. Supplement to the Journal of the Royal Statistical Society, 4, 102-118.
- De Waal, T. (2015). Statistical matching: experimental results and future research questions. Statistics Netherlands.
- D'orazio, M., Di Zio, M., & Scanu, M. (2001, June). Statistical Matching: a tool for integrating data in National Statistical Institutes. In Proc. of the Joint ETK and NTS Conference for Official Statistics.
- D'Orazio, M., Di Zio, M., Scanu, M. (2006), *Statistical Matching: Theory and Practice*. John Wiley & Sons, Chichester, ISBN: 0-470-02353-8.
- D'Orazio, M. (2017). *Statistical Matching and Imputation of Survey Data with StatMatch*.
- Katz, D. (1942). Do Interviewers Bias Poll Results? *Public Opinion Quarterly*, 6(2), 248-268.
- Kim, D. (2018) "Development of a statistical matching method with categorical data"
- Kish, L. (1990), "Rolling Samples and Censuses", *Survey Methodology*, 16, 63-79.
- Kum and Masterson (2008), *Statistical Matching Using Propensity Scores: Theory and Application to the Levy Institute Measure of Economic Well-Being*, The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No:535.
- Laan, P. van der. 2000. 'Integrating Administrative Registers and Household Surveys'. Netherlands Official Statistics, Vol. 15 (Summer 2000): Special Issue, Integrating Administrative Registers and Household Surveys, ed. P.G. Al and B.F.M. Bakker, pp. 7-15.
- Okner, B. (1972), "Constructing a New Data Base from Existing Microdata Sets: the 1966 Merge File", *Annals of Economic and Social Measurement* 1, pp. 325-342.
- Öztürk, C. (2019), *Nonparametric Statistical Matching Methods: An Application On Household Surveys in Turkey*, master thesis, University of Hacettepe, Turkey.
- Rässler, S. (2002). *Statistical Matching: A Frequentist Theory, Practical Applications, and Alternative Bayesian Approaches*. New York: Springer. Rasner, A., J. R. Frick, and M. M. Grabka. 2011. Extending the Empirical Basis for Wealth Inequality Research Using Statistical Matching of Administrative and Survey Data. SOEP papers 359. Berlin: DIW.

- Renssen, R. H. (1998), "Use of Statistical Matching Techniques in Calibration Estimation", *Survey Methodology*, 24, 171-183.
- Saraç M. (2021). The Contribution of Rapport Between Interviewer and Respondent On Interview Quality from Non-Sampling Error Perspective: *Evidence from 2014 Research On Domestic Violence Against Women in Turkey*.
- Turkstat, (2018a), Handbook for Household Budget Survey, Ankara.
- Turkstat, (2018b), Handbook for Statistics on Income and Living Conditions Survey, Ankara.
- Uçar, Baris, and Gianni Betti. (2016). "Longitudinal Statistical Matching: Transferring Consumption Expenditure from HBS to SILC Panel Survey." Papers of the Department, No. 739. Siena: Department of Economics, University of Siena. Available at: <http://econpapers.repec.org/paper/usiwpaper/739.htm>
- Uçar, B. (2017), The Effect of a New Born on Household Poverty in Turkey: The Current Situation and Future Prospects by Simulations, PHD thesis, University of Hacettepe, Turkey.
- Vercruyssen, A. Wuyts, C. & Loosveldt, G. (2017). The Effect of Sociodemographic (Mis)match between Interviewer and Respondents on Unit and Item Nonresponse in Belgium. *Social Science Research*, 67, 229-238.
- Zacharias, A., Masterson, T., Kim, K. (2014), "The Measurement of Time and Income Poverty in Korea". Economics Working Paper Archive, Levy Economics Institute, http://www.levyinstitute.org/pubs/rpr_8_14.pdf

SIRALI KARMAŞIK METOD TASARIMI İLE FARKLI VERİ TOPLAMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİM FAKÜLTELERİ ÜZERİNE BİR BAKIŞ

Tolga Balcı¹, Ahmet Sinan Türkyılmaz²

Öz

Temel hedefleri bütçe kısıtları altında en kaliteli veriyi elde edebilmek olan farklı veri toplama yöntemlerinin avantajlı ve dezavantajlı yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla farklı veri toplama yöntemlerinin karşılaştırılmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayede araştırma konusuna en uygun veri toplama yöntemi belirlenebilecektir. Bu çalışmanın amaçları, dört farklı veri toplama metodu için hazırlanan üç farklı soru kâğıdı ve bir görüşme yönergesinin sıralı karmaşık metod ile eğitim fakültelerinin dekanlarına ve diğer cevaplayıcılara uygulanması ile e-posta, web, telefon ve yüz-yüze görüşme veri toplama yöntemlerinin karşılaştırılması ve eğitim fakültelerinin temel sorunların tespit edilmesidir. Çalışma neticesinde elde edilen bulguların eğitim sosyolojisi alanına da katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bulgular, ilave bir bütçenin bulunmadığı ve cevaplayıcıların uzman kişilerden oluştuğu durumlarda; cevaplayıcıların belirli ölçütler çerçevesinde sınıflandırılması; her sınıf için farklı veri toplama yönteminin uygulanması kaydıyla web ve telefon ile görüşme yöntemlerinin bu tip araştırmalarda kullanılmasının daha avantajlı olabileceği söylenebilecektir. Türkiye'deki eğitim fakültelerinin temel sorun alanları ise hizmet öncesi eğitime giriş sınavı, hizmet öncesi eğitim ve atama/yerleştirme alanları olarak belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Farklı veri toplama yöntemleri, Sıralı karmaşık metod, Cevaplayıcı, Eğitim fakülteleri, Türkiye.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü Sosyal Araştırma Yöntemleri Anabilim Dalı, tolgabalci@gmail.com, ORCID:0000-0003-1179-1381

² Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü Sosyal Araştırma Yöntemleri Anabilim Dalı, aturkyil@hacettepe.edu.tr, ORCID:0000-00002-2783-932X

COMPARISON OF DIFFERENT DATA COLLECTION METHODS WITH SEQUENTIAL MIXED METHOD DESIGN: AN OVERVIEW OF THE EDUCATIONAL FACULTIES IN TURKEY

Abstract

Different data collection methods, main objectives are to obtain the highest quality data under budget constraints, have advantages and disadvantages. For surveys, there is a need to compare different data collection methods. Thanks to these surveys, determine which data collection method is the most appropriate, taking into account the research questions. The aims of this study are to compare the data collection methods with e-mail, web, telephone, and face-to-face interviews based on a sequential mixed method design, which are applied to the deans and other personnel of education faculties and to identify fundamental problems of education faculties in Turkey. Also we aimed that the findings obtained as a result of the study will also contribute to the field of sociology of education. We demonstrate that it is more advantageous to use web and telephone interview methods. The main problem areas of education faculties in Turkey are the entrance examination for pre-service education, pre-service training and assignment/placement process.

Keywords: Different data collection methods, Sequential mixed method, Respondent, Education faculties, Turkey.

GİRİŞ

Sosyal araştırmalarda farklı veri toplama yöntemlerinin kullanılmasındaki önde gelen hedeflerden biri bütçe koşulları nispetinde en kaliteli veriyi toplamak ve bu veriyi analiz etmektir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ile birlikte farklı veri toplama yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bütçe kısıtının önemli bir belirleyici olduğu araştırmalarda teknolojinin maliyetlere olan etkisi önemli olmuş ve yeni veri toplama yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Yirminci yüzyılın geleneksel metodu olarak kabul edilen yüz-yüze görüşmenin önemli ölçüde yerini 1970’li yıllardan itibaren özellikle ABD’de telefon kullanımının yoğunlaşmasıyla birlikte telefon görüşmesi almıştır (Nathan, 2001). İlerleyen yıllarda bilgisayar teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte bilgisayar ve web tabanlı yöntemleri veri toplama yöntemlerini etkilemiştir (De Leeuw and Collins, 1997; Couper and Nicholls, 1998). Farklı veri toplama yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu doğrultuda, ilgili yazın incelendiğinde farklı veri toplama yöntemlerinin karşılaştırıldığı; hangi yöntemin ilgili çalışma alanı açısından daha uygun olduğunu ortaya koymaya çalışan birçok çalışma yapıldığı görülmektedir.

Ülkeler, kalkınmak ve dolayısıyla refah düzeylerini artırmak için geçmişten bugüne nitelikli insan gücüne ihtiyaç duymuşlardır. Nitelikli insangücünün oluşumu ise önemli ölçüde genel anlamda eğitime; daha özelden ise eğitim sisteminin kalitesine bağlanmaktadır. Eğitim bireyleri yetişkin yaşamına hazırlayan ve buna yönelik olarak bireye gerekli bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla eğitim, toplumsal bir süreç olarak ele alınabilecektir. Bu noktadan hareketle sosyoloji, eğitimi toplumsal bir kurum olarak ele almakta ve bu alan eğitim sosyolojisi olarak tanımlanmaktadır. Sosyoloji ve sosyologlar için eğitim bir taraftan toplumsal bir sorun; diğer taraftan ise bu soruna çözüm üretebilecek bir alan olarak kabul edilmektedir. Eğitsel süreçlerin toplumla ilişkisini ele alan *eğitim sosyolojisi* alanında ilk eser Lester F. Ward’ın 1883 yılında yayınlanan *“Dynamic Sociology or Applied Social Sciences as Based Upon Statical Sociology and the Less Complex Science (Dinamik Sosyoloji veya Statik Sosyoloji ve Daha Az Karmaşık Bilimler Üzerine Temellenmiş Uygulamalı Sosyal Bilimler)”* adlı eseridir. İlgili yazında, 1899 yılında John Dewey’in yayınladığı *“The School and Society (Okul ve Toplum)”* adlı eserle birlikte de eğitim sosyolojisinin akademik bir disiplin haline geldiği belirtilmektedir. Émile Durkheim (1858–1917) ise eğitim sosyolojisinin kuramsal anlamda kurucusu kabul edilmektedir. 19. yy’ın sonu 20. yy’ın başı itibarıyla dünyada yaşanan savaşlar, ulus devletlerin güçlenmesiyle birlikte ekonomik kalkınma hızlanmış ve bu bağlamda eğitimin anlamı değişmiş; eğitim sosyolojisi de ayrı bir bilim dalı olarak güçlenmiştir.

İçinde bulunulan çağın gereklerini kavrayabilmiş ve bu gerekleri sisteme entegre edebilmiş eğitim sistemleri nitelikli insan gücü yetiştirebilmiştir. Bu gerçekliğin bilincinde olan ülkeler eğitim sistemlerini sürekli olarak dönemin gerekliliklerine göre yeniden düzenlemişlerdir. Yeniden düzenleme süreçlerinde eğitim sosyolojisinden de istifade etmişlerdir.

Yapılan araştırmalar, eğitim sisteminin iyileştirilmesine yönelik olarak yapılan düzenlemelerin öğretmenlerin becerileri ölçüsünde öğrencilere aktarabildiği; yapılan düzenlemeler ne kadar nitelikli olursa olsun öğretmenlerin istenilen düzeydeki niteliğe sahip olmaması durumunda düzenlemelerin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini göstermiştir (UNESCO, 2014).

Eğitim sisteminin ve öğretmenin ülkelerin refahı bağlamındaki öneminin farkına varılması ile birlikte 2000’li yılların başlarından itibaren eğitim sistemine dâhil olan öğrencilerin ve yükseköğretime olan talebin artması ile öğretmen ihtiyacı önemli boyutlara ulaşmıştır. Üniversite sayılarının artmasına paralel olarak eğitim fakültelerinin sayıları ve fakültelerde öğrenim gören öğrenci sayıları da artmıştır. Ancak bu artış öğretmen yetiştirme sisteminin ve öğretmenlerin niteliği sorununun derinleşmesine neden olmuştur. 2007 yılı itibarıyla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) tarafından sistemin iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiş, ancak uluslararası karşılaştırmalı testler düzenlemelerin arzu edilen sonuca ulaşmada yetersiz kaldığını göstermiştir.

Eğitim sisteminin ve sistemin en önemli aktörlerinden biri olan öğretmenlere ilişkin gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ihtiyacı önemini korumaktadır. Bu çalışmada, farklı veri toplama

yöntemlerinin elde edilen veriye olan etkileri; Türkiye'deki eğitim fakültelerinin dekanlarından ve diğer paydaşlardan elde edilen veriler üzerinden incelenecektir. Bunun yanında; eğitim fakültelerinin mevcuttaki sorunlarının tespiti ve çözüm önerileri de ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırma kapsamında dört farklı veri toplama metodu için hazırlanan dört soru kâğıdından ilk üçü Türkiye'deki eğitim fakültelerinde görev yapan 96 dekana sıralı karışık metod dizaynı ile ardışık olarak e-posta, web ve telefon yolu uygulanmıştır. İlgili yazın incelendiğinde sıralı karışık metod dizaynı ile uygulanan e-posta, web ve telefon ile görüşme yöntemlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmanın bulunmadığı da dikkate alındığında çalışmanın bu anlamda ilgili yazına da katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Dördüncü aşamada ise hazırlanan görüşme yönergesi üzerinden nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine (in-depth), yarı-yapılandırılmış (semi-structured), yüz-yüze (face-to-face) görüşme gerçekleştirilmiştir. Dördüncü aşamadaki nitel araştırma yöntemlerinden yüz-yüze görüşme yapılmasının temel bir nedeni eğitim fakültelerindeki sorunlara ilişkin derinlemesine bilgi elde etmek olmuştur. Öğretmen yetiştirme sistemi ve eğitim fakülteleri ile alakalı toplamda yedi cevaplayıcı ile görüşülmüş ve görüşmelerden elde edilen bulgular da paylaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen eğitim fakültelerine ilişkin bulguların bilimsel bilgi elde etme ve bilimsel araştırma yöntemlerini toplumsal davranışlar ile ilgili araştırmalarda kullanan eğitim sosyolojisi alanına da katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1. VERİ TOPLAMA YÖNTEMLERİ

1.1. İlgili Yazın

Saha araştırmaları sürecinde en kritik aşamalardan biri hangi veri toplama yönteminin kullanılacağı hususudur. Zamanın ve teknolojinin değişmesiyle birlikte veri toplama yöntemleri de değişmiş; yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından önceki dönemde, sosyal araştırmalar ve resmi istatistiklerde veri toplamak için iki geleneksel yöntem kullanılmıştır. Bunlardan ilki ve en eskisi araştırmacı/görüşmecinin bulunmadığı, cevaplayıcının kendi kendine soruları cevapladığı posta yöntemidir. Diğeri ise araştırmacının/görüşmecinin katılımcıyı ziyaret ettiği ve dolayısıyla bizzat bulunduğu yüz yüze görüşme yöntemidir (Dillman ve Parsons, 2008). 1970'li yılların başından itibaren telefon teknolojisinin gelişmesinin etkisiyle yüz yüze görüşmeyle birlikte telefon görüşmesi yöntemi de kullanılmıştır. Karma metod olarak tanımlanan bu yöntemde aynı araştırmada birden fazla veri toplama yöntemi kullanılmaktadır (Leeuw ve Berzelak, 2016). Karma veri toplama metodu kullanımının temel amaçları maliyetleri düşürmek, yanıt oranlarını artırmak ve dolayısıyla toplam araştırma hatasını azaltmak olmuştur.

1990'lı yılların başından itibaren bilgisayar teknolojisinin hızla gelişmesiyle birlikte bu teknolojiyi kullanan veri toplama yöntemlerinde de artış yaşanmıştır. Geleneksel veri toplama yöntemleri de bilgisayar teknolojilerinden etkilenmiştir. (De Leeuw ve Collins, 1997; Couper ve Nicholls, 1998). Kâğıt temelli veri toplama yöntemleri yerini bilgisayar tabanlı veri toplama yöntemlerine bırakmaya başlamış; çalışmaların önemli bir kısmında da geleneksel ve bilgisayar tabanlı veri toplama yöntemleri bir arada kullanılmıştır.

2000'li yılların başından itibaren internet teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte web tabanlı veri toplama yöntemleri önemli ölçüde artış göstermiştir. Web tabanlı veri toplama yöntemlerinin zaman ve maliyet avantajı ile büyük nüfusa erişebilmesi ve verilerin hızlı analiz edilebilmesine imkân tanınması kullanımlarının hızlı bir biçimde artmasına neden olmuştur (Dillman, 2000; Couper, 2000). Kâğıt tabanlı ve web tabanlı veri toplama yöntemleri aynı çalışmanın içerisinde karma mod olarak kullanılmaya başlanmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde ise mobil cihazların yoğun kullanımının da etkisiyle mobil cihazlar üzerinden veri toplama yönteminin kullanımı hızla artmaktadır. Bunda, insanların gün içerisinde mobil cihazlarla geçmişi kıyasla daha fazla zaman geçirmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir (Schober ve ark. 2015).

1.2. Araştırmaya Uygun Veri Toplama Yönteminin Belirlenmesi

Her araştırma; araştırmanın amacı, bütçesi ve diğer faktörlere bağlı olarak farklı veri toplama yöntemi ile yapılabilir. Burada önemli olan bahse konu araştırma konusu için en doğru olan veri toplama yöntemini belirlemektir. Groves ve ark. (2009)'a göre çalışma alanına bağlı olarak en ideal veri toplama yöntemini belirleyebilmek için; "Araştırma sorusu için en uygun veri toplama yöntemi hangisidir?" ve "Kullanılan veri toplama yönteminin araştırmanın maliyeti ve toplam hatası üzerindeki etkisi nedir?" sorularına cevap vermek gereklidir. Diğer taraftan ilgili yazında da farklı veri toplama yöntemlerinin karşılaştırmasının yapıldığı birçok çalışma bulunmaktadır (Fuchs et al., (2000); Hochtism (1967); Kwak and Radler (2002); Kaplowitz et al. (2004)). Bu araştırmalarda, çalışma kapsamında seçilen örneklemin bir kısmına farklı veri toplama yöntemi uygulanırken diğer kısmına da farklı bir veri toplama yöntemi uygulanmaktadır. Bu kapsamda, farklı veri toplama yöntemlerinin araştırma üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bu çalışmalar vasıtasıyla da farklı veri toplama yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

2. TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİM FAKÜLTELERİ

2006 yılından sonraki dönemde toplam 56 adet yeni üniversitenin kurulması ile birlikte eğitim fakültelerinin sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Devlet ve vakıf üniversitelerinde kurulan eğitim fakültelerini³ 1964 yılından günümüze kadar olan dönemde incelediğimizde sayılarının sürekli olarak arttığı görülmektedir. 1982 yılında 17 olan eğitim fakültesi sayısı 2006 yılında 63'e, 2015 yılı itibarıyla da 92'ye ulaşmıştır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan güncel istatistiklere göre ise devlet ve vakıf üniversitelerindeki tüm eğitim fakültelerinin sayısının 125'e ulaştığı görülmektedir.⁴ Eğitim fakülteleri sayısındaki artışlara paralel bir biçimde bu fakültelerde öğrenim gören öğrenci, görev yapan eğitici ve bu fakültelerden mezun olan öğretmen adayları sayısında da ciddi artış meydana gelmiştir. MEB tarafından yayınlanan resmi istatistiklere göre de 2020 yılı Eylül ayı itibarıyla 118.558'i sözleşmeli statüde olmak üzere 974.837 öğretmen okullarda görev yapmaktadır. Yine MEB tarafından ilan edilen verilere göre 2003 ile 2020 yılları arasında toplamda 692.808 öğretmen ataması gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de Eğitim fakültelerine ve daha geniş anlamda öğretmen yetiştirme sistemlerine yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde fakülte, öğrenci, öğretmen ve öğretmen adayı sayısındaki artışların bir takım önemli sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu sorunlardan bazıları şu şekildedir:

- Eğitim fakültelerinde öğretim elemanı istihdamı,
- Eğitim fakültelerinde aynı standartlara sahip eğitim-öğretim hizmetinin verilememesi,
- Aday öğretmenlerin sahip olduğu becerilerin çağın gerektirdiği becerilerle örtüşmemesi ve
- Aday öğretmenlerin devlet ya da özel sektörde yeterince istihdam edilememesidir.

Sorunların çözümüne yönelik çeşitli projeler geliştirilmiş, bir kısmı uygulamaya konulmuş fakat bir kısmı da hayata geçirilememiştir. Bu çalışma kapsamında bu sorunlara ilişkin uzman kişilerden derinlemesine bilgi edilebilmesi için son aşamada yüz-yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Yüz-yüze görüşmelerden elde edilen bulgular çerçevesinde sorunlar ve sorunların çözümüne yönelik olarak cevaplayıcılardan elde edilen bulgular da paylaşılmıştır.

³ Eğitim Bilimleri Fakülteleri ve Eğitim Fakülteleri aynı işlevi ifa ettiklerinden Eğitim Fakülteleri olarak ifade edilmiştir.

⁴ <https://istatistik.yok.gov.tr/>

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırma Soruları

Çalışmanın araştırma soruları "Sıralı karma metod ile farklı veri toplama yöntemlerini uygulamanın sonuçları nelerdir?", "e-Posta, web, telefon ve yüz-yüze görüşme yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları nelerdir?" ve "Eğitim fakültesinin temel sorun alanları ve bu sorun alanlarına ilişkin çözüm önerileri nelerdir?" olarak belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın yürütüldüğü 2019 yılında toplamda 96 eğitim fakültesi aktif olduğundan ilk üç aşamadaki soru kâğıtları aşağıda belirtilen sıra ve yöntemle 96 aktif eğitim fakültesi dekanı ile paylaşılmıştır. Hedef popülasyon 96 dekandan oluştuğundan örneklem oluşturma ihtiyacı olmamıştır. Son aşamadaki yüz-yüze görüşme ise 2021 yılının Şubat ve Mart aylarında gerçekleştirilmiştir. Yüz-yüze görüşmede görüşülecek kişilerin belirlenmesinde amaca yönelik örneklem belirleme yöntemi benimsenmiş ve eğitim fakülteleri ile doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan cevaplayıcılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında Bakanlıkta çalışan üst düzey bir yönetici, iki farklı devlet üniversitesi bünyesindeki eğitim fakültesinde görev yapmakta olan iki dekan, vakıf üniversitesindeki eğitim fakültesinde görev yapmakta olan bir dekan, devlet üniversitesindeki eğitim fakültesinde görev yapan akademisyen, devlet okulunda görev yapan bir öğretmen ve etüt merkezinde görev yapan bir öğretmen olmak üzere toplamda yedi cevaplayıcı ile yüz-yüze görüşme yapılmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında nicel araştırma yöntemlerinden e-posta; ikinci aşamasında web; üçüncü aşamada telefon ile görüşme ve son aşamada ise nitel araştırma yöntemlerinden yüz-yüze görüşme yapılması planlanmıştır. Sıralı karma metod yaklaşımına uygun olarak, tüm katılımcılara sırasıyla üç yöntem uygulanmıştır. Ancak son aşamadaki yüz-yüze görüşme yönteminde bütçe kısıtları ve koronavirus pandemisi koşulları nedeniyle Ankara dışına çıkılması birtakım güçlükler içerdiğinden Ankara'da ikamet eden ve eğitim fakülteleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki olan cevaplayıcılarla görüşme yapılması planlanmıştır. Son aşamada nicel bir veri toplama metodu yerine nitel bir metodun tercih edilmesinin sebebi yüz-yüze gerçekleştirilen görüşmelerde çoğunlukla araştırmacının bizzat görüşmede bulunması ve cevaplayıcı ile doğrudan iletişim kurarak cevaplayıcının davranışlarını gözlemleyebilmesi, cevaplayıcının tam olarak anlayamadığı bir takım sorulara açıklık getirebilmesi; cevaplayıcıdan daha fazla, doğru ve bir takım yeni bilgiler elde edebilmesi; cevaplayıcıyı görüşme yapmaya ikna etme ihtimalinin daha kuvvetli olmasıdır (Neuman, 2014). Diğer taraftan, çalışma kapsamındaki son aşamada uygulanan yüz-yüze görüşme için ilgili yazında yer alan yaklaşımlardan yorumlayıcı yaklaşım benimsenmiş olup; çalışılan konuya ilişkin kavramlar, diğer kavramlarla olan ilişkisi de göz önünde bulundurularak anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında sıralı karma metotta üç farklı veri toplama yöntemi karşılaştırılacağı için üç farklı soru kâğıdı; son aşamadaki yüz-yüze görüşme için de görüşme yönergesi hazırlanmıştır. Bu anlamda son aşamadaki yüz-yüze görüşme yarı yapılandırılmış yüz-yüze görüşme olarak tanımlanabilecektir. Tüm soru kâğıtlarının başına "Gönüllü Katılım Formu" eklenmiştir. İlk üç aşamadaki soru kâğıdı oldukça benzerdir fakat cevaplayıcıların motivasyonları artırma hedefiyle birtakım sorular farklılaştırılmıştır. Ancak yüz-yüze görüşme için hazırlanan soru yönergesi ilk üç aşamadaki soru kâğıdından farklıdır.

4. SAHA UYGULAMASI

4.1. E-Posta, Web ve Telefon ile Görüşme

İlk aşama için Microsoft Office Word formatında hazırlanan soru kâğıdı, e-posta ile cevaplayıcılara gönderilmiştir. Cevaplayıcıların araştırmacının gönderdiği e-postada yer alan Word dosyasını bilgisayara indirmesi, sorularını yanıtladıktan sonra araştırmacıya geri göndermesi beklenmiştir. İkinci aşamadaki soru kâğıdı Google Formlar uygulamasında tasarlanmıştır. Cevaplayıcıların motivasyonlarını artırmak için Google Formlar üzerindeki arka plan görselleri

güçlendirilmiştir. Google Forms uygulaması üzerinden oluşturulan soru kâğıdının linki cevaplayıcılara gönderilen e-postaya eklenmiştir. Cevaplayıcılar bu linki tıkladıktan sonra önlerine gelen Google Formlar sayfasındaki soruları yanıtmışlardır ve kaydetmişlerdir. Cevaplar Google Formlar üzerinden araştırmacıyla iletilmiştir. Bazı cevaplayıcıların Word belgesini daha güvenilir ve resmi bulacağı; bazı cevaplayıcıların ise Google Formları daha pratik bulacağı düşünüldüğünden ilk iki aşama iki farklı yöntemle tasarlanmıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise e-posta adreslerinin doğruluğu hususudur. Bu çalışmadaki soru kâğıtları her bir aşamada, birden fazla e-posta adresine sahip olan kullanıcıların tüm adreslerine gönderilmiştir. İlk gönderimden sonra belirli bir süre içerisinde geri bildirimde bulunmayan cevaplayıcılara tekrar gönderilmiştir. Tekrar gönderim cevaplama oranları artırmaktadır. Dolayısıyla, e-posta gönderimi sonrası geri bildirimlerin takip edilmesi hususunun cevaplama oranlarının artırılması noktasında önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmacının iletişim bilgileri cevaplayıcılara gönderilen e-postalara eklenmiştir. Cevaplayıcılar tarafından gönderilen e-postaların araştırmacı tarafından en kısa süre içerisinde cevaplanması cevaplayıcıların motivasyonunu artırmaktadır. Çalışma kapsamındaki soru kâğıtları, ilk iki aşama için 15 gün aralıkla cevaplayıcılara gönderilmiştir. İlgili yazın incelendiğinden iki aşama arasındaki sürenin uzun tutulmasının her aşamada cevaplayıcının motivasyonunun artabilmesi bağlamında daha olumlu olacağı belirtilmektedir. Aşamalar arasındaki süre uzadığında, soru kâğıtlarındaki soruların büyük oranda benzer olduğu da hesaba katıldığında, cevaplayıcıların araştırmaya katkı verme motivasyonlarını artırabileceği düşünülmektedir.

4.2. Yüz-yüze Görüşme

Çalışmanın son kısmında ise, eğitim fakültelerindeki temel sorunların tespiti ve çözüm önerilerine ilişkin derinlemesine bilgi elde etme amacına yönelik olarak toplamda dört sorudan oluşan görüşme yönergesi üzerinden cevaplayıcılara eğitim fakültelerine ve genel anlamda öğretmen yetiştirme sistemine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Yüz-yüze görüşme gerçekleştirilmeden önce cevaplayıcılar ile e-posta aracılığıyla iletişim kurulmuş ve araştırmaya ilişkin detaylı bilgi paylaşımında bulunulmuştur. Görüşmenin gerçekleştirileceği takvime ilişkin mutabakat sağlanmıştır. Belirlenen takvimde ve mekânda görüşme gerçekleştirilmeden önce etik kurallar gereği görüşmenin ses kaydının alınmasını kabul eden görüşmecilerin ses kayıtları ve bu ses kayıtları üzerinden yapılacak transkripsiyonların araştırmacıda muhafaza edileceği ve kimseyle paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Gerçekleştirilen toplamda yedi görüşmeden dördünde ses kaydı alınmasına izin verilmiş ve toplamda 99,08 dakikalık ses kaydı alınmıştır. Ses kaydı alınmasına izin verilmeyen görüşmelerde de görüşme esnasında not alınmış ve analiz kısmında bu notlar kullanılmıştır. Görüşme esnasında alınan ses kayıtlarının transkripsiyonu herhangi bir paket program kullanılmadan yapılmıştır. Transkripsiyon üzerinden elden edilen bulgularla da betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz ilgili yazında, çeşitli veri metodları ile elde edilen verilerin önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analizi yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

5. SAHADAN ELDE EDİLEN VERİNİN ANALİZ EDİLMESİ

Dört farklı veri toplama yöntemi ile elde edilen veriler araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Web üzerinden gerçekleştirilen aşamada Google Formlar uygulaması aracılığıyla doğrudan verilerin analizi gerçekleştirilirken diğer aşamalarda araştırmacı Microsoft Office paket programı uygulamaları üzerinden analizi gerçekleştirmiştir. İlk üç aşamada elde edilen verilerden cevaplama oranı, cevaplayıcıların profili, cevapsız sorular ile kontrol soruları ve açık uçlu sorular analiz edilmiştir. Bu dört gösterge üzerinden üç farklı veri toplama metodu karşılaştırılmıştır. Cevaplama oranının hesaplanması için ilgili yazında yoğun bir biçimde kullanılan “Amerika Kamuoyu Araştırmaları Derneği”nin (AAPOR)⁵ tanımlamaları kullanılmıştır. AAPOR’un tanımlamaları 2016 yılında yayınlanan

⁵ <https://www.aapor.org/>

raporundan alınmıştır. Tablolar oluşturulurken “Özel Olarak Adlandırılmış Kişilerin İnternet Anketleri için Nihai Değerlendirme Kodları” ve “RDD Telefon Anketleri için Son Düzenleme Kodları” kullanılmıştır.

Dördüncü aşamada ise yüz-yüze görüşme esnasında alınan ses kayıtları üzerinden transkripsiyon elde edilmiştir. Transkripsiyon üzerinden de paragraf-paragraf kodlama yapıp temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Microsoft Office uygulamaları üzerinden gerekli çalışmalar yapılmıştır. Sonuç olarak temalar üzerinden araştırma sorularına ilişkin bulgular paylaşılmıştır.

6. ANALİZ SONUÇLARI

6.1. İlk Üç Aşamada Toplanan Verilerin Analiz Sonuçları

Cevaplama Oranı

Önceki kısımda da belirtildiği üzere her bir aşama için yanıt oranları AAPOR tanımlamalarına göre hesaplanmıştır. Buna göre sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 1. İlk 3 Aşama İçin Cevaplama Sonuçları

Kodlar	e-Posta (1)	Web (2)	Telefon (3)	
	N=96	N=96	N=96	
I	Tamamlanmış (1.1)	16	12	5
P	Kısmi Görüşme (1.2)	1	0	0
R	Reddetme ve ayrılma (2.10)	0	0	0
NC	Temas yok (2.20)	3	3	3
O	Diğer (2.30)	0	0	1
UH	Hiçbir dönüş olmayan (3.19)	75	80	87
e		1	1	1

Tablo 2. İlk 3 Aşama İçin AAPOR Tanımlamalarına Göre⁶ Cevaplama Oranları (yüzde)

	e-Posta	Web	Telefon
RR1	0.20	0.14	0.05
RR2	1.20	0.14	0.05
RR3	0.20	0.14	0.05
RR4	1.20	0.14	0.05
RR5	0.80	0.80	0.05
RR6	16.05	12.00	0.05

Tablo 1 ve Tablo 2’de görülebileceği üzere, ilgili yazının aksine en düşük cevaplama oranı telefon ile görüşme aşamasında gerçekleşmiştir. Farklı veri toplama yöntemlerinin karşılaştırılmasına ilişkin yazın incelendiğinde web metodu ile karşılaştırıldığında telefon ile görüşme yönteminde cevaplama oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ilgili yazındaki çalışmaların önemli bir kısmı internetin yoğun olarak kullanıldığı dönemlerden önceki dönemlere aittir. Dolayısıyla karşılaştırma yapılırken çalışmanın yapıldığı zamandaki teknolojik imkânların dikkate alınmasında fayda görülmektedir. Diğer taraftan; her bir aşamada bir önceki

⁶ Hesaplamalara ilişkin detaylı bilgi için: <https://www.aapor.org/Education-Resources/For-Researchers/Poll-Survey-FAQ/Response-Rates-An-Overview.aspx>

aşamaya kıyasla cevaplama oranının düştüğü görülmektedir. Bunun nedenleri arasında e-posta kutularının düzenli olarak kontrol edilmemesi, çalışma ile ilgilenmemeleri ve cevaplayıcıların yönetici olmasından kaynaklı olarak yoğun mesai olabileceği düşünülmektedir. Genel olarak cevaplama oranlarının düşüklüğü de bu benzer sebeplerle açıklanabilecektir.

Cevaplayıcıların Karakteristik Özellikleri

Cevaplayıcıları cinsiyeti, yaşı, eğitim fakültelerinde çalıştıkları süre ve yönetici pozisyonunda buldukları süreye ilişkin bilgiler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Cevaplayıcıların Karakteristik Özellikleri

	e-Posta	Web	Telefon
	n=17	n=12	n=5
Cinsiyet			
Erkek	15	7	3
Kadın	2	5	2
Yaş			
Minimum	40	51	40
Maksimum	69	69	61
Eksik		1	
Ortalama	52,9	53,2	52,8
Eğitim Fakültesinde Görev Yapılan Süre-Yıl			
Minimum	1	2	1
Maksimum	30	32	29
Ortalama	10,4	12,1	16,6
Eğitim Fakültesinde Dekan Olarak Görev Yapılan Süre-Yıl			
Minimum	1	0,5	0,5
Maksimum	5	7	5
Ortalama	2,2	2,6	2,5

Cevapsız Sorular ve Cevaplar Arası Tutarlılık

Üç soru kâğıdına da verilen cevaplar incelendiğinde herhangi bir sorunun sıklıkla cevaplanmama durumuna rastlanmamıştır. Sadece ilk aşamada bir cevaplayıcı “Kaç yıldır dekan pozisyonunda görev yapmaktasınız?” sorusunun ardından cevaplama sonlandırmıştır. Bu hususla alakalı olarak teknik bir sorun olduğu düşünülse de bu tür durumları önleyebilmek için araştırmacının iletişim bilgileri gönderilen e-postaya eklenmiştir. Fakat araştırma süresince araştırmacı ile iletişim kuran cevaplayıcı olmamıştır.

Aynı cevaplayıcının birden fazla soru kâğıdına yanıt verdiği ve cevabının sayısal değer olduğu soru örneklerinde; sadece iki cevaplayıcının tüm soru kâğıtlarında bahse konu sorularda aynı sayısal değer cevabını verdikleri görülmüştür. Diğer cevaplayıcılar ise en az bir soruya iki farklı soru kâğıdında farklı yanıt vermişlerdir. Bunun yanında, üçüncü aşamada telefon ile yapılan görüşmede bir cevaplayıcı dışındaki tüm cevaplayıcılar bahse konu sorulara 0 ile biten, “3.500” ve “7.000” gibi yanıtlar vermişlerdir. Bu yanıtların, ilk iki aşamadaki soru kâğıtlarında yer alan bahse konu sorulara verilen yanıtlardan farklı olduğu görülmüştür. Cevaplayıcıların, telefon görüşmesi esnasında bahse konu

soruların cevapları için araştırma yapma imkânı bulunmadığı için sonu 0 ile biten net rakamlar belirttikleri düşünülmektedir.

Üç soru kâğıdında da aynı açık uçlu sorulara verilen cevaplar incelendiğinde; ilk aşamada beş; ikinci aşamada iki ve üçüncü aşamada da dört cevaplayıcının “Diğer” olarak belirtilen kısımda eklemeler yaptığı görülmüştür. Son aşamadaki telefon görüşmesinde ise cevaplayıcılar “Diğer” seçeneği olmayan sorularda da şıklarda yer alan ifadelere ek olarak bilgi paylaşımında bulunmuşlardır. Bu noktada, cevaplayıcıdan ilave bilgi elde edilebilmesi anlamında telefon ile görüşme yönteminin diğer yöntemlere kıyasla avantajlı olduğu söylenebilecektir. Keza neredeyse tüm cevaplayıcılar soru kâğıdındaki tüm sorularda cevap şıklarına ilave bilgiler sunmuştur. İlgili yazında sosyal istenirlik (social desirability) olarak tanımlanan; araştırmacı/görüşmecinin görüşmede bizzat bulunduğu veri toplama yöntemlerinde meydana gelebilen “cevaplayıcıların “gerçek” cevaptan ziyade sosyal olarak daha kabul edilebilir gördükleri cevabı vermeleri (Neuman, 2014)” durumu telefon ile görüşme aşamasında yaşanmamıştır.

Tüm aşamalarda, cevaplayıcıların eğitim fakültelerine ve daha genel anlamda öğretmen yetiştirme sistemine ilişkin verdikleri yanıtlar öğretmen yetiştirme sisteminin hizmet öncesi eğitime giriş sınavı, hizmet öncesi eğitim, atama/yerleştirme ve hizmet içi eğitim aşamalarından oluşan bir sistem olarak tanımlandığında; hizmet öncesi eğitime giriş sınavı, hizmet öncesi eğitim ve atama/yerleştirme aşamalarının en sorunlu alanlar olarak belirtildiği görülmektedir. Hizmet öncesi eğitime; yani eğitim fakültelerine kabul sürecinde merkezi sınavın genel anlamda yeterli olmadığı ve bir takım ek sınavların uygulanması gerektiği de belirtilmektedir. 1982 yılından günümüze kadar olan dönemde aktif eğitim fakültesi sayısının hızlı bir biçimde artması ise yine neredeyse tüm cevaplayıcılar açısından olumsuz bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Hizmet içi eğitimin kalitesinin artırılması gerekliliği de tüm cevaplayıcılar için ortak bir cevap seçeneği olmuştur.

6.2. Yüz-Yüze Görüşme Aşamasında Toplanan Verilerin Analiz Sonuçları

Yapılan yedi yüz-yüze görüşmede toplamda 99,08 dakikalık ses kaydı ve ses kaydı alınmasına izin verilmeyen görüşmelerde de görüşme esnasında not alınmış; analiz kısmında 99,08 dakikalık ses kaydının transkripsiyonu ve bu notlar kullanılmıştır. Görüşme esnasında alınan ses kayıtlarının transkripsiyonu üzerinden paragraf-paragraf kodlama yapıp temalara ulaşılmıştır. Toplamda dört tema üzerinden cevaplayıcılardan elde edilen bulgular şu şekildedir:

İlk tema *öğretmen yetiştirme sistemine ilişkin temel sorunlar* olarak belirlenmiştir. Bu temada, hizmet öncesi eğitime kabul aşamasında uygulanmakta olan merkezi sınav sistemindeki yetersizlikler, öğretmen arzı ve talebi arasındaki uyumsuzluk, sistemin sürekli ve hızlı bir biçimde değiştirilmesi ve hizmet içi eğitimin verimsiz oluşu; eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğrenci sayısının fazlalığına karşın öğretim üyesi sayısının azlığı; farklı kadro tiplerinin öğretmenler arasında huzursuzluğa yol açması ve öğretmenlerin lisansüstü eğitime yeterince teşvik edilmediği hususları öne çıkmıştır.

İkinci tema *“Öğretmen Strateji Belgesi (2017-2023)”* olarak belirlenmiştir. Bu temada, Öğretmen Strateji Belgesi (2017-2023)'nin öğretmen yetiştirme sürecinin tamamını kapsamı ve dolayısıyla bütüncül bir bakış açısına sahip olması açısından genel olarak olumlu değerlendirilmiştir. Bunun yanında; strateji belgesinde yer alan politikaların ivedilikle hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ancak belgeden haberi olmayan cevaplayıcılar da olup haberdar olmama durumu çok sık mevzuat değişikliği yapılmasından ötürü bu tür düzenlemelerin takip edilmesindeki güçlüğü bağlanmıştır.

Üçüncü tema *temel sorun alanlarına ilişkin çözüm önerileri* olarak belirlenmiştir. Bu temada, öğretmen yetiştirme sistemindeki sorunlara bütüncül bir biçimde yaklaşılarak nicelik ve niteliğe ilişkin sorunların bir arada ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Sisteme yönelik yapılması gereken düzenlemelerin zamana yayılarak ve çok katımlı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eğitim fakültelerinin kontenjanlarının azaltılması gerektiği; mevcuttaki öğretmenlerin farklı kadro tiplerinde istihdam edilmesi uygulamalarının sonlandırılmasının öğretmenleri motive edeceği;

lisansüstü eğitimin maaş artışı gibi uygulamalarla teşvik edilmesi ve hizmet içi eğitimlerde MEB, okul ve eğitim fakülteleri arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Dördüncü tema ise *eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılmalarına ilişkin öneriler* olarak belirlenmiştir. Bu temada, aktif eğitim fakültesi sayısının azaltılarak öğretmenliğe ilişkin nicelik sorununun önemli ölçüde çözülebileceği ve bu sayede niteliğe ilişkin sorunlara odaklanılabileceği ifade edilmiştir. Ancak sistemin sadece eğitim fakülteleriyle sınırlı olmadığı; dolayısıyla da eğitim fakültelerine yönelik yapılan düzenlemelerin öğretmen yetiştirme sisteminin tamamına ilişkin sorunların çözümünde yeterli olmayabileceği belirtilmiştir.

7. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada ilk üç aşamada üç farklı veri toplama yönteminin elde edilen veriye cevaplama oranı, cevapsız sorular ve cevaplar arası tutarlılık bağlamında etkileri ile Türkiye'deki eğitim fakültelerinin dekanlarının eğitim fakültelerindeki sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileri incelenmiştir. Dördüncü aşamada ise belirlenen örneklem kapsamındaki cevaplayıcılar ile yapılan yüz-yüze görüşmeler neticesinde; yüz-yüze görüşmenin ilk üç aşamadaki veri toplama yöntemlerine kıyasla zaman, maliyet ve elde edilen bilgi seviyesine kıyasla avantaj ve dezavantajları ile eğitim fakültelerinin mevcuttaki sorunlarının tespiti ve çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1970'ler ve 1980'lerde bilgisayar teknolojilerinin hızla gelişmesiyle beraber geleneksel veri toplama yöntemlerinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır (De Leeuw ve Collins, 1997; Couper ve Nicholls, 1998). Bu gelişimin en önemli tetikleyicisi ise veri toplama maliyetlerinin düşürülmesi olmuştur. İlgili yazındaki farklı veri toplama yöntemlerinin karşılaştırıldığı çalışmalar incelendiğinde, geleneksel veri toplama yöntemlerinin araştırma döneminde yaygın olarak kullanılan yöntemlerle karşılaştırıldığı görülmektedir.

2000'li yılların başından itibaren internet erişiminin hızla yaygınlaşması ile birlikte de maliyet avantajının da etkisiyle web üzerinden uygulanan veri toplama yöntemlerinin kullanım yaygınlığı hızla artmıştır. Bu dönemde ise, web tabanlı veri toplama metodunun diğer veri toplama yöntemleri ile karşılaştıran çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak ilgili yazın incelendiğinde web ve posta yöntemlerini karşılaştıran birçok çalışma bulunmasına rağmen e-posta, web ve telefon görüşmesi ile veri toplama yöntemlerinin sıralı karma metod dizaynı ile uygulanarak karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

İlk üç aşamada uygulanan veri toplama yöntemleri maliyet etkinliği bakımından büyük ölçüde benzerdir. Son aşamadaki telefon ile görüşmede ise maliyet açısından farklı bir durum söz konusu olmuştur. Aramalar araştırmacı tarafından yapıldığından araştırmacı GSM operatörü fatura ödemesine katlanmıştır. Fakat güncel GSM operatörü konuşma ücretleri dikkate alındığında ihmal edilebilir bir maliyet olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanında, telefon ile yapılan görüşmede araştırmacı önemli seviyede zaman maliyetine de katlanmıştır. Görüşme esnasında soruların tekrar edilmesi isteği ve çok sık olmasa da hat kopmaları yaşanması görüşme sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Araştırmacı, cevaplayıcı tarafından ifade edilen ilave bilgileri not almış ve sonrasında bu notları bilgisayar ortamına aktarmıştır. Diğer taraftan ilk aşamada, Microsoft Word dosyası üzerinden toplanan verilerin bilgisayar ortamına aktarılması da zaman maliyetine neden olmuştur. İkinci aşamadaki Google Formlar uygulamasında ise böyle bir durum söz konusu olmamış; Google Formlar uygulaması toplanan verilerin analizini otomatik olarak gerçekleştirmiştir. Dördüncü aşamada gerçekleştirilen yüz-yüze görüşme ise ilk üç aşamaya kıyasla maliyet açısından en yüksek maliyete katlanılan yöntem olmuştur. Öncelikle araştırmacı tarafından belirlenen cevaplayıcılara ulaşılmaya çalışılmış; ulaşıldıktan sonra araştırmacının detayları paylaşılmış ve görüşme için takvim/mekân planlaması yapılmıştır. Görüşme günü ve saatinde araştırmacı şahsi aracıyla görüşmenin yapılacağı yere ulaşmış ve görüşmeyi gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla hem zaman hem de araç yakıtı; ses kaydının cep

telefonu ile alınmasına ve transkripsiyonun bilgisayar ortamında el yordamıyla yapılması maliyetlerine katlanılmıştır.

Web üzerinden uygulanması planlanan araştırmalardaki en önemli zorluklardan biri de cevaplayıcıların doğru e-posta adreslerine ulaşmaktır. Özellikle hedef popülasyonun internet kullanım oranı düşük olan araştırmalarda bu zorluğun seviyesi daha da artmaktadır. Bu çalışmada ise cevaplayıcılar eğitim fakültelerinin yöneticileri olduğundan kurumsal internet sayfaları üzerinden kurumsal e-posta adreslerine ulaşılabilmiştir. Dolayısıyla, hedef popülasyonun internet kullanımı yoğun ya da belirli kuruluşlarda çalışan uzman/yönetici olması durumunda web uygulamaları üzerinden veri toplama yöntemlerinin kullanılması özellikle maliyet açısından avantajlı olabilecektir. Diğer taraftan günümüzde mobil cihazlar üzerinden uygulanan araştırmaların sayısında da önemli artış yaşanmaktadır. Fakat hazırlama ve uygulama maliyetlerinin yüksekliği belirli bir fon kullanılmadan yapılan araştırmaların bu yöntemi kullanmasını güçleştirmektedir.

Tüm aşamalardaki soru kâğıtları hazırlanırken öğretmen yetiştirme sistemine ve dolayısıyla da eğitim fakültelerine ilişkin tüm detaylar dikkate alınmıştır. Cevaplayıcıların uzman kişilerden oluşması sebebiyle sürece ilişkin bir detayın atlandığı durumda cevaplayıcıların motivasyonlarının azalabileceği hususu göz önünde bulundurulmuştur.

İlgili yazında sıralı karma metod tasarımıdaki temel amacın maliyeti düşürmek ve hızlı çözüm üretmek olduğu belirtilmektedir. Yaygın olarak kullanılan sıralı karma metod tasarımlarında ilk aşamada en düşük maliyetli veri toplama yöntemi uygulanmakta; ardından yanıt verme ve maliyet dengesi gözetilerek daha yüksek maliyetli yöntemlerle devam edilmektedir. Bu araştırmada da bahse konu tasarıma benzer bir tasarım benimsenmiş; görece yüksek maliyetli telefon ile görüşme üçüncü aşamada ve en yüksek maliyetli yüz-yüze görüşme ise son aşamada uygulanmıştır. Cevaplayıcıların katlandığı yük açısından da bakıldığında kolaydan zora doğru giden bir süreç izlendiği görülmektedir.

E-Posta, web ve telefon görüşmesinden oluşan ilk üç aşamada ilgili yazındaki bulguların aksine en yüksek yanıt oranına ilk aşamadaki e-posta metodunda ulaşılmıştır. Bu çalışmada ilgili yazındaki bulguların aksi sonuçlara ulaşılmış olmasında ilgili yazındaki web yöntemi ile telefon görüşmesi yöntemlerini karşılaştıran çalışmaların eski yıllarda gerçekleştirilmiş olmasının etkili olmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Geçmiş dönemlere kıyasla içerisinde bulunduğumuz dönemde bireylerin interneti daha yoğun bir biçimde kullandıkları dikkate alındığında ilk iki aşamanın daha pratik bir çözüm üretiyor olmasının cevaplama oranlarını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Diğer taraftan telefon görüşmesinin üçüncü aşamada uygulanmasından ve görüşme öncesinde cevaplayıcıların Etik Kurul onay şartını kabul etmeleri gerektiğinden cevaplayıcıların motivasyonlarını düşürdüğü değerlendirilmektedir. Dördüncü aşamadaki yüz-yüze görüşmede ise ulaşılan tüm cevaplayıcılar görüşmeye onay vermişlerdir.

Bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere, ilk üç aşama için cevaplama oranları her bir aşamada azalmıştır. Bu durumun önüne geçmek adına, araştırmada kullanılan tüm soru kâğıtlarını tüm hedef nüfusa uygulamak yerine; nüfusu belirli kriterlere göre sınıflandırarak bölmek ve her bir aşamayı farklı nüfusa uygulamanın cevaplama oranlarını artırabileceği değerlendirilmektedir. Böylelikle cevaplayıcılar aynı sorularla karşılaşmayacak ve motivasyonları azalmayacaktır.

Analiz sonuçlarının paylaşıldığı bölümde de belirtildiği üzere cevapları sayısal değerler olan sorular bir karşılaştırma göstergesi olarak belirlenmiştir. Bu noktada analiz sonuçlarına bakıldığında cevaplayıcıların biri dışında telefon ve web üzerinden verilen sayısal değer cevaplarının farklı olduğu görülmektedir. İlk iki aşamada cevaplayıcıların bahse konu soruların sayısal değerli cevaplarını verebilmek için yeterli zamana ve gerekli belgelere erişim imkânları olduğundan daha avantajlı bulunduğu değerlendirilmektedir. Telefon ve yüz-yüze görüşmede ise görüşmesi esnasında cevap verilmesi beklenildiğinden cevaplayıcı açısından zorlayıcı bir durum olduğu ve o an hatırlanan değerler üzerinden cevap verildiği söylenebilecektir.

İlk üç aşamadaki cevaplayıcıların öğretmen yetiştirme sistemlerinin sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerine yönelik cevapları incelendiğinde; cevaplayıcıların hizmet öncesi eğitime giriş sınavı, hizmet öncesi eğitim ve atama/yerleştirme alanlarının en sorunlu alanlar olarak belirtildiği görülmektedir. Yaklaşık son otuz yıldır aktif eğitim fakültesi sayısındaki hızlı artış neredeyse tüm cevaplayıcılar tarafından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Çözüm noktasında ise, hizmet öncesi eğitime; yani eğitim fakültelerine kabul sürecinde merkezi sınava ek sınavlar uygulanması ve hizmet içi eğitimin kalitesinin artırılması gerekliliği tüm cevaplayıcılar için ortak öneriler olarak görülmektedir. Dördüncü aşamada gerçekleştirilen yüz-yüze görüşmede ise öğretmen yetiştirme sistemindeki sorunların çözümü noktasında sisteme bütüncül yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim fakültelerine giriş sürecinin önemli olduğu; merkezi sınava ek olarak adayların öğretmenlik mesleğine yatkın olup olmadığının da test edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer taraftan, eğitim fakültelerinin ve kontenjan sayılarının azaltılması durumunda öğretmen arzı ve talebi arasındaki dengesizliğin ortadan kaldırılmasına da katkı sağlanacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk üç aşamadaki bulgularla benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Son aşamadaki yüz-yüze görüşmede cevaplayıcılar görüşme yönergesindeki açık uçlu sorulara cevap verdiklerinden daha kapsamlı bilgi aktarımında bulunabilmişlerdir. Bu durum yüz-yüze görüşme yönteminin diğer yöntemlere kıyasla önemli bir avantajı olarak kabul edilmektedir. Eğitim sisteminin en önemli unsurlarından biri olan eğitim fakülteleri ve dolayısıyla da öğretmenlere yönelik olarak uygulanması gereken politikaları oluşturma noktasında tarafların yaklaşımları bilimsel araştırma yöntemleriyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulguların eğitim politikası oluşturmanın bir aracı olarak kabul edilen eğitim sosyolojisine de katkı sağlaması beklenmektedir.

Sonuç olarak, ilave bir fonun bulunmadığı; dolayısıyla da bütçe kısıtının var olduğu; hedef nüfusun uzman kişilerden oluştuğu durumlarda; hedef nüfusu belirli kriterler çerçevesinde sınıflandırarak her bir nüfus sınıfı için farklı aşamasının uygulanması kaydıyla web üzerinden ve telefon ile görüşme yöntemlerinin araştırmalarda kullanılmasının daha avantajlı olabileceği söylenebilecektir. Bunun yanında, ilave bir fon ve ulaşım imkânı olması durumunda da derinlemesine yüz-yüze görüşme yönteminin tercih edilmesinin de araştırılan konuya ilişkin daha detaylı bilgi sağlanmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Keza ilgili yazın incelendiğinde yüz-yüze görüşme yönteminin en eski, en yaygın; en yüksek cevaplama oranlarına ve yüksek veri kalitesinin sağlandığı yöntem olarak kabul edildiği görülmektedir (Biemer and Lyberg, 2003). Diğer taraftan, web üzerinden uygulanan araştırmalarda da cevaplayıcının doğru e-posta adresine ulaşmak da önemli bir zorluk olarak öne çıkabilecektir.

1 Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve dünya genelinde hızla yayılan ve küresel bir salgın haline gelen yeni tip korona virüsü (COVID-19), 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren farklı dönemlerde olsa da ülkeler sokağa çıkma yasağı dahil çeşitli önlemler alarak bu bulaşıcı hastalığın yayılmasını önlemeye/yavaşlatmaya çalışmıştır. Bu önlemler insanların günlük yaşam alışkanlıklarını hızla değiştirmelerini zorunlu kılmıştır. Şüphesiz bu durum saha araştırmalarının tüm süreçlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle veri toplama yöntemlerinden yüz-yüze görüşme yönteminin uygulamasının güç hale gelmesi teknoloji tabanlı veri toplama yöntemlerinin önemini daha da artırmış ve önümüzdeki dönemde de artması beklenmektedir. Küresel ölçekte araştırmalar gerçekleştiren uluslararası kuruluşlar pandemi ile birlikte ortaya çıkan bu yeni düzene hızla uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. İçinde bulunduğumuz dönemde de çeşitli çevrimiçi konferans ve çalıştaylarla pandemi sürecinde saha araştırma tasarımının nasıl yapılması gerektiğine ilişkin tartışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AAPOR, American Association for Public Opinion Research: <https://www.aapor.org/>
- Biemer, P. P., Lyberg, L. E. (2003). Introduction to Survey Quality, *John Wiley & Sons*.
- Couper, M. P., W. L. Nichols. (1998). The History and Development of Computer-assisted Survey Information Collection Methods. *New York: John Wiley*.
- Couper, M. P. (2000). Review: Web Surveys: A Review of Issues and Approaches. *Public Opinion Quarterly*. 64(4): 464-494.
- De Leeuw, E., M. Collins. (1997). Data Collection Methods and Survey Quality: An Overview. *New York: John Wiley*.
- Dewey. J. (1899). The School and Society. *Cosimo Classics*.
- Dillman, D. A. (2000). Mail and Internet Surveys: The Tailored Design Method. *New York: John Wiley*.
- Dillman, D. A., N. L. Parsons. (2008). Self-Administered-Paper Questionnaires. In: The Sage handbook of public opinion research. *SAGE Publications, London*.
- Fuchs, P., K. Mifflin, D. Miller, J. Whitney. (2000). Strategic Integration: Competing in the Age of Capabilities. *California Management Review*. 42(3): 118-148.
- Groves, R. M., F. J. Fowler, J. M. P. Couper, J. M. Lepkowski, E. Singer, R. Tourangeau. (2009). Survey Methodology. *Wiley Series in Survey Methodology*.
- Hochstim, J. (1967). A Critical Comparison of Three Strategies of Collecting Data from Households. *Journal of the American Statistical Association*. p. 976-989.
- Kaplowitz, M. D, T. D. Hadlock, and R. Levine. (2004). A Comparison of Web and Mail Survey Response Rates. *Public Opinion Quarterly*. 68(1): 94-101.
- Kwak, N. and B. Radler. (2002). A Comparison Between Mail and Web Surveys: Response Pattern, Respondent Profile, and Data Quality. *Journal of Official Statistics*. 18(2): 257-273.
- Leeuw, E. and N. Berzelak. (2016). Survey Mode or Survey Modes?. *The Sage Handbook of Survey Methodology*. p. 142-156.
- Milli Eğitim Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi: <http://www.meb.gov.tr/>
- MEB. (2021). Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2020-2021, Ankara.
- MEB. (2016). Öğretmen Strateji Belgesi (2017-2023), Ankara.
- Nathan, G. (2001). Telesurvey Methodologies for Household Surveys-A Review and Some Thoughts for the Future. *Survey Methodology*. p. 7-31.
- Neuman. (2014). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. *Seventh Edition, Pearson*.
- Schober, M. F., F. G. Conrad, C. Antoun, P. Ehlen, S. Fail, A. L. Hupp, M. Jonhston, L. Vickers, H. Y. Yan, C. Zhang. (2015). Precision and Disclosure in Text and Voice Interviews on Smartphones. *Plos One*.
- UNESCO. (2014). Advocacy Toolkit for Teachers to Provide a Quality Education.
- Ward, L. F. (1883). Dynamic Sociology or Applied Social Sciences as Based Upon Statical Sociology and the Less Complex Science. *Forgotten Books*.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Seçkin Yayıncılık*.
- YÖK, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>.

